

การศึกษา เรื่องปฐมสมโพธิฉบับทองถิ่นอีสานจากต้นฉบับ
วัดใหม่ทองสว่าง จังหวัดอุบลราชธานี

โดย
นางสาวจรรยา คงเจริญ

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

มหาวิทยาลัยศิลปากร

กรุงเทพฯ ๑๐๕

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาคณะศึกษาศาสตร์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาจารึกภาษาไทย

ภาควิชาภาษาตะวันออก

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

พ.ศ. ๒๕๓๒

หนังสือสงวน
ห้าม
นำออกนอกห้องสมุด

A STUDY OF A NORTHEASTERN VERSION OF THE PATHOMSOPHODHI,
FROM THE MANUSCRIPT OF WAT MAI THONG SWANG
IN UPON RATCHATHANI PROVINCE

by

Miss Janya Kongcharoen

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment
of the Requirements for the Degree
MASTER OF ARTS
Department of Oriental Languages
Graduate School
SILPAKORN UNIVERSITY

1989

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร อนุมัติให้วิทยานิพนธ์เรื่อง "การศึกษาเรื่อง
ปฐมสมโพธิฉบับทองถิ่นอีสานจากฉบับวัดใหม่ทองสว่าง จังหวัดอุดรราชธานี" เสนอโดย
นางสาวจรรยา คงเจริญ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาคณะศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต
สาขาวิชาจารึกภาษาไทย

(ลงชื่อ)

(อาจารย์ ดร.สมเจกน ไวยาการณ)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วันที่ ๑๐ เดือน ๗ พ.ศ. ๒๕๓๖

ผู้ควบคุมวิทยานิพนธ์

อาจารย์ พิทร มลิวัลย์

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

 ประธานกรรมการ

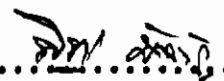
(รองศาสตราจารย์ ดร. กุสุมา รัชชมณี)

วันที่ ๕ เดือน ๗ พ.ศ. ๒๕๓๖

 กรรมการ

(รองศาสตราจารย์ สิริวัฒน์ คำวันสา)

๕ / ๑๓๓๖ / ๒๕๓๖

 กรรมการ

(อาจารย์ พิทร มลิวัลย์)

๕ / ๑๓๓๖ / ๒๕๓๖

หัวข้อวิทยานิพนธ์	การศึกษา เรื่องปฐมสมโพธิฉบับท้องถิ่นอีสานจากต้นฉบับวัดใหม่ทองสว่าง จังหวัดอุบลราชธานี
ชื่อนักศึกษา	นางสาวจรรยา คงเจริญ
สาขาวิชา	จารึกภาษาไทย
ภาควิชา	ภาษาตะวันออก
ปีการศึกษา	2532

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีจุดมุ่งหมายที่จะศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นอีสานเรื่องปฐมสมโพธิจากต้นฉบับวัดใหม่ทองสว่าง จังหวัดอุบลราชธานี เพื่อศึกษาวรรณกรรมพุทธศาสนาในค่าน้ำอักษรรวบรวมอักษรรวมอีสาน วรรณศิลป์ และทางค่านิยมธรรม สังคม ที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรม โดยเปรียบเทียบกับพระปฐมสมโพธิกถา ฉบับพระนิพนธ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส โดยแบ่งเนื้อหาออกเป็น 6 บท ดังนี้

บทที่ 1 บทนำ กล่าวถึงความสำคัญของเรื่องทวิชัย ความมุ่งหมาย ขอบเขตของการวิจัย วิธีดำเนินการวิจัย ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ ข้อตกลง และคำนิยามศัพท์เฉพาะ
 บทที่ 2 ลักษณะค่านิยมและอักษรรวบรวมในเรื่องปฐมสมโพธิ บทที่ 3 กล่าวถึงประวัติความเป็นมาและเนื้อเรื่อง จุดมุ่งหมายในการแต่ง การแพร่หลายของเรื่องปฐมสมโพธิ บทที่ 4 เป็นการศึกษาวิเคราะห์เรื่องปฐมสมโพธิในเชิงวรรณกรรม ศึกษาเนื้อเรื่อง ธรรมเนียมนิยมในการแต่ง ลักษณะการประพันธ์ โครงเรื่อง หัวละคร กลวิธีในการประพันธ์ และการประเมินคุณค่าทางค่านิยม วรรณศิลป์ บทที่ 5 เป็นการศึกษาวิเคราะห์เรื่องปฐมสมโพธิในเชิงสังคม กล่าวถึงสภาพสังคม ค่านิยม ประเพณี ความเชื่อ วัฒนธรรม การปกครอง จริยธรรม และคตินิยมคำสั่งสอนทางพุทธศาสนา บทที่ 6 เป็นบทสรุปและข้อเสนอแนะ

จากการวิจัยทำให้ทราบว่า วรรณกรรมเรื่องปฐมสมโพธิเป็นที่รู้จักแพร่หลายในถิ่นอีสาน เป็นวรรณกรรมที่แสดงพุทธประวัติ ทั้งยังได้สอดแทรกคตินิยมและความเชื่อทางพุทธศาสนาเอาไว้หลายประการ

Thesis Title A Study of a Northeastern Version of the
 Pathomsomphodhi, from the Manuscript of Wat Mai
 Thong Swang in Ubon Ratchathani Province.
Name Miss Janya Kongcharoen
Concentration Thai Epigraphy
Department Oriental Languages
Academic Year 1989

ABSTRACT

The purpose of this research is to study a Northeastern Version of the Pathomsomphodhi, from the manuscript of Wat Mai Thong Swang in Ubon Ratchathani Province. The focus is on orthography of Northeastern Tham script in the manuscript, as well as, literary, social and cultural aspects of this work. A comparison with the Pathomsomphodhikatha of the Prince Patriarch Paramanujitjinoros is included.

The study is divided into six chapters. Chapter I is an introduction concerning the statement of the problems, the purpose, the delimitation of research, the methodology of study, the consequences, the assumption of the research and the definition of vocabularies used in the research. Chapter II presents the characteristics of the script and the orthography. Chapter III presents the sources and the spread of Pathomsomphodhi. Chapter IV presents the literary analysis of Pathomsomphodhi from the manuscript of Wat Mai Thong Swang in the aspects of content, poetic convention, literary form, plot, character, and literary style. A literary evaluation is included. Chapter V is the study of social aspects of Pathomsomphodhi which reflects the picture of society, social values, traditions, beliefs and the Buddhist teachings. Chapter VI is the conclusion and suggestions.

The research leads to some conclusion, i.e., the Pathomsomphodhi has been well-known for a long time in the Northeast. It is a story of the Buddha. Moreover, it is also imbued with the Buddhist teachings and beliefs.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยความช่วยเหลือ แนะนำจากท่านอาจารย์ และบุคคลอื่น ๆ อีกหลายท่าน ผู้วิจัยขอขอบพระคุณทุกท่านที่ได้มีส่วนช่วยเหลือ แนะนำและให้ความร่วมมือในการวิจัยครั้งนี้

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ อาจารย์ ดร.พิฑูร มลวิสัย ผู้ควบคุมงานวิจัย รองศาสตราจารย์ สิริวิวัฒน์ คำวันสา ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ร.ถ.เส็นีย์ วิชาวรรณ รองศาสตราจารย์ ดร.กุสุมา รัชชมนั อาจารย์กัรรณิการ์ วัฒนเกษม ที่กรุณาให้คำปรึกษา และแนวทางปรับปรุงแก้ไข ในขั้นตอนการศึกษาวิเคราะห์ที่ถูกต้องสมบูรณ์ จนทำให้วิทยานิพนธ์นี้สำเร็จลงได้ด้วยดี

ขอขอบพระคุณ อาจารย์ยุบล ธนสีรังกูร ที่ได้ให้ความอุปการะในด้านการค้นหาค้นคว้า รวมทั้งเจ้าหน้าที่ของศูนย์วัฒนธรรมในวิทยาลัยครูมหาสารคามทุกคน พระครูอุดมธรรมกิต เจ้าอาวาสวัดใหม่ทองสว่าง พระคำ อินทพิโส เจ้าอาวาสวัดแก้ว อำเภอบ้านฉางราชบุรี จังหวัดกาญจนบุรี พระครูวิเศษธรรมภรณ์ เจ้าอาวาสวัดกนน้อย อำเภอคำชะอี จังหวัดมุกดาหาร และคุณทองดี โสภากู ที่กรุณาให้ทุนสนับสนุนงบประมาณประกอบการศึกษาครั้งนี้

กราบขอบพระคุณ คุณฉันทิมา อัมฤทธิ และคุณสิทธิพงษ์ ชัยเทือง ที่เนิ่นก้ำลึงใจในการทำงานและร่วมมือในการค้นหาค้นคว้า เอกสารโบราณช่วยคัดลอกมา ผู้วิจัยซาบซึ้งในความมีน้ำใจเป็นอย่างยิ่ง

ผู้วิจัยขอขอบพระคุณความดีจากงานวิจัยนี้แก่บิดา มารดา และครูอาจารย์ที่สร้างชีวิตและสติปัญญาแก่ผู้วิจัย และขอขอบพระคุณดีต่อผู้สร้างงานและเก็บรักษาค้นคว้าวรรณกรรมอีสานไว้ จนผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าในครั้งนี้

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	๗
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ (Abstract)	๘
กิตติกรรมประกาศ.....	๙
สารบัญ.....	๑๑
บทที่	
1 บทนำ	1
ความสำคัญของ เรื่องที่วิจัย.....	4
ความมุ่งหมายในการวิจัย.....	6
ขอบเขตของการวิจัย.....	7
ขอบเขตของการศึกษาวิเคราะห์.....	7
ขอบเขตของ เนื้อหา.....	7
งานวิจัยและเอกสารที่เกี่ยวข้อง.....	8
วิธีดำเนินการวิจัย.....	10
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย.....	11
ข้อตกลงเบื้องต้น.....	11
คำนิยามศัพท์เฉพาะ.....	14
2 ลักษณะตัวอักษรและอักษรวิจิตรที่ปรากฏในปฐมสมโพธิฉบับวัคิหมทองสว่าง	17
อิทธิพลถึงรูปแบบอักษรวิจิตรในภาคอีสานโดยสังเขป.....	17
ความเป็นมาของอักษรธรรมอีสานโดยสังเขป.....	18
ลักษณะตัวอักษรธรรมอีสานโดยทั่วไป.....	22
พยัญชนะ.....	23

ทิว เพ็ญ.....	23
สระ.....	25
สระถอย.....	25
สระจม.....	25
ลักษณะตัวอักษรธรรมอีสานจากปฐมสมโพธิฉบับวัดป่าโพนทองสว่าง.....	26
พยัญชนะ.....	26
พยัญชนะตัว เต็ม.....	26
ทิว เพ็ญ.....	28
สระ.....	30
สระถอย.....	30
สระจม.....	31
สระพิเศษ.....	32
เครื่องหมายต่าง ๆ.....	33
ทิว เต็ม.....	33
อักษรวิธียของอักษรธรรมอีสาน.....	34
ประเภทของพยัญชนะอักษรธรรมอีสาน.....	34
พยัญชนะตัว เต็ม.....	35
พยัญชนะตัว เพ็ญ.....	35
การแบ่งวรรคพยัญชนะในภาษามอญ.....	35
การวางรูปพยัญชนะอักษรธรรมอีสาน.....	37
การวางรูปพยัญชนะคน.....	37
พยัญชนะคนที่ เป็นอักษร เต็ม.....	37
พยัญชนะคนที่ เป็นอักษรควบกล้ำ.....	38
พยัญชนะคนที่ เป็นอักษรนำ.....	39

การวาง รูปพยัญชนะตัวสะกด.....	40
ใช้เป็นตัวสะกดโดยเขียนเนบรหัทค.....	40
ใช้เป็นตัวสะกดโดยเขียนในไศบรหัทค.....	40
ใช้เป็นตัวสะกดหัวคามิในหลักสัง โยคของภาษาบาลี.....	41
การใช้ตัว ใ้เอง.....	43
การวาง รูปสระอักษรธรรมอีสาน.....	48
สระลอย.....	48
สระจม.....	49
สระพิเศษ.....	50
เครื่องหมายต่าง ๆ.....	59
เครื่องหมายวรรคตอน.....	59
เครื่องหมายพิเศษ.....	59
เครื่องหมายกำกับรูปพยัญชนะและสระ.....	59
เครื่องหมายอื่น ๆ.....	62
หัว อักษรธรรมอีสาน.....	62
วิธีประสมคำในอักษรธรรมอีสานจากษณฺมุต.....	63
คำย่อ, คำพิเศษ.....	69
ข้อสัง เกตอักษร วัธอักษร ธรรมอีสานที่พบจากษณฺมุต.....	70
การ เขียนนิค.....	70
การ เขียนศก.....	71
การ เขียนอักษรไทยกลางปะปน.....	71
การ เขียนคามเสียงอ่าน.....	72
การ เขียนไม่เป็นไปตามกฎเกณฑ์.....	72
การ เขียนควยลายมือ เดียว.....	73

มหาวิทยาลัยศิลปากร. สงวนลิขสิทธิ์

๓	"ปฐมสมโพธิ" ประวัติความเป็นมาและเนื้อเรื่องโดยสังเขป	75
	ประวัติความเป็นมา.....	75
	เนื้อเรื่องย่อ.....	76
	จุดมุ่งหมายในการแต่ง.....	78
	การแพร่กระจายของเรื่องปฐมสมโพธิ.....	82
	ปฐมสมโพธิฉบับห้องถ่านอีสาน.....	82
	ปฐมสมโพธิฉบับวัดใหม่ทองสว่าง จังหวัดอุบลราชธานี.....	83
	ปฐมสมโพธิฉบับวัดบ้านเข็ววัด จังหวัดอุบลราชธานี.....	84
	ปฐมสมโพธิฉบับวัดกนอญ จังหวัดยโสธร.....	85
	ปฐมสมโพธิฉบับบ้านโคกศรี จังหวัดกาฬสินธุ์.....	86
	ปฐมสมโพธิฉบับภาคกลาง.....	87
	พระปฐมสมโพธิกถา พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า— กรมพระปรมานุชิตชิโนรส.....	89
	ปฐมสมโพธิฉบับสมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสสเทว).....	94
	ลักษณะร่วมกันและต่างกันทางด้านเนื้อหา ของฉบับหลัก	
	กับฉบับภาคกลาง (ฉบับพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า— กรมพระปรมานุชิตชิโนรส).....	98
	ลักษณะร่วมกันทางด้านเนื้อหา ของฉบับหลักกับฉบับภาคกลาง.....	99
	ลักษณะต่างกันทางด้านเนื้อหา ของฉบับหลักกับฉบับภาคกลาง.....	104
4	การศึกษาวิเคราะห์เรื่องปฐมสมโพธิฉบับวัดใหม่ทองสว่างในเชิงวรรณกรรม	106
	ลักษณะโดยทั่วไปของวรรณกรรมอีสาน.....	106
	วรรณกรรมภาคอีสานแตกต่างไปจากวรรณกรรมภาคกลาง.....	107
	ลักษณะของสังคม.....	107
	พิธีกรรมอันเนื่องมาจากความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณี.....	109

คำนิยมของสังคม.....	109
ลักษณะและรูปแบบของวรรณกรรมอีสาน.....	109
วรรณกรรมประวัติศาสตร์.....	111
วรรณกรรมพุทธศาสนา.....	111
วรรณกรรมนิทานนิยาย.....	111
วรรณกรรมสุภาษิต คำสอน.....	111
วรรณกรรมตำนานนิทานเมือง.....	111
วรรณกรรมเบ็ดเตล็ด.....	112
วรรณกรรมพุทธศาสนาในภาคอีสาน.....	112
ธรรมเนียมนิยมในการแต่ง.....	114
บทไหว้ครู.....	115
บทธรรมชาลี.....	116
บทสังฆา.....	118
ลักษณะคำประพันธ์.....	119
ลักษณะคำประพันธ์ในวรรณกรรมรอบกรุงวาคอีสาน.....	119
คำภายนอก.....	120
คำภายใน.....	121
ฉันทลักษณ์.....	125
ฉันทลักษณ์.....	125
ฉันทลักษณ์.....	126
ฉันทลักษณ์.....	128
ฉันทลักษณ์ (ร้อย).....	128
ลักษณะคำประพันธ์ในปฐมสมโพธิฉบับวัดใหม่ทองสว่าง.....	130
โครงเรื่องและการดำเนินเรื่อง.....	136

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

กัณฑ์ละคร.....	138
พระสตีทศกัณฑ์.....	139
พระเจ้าสุทโธทนะ.....	141
พระนางสีมัทรมายา.....	143
พระนางโกกนิ.....	144
พระนางพินิทา.....	146
พระอานนท์.....	149
พระสารีบุตรและพระโมคคัลลาน.....	152
พระราหู.....	154
พระเทวทัต.....	156
กถาวิไลในการประพันธ์.....	157
การวิไลในกาพย์.....	158
อิทธิปาฏิหาริย์.....	168
ไวพจน์.....	174
การประ เวนคุณค่าทางวรรณศิลป์.....	176
ศิลปะการวิไลภาษา.....	178
ระกับคำ.....	178
ระกับข้อความ.....	186
รสวรรณคดี.....	191
ศฤงคารรส.....	194
วีรรส.....	195
กรรณกรรส.....	197
ทาสยรส.....	199
อิทธิกรรส.....	199
ภยานกรรส.....	201

บทที่

หน้า

เราธรรม.....	202
พื้กัธรรม.....	203
ศานธรรม.....	204
5 การศึกษาวิเคราะห์เรื่องปฐมสมโพธิฉบับวัคิใหม่ทองสว่างในเชิงสังคม	207
สภาพสังคม.....	209
ลักษณะสังคมของชาวอีสาน.....	209
ค่านิยมของสังคม.....	215
ประเพณี.....	222
วัฒนธรรม.....	227
ความเชื่อ.....	233
การปกครอง.....	230
จริยธรรมและคตินิยมทางพุทธศาสนา.....	248
6 บทสรุปและขอเสนอแนะ	252
บทสรุป.....	252
ขอเสนอแนะ.....	254
บรรณานุกรม.....	255
ภาคผนวก ก	261
ศัพท์านุกรม.....	262
ศัพท์านุกรมศัพท์.....	278
ศัพท์านุกรมพื้กั.....	285
ภาคผนวก ข	287
ตัวอย่างภาพถ่ายอักษรธรรมอีสานจากถนนชัย.....	288
ประวัติการศึกษา.....	294

บทที่ 1

บทนำ

พุทธศาสนามีบทบาทสำคัญในวิถีชีวิตของคนไทย เป็นสิ่งยึดเหนี่ยวทางค่านิยมและมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมในแง่มุมต่าง ๆ พุทธศาสนาได้ประคองฐานและฝังรากลงอย่างแน่นแฟ้นในประเทศไทยมาเป็นเวลายาวนานแล้ว ทั้งหลักฐานที่ปรากฏทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี ตลอดจนประวัติพุทธศาสนา ได้บ่งชี้ว่าพุทธศาสนา เข้ามาสู่ดินแดนสุวรรณภูมิประมาณพุทธศักราช 300 คือตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโศกมหาราชแห่งราชวงศ์เมารยะ ได้ทรงจัดส่งพระบรมพุทธานุภาพซึ่งมีพระโสณะ และพระอุทกกระเป็นหัวหน้า ให้เดินทางเข้ามาประกาศศาสนาในดินแดนสุวรรณภูมิ อันได้แก่ ดินแดนตอนใต้ของพม่าตลอดมาจนถึงภาคกลางของประเทศไทยในปัจจุบัน¹ พุทธศาสนาที่เข้ามาสู่ดินแดนสุวรรณภูมิในครั้งนี้เป็นพุทธศาสนาเถรวาทอย่าง เดรวาทซึ่งเป็นนิกายดั้งเดิมและได้เจริญแพร่หลายตลอดไปทั่วแหลมอินโดจีน ชนชาติต่าง ๆ ในดินแดนแถบนี้รวมทั้งชนชาติไทยก็ได้ยอมรับนับถือพุทธศาสนาเถรวาทอย่าง เดรวาทด้วย

ในหนังสือตำนานสองพุทธศาสนาของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาค่าง -- ราชานุภาพ ได้กล่าวถึงพุทธศาสนาในประเทศไทยว่า

"... ถิ่นถิ่นต่าง ๆ อันเกิดขึ้นในการนับถือพุทธศาสนา ได้มาถึงประเทศ

สยามก่อนมาโดยลำดับเป็น 4 บุคคลด้วยกัน คือ

บุคคลที่ 1 ถิ่นถิ่นสยามอย่าง เดรวาท

บุคคลที่ 2 ถิ่นถิ่นมหายาน

¹ เสถียร โพธิ์นันทะ, ประวัติพุทธศาสนา (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บรรณาคาร, 2513), หน้า 1 - 2.

บุคคลที่ 3 ถิ่นหินยานอย่างพุกาม

บุคคลที่ 4 ถิ่นถึงกวางสี..."²

ชาวอินเดียนำลัทธิมหายานมาสั่งสอนเผยแพร่งจนถึงคามสมุทรอินโดจีน พุทธศาสนา
ลัทธิมหายานจึงได้เข้าสู่อาณาจักรพูนัน ซึ่งก็คือดินแดนกัมพูชาและประเทศไทยภาคอีสาน รวมตลอด
ภาคกลางในปัจจุบัน ปรากฏว่าประชาชนชาวพูนันซึ่ง เคิมเคิมนับถือศาสนาพราหมณ์ได้รับอิทธิพล -
พุทธศาสนาทั้งฝ่ายเถรวาทและมหายาน ก่อนมาราวพุทธศตวรรษที่ 11 อาณาจักรพูนันเสื่อมโทรมลง
เกิดอาณาจักรทวารวดีขึ้น พุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทเจริญรุ่งเรืองมากในสมัยทวารวดีราวพุทธศตวรรษ
ที่ 12 ในขณะที่อาณาจักรทวารวดีกำลังเจริญรุ่งเรืองอยู่นั้นทางภาคใต้อของประเทศไทยมีแว่นแคว้น
ใหญ่ย่อยหลายแว่นซึ่งนับถือศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ ดินแดนเหล่านี้มีความสัมพันธ์กับอาณาจักร
ทวารวดี ในพุทธศตวรรษที่ 12 นี้เองได้เกิดอาณาจักรศรีวิชัยขึ้นที่เกาะสุมาตราและได้รับนับถือ
พุทธศาสนานิกายมหายานเป็นศาสนาประจำอาณาจักรตลอดระยะเวลาตั้งแต่ พ.ศ.1200 - 1700
ในระยะนี้อิทธิพลของอาณาจักรศรีวิชัยได้แผ่ขยายไปจนถึงประเทศเขมรและบรรดาประเทศราชของ
เขมรในอุษาคเนย์ทำให้ประเทศเขมรและประเทศไทยได้รับอิทธิพลพระพุทธศาสนานิกาย
มหายานตามแบบอย่างอาณาจักรศรีวิชัย ทั้งแก่พุทธศตวรรษที่ 13 เป็นต้นมา³

ในสมัยสุโขทัยพระพุทธศาสนาถิ่นถึงกวางสีรุ่งเรืองมากในดินแดนประเทศไทยได้รับ
พุทธศาสนาถิ่นนี้ซึ่ง เป็นพุทธศาสนาฝ่ายหินยานดั้งเดิมฐานในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช
พ.ศ.1820 ระบุว่า

"...พ่อขุนรามคำแหงกระทำโดยทานแก่มหาเถรสังฆราชปราชญ์
เวียนจบปฏิภนไตร หลวกลกว่าปู่ครูในเมืองนี้ ทุกคนดุดแก่ -

² สิริ เปรมจิตต์, พุทธศาสนาในประเทศไทย (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ,
2522), หน้า 201 - 206.

³ เสถียร โพธิ์นันทะ, เรื่องเคิม, หน้า 3 - 13.

เมืองนครศรีธรรมราชมา..."⁴

พระพุทธรูปขนาดใหญ่ถึงกวางศ้เข้ามาสู่ประเทศไทยราวพุทธศักราช 1800 พวกพระภิกษุไทยซึ่งได้ไปขอแปลง ณ เมืองลังกาคงได้มาทั้งคณะที่เมืองนครศรีธรรมราชก่อน แล้วชักชวนพระสงฆ์ชาวลังกาช่วยกันสร้างพระมหาธาตุที่เมืองนครศรีธรรมราชแปลง เป็นรูปพระสถูปอย่างลังกา ในสมัยนี้เก็บกุดของพระสงฆ์ถึงกวางศ้แพร่หลายขึ้นไปถึงกรุงสุโขทัยราชธานี เมื่อครั้งกษัตริย์ราชวงศ์พระร่วงเป็นใหญ่ ทรงเลื่อมใสโปรดให้ฉิมพระสงฆ์ถึงกวางศ้ขึ้นไปทั้ง ๓ กรุงสุโขทัย⁵

จากการที่คนไทยนับถือศาสนาพุทธมาเป็นระยะเวลานานนี้เอง จึงทำให้เกิดวรรณกรรมที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก เช่น ไกรภูมิพระร่วง พระราชนิพนธ์คำหลวง มหาชาติคำหลวง และนิพนธ์นิพนธ์สุทรคำหลวง เป็นต้น มีท่านผู้รู้ทั้งหลายเรียกวรรณกรรมเหล่านี้ว่า "วรรณคดีพุทธศาสนา" เป็นวรรณกรรมที่มุ่งอบรมสั่งสอน ถอดมเกล็ดจลใจความแนวพุทธศาสนา และให้ความรู้ตลอดจนข้อเท็จจริงในพุทธศาสนาด้วย

ทั้งที่โลกถาวรมาแล้ว จะเห็นได้ว่าพุทธศาสนามีอิทธิพลต่อวิถีทางดำเนินชีวิต เป็นเครื่องกำหนดพฤติกรรม ซึ่งปรากฏออกมาในรูปแบบต่าง ๆ อันได้แก่ วรรณกรรม ศิลปกรรม สถาปัตยกรรม และประณีตกรรม เป็นต้นว่า เรื่องราวเกี่ยวกับพุทธประวัติ ภาพเขียนพุทธประวัติภาพฝาผนังพระอุโบสถ การสร้างพุทธเจดีย์ การหล่อพระพุทธรูป และพระพิมพ์ต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่ทั่วทุกภาคในประเทศไทย และยังปรากฏอยู่กราบเท่าทุกวันนี้ ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากความเลื่อมใสและศรัทธาในพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น

⁴ สิริ เปรมจิตต์, เรื่องเดิม, หน้า 207.

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 207.

ความสำคัญของเรื่องทวิชัย

พุทธประวัติเป็นสำคัญส่วนหนึ่งของพุทธศาสนา ซึ่งแสดงถึงรายละเอียดเกี่ยวกับประวัติของพระพุทธเจ้า ตลอดจนหลักธรรมคำสอนที่พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติขึ้นเพื่อแสดงธรรมแก่บุคคลทั่วไป เรื่องราวเกี่ยวกับพุทธประวัติจึงแพร่หลายทั่วไปทุกหนแห่งที่มีผู้คนสัมผัสและเสื่อมใสศรัทธาในพุทธศาสนา ดังนั้นบันทึกเรื่องราวทางพุทธประวัติจึงมีผู้เรียบเรียงเขียนขึ้นเป็นจำนวนไม่น้อยและมีปรากฏอยู่ทั่วทุกภาคในประเทศไทย เช่น คัมภีร์ใบลาน และหนังสือต่าง ๆ ที่เขียนด้วยอักษรโบราณและอักษรปัจจุบัน ซึ่งมีรูปแบบการเขียนและการเรียบเรียงต่าง ๆ กันออกไป

เรื่องราวเกี่ยวกับพุทธประวัติที่เป็นที่รู้จักแพร่หลายทั่วไป คือ "ปฐมสมโพธิ" ซึ่งมีผู้เขียนขึ้นหลายสำนวน ทั้งที่เป็นภาษาบาลี ภาษาไทยปัจจุบันและภาษาท้องถิ่น เป็นต้น ซึ่งกวีต่าง ๆ ได้เรียบเรียงขึ้นด้วยความเต็มใจศรัทธาในพระพุทธศาสนา และเพื่อเป็นการเผยแพร่เรื่องราวเกี่ยวกับพุทธประวัติ ตลอดจนนำมาใช้เทศนาสั่งสอนประชาชนทั่วไปให้เกิดความเต็มใจศรัทธาในพระพุทธศาสนา มุ่งประพฤติปฏิบัติแก่สิ่งที่堪ม ยึดมั่นในหลักธรรมคำสอน นำหลักธรรมต่าง ๆ มาใช้เป็นหลักในการดำเนินชีวิต อันจะเป็นการทำบุญทำกุศลให้ดวงวิมลไป

ปฐมสมโพธิ ฉบับที่รู้จักกันแพร่หลายมากในภาคกลางก็คือ "พระปฐมสมโพธิกถา" พระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส ซึ่งมีผู้กล่าวว่าเป็นวรรณคดีชิ้นเอกเล่มหนึ่ง ดังปรากฏในหน้าคำนำหนังสือปฐมสมโพธิกถา ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส ฉบับโรงพิมพ์การศาสนา พ.ศ. 2505 ว่า

"พระปฐมสมโพธิกถานี้ เป็นสมมติอันถกของวงการพุทธศาสนาในประเทศไทยและของชาติไทย สมบูรณ์ด้วยสมมติแห่งวรรณคดี จะพิจารณาในด้านการนิพนธ์ จะศึกษาในทางภาษา จะหาความรู้ในทางพระประวัติของพระพุทธเจ้า จะพิจารณาในทางกวีโวหาร โดยเฉพาะเทศนาโวหารก็มีอยู่ทุกประการ ทั้งมีโอชารสแห่งพากยนิพนธ์ ครบทุกรส

ตามแบบแห่งอภิศาสตร์มีไคภทรวงเดย กถาวไควาเป็นอนรรฆมนิ
 กวงหนึ่งไนวรรดคคิของชนชาติไทย"⁶

ปฐมสมโพธิกถาฉบับหนึ่งซึ่งเป็นที่รู้จักแพร่หลายเช่นกันคือ "ปฐมสมโพธิ" ฉบับพระนิพนธ์
 ของสมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว) โดยทรงเก็บความสามัคคีทาง ๆ มาทรงพระนิพนธ์
 ขึ้นเพื่อใช้เทศน์ในวันวิสาขบูชา ใช้เทศน์ในทางราชการ และเทศน์ตามวัชรกรรมบูชาก่อน ถอนภัก
 ไซ้แพร่หลายไปในอารามหลวงโดยมาก ทั้งคณะกรรมบูชิตะและมหานิกาย หนังสือฉบับนี้ถึงกับแพร่หลาย

ในภาคเหนือ อีสาน ไท ของประเทศไทยก็มีเรื่องปฐมสมโพธิแพร่หลายอยู่จำนวน
 ไม่น้อย ซึ่งส่วนใหญ่เป็นคัมภีร์ใบลานจารด้วยภาษาท้องถิ่น ๆ มีกระจัดกระจายอยู่ตามวัด
 ทาง ๆ มากมาย ส่วนใหญ่คัมภีร์ใบลานเหล่านี้จะชำรุดเสียหายไปหมดกาลเวลา ที่เหลืออยู่
 สมบูรณ์นั้นน้อยมากโดยเฉพาะในภาคอีสาน คัมภีร์ใบลานเรื่องปฐมสมโพธิมีแพร่หลายมากที่สุด
 เพราะเหตุว่าเป็นเรื่องสำคัญทางพุทธศาสนา ที่ใช้เทศน์สั่งสอนพุทธศาสนิกชนในวันสำคัญทางศาสนา
 เป็นประเพณีที่มีมาแต่โบราณ และยังสืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน

มหาวิทยาลัยศิลปากร สาขาวิชาศิลปศึกษา

ด้วย เหตุที่พุทธ ศาสนามีอิทธิพลต่อความเชื่อและความศรัทธาของชาวอีสานมาแต่ครั้ง

โบราณ พุทธศาสนาได้ให้คตินิยม หลักธรรม แนวความคิด ตลอดจนปรัชญาเป็นแนวในการดำเนิน
 ชีวิตให้ถูกต้องตามทำนองคลองธรรมแก่ชนทุกระดับไม่เลือกชั้นวรรณะ ชาวอีสานจึงมีความเคารพ
 ศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธรูปอย่างมั่นคง ถึงแม้ว่าคัมภีร์ใบลานเรื่องปฐมสมโพธิจะมีแพร่หลาย
 ในภาคอีสานตลอดจนภาคอื่น ๆ ในประเทศไทยก็ตามก็ยังมีผู้สนใจศึกษาค้นคว้าอยู่น้อยมากโดยเฉพาะ
 ปฐมสมโพธิฉบับท้องถิ่นต่าง ๆ เช่น ปฐมสมโพธิฉบับท้องถิ่นอีสาน มีอยู่มากมายหลายสำเนาที่ยังไม่มี
 ผู้ศึกษาค้นคว้า ผู้วิจัยได้เลือกศึกษา "ปฐมสมโพธิ ฉบับวัดใหม่ทองสว่าง ตำบลแสนสุข อำเภอ-
 วารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี" ซึ่งเป็นปฐมสมโพธิที่จารไว้เป็นคัมภีร์ใบลานด้วยเหตุผลดังนี้

⁶ องค์การศึกษาศาสนา, กรมการศาสนา, พระปฐมสมโพธิกถา (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ -
 การศาสนา, 2505), หน้า ก.

1. เป็นปฐมสมโพธิฉบับทองถิ่นอีสานที่มีความสมบูรณ์ทั้งด้านเนื้อหาและอยู่ในสภาพที่
ไม่มีชำรุด
2. ทัศนัยฉบับพิมพ์โบราณที่นำมาศึกษายังไม่เคยมีผู้ปริวรรก หรือวิเคราะห์ วิจัย แยกแยะ
มาก่อน
3. จารึกด้วยอักษรธรรมอีสาน เป็นภาษาไทยถิ่นอีสาน ซึ่งกวีท้องถิ่นเป็นผู้บันทึกไว้
โดยตรง ส่วนนวนโวหารและสำเนียงทองถิ่นอีสานที่ปรากฏเป็นเรื่องราวที่น่าสนใจศึกษาอย่างยิ่ง
4. ลักษณะการประพันธ์ การใช้ภาษา และสำนวนโวหารที่ปรากฏอยู่ในฉบับนี้มีการ
ใช้คำศัพท์โบราณ ภาษาถิ่นอีสานเก่า ๆ อยู่เป็นจำนวนมาก ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาคำ
ศัพท์ภาษาถิ่น
5. ทัศนัยสมโพธิที่นำมาศึกษา นอกจากจะเป็นวรรณกรรมที่สำคัญทางศาสนาแล้วยัง
สะท้อนให้เห็นสภาพของดินแดนอีสานในอดีต เช่น สภาพสังคม ความศรัทธา ความเชื่อ
อิทธิปาฏิหาริย์ พิธีกรรม คติธรรม คำสั่งสอน ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณีของชาว
อีสาน ซึ่งยังคงรักษาสืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน

ความมุ่งหมายในการวิจัย

1. เพื่อศึกษาความเป็นมา จุดมุ่งหมายในการแต่ง อรรถนิยมนิยมในการแต่ง
เนื้อเรื่อง แนวความคิด สภาพสังคม ความเชื่อ วัฒนธรรมและประเพณีอีสาน เท่าที่ปรากฏ
ในปฐมสมโพธิฉบับนี้
2. เพื่อศึกษาลักษณะตัวอักษรและอักษรวิเศษของอักษรธรรมอีสานจากทัศนัยโบราณที่
นำมาเป็นข้อมูล และปริวรรกจากทัศนัยโบราณซึ่งบันทึกด้วยตัวอักษรธรรมอีสานมาเป็นอักษรไทย
ปัจจุบัน เพื่อเป็นประโยชน์แก่ผู้สนใจศึกษาคนคว่าต่อไป
3. เพื่อศึกษาภาษาถิ่นอีสาน การใช้ภาษา ตลอดจนสำนวนโวหารควบคู่ไปกับการ
วิจัยวรรณกรรมเรื่องนี้เพื่อเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาวรรณกรรมท้องถิ่นเรื่องอื่น ๆ ต่อไป

4. เพื่อศึกษาวิเคราะห์เรื่องปฐมสมโพธิทั้งในคานคกัชรรม นกัชรรมในทาง พุทธศาสนา คุณค่าทางวรรณกรรม และคุณค่าเชิงสังคม

5. เพื่ออนุรักษ์และเผยแพร่อุบายปฐมสมโพธิฉบับท้องถิ่นอีสานให้คงอยู่และเป็นที่รู้จักโดยทั่วไป

ขอบเขตของการวิจัย

ในการศึกษาวรรณกรรมอีสานเรื่องนี้ได้กำหนดขอบเขตของการวิจัยไว้ 2 ด้าน ดังนี้

ขอบเขตของการศึกษาวิเคราะห์ จะวิเคราะห์ปฐมสมโพธิในแง่ต่อไปนี้

1. ด้านตัวอักษรและอักษรวิธี โดยการปริวรรตอักษรธรรมอีสานจากปฐมสมโพธิฉบับ วิกิใหม่ทองสว่าง กำบถแสนสุข อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี มาเป็นอักษรไทยปัจจุบัน โดยกล่าวถึงรูปอักษร เครื่องหมายต่าง ๆ ทวิพิเศษ การประสมอักษร โดยนำมาเปรียบเทียบกับ อักษรไทยปัจจุบัน

2. ด้านวรรณกรรม ศึกษาความเป็นมา จุดมุ่งหมายในการแต่ง ขรมนิยมนิยมในการแต่ง ลักษณะคำประพันธ์ การดำเนินเรื่อง ส่วนวนโวหาร ศัพท์ภาษาถิ่น ขอบขรมนิยม ประเพณี ถอดครนความเชื่อ แนวความคิด คำสั่งสอน นกัชรรมทางพุทธศาสนาจากวรรณกรรม ในเชิงสังคม

ขอบเขตของเนื้อหา จะศึกษาขอบเขตของเนื้อหา ดังนี้

1. ศึกษาเฉพาะวรรณกรรม "ปฐมสมโพธิ" ฉบับวิกิใหม่ทองสว่าง จังหวัดอุบลราชธานี ที่เป็นต้นกักรีโอบานจารรคัยอักษรธรรมอีสานเป็นหลัก

2. ศึกษาเปรียบเทียบเฉพาะทางคานเนื้อหา กับ "พระปฐมสมโพธิกถา" ฉบับพระนิพนธ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส

งานวิจัยและเอกสารที่เกี่ยวข้อง

นอมนิจ วงศ์สุทธิธรรม ศึกษาค้นคว้าเรื่องพระปฐมสมโพธิกถา พระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส เพื่อใช้เป็นคู่มือประกอบการเรียนการสอน ใ้ค้กล่าวเกี่ยวกับพระปฐมสมโพธิกถาว่ามีคุณค่าทางค่านความรู้เกี่ยวกับพุทธประวัติโดยพิศดารให้ความรู้ทางคำศัพท์ธรรมะ หลักธรรมในพระพุทธศาสนา และยังมีคุณค่าทางค่านความงาม ไ้ค้แก่ ความงามทางค่านภาษา กวีโวหาร การใช้สำนวนโวหารและรสต่าง ๆ ของวรรณคดี⁷

นิธิ เอียวศรีวงศ์ ศึกษาค้นคว้าวิเคราะห์เรื่องพระปฐมสมโพธิกถากับความเคลื่อนไหวทางศาสนาในถิ่นรัตนโกสินทร์ กล่าวถึงวรรณกรรมเกี่ยวกับพุทธประวัติสามชิ้น คือ พระปฐมสมโพธิกถา พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส ปฐมสมโพธิพระนิพนธ์ของสมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว) พุทธประวัติของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส วิเคราะห์เนื้อหาและแนวการเขียนพุทธประวัติทั้งสามเล่มนี้พอสังเขป เพื่อให้เห็นความเคลื่อนไหวทางศาสนาที่มีอิทธิพลต่อการเขียนพุทธประวัติ⁸

พรพรรณ ชารานนาศ โคน้ำพระปฐมสมโพธิกถามาศึกษาเพื่อให้พญานาครู้จักอย่างคร่าว ๆ ว่าเป็นหนังสือพุทธประวัติที่มีความไพเราะอย่างบัง มีคติทางมหายานและหินยานปนกัน มีอิทธิพลปฏิหาริย์ต่าง ๆ ที่ชวนให้เกิดความมหัศจรรย์ นอกจากนี้ยังไ้ค้แบ่งพุทธจริยประวัติออกเป็น 3 ตอน คือ ตอนประทับเสวยโลกิยสุภในลกิยสมถั้ค้เป็นเวลา 39 ปี ตอนเสด็จออกนบวงแหวน

⁷ นอมนิจ วงศ์สุทธิธรรม, วรรณกรรมกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส (กรุงเทพฯ: คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2522).

⁸ นิธิ เอียวศรีวงศ์, "รวมความเรียงว่าด้วยวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ถิ่นรัตนโกสินทร์," ปากไก่และใบเรือ (กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์, 2527).

โมกษธรรมเป็นเวลา 6 ปี และต่อมาเพื่อพุทธกิจเพื่อประโยชน์ต่อชาวโลกเป็นเวลา 45 ปี และสรุปก่อนท้ายว่า เป็นพุทธประวัติที่พรรณนาอย่างละเอียดทั้งแก่คณาจารย์ราชจนถึงถวายพระเพลิงพระพุทธรูปเจ้าก่อนเนื่องถึงสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช การเสด็จจากสมณเพศ และอันธพาลแห่งพระบรมธาตุ⁹

วงเดือน สุขบาง ได้ศึกษาวิเคราะห์พระปฐมสมโพธิกถาในแนวสุนทรียะ วิเคราะห์รสคำ รสความท่วงทำนองการเขียน ความมั่งคั่งทางกานการใช้คำและความ ถอดครนโวหารต่าง ๆ โดยแสดงให้เห็นว่าเป็นวรรณกรรมทางพุทธศาสนาที่มีคุณค่าทางสุนทรียะอย่างเยี่ยมเรื่องหนึ่ง¹⁰

สุวิงศ์ พงศ์ไพฑูย์ ได้เขียนอธิบายและวิเคราะห์คำศัพท์ในพระปฐมสมโพธิกถาตั้งแต่ปริจเจตที่ 1 จนถึงปริจเจตที่ 29 รายละเอียดปริจเจตที่ 1 - 4 มีค่อนข้างมาก ได้แยกแยะคำศัพท์ไว้ค่อนข้างละเอียด พร้อมทั้งให้ความรู้เกี่ยวกับเรื่องราวต่าง ๆ ที่กล่าวถึงในพระปฐมสมโพธิกถา เช่น กัลป์แรก พรหม สวรรค์ ศิลปศาสตร์ ถิ่นอะมวตนิมิต เป็นต้น มีการวิจารณ์ก่อนท้ายปริจเจตด้วย ตั้งแต่ปริจเจตที่ 5 - 29 ส่วนใหญ่เป็นการอธิบายและแยกแยะคำศัพท์¹¹

⁹ พระพรหม อารามวาสี, วรรณคดีที่เกี่ยวกับพุทธศาสนา (กรุงเทพฯ: บรรณกิจ-เทศกิจ, 2515).

¹⁰ วงเดือน สุขบาง, "การศึกษาพระปฐมสมโพธิกถาในแนวสุนทรียะ," วิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2524.

¹¹ สุวิงศ์ พงศ์ไพฑูย์, คู่มือพระปฐมสมโพธิกถา, ฉบับรองวรรณคดีพุทธศาสนา (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2525).

สิริ เปรมจิตต์ ไคคนทว่าเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธศาสนา กล่าวถึงการอุบัติขึ้นในโลก แห่งองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ตลอดจนเรื่องราวพุทธศาสนาในอินเดีย ดังคา ฯลฯ จนกระทั่งแพร่หลายมาสู่ประเทศไทย ทั้งนี้ได้รวบรวมเรื่องราวจากหลักฐานทางโบราณคดีและ ประวัติศาสตร์จากถันฉบับที่เป็นทั้งภาษาอังกฤษและภาษาไทย และยังได้นำประวัติด้านนิยสถาน สำคัญ ๆ เกี่ยวกับพระพุทธศาสนาแก่อีกทศการรวมไว้อย่างครบถ้วนสมบูรณ์¹²

วิธีกำเนิการวิจัย

การวิจัยมีขั้นตอนดังนี้

1. ศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากถันฉบับโบราณ ฉบับวิกิใหม่ทองสว่าง กำบดแสนสุข อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี
2. ปรุวรรตตัวอักษรธรรมอีสานจากถันฉบับวิกิใหม่ทองสว่าง กำบดแสนสุข อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี เป็นอักษรไทยปัจจุบัน
3. กำบดขบเบคและวางโครงเรื่องที่จะศึกษาวิจัย
4. ปรุวรรตตัวอักษรธรรมอีสาน จากถันฉบับโบราณอื่น ๆ อีก 3 ฉบับ คือ ฉบับ - วิกิแม่แก้ว กำบดธาตุ อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี ฉบับวิกิคน้อย กำบด - คงแก่นใหญ่ อำเภอกำเขื่อนแก้ว จังหวัดยโสธร ฉบับบ้านโคกศรี กำบดโคกศรี อำเภอยางตลาด จังหวัดกาฬสินธุ์ เพื่อประกอบการวิจัยซึ่งจะกล่าวถึงเฉพาะหัวข้อต่อไปนี้

4.1 ประวัติความเป็นมาและเนื้อเรื่องโดยสังเขป

¹²สิริ เปรมจิตต์, พุทธศาสนาในประเทศไทย (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2522).

4.2 ศึกษาวิเคราะห์เรื่องในเชิงวรรณกรรม

4.3 ศึกษาวิเคราะห์เรื่องในเชิงสังคม

5. ศึกษาคุณค่า เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

6. สอดตามและสัมภาษณ์ทางบ้านนักชรรรมอีสาน และวรรณกรรมภาคอีสาน

7. เก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับวัฒนธรรมประเพณีที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรม เพื่อเป็น

แนวทางในการวิจัย

8. รวบรวมข้อมูลและจำแนกข้อมูลเป็นหมวดหมู่

9. นำข้อมูลมาศึกษาวิเคราะห์

10. เรียบเรียงและเสนอผลการวิจัย

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย

1. ประชุมโทณฉบับภาคอีสานส่วนานี้จะเป็นที่รู้จักแพร่หลายต่อไป

2. ให้ตระหนักถึงคุณค่าของวรรณกรรมทางพุทธศาสนาของภาคอีสานที่มีส่วนช่วย
จรรโลงวิถีกรรมและศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

3. เรื่องราวเกี่ยวกับพุทธประวัติมีส่วนช่วยเผยแพร่และทำนุบำรุงพุทธศาสนาให้เจริญ
ถาวรสืบไป

4. ส่งเสริมและอนุรักษ์วัฒนธรรมประเพณีอันเนื่องมาจากวันสำคัญและพิธีกรรมทาง
พุทธศาสนา

ข้อถกเถียงเบื้องต้น

1. การกำหนดเครื่องหมายจำแนกหรือแทนคัมภีร์ที่ใช้ในงานวิจัยมีความหมายเฉพาะ
ดังต่อไปนี้

1.1 ป.ฉบับภาคกลาง หมายถึงพระปฐมสมโพธิกถา พระนิพนธ์ของสมเด็จพระ
มหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส

1.2 ป.อ. หมายถึง ปฐมสมโพธิจำนวนภาคอีสาน ในงานวิจัย มี 4 ฉบับคือ

1.2.1 ป.อ. 1 หมายถึง ปฐมสมโพธิฉบับวัดใหม่ทองสว่าง ตำบลแสนสุข อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี

1.2.2 ป.อ. 2 หมายถึง ปฐมสมโพธิฉบับวัดบ้านเข้่วัด ตำบลเขาทุ อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี

1.2.3 ป.อ. 3 หมายถึง ปฐมสมโพธิฉบับวัดกนน้อย ตำบลคงคนใหญ่ อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม

1.2.4 ป.อ. 4 หมายถึง ปฐมสมโพธิฉบับบ้านโคกศรี ตำบลโคกศรี อำเภอขามเฒ่า จังหวัดกาฬสินธุ์

1.3 ที่มาของหัวข้ออย่างขอมูลจากวรรณกรรมเรื่องนี้ มีลักษณะดังนี้

มหาวิทยาลัยศิลปากร คณะมนุษยศาสตร์

ปรี. 1	หมายถึง	ปรี. 1	มิใช่ทั้งแก่	ปรี. 1 - 29	โคกแก้ว
ปรี. 1	หมายถึง	ปรี. 1	หมายถึง	ปรี. 1	วิภาตอมงคลปริวรรต
ปรี. 2	หมายถึง	ปรี. 2	หมายถึง	ปรี. 2	มุสิกปริวรรต
ปรี. 3	หมายถึง	ปรี. 3	หมายถึง	ปรี. 3	คัทธานิกธมปริวรรต
ปรี. 4	หมายถึง	ปรี. 4	หมายถึง	ปรี. 4	ตักขณปริคคาหกปริวรรต
ปรี. 5	หมายถึง	ปรี. 5	หมายถึง	ปรี. 5	ราชาภิเษกปริวรรต
ปรี. 6	หมายถึง	ปรี. 6	หมายถึง	ปรี. 6	มหาภิกษณมปริวรรต
ปรี. 7	หมายถึง	ปรี. 7	หมายถึง	ปรี. 7	ทุณกรกิริยาปริวรรต
ปรี. 8	หมายถึง	ปรี. 8	หมายถึง	ปรี. 8	พุทธบูชาปริวรรต
ปรี. 9	หมายถึง	ปรี. 9	หมายถึง	ปรี. 9	มารวิชัยปริวรรต
ปรี. 10	หมายถึง	ปรี. 10	หมายถึง	ปรี. 10	อกัสสัมโพธิปริวรรต
ปรี. 11	หมายถึง	ปรี. 11	หมายถึง	ปรี. 11	โพธิสัตตัญญุปริวรรต

ปรี.12	หมายถึง	ปรีจเฉทที่	12	พรหมัชฌายะปรีจเฉท
ปรี.13	หมายถึง	ปรีจเฉทที่	13	ธรรมจักรปรีจเฉท
ปรี.14	หมายถึง	ปรีจเฉทที่	14	ยสขรพชาปรีจเฉท
ปรี.15	หมายถึง	ปรีจเฉทที่	15	อุทฺทกคณปรีจเฉท
ปรี.16	หมายถึง	ปรีจเฉทที่	16	อัครสาวกขรพชาปรีจเฉท
ปรี.17	หมายถึง	ปรีจเฉทที่	17	กมิตฺตศุคฺคณปรีจเฉท
ปรี.18	หมายถึง	ปรีจเฉทที่	18	พินทาทิตาปรีจเฉท
ปรี.19	หมายถึง	ปรีจเฉทที่	19	สทกขรพชาปรีจเฉท
ปรี.20	หมายถึง	ปรีจเฉทที่	20	เมตโตยพยากธปรีจเฉท
ปรี.21	หมายถึง	ปรีจเฉทที่	21	พุทธปฏิณิพทานปรีจเฉท
ปรี.22	หมายถึง	ปรีจเฉทที่	22	ขมกปาฏิหาริยปรีจเฉท
ปรี.23	หมายถึง	ปรีจเฉทที่	23	เทศนาปรีจเฉท
ปรี.24	หมายถึง	ปรีจเฉทที่	24	เทโวโรหนปรีจเฉท
ปรี.25	หมายถึง	ปรีจเฉทที่	25	อัครสาวกนิพทานปรีจเฉท
ปรี.26	หมายถึง	ปรีจเฉทที่	26	มหานิททานสูตรปรีจเฉท
ปรี.27	หมายถึง	ปรีจเฉทที่	27	ชาตุวิทศนาปรีจเฉท
ปรี.28	หมายถึง	ปรีจเฉทที่	28	มารพันธปรีจเฉท
ปรี.29	หมายถึง	ปรีจเฉทที่	29	อัครชานปรีจเฉท

1.4 ฉ. หมายถึง ผู้กั

ค. หมายถึง ตามที่

น. หมายถึง หน้าตามี

จะใส่เมื่อแยกคำจากต้นฉบับออกมา โดยจะบอกไว้ว่าอยู่ในผู้กัที่เท่าไร ตามใด และ
บอกหน้าตามีอย่างไรด้วย เช่น ฉ.2 ฉ.4 น.1 หมายถึง มาจากผู้กัที่ 2 ตามที่ 4 หน้ามี 1

ในการปริวรรตตัวอักษรจากขอมูตที่ศึกษาและนำมายกตัวอย่างในงานวิจัย ผู้วิจัยไม่ได้ใส่จุดใต้พยัญชนะที่แสดงว่าเป็นพยัญชนะตัวแรกและที่เป็นพยัญชนะตัวสะกดก็เพราะเหตุว่าทำให้เกิดความยุ่งยากแก่งานวิจัยเกี่ยวกับการพิมพ์และอาจทำให้เกิดความคลาดเคลื่อนเรื่องความถูกต้องได้

คำนิยามศัพท์เฉพาะ

อีสาน หมายถึง บริเวณ 17 จังหวัดทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยคือ นครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ อุบลราชธานี บึงโอชร์ เดย ร้อยเอ็ด มหาสารคาม ชลบทัน จัษฏุมิ อุครธานี สกลนคร นครพนม หนองคาย กาฬสินธุ์ และ มุกดาหาร

วรรณกรรม หมายถึง "งานเขียนในรูปกวีนิพนธ์ ร้อยกรอง และข้อเขียนทั้งหมดที่ใช้ภาษา" ¹³

วรรณกรรมท้องถิ่น หมายถึง งานเขียนประเภทร้อยแก้วและร้อยกรอง รวมทั้งวรรณกรรมมุขปาฐะ ซึ่งปรากฏอยู่ตามท้องถิ่นต่าง ๆ ของไทยทั้งภาคเหนือ ภาคอีสาน และภาคใต้ ชาวบ้านเป็นผู้สร้างสรรค์ เป็นผู้ใช้ ผู้ศึกษา ผู้อ่าน วรรณกรรมท้องถิ่น หมายความว่ารวมไปถึงคำว่าวรรณกรรมพื้นบ้าน วรรณกรรมพื้นถิ่น วรรณกรรมท้องถิ่น วรรณกรรมชาวบ้าน ซึ่งมีผู้ใช้แตกต่างกันไปนั้นด้วย

วรรณศิลป์ หมายถึง ศิลปะการเรียบเรียงถ้อยคำ

การวิเคราะห์เชิงวรรณกรรม หมายถึง การพิจารณาส่วนประกอบของวรรณกรรม ได้แก่ โครงเรื่อง เนื้อเรื่อง สำนัถณะ (แก่นเรื่อง) ตัวละคร ชรรวมเนียบนิยม และการ-

¹³ สัทธา พิธิภูวดล และคนอื่น ๆ. ความรู้ทั่วไปทางวรรณกรรมไทย (กรุงเทพฯ: กรุงเทพมหานครการพิมพ์, 2520), หน้า 35.

๑พ
BQ
893
๙45
๘532

พิจารณาถึงความส่วนประกอบในแง่สัญลักษณ์

การวิเคราะห์เชิงสังคม หมายถึง การพิจารณาธรรมชาติในคำต่างๆ ไค้แก่วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ ค่านิยม ความเป็นอยู่ อาชีพ การปกครอง ตลอดจนการละเล่นและดนตรี

ค่านิยม หมายถึง สิ่งที่กลุ่มชนในสังคมหนึ่ง ๆ เห็นว่ามีค่าควรแก่การกระทำ นำกระทำ นำยกย่อง หรือเห็นว่าถูกต้อง

วัฒนธรรม หมายถึง วิธีการดำเนินชีวิต กระบวนการพฤติกรรม และบรรดาผลงานทั้งหมดที่มนุษย์ได้สร้างขึ้น ตลอดจนความคิด ความเชื่อ และความรู้¹⁴

วัฒนธรรมแบ่งกว้าง ๆ เป็น 2 ประเภท คือ

1. วัฒนธรรมทางวัตถุ ไค้แก่วัตถุที่จำเป็นเบื้องต้นในชีวิต 4 อย่าง และสิ่งอื่น ๆ เช่น เครื่องมือ ยานพาหนะ ตลอดจนอาวุธยุทโธปกรณ์ เครื่องป้องกันอันตราย สิ่งประดิษฐ์และเทคโนโลยีต่าง ๆ

2. วัฒนธรรมทางจิตใจ หรือวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุ หมายถึง คุณค่า ค่านิยม แนวความคิดในเรื่องการดำรงตนอย่างมีเหตุผล ประเพณี ความเชื่อ ความสนใจ ทัศนคติ ความสามารถ ซึ่งเป็นนามธรรมที่มองไม่เห็น

สัญลักษณ์ หมายถึง ประเพณีสัญลักษณ์ของชาวอีสาน เช่น เครื่องปั้นดินเผา "ตุ๊กต้าว"

คตินิยม หมายถึง หลักปฏิบัติ มี 2 ลักษณะ คือ

1. สำหรับบุคคลธรรมดาประพฤติปฏิบัติเป็นกิจวัตรในระหว่างครอบครัว ชุมชน

¹⁴ อรรถาธิบาย, สังคม วัฒนธรรม และประเทศไทย (กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา, 251๑), หน้า 99.

หนังสือส่ง
ห้าม
นำออกนอกห้องสมุด

บ้านเรือน หรือถ้อยพระศาสนา

๘. สำหรับท้าวพระยาผู้ปกครองบ้านเมือง ท่องปฏิบัติเป็นกิจวัตร

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ลักษณะตัวอักษรและอักษรวิจิตรที่ปรากฏในปฐมสมโพธิฉบับวัดใหม่ทองสว่าง

ภูมิหลัง รูปแบบอักษรในภาคอีสานไทยสังเขป

ถิ่นแคว้นภาคอีสานของประเทศไทยมีอาณาเขตพิกัดกับสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวและกัมพูชา มีร่องรอยอารยธรรมของกลุ่มชนในยุคประวัติศาสตร์อันรุ่งเรืองมาแต่ครั้งโบราณ รูปแบบอักษรที่มีอยู่ในภูมิภาคนี้จึงมีทั้งแก่สมัยทวารวดี ราวพุทธศตวรรษที่ 11 - 16 และรูปแบบอักษรในสมัยลพบุรี ราวพุทธศตวรรษที่ 16 - 18¹

ลักษณะรูปแบบอักษรร่วมสมัยทวารวดีนั้น เป็นลักษณะเดียวกับที่พบในภาคกลางของประเทศไทย เป็นรูปอักษรแบบราชวงศ์ปัลลวะ และรูปแบบอักษรในสมัยราชวงศ์คุปตะ (ราวพุทธศตวรรษที่ 9 - 10) ส่วนรูปแบบอักษรร่วมสมัยลพบุรี เป็นอักษรที่มีลักษณะคล้ายคลึงมาจากรูปแบบอักษรปัลลวะ อักษรกึ่งกลาวนี้ควรจะเรียกว่า อักษรขอมโบราณ² เพราะเป็นแบบอย่างที่เกิดขึ้นบนผืนแผ่นดินนี้โดยตรง ก่อจากนั้นลงมาเมื่อร่วมสมัยพระนครศรีอยุธยาแล้วจึงได้พบอักษรไทย อักษรธรรมอีสาน และอักษรไทยน้อย³

หลักฐานที่ปรากฏรูปแบบอักษรราชวงศ์ปัลลวะที่พบในภาคอีสาน ได้แก่ ศิลาจารึกที่วัดสุปัฏนาราม อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี (พุทธศตวรรษที่ 11 - 12) ส่วนรูปแบบ-

¹ กง เกรง ประพัทธ์ทอง, การวิจัยเอกสารโบราณเมืองแก่น (พระนคร: อมรินทร์ - การพิมพ์, 2520), หน้า 19 - 20.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 20.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 31.

อักษรขอมโบราณนั้น ได้แก่ จารึกที่ค้นพบที่จังหวัดนครราชสีมา เช่น ที่ปราสาทหินพิมาย ปราสาทหินพนมวัน และที่ปราสาทหินพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์ (ราวพุทธศตวรรษที่ 16 - 17)⁴

ส่วนเอกสารโบราณของไทยในภาคอีสานที่ร่วมสมัยพระนครศรีอยุธยาอันส่วนใหญ่ค้นพบ ศิลาจารึกทั้งแก่รัชกาลสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ซึ่งร่วมเวลาเคียงกับพระโหราธิบดี (พ.ศ.2059 - พ.ศ.2091) และพระไชยเชษฐาธิราช ทั้งนี้ได้พบศิลาจารึกที่พระธาตุศรีสองรัก ริมฝั่งแม่น้ำโขงในจังหวัดเลย ไข่อักษรธรรมจารึก ในสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิกับพระไชยเชษฐาธิราชได้ทรงร่วมสถาปนาศิลาจารึกหลักนี้เพื่อเป็นการแสดงสัมพันธไมตรีมิตรประเทศระหว่างกรุงศรีอยุธยากับกรุงศรีสัตนาคณหุต (ล้านช้าง)⁵ ส่วนศิลาจารึกวัดแคนางเมืองที่จังหวัดหนองคายนั้นไข่อักษรไทยจารึก ในปี พ.ศ.2074 และอีกหลักหนึ่งจารึกในปี พ.ศ.2078 เป็นการกระทำของพระเจ้าโหราธิบดี พระราชบิดาของพระไชยเชษฐาธิราช เพื่อบ่งบอกถึงเขต - ถิ่นนาที่วัดและการอุทิศส่วนกุศลต่าง ๆ⁶

จากหลักฐานดังกล่าวข้างต้นได้แสดงให้เห็นว่าดินแดนภาคอีสานของประเทศไทยนั้นมีร่องรอยอารยธรรมที่สูง รุ่งเรืองมาช้านานมีอักษรซึ่งมีรูปแบบต่าง ๆ ออกไปไข่ออยู่ในภูมิภาคนี้ มาก่อน อันได้แก่ อักษรปัลลวะ อักษรขอมโบราณ อักษรธรรม อักษรไทยน้อย อักษรไทย - สมัยพระนครศรีอยุธยาและ เรื่อยมาจนถึงอักษรไทยปัจจุบัน

ความเป็นมาของอักษรธรรมอีสานโดยสังเขป

อักษรธรรมอีสานมีหลักฐานปรากฏไข่อัวไปในดินแดนภาคอีสานของประเทศไทย ส่วนใหญ่รูปแบบอักษรชนิดนี้จะพบมากในบริเวณจังหวัดที่ไม่ห่างไกลจากลุ่มแม่น้ำโขงนัก⁷ หลักฐาน

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 20.

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 22.

⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 22.

⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 23.

อันเกี่ยวกับอักษรธรรมอีสานที่เก่าแก่ที่สุดเท่าที่ค้นพบในประเทศไทยนั้นประเภทศิลาจารึก ไค้แก่
 ศิลาจารึกวัดศรีคุณเมือง เป็นศิลาทรายสีแดงรูปใบเสมา พบที่วัดศรีคุณเมือง อำเภอเมือง
 จังหวัดหนองคาย จารึกเป็นภาษาไทยและบาลี สร้างเมื่อ พ.ศ. 2103 ส่วนหลักฐานทางใบลาน
 นั้น ไค้แก่ คัมภีร์วิสุทธิมรรค เป็นคัมภีร์ใบลานที่จารด้วยอักษรธรรมอีสานเป็นภาษาบาลี พบที่
 วัดศรีสมันต์ จังหวัดหนองคาย จารเมื่อ พ.ศ. 2143 ตรงกับรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช
 เป็นเอกสารที่เก่าแก่ที่สุดเท่าที่มีอยู่ในหอสมุดแห่งชาติ⁸

อักษรธรรมอีสานมีลักษณะคล้ายคลึงกับอักษรธรรมเหนือทั้งทางด้านอักษรวิธานและ
 อักษรวิธี และมีหลักฐานตัวอักษรธรรมเหนือที่ปรากฏก่อนอักษรธรรมอีสาน⁹ ซึ่งนักประวัติศาสตร์
 และโบราณคดีทั้งหลายลงความเห็นว่าอักษรธรรมอีสานควรได้รับมาจากภาคเหนือของประเทศไทย
 โดยผ่านทางอาณาจักรล้านช้างอีกทอดหนึ่ง อักษรธรรมในด้านข้างที่ปรากฏหลักฐานและมีอายุ
 เก่าแก่กว่าอักษรธรรมอีสานที่พบในประเทศไทยก็คือ จารึกบนฐานพระพุทธรูปวัดสีสะเกด¹⁰
 เวียงจันทน์ ลงศักราช 852 (พ.ศ. 2033) ปีกเสก ตรงกับรัชกาลพระเจ้าราชแสนไทยแห่ง
 อาณาจักรล้านช้าง (พ.ศ. 2019 - 2034) ส่วนจารึกที่มีอายุรองลงมาเขียนด้วยอักษรธรรมเช่น
 เกี่ยวกัน ไค้แก่ จารึกที่ฐานพระพุทธรูปวัดกุ่มหลวง หลวงพระบาง ลงศักราช 886 (พ.ศ. 2067)
 และจารึกสลักบนแผ่นหินอยู่ที่วัดสังกะโลก หลวงพระบาง ลงศักราช 889 (พ.ศ. 2070) ซึ่งอยู่ใน
 รัชสมัยของพระเจ้าโพธิสาราช

⁸ เพ็ญทิพย์ ลิมสัมพันธ์, "อักษรธรรมอีสาน," วิทยานิพนธ์ปริญญาโท บัณฑิตวิทยาลัย
 มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2525, หน้า 16.

⁹ กรรณิการ์ วิมลเกษม, "อักษรฝักขามที่พบในศิลาจารึกภาคเหนือ," วิทยานิพนธ์-
 ปริญญาโท บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2524, หน้า 34.

¹⁰ วัชร ปุณโณชก, "อักษรไทยน้อย," วิทยานิพนธ์ปริญญาโท บัณฑิตวิทยาลัย
 มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523, หน้า 37.

จากหลักฐานที่ปรากฏถึงโลกถาวรข้างก้นแสดงให้เห็นว่าอาณาจักรล้านช้างใช้อักษร-
 ธรรมาก่อนสมัยพระเจ้าโพธิ์คำธราชน และอาณาจักรล้านช้างมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับอาณาจักร
 ล้านนาด้วย โดยอาณาจักรล้านช้างได้รับคติพุทธศาสนาหินยานอย่างถึงกวางที่ไปจากอาณาจักร
 ล้านนา รวมทั้งอักษรไทยและอักษรธรรมซึ่งหลักฐานทางประวัติศาสตร์ตอนหนึ่งปรากฏว่า
 พระไชยเชษฐาธิราช กษัตริย์ล้านช้าง เคยเสด็จมาครอง เมือง เชียงใหม่อยู่ชั่วระยะหนึ่ง พอ -
 พระราชนิพิตของพระองค์สิ้นพระชนม์แล้วพระองค์จึงเสด็จไปครอง เมืองหลวงพระบาง เวียงจันทน์
 ในตอนนั้นกล่าวว่า ทรงนำพระแก้วมรกต พระพุทธสีหิงค์ จากอาณาจักรล้านนาไปสู่อาณาจักร -
 ล้านช้างด้วย ¹¹

จากเหตุดังกล่าวมาแล้วข้างก้นมีส่วนทำให้อักษรธรรมของอาณาจักรล้านนาได้เข้ามา
 แฝงแพร่ในอาณาจักรล้านช้างควบคู่กับการ แฝงแพร่พุทธศาสนามีการจารึกศิลาด้วยอักษรธรรม จาร
 ไว้ตามด้วยอักษรธรรมซึ่งเป็นเรื่องราวทางพุทธศาสนา จากการทำอักษรธรรมมาแพร่หลายอยู่ใน
 อาณาจักรล้านช้างนี้เองมีผลทำให้ก้นแทนภาคอีสานของไทยในปัจจุบันได้รับอิทธิพลจากอักษรธรรม
 ด้วย ประวัติของหัว เมืองอีสานโบราณกล่าวว่าหัว เมืองทางริมแม่น้ำโขงส่วนใหญ่ตกอยู่ในอำนาจ
 ของอาณาจักรล้านช้าง ¹² ก้นนั้นอีสานจึงมีความสัมพันธ์กับอาณาจักรล้านช้างมาแต่โบราณ ทั้ง
 หลักฐานปรากฏว่าอาณาจักรล้านช้างปกครองก้นแดนสองฝั่งแม่น้ำโขงตั้งแต่ เมืองหลวงพระบาง
 เวียงจันทน์ และอนุตรราชธานี ¹³ ในราวพุทธศตวรรษที่ 18 ตอนปลายและพุทธศตวรรษที่ 19
 ตอนต้น บริเวณที่ราบลุ่มสองฝั่งแม่น้ำโขงก้นแดนจึงหัวก้นอนุตรราชธานีขึ้นมาเป็นอาณาจักรของ แคว้น
 ล้านช้าง ซึ่งครอบคลุมไปจนจรก้นเมืองน่านทางเหนือ ¹⁴ ก่อนมาภายหลังอาณาจักรล้านช้างได้

¹¹ กงเกษ ประพัทธ์ทอง, เรื่องเดิม, หน้า 24.

¹² ชวชัย ปุณโณตถ, เรื่องเดิม, หน้า 10.

¹³ ศรีศักร วัลลโภดม, "เมืองรากก้นบูที่ไหน," ประวัติศาสตร์และโบราณคดีภาค -
อีสาน (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, 2521), หน้า 70.

¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 71.

ขึ้นตรงต่อไทยแล้วก็ตาม แต่หัวเมืองเหล่านี้ยังอยู่ภายใต้การปกครองของราชธานีด้านข้างไม่ได้
ขึ้นตรงต่อราชธานีไทย ประชาชนไทยทั่วไปได้รับอิทธิพลทางวัฒนธรรมจากอาณาจักรด้านข้าง¹⁵

ในสมัยพระเจ้าโพธิ์สาดราช อาณาจักรล้านช้างได้เข้ามามีอำนาจเหนือกินแกมภาค
ตะวันออกเฉียงเหนือของไทย¹⁶ และในสมัยนี้เองอาณาจักรด้านข้างได้มีการฟื้นฟูพุทธศาสนา
อย่างจริงจัง ทั้งนี้จึงอาจเป็นเหตุให้อัศวรธรรมซึ่งเป็นอักษที่ใช้จดจารเรื่องราวทางพุทธศาสนา
แพร่หลายมายังกินแกมภาคอีสานควบคู่ไปกับพุทธศาสนาหินยานและวรรณกรรมต่าง ๆ ซึ่งสิ่งเหล่านี้
เป็นวัฒนธรรมของด้านหน้าที่สืบทอดมาโดยการผ่านทางอาณาจักรด้านข้างอีกทอดหนึ่ง

ต่อมาเมื่อสิ้นสุริยสมัยของพระเจ้าเชษฐาธิราชแล้วไม่นาน อาณาจักรล้านนาและ
อาณาจักรล้านช้างก็ตกเป็นประเทศราชของพม่า แก้ววัฒนธรรมของอาณาจักรล้านช้างก็ยังมี
อิทธิพลเหนือกินแกมภาคอีสานสองไทยปรากฏอยู่ แต่ก็ได้มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงไปบ้างตาม
ระยะเวลาด อัศวรธรรมได้มีการปรับปรุงวิวัฒนาการทางรูปแบบและอักษรวิธีให้เป็นแบบเฉพาะของ
ตนเองมากขึ้นและเรียกชื่อตามภูมิภาคนี้ว่า "อักษธรรมอีสาน" ทั้งนี้อักษธรรมอีสานจึงกลายเป็น
อักษเฉพาะของชาวอีสานและเป็นเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมอย่างหนึ่งควบ

เมื่อกินแกมภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยขึ้นตรงต่อประเทศไทยโดยตรง
แล้วในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้
ทรงโปรดฯ ให้มีการบริหารหัวเมืองทางฝั่งขวาของแม่น้ำโขง ให้ปรับปรุงการปกครองโดยจัดตั้ง
เป็นมณฑลเทศาภิบาลเมื่อ พ.ศ. 2440 ทั้งนี้กลุ่มชนในแกมภาคอีสานจึงได้รับอิทธิพลทาง
วัฒนธรรมจากเมืองหลวงมากขึ้น จึงปรากฏหลักฐานเอกสารที่ใช้อักษรไทยเช่นปัจจุบัน ครั้นเมื่อ
มีพระราชบัญญัติประถมศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 6 (พ.ศ. 2464) ชาวไทยในแกมภาคอีสานจึงได้มี
โอกาสศึกษาเล่าเรียนหนังสือไทยกันอย่างแพร่หลาย ในช่วงนี้อิทธิพลวัฒนธรรมจากเมืองเขาสู่ -

¹⁵ ราช ปุณโกตถก, เรื่องเดิม, หน้า 15.

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 16.

หัวเมืองในภูมิภาคอีสานมากขึ้น มีการศึกษาเล่าเรียนในโรงเรียนแพทยศึกษา เรียนในวัดตั้งแก
 กอน¹⁷ ทั้งนี้อักษรธรรมอีสานจึงลดความสำคัญลงไปและเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองมา
 ผู้ระดมประชาชนมิไคยใน พ.ศ. 2475 ได้มีพระราชบัญญัติ กฎหมาย และระเบียบข้าราชการทั้ง
 ซึ่งบริหารโดยประชาชน ตลอดจนเส้นทางคมนาคมติดต่อถึงกันสะดวกจึงทำให้อิทธิพลวัฒนธรรม
 จากเมืองหลวงแพร่กระจายไปสู่หัวเมืองในภาคอีสานอย่างเต็มที่จนในที่สุดการเขียนและการอ่าน
 อักษรธรรมอีสานก็หมดความสำคัญลงไป ชาวอีสานทั้งหมัมาสนใจศึกษาเล่าเรียนอักษรไทย -
 ปัจจุบันแทน เนื่องจากเป็นภาษาที่ใช้ทางราชการ ทั้งนี้ผู้ที่สามารถอ่านและเขียนอักษรธรรม -
 อีสานได้จึงมีจำนวนน้อยลง คงมีแต่พระสงฆ์บางรูป หมอแผนโบราณ หรือผู้ที่ชำนาญทางพิธีกรรม
 ทั่ว ๆ และผู้ที่สนใจศึกษาค้นคว้าความที่เท่านั้นที่ยังอ่านออกเขียนได้ ด้วยเหตุดังกล่าวนี้เองอักษร
 ธรรมอีสานที่เคยแพร่หลายและเชื่อกันว่าเป็นของศักดิ์สิทธิ์ใช้จกจารเฉพาะเรื่องราวทางพุทธศาสนา
 นั้นจึงเสื่อมความนิยมลงไปและหมดความจำเป็นที่จะเอามาใช้ในชีวิตประจำวัน แต่ทั้งนี้มิได้
 หมายความว่าอักษรธรรมได้สูญหายไปจากภูมิภาคนี้ ในปัจจุบันนี้ก็ยังมีการฟื้นฟูและศึกษาค้นคว้ากัน
 ในกลุ่มบุคคลบางกลุ่ม ได้แก่ ผู้ที่ศึกษาค้นคว้าวิจัยเอกสารโบราณ นอกจากนั้นกัวมักทั่ว ๆ ใน
 ภาคอีสานบางวัดก็จัดให้มีการสอนอ่านและเขียนอักษรธรรมอีสานในหมู่พระสงฆ์ ทั้งนี้เพื่อให้
 พระสงฆ์สามารถอ่านคัมภีร์โบราณทางพุทธศาสนาได้เข้าใจลึกซึ้งยิ่งขึ้น

ลักษณะตัวอักษรธรรมอีสานโดยทั่วไป

รูปแบบอักษรธรรมอีสานโดยทั่วไปแล้วจะมีความแตกต่างกันไปบ้างในแต่ละท้องถิ่น ทั้งนี้
 ขึ้นอยู่กับความนิยมและลายมือของผู้เขียนในท้องถิ่นนั้น ๆ ตัวอักษรธรรมอีสานก่อนนี้จะมีลักษณะ
 ต่างกับตัวอักษรธรรมอีสานตอนบน กล่าวคือตัวอักษรธรรมอีสานทางตอนใต้จะมีหางยาวกว่าและ
 มีรูปอักษรลักษณะกลมกว่าตัวอักษรธรรมอีสานทางตอนบนที่พบเห็นโดยทั่วไปจะมีลักษณะดังนี้

¹⁷ เพ็ญพิภกร อัมรินทร์, เรื่องเดิม, หน้า 22.

๒. น $\overset{x}{น}$ เรียกว่า ห้อยนอ, ทึมนอ ไข้เขียนต่างบรรทัด เช่น
 ๒๒ นาน
๓. ม $\overset{x}{ม}, \overset{x}{ม}$ เรียกว่า ห้อยมอ, ทึนมอ ไข้เขียนต่างบรรทัด เช่น
 ๓๒ ตาม
๔. ป $\overset{x}{ป}$ เรียกว่า ห้อยปอ, ทึนปอ ไข้เขียนต่างบรรทัด เช่น
 ๔๒ กับ
๕. บ $\overset{x}{บ}, \overset{x}{บ}$ เรียกว่า ห้อยบอ, ทึนบอ ไข้เขียนต่างบรรทัด เช่น
 ๕๒ ขาบ
๖. ร $\overset{x}{ร}, \overset{x}{ร}$ เรียกว่า ห้อยรอ, ทึนรอ ไข้เขียนหน้าพยัญชนะ เช่น
 ๖๒ พระ
๗. ถ $\overset{x}{ถ}, \overset{x}{ถ}$ เรียกว่า ห้อยถอ, ทึนถอ ไข้เขียนต่างบรรทัด เช่น
 ๗๒ หลาย
๘. ว $\overset{x}{ว}$ เรียกว่า ห้อยวอ, ทึนวอ ไข้เขียนต่างบรรทัด เช่น
 ๘๒ แกว
๙. ส $\overset{x}{ส}$ เรียกว่า ห้อยสอ, ทึนสอ ไข้เขียนต่างบรรทัด ในคำ
 ภาษาดั้งแสดง เป็นตัวสะกดเท่านั้น เช่น $\overset{x}{ส}$ นาส
๑๐. อ $\overset{x}{อ}$ เรียกว่า ห้อยออ, ทึนออ ไข้เขียนต่างบรรทัด แสดงหน้าที่
 เป็นสระออ เช่น $\overset{x}{อ}$ กอง
๑๑. จ $\overset{x}{จ}, \overset{x}{จ}$ เรียกว่า ห้อยจอ, ทึนจอ ไข้เขียนต่างบรรทัด เช่น
 ๑๑๒ จจร
๑๒. ฎ $\overset{x}{ฎ}$ เรียกว่า ห้อยฎอ, ทึนฎอ ไข้เขียนต่างบรรทัด เช่น

อัญ วรรณ

13. อ อ^x เรียกว่า ห้อยอ, กิ่งอ ใช้เขียนต่างมรรหัด เช่น
มอ สกอ

14. อ อ^x, อ^x เรียกว่า ห้อยอ, กิ่งอ ใช้เขียนต่างมรรหัด เช่น
ออ ออ

15. อ อ^x เรียกว่า ห้อยอ, กิ่งอ ใช้เขียนต่างมรรหัด เช่น
ออ ออ

16. ออ อ เรียกว่า สองอ (ออ) ใช้เขียนมรรหัดกับ
พยัญชนะ อ เช่น ออ ออ

17. อ - ไม่มีรูปใช้เขียนมรรหัดกับพยัญชนะตัวเต็ม อ มี
ความหมายเท่ากับ อ เช่น ออ ออ

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

อ^๒ มี ๒ ประเภท คือ

1. อ^๒ธรรมดา คือ สระที่ใช้เขียนเมื่ออยู่ต้นคำ ไม่ใช่ อ เป็นต้นเกาะมี ๘ ตัว คือ

อะ อา อี อื อู อู เอะ เอา
๒ ๒ ๒ ๒ ๒ ๒ ๒ ๒

2. อ^๒ประสม คือ สระที่ใช้เขียนประสมกับพยัญชนะ มีทั้งสระเสียงสั้น สระเสียงยาว
มี ๒๑ ตัว คือ

2.1 สระอะ	× ๖	2.4 สระอื	× ๒
2.2 สระอา	× ๖	2.5 สระอู	× ๒
2.3 สระอึ	× ๒	2.6 สระอู	× ๒ , × ๒

2.7 สระฤ	×	2.14 สระฉัว	๐
2.8 สระฤ	๐	2.15 สระเอิบ	(×)
2.9 สระเอ	(×)	2.16 สระเอือ	(๐)
2.10 สระแอ	((×)	2.17 สระเออ	(๐)
2.11 สระโ	{×	2.18 สระอำ	×)
2.12 สระเอาะ	(×):	2.19 สระโ	๐×
2.13 สระออ	๐, ×๑	2.20 สระเอา	(๐)
		2.21 สระออย	๐) ทัว อย เพื่อ

จากรูปแบบอักษรธรรมอีสานโดยทั่ว ๆ ไปทั้งที่กล่าวมาข้างต้นนี้สามารถนำไปใช้เป็นหลักในการอ่านและพิจารณา รูปแบบอักษรธรรมอีสานที่พบจากเอกสารอื่น ๆ ถึงแม้ว่ารูปแบบอักษรจะแตกต่างกันไปบ้างก็เป็นเพียงส่วนรายละเอียดของ เส้นอักษร เพียง เล็กน้อย หรืออาจมีตัวอักษรบางรูปขาดหายไป หรือมีเพิ่มขึ้นบ้าง ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากอิทธิพลของภาษาอื่น เช่น ภาษาไทยน้อย ภาษาจอมไทย ภาษาไทยกลาง เป็นต้น

สำหรับลักษณะตัวอักษรธรรมอีสานที่ปรากฏในวรรณกรรมอีสานเรื่องปฐมสมโพธิ ฉบับวัดใหม่ทองสว่าง มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ลักษณะตัวอักษรธรรมอีสานจากปฐมสมโพธิฉบับวัดใหม่ทองสว่าง

พยัญชนะ ประกอบด้วยพยัญชนะตัว เต็มและตัว เพื่อ

1. พยัญชนะตัว เต็ม พยัญชนะที่ปรากฏในปฐมสมโพธิฉบับวัดใหม่ทองสว่าง มีจำนวนทั้งหมด 35 รูป เทียบกับพยัญชนะภาษาไทยกลาง ดังนี้

ก	ข	ค	ฅ	ง
๓	๖	๗	๒๐	๕, ๖
จ	ฉ	ช	ฌ	๘
๘	๙	๙	-	๙
ฉ	๙	๙	๙	๙
๙	๙	๙	-	๙
ค	ค	ค	ค	ค
๖	๖	๖	๖	๖

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

น	ป	ผ	ฝ	พ
๖	๖	๖	๖	๖
ฟ	ภ	ม	บ	ร
๖	๖	๖	๖	๖
ด	ว	ศ	ส	ษ
๖	๐	-	๖	-
ห	ท	ด	ต	ฐ
๖	-	๖	๖	๖

ข้อสังเกต มี 3 ประการ คือ

1. พยัญชนะทั้ง 35 รูป มีที่ไ้รูปเดียวกับดังนี้

พยัญชนะ ฉ ใ้รูปเดียวกับ ส คือรูป ๖ เนื่องจากในภาษาถิ่นอีสานนั้นใ้
พยัญชนะ ส แทน ฉ เช่นคำว่า ฉิม (กิน - สำหรับภิกษุ) ภาษาอีสานใ้ สั้น แทน

บางครั้งพบว่าใ้บางคำใ้พยัญชนะ ส แทนพยัญชนะ ช ควบ เนื่องจากการ
ออกเสียงตามสำเนียงภาษาถิ่นอีสาน เช่นคำว่า ชรา เป็น สลา

พยัญชนะ ช ใ้รูปเดียวกับ ซ คือรูป ๘ เนื่องจากในภาษาถิ่นอีสานนั้นใ้
พยัญชนะ ซ แทน ช เช่นคำว่า ชาย (เพศชาย) ภาษาอีสานใ้ ซาบ แทน

พยัญชนะ ท ใ้รูปเดียวกับ ก คือรูป ๒ จะใ้เป็น ท เมื่อเขียนคำภาษา
บาลีและใ้เป็น ก เมื่อเขียนคำภาษาถิ่น

พยัญชนะ บ ใ้รูปเดียวกับ ป คือรูป ๖ จะใ้เป็น บ หรือ ป เมื่อใ้
นั้นขึ้นอยู่กับการใช้ภาษาบาลี ภาษาถิ่น และบริบทนั้น ๆ ควบ

พยัญชนะ ฝ ใ้รูปเดียวกับ ผ และ ฝ คือรูป ๒ จะใ้เป็น ฝ, ผ
หรือ ฝ เมื่อใ้ขึ้นอยู่กับการใช้ภาษาบาลี ภาษาถิ่น และบริบทนั้น ๆ ควบ

พยัญชนะ ร ใ้รูปเดียวกับ ล คือรูป ๙ จะใ้เป็น ร หรือ ล
เมื่อใ้ขึ้นอยู่กับการใช้ภาษาถิ่นอีสาน และภาษาบาลี

2. พยัญชนะที่ใ้เขียนคำภาษาบาลี มักไม่ค่อยนำมาใ้เขียนคำภาษาถิ่น ใ้แก่

๒๗	๖	๖	๕	๕	๘
ฆ	ณ	ฎ	ณ	ฐ	ณ

3. ถัว อยอ อยาคน้ำ ๕ ใ้แทน "อุม"

2. ถัว ใ้ หรือบางครั้งเรียกว่า ถัวหอย, ถีน นั้นเป็นรูปหนึ่งของพยัญชนะ
มี 16 รูป ดังนี้

ก	ข	ค	ฅ	ง
-	-	-	-	๒ ^x ๒ ^x
จ	ฉ	ช	ฌ	ฎ
{ ^x	-	{ ^x	-	-
ด	ด ^x	ต	ถ	ฏ
-	๑ ^x	-	-	-
ถ	ด ^x	ท	ฑ	ณ
-	๑ ^x	-	๒ ^x , ๒ ^x	๒ ^x

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

บ	ป	ผ	ฝ	ภ
{ ^x , { ^x	{ ^x , { ^x	-	-	๑ ^x
พ	ภ	ม	ย	ร
-	-	๑ ^x	{ ^x , { ^x	๒ ^x
ด	ว	ศ	ส	ษ
๒ ^x , ๒ ^x	-	-	{ ^x , { ^x	-
ห	ฬ	อ	ฮ	อภ
-	-	๑ ^x	-	-

ข้อสังเกต จากข้อมูลข้างต้น มีดังนี้

1. ตัวเพ็อง ที่มีลักษณะใกล้เคียงกันและเหมือนกันมาก คือตัวเพ็องเหล่านี้

จ, ข และ ฃ รูปที่ไขคือ $\overset{\times}{\sim}$, $\overset{\times}{\sim}$, $\overset{\times}{\sim}$

ง, ฅ และ ฆ รูปที่ไขคือ $\overset{\times}{\circ}$, $\overset{\times}{\circ}$, $\overset{\times}{\circ}$

บ และ ป รูปที่ไขคือ $\overset{\times}{\cup}$, $\overset{\times}{\cup}$

2. ตัวเพ็องที่ไขเขียนคำภาษาบาลี ได้แก่ ตัวเพ็องเหล่านี้

จ $\overset{\times}{\sim}$ ง $\overset{\times}{\circ}$ ฃ $\overset{\times}{\sim}$ ฆ $\overset{\times}{\circ}$ ข $\overset{\times}{\sim}$

สระ สระประกอบด้วย สระดอญ สระจวน และสระพิเศษ

1. สระดอญ มีปรากฏ 7 รูป ดังนี้

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

1.1 สระอะ ๖

1.2 สระอา ๗

1.3 สระอิ ๓

1.4 สระอี ๒

1.5 สระอุ ๑

1.6 สระอู -

1.7 สระเอ ๒

1.8 สระเอ -

1.9 สระเอา ๑

2. สระขม มีปรากฏ 24 รูป เปรียบกับสระภาษาไทยกลางต่อไปนี้

2.1 สระอะ (-ะ) x : , x :

2.2 สระอา (-า) x)

2.3 สระอิ (-ิ) $\overset{\circ}{x}$

2.4 สระอี (-ี) $\overset{\circ}{x}$

2.5 สระอุ (-ู) x (

2.6 สระอู (-ุ) x (

2.7 สระเอะ (-เะ) -

2.8 สระเอ (-เ) (x

2.9 สระแอะ (-แะ) ((x :

2.10 สระแอ (-แ) ((x

2.11 สระโอะ (-เ) -

2.12 สระโอ (-โ) \sqrt{x} , (x)

2.13 สระเอาะ (-เาะ) (x):

2.14 สระออ (-อ) $\overset{\circ}{x}$, $\overset{x}{ce}$

2.15 สระเอาะ (-อะ) $\overset{\circ}{x}$:

2.16 สระเอา (-อ) $\overset{\circ}{x}$

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

- 2.17 สระฉี (๙) \odot
x
- 2.18 สระฉี (๙) \odot , \odot
x, x
- 2.19 สระเจ็ยะ (๙-ยะ) -
- 2.20 สระเจ็ย (๙-ย) \odot
- 2.21 สระเจ็อะ (๙-อะ) -
- 2.22 สระเจ็อ (๙-อ) \odot , \odot
x, x
- 2.23 สระโ (๙-) \odot
- 2.24 สระอัวะ (๙-วะ) \odot , \odot
x, x
- 2.25 สระอัว (๙-ว) \odot
- 2.26 สระเอา (๙-า) \odot
- 2.27 สระอำ (๙-ำ) \odot
- 2.28 สระออย¹⁹ \odot

3. สระพิเศษ มีปรากฏ ๑ รูป คือ \odot

¹⁹ สิวตัน คำวันสา, รองศาสตราจารย์ประจำภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, แสดงความเห็นว่าย สระออยไม่ควรถือเป็นสระ ควรถือเป็นพยัญชนะ แต่เมื่อนำมาสะกดทั่วโลกก็สามเสียงออยก็ไปคล้าย เพราะคือทัว อูบ อ่างถึงโน ออฎา อัสวานิยานต์, "การศึกษามหาเวสสันดรชาดกฉบับท้องถิ่นอีสาน : วัฏสงสารโลกศอ," วิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2526, หน้า 80.

ตัว ฤ ฎา ฎ ฎา มีปรากฏในชนมมาก ส่วนใหญ่ไว้ ๖ , ๖ แทน
นอกจากพยัญชนะ สระ แล้วยังปรากฏเครื่องหมายต่าง ๆ อีกทั้งมีรายละเอียดดังนี้

เครื่องหมายต่าง ๆ มีปรากฏ 7 รูป ดังนี้

1. ไน้กง ๖
2. ไน้ก ๖
3. นิคหิต ๖
4. ไน้ยมก ๖
5. เครื่องหมายห่อคำ ๖ , x x x
6. เครื่องหมายข้อความตก x
7. เครื่องหมายจบเรื่อง ๖ ๖

ตัวเลข มีปรากฏครบ 10 รูป ดังนี้

1. ๑ , ๑
2. ๒ , ๒
3. ๓ , ๖
4. ๔
5. ๕
6. ๖

7. ๓
 8. ๖
 9. ๗, ๘
 10. ๑๐

อักษรวิธของอักษรธรรมอีสาน

อักษรวิธ หมายถึง แบบแผนที่ว่าด้วยตัวหนังสือพร้อมทั้งวิธีเขียนอ่านและใช้ตัวหนังสือให้ถูกต้องตามความนิยม²⁰ หรือหมายถึงการประสมอักษรนั่นเอง ส่วนอักษรวิธหรือการประสมอักษรของอักษรธรรมอีสานนั้นมีความแตกต่างไปจากอักษรวิธของอักษรไทยอย่างสิ้นเชิง อักษรวิธของอักษรไทยกำหนดคิใหวางพยัญชนะไว้เฒรรทักเกี่ยวกันทั้งหมด ทั้งพยัญชนะต้น พยัญชนะควบกล้ำ และพยัญชนะทั้สะกด ส่วนสรวางไ้ครอบพยัญชนะ คือวางไ้ทั้งบน อ่าง หน้า และหลัง-พยัญชนะ แต่อักษรวิธของอักษรธรรมอีสานมีลักษณะคล้ายอักษรวิธของอักษรขอม กล่าวคือพยัญชนะมี 2 ลักษณะ เรียกว่าพยัญชนะทั้เต็มและพยัญชนะทั้เฒอง กำหนดคิใหวางพยัญชนะกนซึ่งเฒในพยัญชนะทั้เต็มไว้เฒรรทัก ส่วนพยัญชนะทั้ควม ทั้สะกดหรือทั้ควบกล้ำซึ่งใช้ไ้ทั้งพยัญชนะทั้เต็มย่างทั้เฒองย่างนั้นสามารถวางไ้ไ้ครอบพยัญชนะกนทั้งข้างบน อ่าง หน้า และหลัง-พยัญชนะกนไ้ ส่วนสรวางไ้สามารถวางไ้ครอบพยัญชนะ คือวางไ้ทั้งบน อ่าง หน้า และหลังพยัญชนะไ้เช่นเดียวกัน

ประเภทของพยัญชนะอักษรธรรมอีสาน

พยัญชนะอักษรธรรมอีสานแบ่งตามลักษณะไ้ 2 ประเภท คือ

²⁰ พระยาอุปกิตศิลปสาร. หลักฐานภาษาไทย (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2524).

พยัญชนะตัวเต็ม คือ รูปของพยัญชนะที่เขียนเต็มตามรูปแบบของอักษรธรรมอีสาน โดยทั่วไปมีระหว่าง 37 - 38 รูป รูปพยัญชนะที่ปรากฏในปฐมสมโพธิฉบับวัดใหม่ทองสว่างมีเพียง 35 รูป ซึ่งพยัญชนะตัวเต็มนี้จะทำหน้าที่เป็นทั้งพยัญชนะต้น ทวิสะกด หรือทวิควบกล้ำได้ และบางตัวอาจใช้เขียนในแบบรรหัตถ์ขอมได้ พยัญชนะโดยทำหน้าที่เป็นทวิสะกด ทวิควบกล้ำหรือทวิสะกดทวิคาม ในหลักสัทโศภของภาษามอญ ซึ่งคำเหล่านี้ปรากฏเป็นจำนวนมากในขอมูตโบราณที่นำมาศึกษา เนื่องจากเป็นวรรณกรรมทางพุทธศาสนา

รูปพยัญชนะที่ไม่มีปรากฏในขอมูต มี 3 รูป คือ

๗	๘	๙
๕๓	๕๔	๕๕

พยัญชนะตัวเต็ม คือ รูปแบบหนึ่งของพยัญชนะ บางครั้งเรียกว่า ทวิห้อย, ฝั้น หรือ บางครั้งอาจเรียกว่า เจริง เนื่องจากมีลักษณะคล้ายกับเจริญในพยัญชนะขอม ทวิห้อยนี้ไม่สามารถใช้เขียนเป็นพยัญชนะต้นได้ ส่วนใหญ่ใช้เขียนในแบบรรหัตถ์ มีบางตัวที่เขียนไว้หน้าพยัญชนะ คือ ทวิห้อยของพยัญชนะ ๕ และบางตัวก็เขียนไว้บนพยัญชนะ คือทวิห้อยรูปแบบหนึ่งของพยัญชนะ ๖ รูปทวิห้อยที่ปรากฏในขอมูตที่นำมาศึกษามี 16 รูป ทวิห้อยเหล่านี้ทำหน้าที่เป็นทั้งทวิสะกด ทวิควบกล้ำ และทวิสะกดทวิคามในหลักสัทโศภของภาษามอญไม่สามารถทำหน้าที่เป็นพยัญชนะต้นได้

การแบ่งวรรคพยัญชนะในภาษามอญ

จากขอมูตที่นำมาศึกษาได้จัดแบ่งวรรคพยัญชนะในภาษามอญออกเป็น 5 วรรค และ
เช่นวรรคดังนี้

แถว	1	2	3	4	5
วรรคละ	ก	ข	ค	ฌ	ง
	๓	๖	๙	๑๒	๑๕, ๑๖

แถว	1	2	3	4	5
วรรคหน้า	จ	ฉ	ช	ฉ	ช
	อ	บ	อ	-	อ
วรรคหน้า	ก	ข	ค	ข	ค
	ข	ค	ค	-	ค
วรรคหน้า	ด	ด	ด	ด	ด
	ด	ด	ด	ด	ด
วรรคหน้า	ป	ผ	พ	ภ	ม
	อ	บ	อ	อ	อ
แถววรรค	บ	ร	ด	ว	ส
	อ	อ	อ	อ	อ
	ห	ท	อ		
	อ	-	อ		

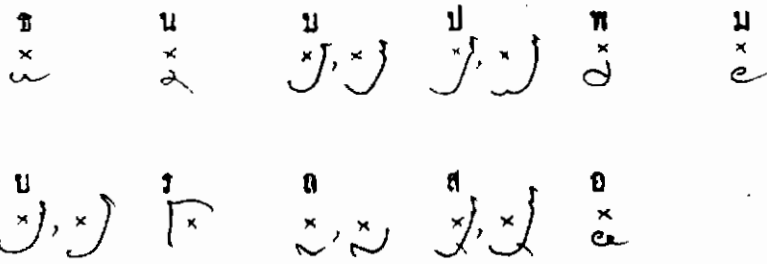
มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

พยัญชนะที่เพิ่มขึ้นเพื่อใช้ในการเขียนภพาคามี 5 รูป คือ

บ	ผ	พ	ภ	ม
อ	ข	ค	อ	อ

ตัวเพี้ยนที่พบในคัมภีร์มีจำนวน 16 รูป ดังนี้

จ	ฉ	ช	ฉ	ค
จ ^x	ฉ ^x	ช ^x	ฉ ^x	ค ^x

การวางรูปพยัญชนะอักษรธรรมอีสาน

การวางรูปพยัญชนะ พยัญชนะทั่วทั้ง 35 รูป ในชุดที่นำมาศึกษา สามารถใช้เป็นพยัญชนะกันได้ทุกตัว และใช้เขียนเป็นพยัญชนะของคำได้ 3 ลักษณะ เช่นเดียวกับการเขียนพยัญชนะของอักษรไทย คือ

1. พยัญชนะที่เป็นอักษรเดี่ยว
2. พยัญชนะที่เป็นอักษรควบกล้ำ
3. พยัญชนะที่เป็นอักษรนำ

1. พยัญชนะที่เป็นอักษรเดี่ยว ใช้รูปพยัญชนะทั่วทั้ง 35 รูป ใช้เขียน

บรรทัด ตัวอย่าง

กันฉับ	คำปวิวรรค	คำอ่าน	ป.อ.1
อ	(อง)	องค์	(ม.18 ถ.2 น.1)
อ	(ภก)	ทัก	(ม.25 ถ.7 น.1)
อ	(ตายน)	ทายน	(ม.25 ถ.7 น.1)
อ	(หาม)	หาม	(ม.27 ถ.5 น.1)
อ	(คัมคัง)	คัมคัง	(ม.27 ถ.5 น.1)

ต้นฉบับ	คำปริวรรต	คำอ่าน	ป.อ.1
๒๒๒	(ขมขื่น)	ขมขื่น	(ม.26 ล.3 น.1)

2. พยางค์ที่เขียนด้วยอักษรควบดัด เป็นพยางค์ที่สองใจเขียนเรียงตัวติดกัน แต่ถือว่า เป็นพยางค์เดียวกัน รวมสระเดียวกัน ออกเสียงพร้อมกัน โดยเขียนพยางค์ควบด้วยตัวเพื่องไว้ข้างกลางพยางค์แรกซึ่งเขียนด้วยตัวเต็ม ถ้าไม่มีตัวเพื่องให้เขียนด้วยตัวเต็มไว้ได้ บรรทัด พยางค์ที่เป็นอักษรควบดัดและเป็นพยางค์ที่สองนี้ โคนัก อ ว ส่วน ร เขียนไว้หน้าพยางค์แทน ตัวอย่าง

ต้นฉบับ	คำปริวรรต	คำอ่าน	ป.อ.1
๒๒๓	(พราหม)	พราหมณ์	(ม.26 ล.5 น.1)
๒๒๔	(ประเสศ)	ประเสศฐ	(ม.26 ล.7 น.1)
๒๒๕	(กรสศ)	กษัตริย์	(ม.18 ล.6 น.2)
๒๒๖	(สศก)	สศก	(ม.17 ล.1 น.2)
๒๒๗	(ทร)	ทระ	(ม.26 ล.6 น.1)
๒๒๘	(ทรวง)	ทรวง	(ม.20 ล.4 น.2)
๒๒๙	(ภรย)	ภย	(ม.1 ล.5 น.1)
๒๓๐	(ครรภทค)	ครภทค	(ม.15 ล.9 น.2)
๒๓๑	(สศกค)	สศกค	(ม.15 ล.7 น.1)
๒๓๒	(ทระ)	เพราะ	(ม.14 ล.21 น.1)
๒๓๓	(กธาว)	กธาว	(ม.15 ล.8 น.1)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

กณณัม	คำปริวรรต	คำอ่าน	ป.อ.1
เปฺ๒	(เปลก)	เปรก	(ผ.14 ถ.17 น.1)
๒๒	(พลร)	พลัน	(ผ.15 ถ.6 น.1)
๒๒	(กว้าง)	กว้าง	(ผ.7 ถ.11 น.1)

3. พยัญชนะกณที่เป็นอักษรนำ พยัญชนะสองตัวร่วมสระเดียวกัน บางคำออกเสียง
ร่วมกันเป็นเสียงเดียว บางคำก็ออกเสียงเป็น 2 พยางค์ พยัญชนะตัวที่สองเขียนควบคู่เพ็อง
ไว้ใ้ท้พยัญชนะกณที่เขียนควบพยัญชนะกณเต็ม ตัวอย่าง

กณณัม	คำปริวรรต	คำอ่าน	ป.อ.1
๒๒๒	(เหมือน)	เหมือน	(ผ.11 ถ.1 น.2)
๒๒	(ทม)	ทม	(ผ.11 ถ.10 น.2)
๒๒	(ทนี่)	ทนี่	(ผ.11 ถ.1 น.1)
๒๒	(ทนา)	ทนา	(ผ.11 ถ.13 น.1)
๒๒๒	(ทถอน)	ทถอน	(ผ.11 ถ.2 น.1)
๒๒๒	(ทถาย)	ทถาย	(ผ.11 ถ.1 น.2)
๒๒	(ททย)	ททย	(ผ.11 ถ.1 น.1)
๒๒๒	(ทเทม)	ทเทม	(ผ.11 ถ.12 น.2)
๒๒๒๒	(ทหฺรทว)	ทหฺรทว	(ผ.11 ถ.1 น.1)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ทศนิยม	คำปวิวรรต	คำอ่าน	ป.อ.1
๕	(อญ)	อญ	(ม.11 ล.2 น.1)
๕๖	(อฆาน)	อฆาน	(ม.11 ล.1 น.1)
๕๗	(อฆาก)	อฆาก	(ม.11 ล.7 น.2)
๕๘	(อฆาง)	อฆาง	(ม.11 ล.9 น.1)
๕๙	(อฆบค)	อฆบค	(ม.15 ล.3 น.2)

การวางรูปพยัญชนะตัวสะกด พยัญชนะตัวเต็มนอกจากจะทำหน้าที่เป็นพยัญชนะต้นได้ 3 ลักษณะทั้งกล่าวแล้ว ยังทำหน้าที่เป็นตัวสะกดของคำได้ 3 ลักษณะเช่นกัน ดังนี้

1. ใช้เป็นตัวสะกดโดยเขียนตามวรรค ในกรณีที่คำนั้นมีสระอนุโตพยัญชนะหรือคำที่มีพยัญชนะซ้อนอนุสองตัว ตัวอย่าง

ทศนิยม	คำปวิวรรต	คำอ่าน	ป.อ.1
๕๖๖	(ทณบ)	ทณบ	(ม.15 ล.1 น.1)
๕๖๗	(ทวร)	ทวร	(ม.15 ล.3 น.1)
๕๖๘	(กิเณหค)	กิเณส	(ม.11 ล.11 น.1)
๕๖๙	(ทขม)	เทขม	(ม.11 ล.15 น.2)
๕๗๐	(บุร)	บุร	(ม.11 ล.15 น.2)

2. ใช้เป็นตัวสะกดโดยเขียนในท้ายวรรค ใช้เป็นตัวสะกดเมื่อเขียนคำภาษาถิ่นทั่วไป มีหลักการเขียนตามภพตราตัวสะกดกำกับอยู่ ตัวอย่าง

ถัณฑ์	คำปริวรรต	คำอ่าน	ป.อ. 1
๑	(ทยม)	เทียม	(๘.25 ๑.2 น.1)
๑๑๐	(นิก)	นิก	(๘.25 ๑.2 น.1)
๑๒	(บง)	บง	(๘.25 ๑.2 น.1)
๑๓	(ชาก)	ชาก	(๘.25 ๑.2 น.1)
๑๔	(แถว)	แถว	(๘.19 ๑.4 น.1)

3. ไซ้เป็นัวสะกดัวถวมในเอ็ดสังโบทองถวมวถึ พัญชนะที่ทมิในซอฆุตถวมที่ นำมาจิกแบงวรรคพัญชนะเป็น ๕ วรรคในถวมถวมถึเพื่อประโยชน์ในการซอถอถวมเป็นัวสะกด ัวถวมที่เรียกว้า สังโบท มีถักโดยสังเซบถังนี้

พัญชนะวรรคที่ไซ้เป็นัวสะกดไถมี 15 ัว ไถถัก พัญชนะถวมที่ 1 3 5 เถ้านั้น คือพัญชนะถวมไปนี้ ก จ ฎ ถ ป ค ช ท ห ท ง ฎ ฌ ฌ ฌ

พัญชนะถวมที่ 1 ไซ้เป็นัวสะกดไถถวมเมื่อมีพัญชนะถวมที่ 1 หรือ 2 ในวรรคถวม ถังถวมถัง ัวถวมถัง

ถัณฑ์	คำปริวรรต	คำอ่าน	ป.อ. 1
๑๑๑	(ภิกข)	ภิกข	(๘.20 ๑.2 น.1)
๑๑๒	(สาวถถึ)	สาวถถึ	(๘.23 ๑.6 น.2)
๑๑๓	(เสฐฐึ)	เสฐฐึ	(๘.22 ๑.1 น.2)
๑๑๔	(อนิจจ)	อนิจจ	(๘.9 ๑.11 น.1)
๑๑๕	(อุปะสาถิก)	อุปะสาถิก	(๘.20 ๑.3 น.1)

ท่นฉบั	คำปรวิรรท	คำอ่าน	ป.อ.1
บฏัฏ	(ปทททาน)	ปฏัฏหารบี	(ม.23 อ.4 น.1)
เชฏฏ	(เชททพน)	เชททพน	(ม.20 อ.2 น.1)

พยัญชนะแฉวที่ 3 ใซ้เป็นหัวสะกดไคทอเมฉมีพยัญชนะแฉวที่ 3 หรือ 4 ในวรรคเก็ยว
กันทงฉฉง ท้วฉฉง

ท่นฉบั	คำปรวิรรท	คำอ่าน	ป.อ.1
ฉฉฉฉฉฉ	(ฉฉฉฉฉฉ)	ฉฉฉฉฉฉ	(ม.20 อ.9 น.2)
ฉฉฉฉ	(ฉฉฉฉ)	ฉฉฉ	(ม.20 อ.5 น.1)
ฉฉฉ	(ฉฉฉฉ)	ฉฉฉฉ	(ม.16 อ.7 น.2)
ฉฉฉฉ	(ฉฉฉฉ)	ฉฉฉฉ	(ม.22 อ.4 น.2)
ฉฉฉ	(ฉฉฉฉ)	ฉฉฉ	(ม.1 อ.1 น.2)

พยัญชนะแฉวที่ 5 ใซ้เป็นหัวสะกดไคทอเมฉมีพยัญชนะท้วไคทอหนึ่งในวรรคเก็ยวกัน -
ทงฉฉง ท้วฉฉง

ท่นฉบั	คำปรวิรรท	คำอ่าน	ป.อ.1
ฉฉฉ	(ฉฉฉฉ)	ฉฉฉ	(ม.16 อ.7 น.2)
ฉฉฉ	(ฉฉฉฉ)	ฉฉฉ	(ม.5 อ.2 น.2)
ฉฉฉ	(ฉฉฉฉ)	ฉฉฉ	(ม.20 อ.9 น.2)
ฉฉฉ	(ฉฉฉฉ)	ฉฉฉ	(ม.20 อ.5 น.1)

ทนต์ม์	คำปริวรรก	คำอ่าน	ป.อ.1
๑๕	(ขมม)	ขรม	(บ.23 อ.4 น.1)
๑๖	(กณณา)	กณณา	(บ.20 อ.6 น.1)

พยัญชนะเสวยรรก ใช้เป็นตัวสะกดที่พบในข้อนี้มี 4 ตัว คือ ย อ ร และ ส

ตัวอย่าง

ทนต์ม์	คำปริวรรก	คำอ่าน	ป.อ.1
๑๗	(ภรข)	ภข	(บ.1 อ.5 น.1)
๑๘	(เอกกณณา)	เอกกณณา	(บ.2 อ.1 น.2)
๑๙	(โมคคณา)	โมคคณัน	(บ.20 อ.9 น.2)
๒๐	(ปัจจโย)	ปัจจโย	(บ.11 อ.12 น.1)
๒๑	(เทศนา) ²¹	เทศนา	(บ.23 อ.6 น.1)
๒๒	(มนุสสา)	มนุส	(บ.22 อ.12 น.2)
๒๓	(รสสมิ)	รสสมิ	(บ.23 อ.5 น.1)
๒๔	(อาชิกอร)	อชิกอร	(บ.9 อ.14 น.2)

การใช้ตัวสะกด การใช้พยัญชนะตัวสะกดมีวิธีใช้ 4 ลักษณะ ดังต่อไปนี้

1. วางไว้ข้างล่างพยัญชนะ มี 10 รูป คือ

²¹ส สองห้อง คือ ส ซอนกัน 2 ตัว จะใส่จุดไว้ที่ ๗ ตัวแรก

1.1 กวเพ็อง ง ๕

กัณณัม	คำปริวรรต	คำอ่าน	ป.อ. 1
กวาง	(ข้าง)	ข้าง	(ม. 11 ถ. 1 น. 1)
กวง	(คง)	คง	(ม. 5 ถ. 3 น. 1)
แกว	(แกง)	แกง	(ม. 5 ถ. 3 น. 1)

1.2 กวเพ็อง จ ๕

กัณณัม	คำปริวรรต	คำอ่าน	ป.อ. 1
มจ	(สจจ)	สัจจ	(ม. 11 ถ. 5 น. 1)
ปะกัย:	(ปะจโยบะ)	ปัจชัย	(ม. 11 ถ. 12 น. 1)
มจวิน	(มจจวิน)	มจจวิน	(ม. 11 ถ. 17 น. 1)

1.3 กวเพ็อง ช ๕

กัณณัม	คำปริวรรต	คำอ่าน	ป.อ. 1
อิมชฉ	(วิสชชนา)	วิสชนา	(ม. 1 ถ. 1 น. 2)
ราช	(ราชช)	ราช	(ม. 6 ถ. 2 น. 1)

1.4 กวเพ็อง ง ๕

กัณณัม	คำปริวรรต	คำอ่าน	ป.อ. 1
เวย	(เสย)	เสย	(ม. 22 ถ. 1 น. 2)
อินทปิฎ	(อินทปิฎ)	อินทปิฎ	(ม. 27 ถ. 15 น. 2)

1.5 กัวเพื่อง ข \times		กัวอย่าง	
กัณฉับ	คำปริวรรต	คำอ่าน	ป.อ.1
กัฏฐ	(อภธิทาน)	อภธิฐาน	(ม.11 อ.5 น.1)
โถกฐเฐ	(พระพุทธรเจ้า)	พระพุทธรเจ้า	(ม.11 อ.9 น.1)

1.6 กัวเพื่อง น \times		กัวอย่าง	
กัณฉับ	คำปริวรรต	คำอ่าน	ป.อ.1
เญ	(เขน)	เขน	(ม.3 อ.4 น.1)
เญ	(พน)	พน	(ม.6 อ.5 น.1)

1.7 กัวเพื่อง ด \times		กัวอย่าง	
กัณฉับ	คำปริวรรต	คำอ่าน	ป.อ.1
ฆาอฐิ	(สาวกถิ)	สาวกถิ	(ม.23 อ.6 น.2)
เญอฐิ	(เคบรถิ)	เคบรถิ	(ม.23 อ.4 น.1)

1.8 กัวเพื่อง ท \times		กัวอย่าง	
กัณฉับ	คำปริวรรต	คำอ่าน	ป.อ.1
บฐิ	(ปพทท)	บรพทท	(ม.29 อ.10 น.2)
มฐิ	(สพทท)	สพทท	(ม.16 อ.7 น.2)

1.9 กัวเพื่อง ม \times		กัวอย่าง	
--------------------------	--	----------	--

มหาวิทยาลัยศรีปทุม สงวนลิขสิทธิ์

ท่นฉับ	คำปริวรรต	คำอ่าน	ป.อ.1
๕๐	(เคิม)	เคิม	(ม.11 ถ.5 น.1)
๕๑	(ขาม)	ขาม	(ม.11 ถ.10 น.1)

1.11 ท้วเพ็อง อ ท้วอย่าง

ท่นฉับ	คำปริวรรต	คำอ่าน	ป.อ.1
๕๒	(ขอม)	ขอม	(ม.11 ถ.8 น.1)
๕๓	(ออร)	ออร	(ม.6 ถ.6 น.1)

2. วางไวย่างบนพยัญชนะ มี 1 รูป คือ
ท้วเพ็อง ง ท้วอย่าง

ท่นฉับ	คำปริวรรต	คำอ่าน	ป.อ.1
๕๔	(สูง)	สูง	(ม.6 ถ.7 น.1)
๕๕	(กยง)	เกียง	(ม.6 ถ.9 น.1)

3. วางไวย่างหน้าพยัญชนะ มี 1 รูป คือ
ท้วเพ็อง ร ท้วอย่าง

ท่นฉับ	คำปริวรรต	คำอ่าน	ป.อ.1
๕๖	(พระยา)	พระยา	(ม.11 ถ.1 น.1)
๕๗	(ปรมาณ)	ประมาณ	(ม.6 ถ.9 น.1)

4. วางไวย่างหลังพยัญชนะ มี 5 รูป คือ

4.1 กัวเพื่อง บ \times_j กัวอย่าง

กัณฉับ	คำปวิรรท	คำอ่าน	ป.อ.1
อัว	(ขบ)	ขบ	(ผ.3 อ.4 น.1)
อัว	(ขบ)	กรบ	(ผ.3 อ.5 น.1)

4.2 กัวเพื่อง ป \times_j, \times_j กัวอย่าง

กัณฉับ	คำปวิรรท	คำอ่าน	ป.อ.1
อุยผา	(อุยผา)	อุยผา	(ผ.11 อ.14 น.2)
อุยวิศา	(อุยวิศา)	อุยวิศา	(ผ.20 อ.3 น.1)

4.3 กัวเพื่อง บ \times_j, \times_j กัวอย่าง

กัณฉับ	คำปวิรรท	คำอ่าน	ป.อ.1
ไย	(ไย)	ไย	(ผ.3 อ.4 น.1)
ไย	(ไย)	ไย	(ผ.3 อ.1 น.1)

4.4 กัวเพื่อง ต \times กัวอย่าง

กัณฉับ	คำปวิรรท	คำอ่าน	ป.อ.1
ตัง	(ตัง)	ตัง	(ผ.6 อ.7 น.1)
ตัง	(ตัง)	ตัง	(ผ.11 อ.4 น.1)

4.5 กัวเพื่อง ส \times_j, \times_j กัวอย่าง

ทวนฉบับ	คำปวิวรรค	คำอ่าน	ป.ธ. 1
ออิ	(อิทธิ)	อิทธิ	(ผ. 10 ถ. 18 น. 1)
อิธิ	(อิทธิ)	อิทธิ	(ผ. 16 ถ. 8 น. 1)
อิฑ	(อิฑ)	อิฑ	(ผ. 17 ถ. 6 น. 1)
อุป	(อุป)	อุป	(ผ. 11 ถ. 16 น. 2)
อุต	(อุต)	อุต	(ผ. 14 ถ. 17 น. 1)
เอณิก	(เอณิก)	เอณิก	(ผ. 14 ถ. 5 น. 2)
เอกร	(เอกร)	เอกร	(ผ. 7 ถ. 8 น. 2)
เอว	(เอว)	เอว	(ผ. 3 ถ. 8 น. 2)
เอา	(เอา)	เอา	(ผ. 25 ถ. 6 น. 1)

สรุป รูปสระที่พบในข้อนี้มี 23 รูป มีการวางรูปสระเมื่อประสมกับพยัญชนะ
ได้ 5 ลักษณะ ดังนี้

สระอูบนพยัญชนะ คือ อี อี้ อึ ออ ที่ไม่มีตัวสะกด (๕)

สระอูใต้พยัญชนะ คือ อุ อู กอ เื้อง (๔)

สระอูหน้าพยัญชนะ คือ เอ แอ โอ โอ

สระอูหลังพยัญชนะ คือ อะ อา กอ (๓)

สระรูปผสม คือ เอะ เออะ เออ เอ็ม เอือ อัวะ อัว เอา อำ

สระอนุบาลมี 4 รูป คือ

1. สระอึ \times ท้ายข้าง

ต้นฉบับ	คำปริวรรต	คำอ่าน	ป.อ.1
อึ	(อทธิทาน)	อทธิฐาน	(ม.11 อ.5 น.1)
อิ	(ภิกข)	ภิกข	(ม.20 อ.2 น.1)
อุ	(ปศุทาน)	ปศุหารบี	(ม.25 อ.13 น.1)
ู	(วิริยะ)	วิริยะ	(ม.10 อ.1 น.2)

2. สระอึ \times ท้ายข้าง

ต้นฉบับ	คำปริวรรต	คำอ่าน	ป.อ.1
มิ	(มี)	มี	(ม.14 อ.1 น.1)
มิ	(ที)	ที	(ม.1 อ.4 น.1)
มิ	(จิต)	จิต	(ม.7 อ.5 น.1)
มิ	(สิ่ง)	สิ่ง	(ม.10 อ.11 น.1)

3. สระอึ \times ท้ายข้าง

ต้นฉบับ	คำปริวรรต	คำอ่าน	ป.อ.1
มิ	(ทิน)	ทิน	(ม.9 อ.5 น.1)

ทศนิยม	ค่าปวิรรท	คำอ่าน	ป.อ. 1
๓๗๐	(กร)	ฤท	(ม. 1 ต. 6 น. 1)
๓๗๐	(กร)	กร	(ม. 5 ต. 4 น. 1)
๓๗๐	(กร)	กร	(ม. 14 ต. 8 น. 1)
๓๗๐	(กร)	กร	(ม. 7 ต. 1 น. 1)

4. สระอ ที่ไม่มีตัวสะกด หรือสระอ ในแม่ ก กา (๕) ตัวอย่าง

ทศนิยม	ค่าปวิรรท	คำอ่าน	ป.อ. 1
๓๗๐	(กร)	กร	(ม. 24 ต. 1 น. 1)
๓๗๐	(กร)	กร	(ม. 4 ต. 1 น. 2)
๓๗๐	(กร)	กร	(ม. 23 ต. 1 น. 2)
๓๗๐	(กร)	กร	(ม. 25 ต. 2 น. 1)

สระอูที่ท้ายชื่อนะ มี 3 รูป คือ

1. สระอู ตัวอย่าง

ทศนิยม	ค่าปวิรรท	คำอ่าน	ป.อ. 1
๓๗๐	(กร)	กร	(ม. 23 ต. 7 น. 1)
๓๗๐	(กร)	กร	(ม. 6 ต. 4 น. 1)
๓๗๐	(กร)	กร	(ม. 1 ต. 10 น. 1)

2. สระอุ	(^๙)	ตัวอย่าง	
กณณัม	คำปวิวรรต	คำอ่าน	ป.อ. 1
กู่	(กู)	กู	(ม. 22 อ. 15 น. 1)
กู	(กู่)	กู่	(ม. 26 อ. 8 น. 1)
กานู	(กานู)	กานู	(ม. 19 อ. 7 น. 2)

3. สระอ	(^๙)	ที่มีตัวสะกด	ตัวอย่าง
กณณัม	คำปวิวรรต	คำอ่าน	ป.อ. 1
กอน	(ทอง)	กอน	(ม. 12 อ. 9 น. 1)
กอน	(ตอก)	ตอก	(ม. 9 อ. 1 น. 1)
กอน	(กอน)	กอน	(ม. 10 อ. 7 น. 1)
กอน	(กอน)	กอน	(ม. 25 อ. 5 น. 1)

สระอูหน้าพยัญชนะ มี 4 รูป คือ

1. สระเอ	(^๙)	ตัวอย่าง	
กณณัม	คำปวิวรรต	คำอ่าน	ป.อ. 1
เอน	(เอน)	เอน	(ม. 3 อ. 5 น. 1)
เอน	(เอน)	เอน	(ม. 25 อ. 1 น. 1)
เอน	(เอน)	เอน	(ม. 29 อ. 4 น. 1)
เอน	(เอน)	เอน	(ม. 8 อ. 1 น. 1)

สระอุหัตถัพยชนะ มี 3 รูป คือ

1. สระอะ ×) ตัวอย่าง

ต้นฉบับ	คำปริวรรต	คำอ่าน	ป.อ. 1
อะโฏ	(อะโอม)	อะโอม	(ม.17 อ.9 น.1)
อะทฏ	(ทะทาน)	ททาร	(ม.19 อ.3 น.2)
อะฐะ	(ทุระ)	ทุระ	(ม.11 อ.13 น.1)
อะฐิ	(อริษะ)	อริษะ	(ม.14 อ.2 น.1)
อะฐึ	(เสาชนะ)	โกชนะ	(ม.18 อ.7 น.1)

2. สระอา ×) ตัวอย่าง

ต้นฉบับ	คำปริวรรต	คำอ่าน	ป.อ. 1
อาทฏ	(อากาศ)	อากาศ	(ม.5 อ.4 น.1)
อาฐา	(ปราถนา)	ปรารถนา	(ม.4 อ.1 น.1)
อาฐา	(ทรมาน)	ทรมาน	(ม.29 อ.1 น.1)
อาฐา	(เทวคา)	เทวคา	(ม.9 อ.1 น.1)

3. สระอญ ×) ตัวอย่าง

ต้นฉบับ	คำปริวรรต	คำอ่าน	ป.อ. 1
อญ	(ลอม)	ลอม	(ม.9 อ.1 น.1)

3. สระเออ $\text{๕}^{\text{๒}}$ ตัวอย่าง

ต้นฉบับ	คำปริวรรต	คำอ่าน	ป.อ. 1
เออ	(เออ)	เออ	(น.15 ถ.2 น.1)
เออ	(เออ)	เออ	(น.27 ถ.1 น.1)
เออ	(เออ)	เออ	(น.14 ถ.2 น.1)
เออ	(เออ)	เออ	(น.29 ถ.6 น.1)
เออ	(เออ)	เออ	(น.1 ถ.2 น.1)

4. สระเอือ $\text{๕}^{\text{๒}}$, $\text{๕}^{\text{๒}}$ ที่มีตัวสะกด ตัวอย่าง

ต้นฉบับ	คำปริวรรต	คำอ่าน	ป.อ. 1
เอือ	(เอือ)	เอือ	(น.13 ถ.13 น.2)
เอือ	(เอือ)	เอือ	(น.17 ถ.4 น.1)
เอือ	(ถบนโหด)	เอือนโหด	(น.20 ถ.9 น.1)
เอือ	(เอือ)	เอือ	(น.1 ถ.2 น.1)

²² พุทธิ มณีรัตน์, อาจารย์พิเศษ ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, อธิบายว่า สระ $\text{๕}^{\text{๒}}$ ไขว้รวมกันอยู่ 2 ลักษณะ บางทีออกเสียงเป็นสระเอือ ที่ใดเป็นสระเอือะ, สระเออ และมีตัวสะกดให้อ่านได้ 2 อย่าง อาจอ่านเป็น เออ, เอือะ หรือ เอือ ก็ได้ เช่น ข้าเอือ (เอือะ + ก) อ่านได้ทั้ง ข้าเอือ, ข้าเอืออ

ทศนิยม	คำปวิวรรค	คำอ่าน	ป.อ. 1
๕.๖๗	(เคียรสาน)	เกียรฺจทาน	(น.4 ต.3 น.1)
5. สระเอือ	๕. ทัวข่าง		
ทศนิยม	คำปวิวรรค	คำอ่าน	ป.อ. 1
๕๐	(เยือ)	เยือ	(น.11 ต.7 น.2)
๕๑	(เหือ)	เหือ	(น.4 ต.6 น.2)
๕๒	(เอือเอิง)	เอือเอิง	(ต.14 ต.16 น.1)
๕๓	(เหือเหือก)	เหือเหือก	(น.17 ต.8 น.1)
๕๔	(เนือ)	เนือ	(น.1 ต.9 น.1)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ทศนิยม	คำปวิวรรค	คำอ่าน	ป.อ. 1
6. สระวะ	๖. ทัวข่าง		
ทศนิยม	คำปวิวรรค	คำอ่าน	ป.อ. 1
๖๑	(บวะเขย)	บวะเขย	(น.18 ต.2 น.1)
๖๒	(ทวะ)	ทวะ	(น.6 ต.6 น.2)
๖๓	(สบงชวะ)	เสบงชวะ	(น.10 ต.4 น.2)
7. สระอิ	๗. ทัวข่าง		
ทศนิยม	คำปวิวรรค	คำอ่าน	ป.อ. 1
๗๑	(กอิ)	กอิ	(น.12 ต.1 น.1)
๗๒	(หอิ)	หอิ	(น.12 ต.1 น.1)

ทนต์ัม	คำปวิรรท	คำอ่าน	ป.อ. 1
อัว	(ทว)	ทัว	(ม.10 อ.12 น.1)
อู	(บว)	บิว	(ม.14 อ.5 น.1)

๘. สระเขา (๕) ทัวบาง

ทนต์ัม	คำปวิรรท	คำอ่าน	ป.อ. 1
เอ	(เขา)	แจ	(ม.14 อ.5 น.1)
เอ	(เขา)	แจ	(ม.1 อ.5 น.1)
เอ	(เขา)	แจ	(ม.17 อ.3 น.1)
เอ	(เขา)	แจ	(ม.18 อ.4 น.1)

๙. สระอำ (๕) ทัวบาง

ทนต์ัม	คำปวิรรท	คำอ่าน	ป.อ. 1
อำ	(ทำ)	ทำ	(ม.4 อ.1 น.1)
อำ	(ส่ำแกง)	แสกง	(ม.1 อ.1 น.1)
อำ	(ก่ำท)	ก่ำท	(ม.11 อ.16 น.1)
อำ	(อ่ำถ)	อ่ำถ	(ม.10 อ.11 น.1)

สระพิเศษ สระพิเศษของอักษรธรรมมีสามที่พบในชนบท ได้แก่ ๑) มีที่ใช่เพียงแห่งเดียว ในความหมาย ๑) ป.อ. 1 (ม.26 อ.10 น.1)

1. ไม้ง (\times) ใ้เขียนแทนพยัญชนะโดยทำหน้าที่ดังนี้

1.1 เป็นเครื่องหมายแสดงว่าคำนั้นประสมด้วยสระและมีตัวสะกด ใ้เขียนแทนพยัญชนะ แสดงว่าเป็นสระโอะนกรูป กว้อย่าง

งว (ถิง) ตง ป.อ.1 (ม.10 ถ.10 น.1)

กว (ถิน) ทน ป.อ.1 (ม.20 ถ.11 น.1)

นกว (บัน) ทน ป.อ.1 (ม.20 ถ.4 น.1)

1.2 ใ้เขียนประกอบทั่ว ว (อ) ในสระอิ (\times) กว้อย่าง

อิว (หิว) หิว ป.อ.1 (ม.13 ถ.1 น.1)

อิว (หิว) หิว ป.อ.1 (ม.14 ถ.10 น.2)

1.3 ใ้เขียนประกอบกับสระเอา (\times) กว้อย่าง

เอว (เฝ้า) เฝ้า ป.อ.1 (ม.11 ถ.8 น.1)

เอว (เฝ้า) เฝ้า ป.อ.1 (ม.13 ถ.5 น.1)

เอว (เฝ้า) เฝ้า ป.อ.1 (ม.16 ถ.12 น.1)

2. ไม้ง (\times) มีรูปคล้ายไม้หันอากาศ ใ้เขียนประกอบข้างบนตัวพยัญชนะโดยทำหน้าที่ดังนี้

2.1 ใ้เป็นมีตัวสะกดแทนทั่ว ก กว้อย่าง

ก (มาก) มาก ป.อ.1 (ม.16 ถ.1 น.1)

ก (ออก) ออก ป.อ.1 (ม.4 ถ.2 น.1)

๑๖ (พว) พวก ป.๑.๑ (ผ.๒๗ ๑.๓ น.๑)

๒.๒ ใ้ประกอบคำที่ประสมด้วยสระเอ ที่มีตัวสะกด ตัวอย่าง

๑๖๒ (เกศ) เกศ ป.๑.๑ (ผ.๒๗ ๑.๑ น.๑)

๑๖๓ (เห็น) เห็น ป.๑.๑ (ผ.๒๘ ๑.๖ น.๑)

๑๖๔ (เป็น) เป็น ป.๑.๑ (ผ.๑๒ ๑.๑ น.๒)

๒.๓ ใ้เป็นไม้หันอากาศ ตัวอย่าง

๑๖๕ (ทัง) ทัง ป.๑.๑ (ผ.๑๒ ๑.๔ น.๑)

๑๖๖ (กัณ) กัณ ป.๑.๑ (ผ.๑๓ ๑.๑ น.๑)

๑๖๗ (คัมภัง) คังคัง ป.๑.๑ (ผ.๑๗ ๑.๑ น.๑)

๒.๔ ใ้ประกอบกับสระเอียที่ไม่มีตัวสะกด (~~๑๖๘~~) ตัวอย่าง

๑๖๘ (เวีย) เวีย ป.๑.๑ (ผ.๑๗ ๑.๔ น.๑)

๑๖๙ (เสีย) เสีย ป.๑.๑ (ผ.๑๙ ๑.๔ น.๑)

๓. (๑๗๐) ใ้เขียนประกอบพยัญชนะใน ๒ ลักษณะ คือ

๓.๑ เป็นนิคหิตในภาษามราฐี ตัวอย่าง

๑๗๐ (วัญ) วัญจัน ป.๑.๑ (ผ.๒๐ ๑.๗ น.๒)

๑๗๑ (ปลถ) บัถจัน ป.๑.๑ (ผ.๑๑ ๑.๖ น.๑)

๓.๒ เป็นสระอ ในภาษาต้นอีสาน ตัวอย่าง

๑๗๒ (บ) บ ป.๑.๑ (ผ.๑๑ ๑.๖ น.๑)

กั (กั) กั ป.อ.1 (ผ.17 ถ.2 น.1)

4. ไม้มก (๒) มีรูปเหมือนเลขสองในภาษาไทยกลาง ใช้เขียนแทนคำซ้ำหรือความซ้ำ ตัวอย่าง

ไย๒ (ไม) ไย ๗ ป.อ.1 (ผ.5 ถ.3 น.1)

อ๒๒ (บ้แม่๒) บ้แม่ ๗ ป.อ.1 (ผ.11 ถ.3 น.2)

เครื่องหมายอื่น ๆ เครื่องหมายอื่น ๆ ได้แก่

เครื่องหมายทศค่า, พยัญชนะ (\bar{x}), (\bar{y}) ตัวอย่าง

๑๒๓๔๕๖๗๘๙๐

(ตายทิวหนอน)

๑๒๓๔๕๖๗๘๙๐

ป.อ.1 (ผ.10 ถ.8 น.1)

๑๒๓๔๕๖๗๘๙๐

(พราหมแยกกร)

๑๒๓๔๕๖๗๘๙๐

ป.อ.1 (ผ.14 ถ.8 น.1)

๑๒๓๔๕๖๗๘๙๐

(บุชามหาโท)

๑๒๓๔๕๖๗๘๙๐

ป.อ.1 (ผ.11 ถ.13 น.1)

ตัวเลขอักษรโรมัน

ตัวเลขที่ปรากฏในชนุมมีครบทั้ง 10 รูป และยังเขียนด้วยเลขอักษรกลางปะปนด้วย
ดังนี้

หนึ่ง ๑ ป.อ.1 (ผ.14 ถ.1 น.2)

สอง ๒ ป.อ.1 (ผ.4 ถ.2 น.2)

๒ ป.อ.1 (ผ.8 ถ.3 น.2)

สาม	๖	ป.ธ.1 (ม.8 ต.3 น.2)
	๗	ป.ธ.1 (ม.4 ต.3 น.2)
สี่	๘	ป.ธ.1 (ม.4 ต.1 น.1)
ห้า	๙	ป.ธ.1 (ม.8 ต.5 น.2)
หก	๑๐	ป.ธ.1 (ม.18 ต.6 น.2)
เจ็ด	๑๑	ป.ธ.1 (ม.11 ต.7 น.2)
แปด	๑๒	ป.ธ.1 (ม.4 ต.8 น.2)
เก้า	๑๓	ป.ธ.1 (ม.14 ต.9 น.2)
	๑๔	ป.ธ.1 (ม.18 ต.9 น.2)
สิบ	๑๕	ป.ธ.1 (ม.10 ต.10 น.2)

วิธีประสมคำในอักษรธรรมมีสวรางค์

อักษรวิฑูของอักษรธรรมมีสวรางค์มีวิธีประสมคำ 9 มาตรา คือ

1. มาตราประสม แม่ ก กา
2. มาตราทวิสะกดแม่ กก
3. มาตราทวิสะกดแม่ กค
4. มาตราทวิสะกดแม่ กข
5. มาตราทวิสะกดแม่ กง
6. มาตราทวิสะกดแม่ กน
7. มาตราทวิสะกดแม่ กม

๘. มาตราตัวสะกดแม่ เกย
๙. มาตราตัวสะกดแม่ เกอว

มีวิธีประสมคำดังต่อไปนี้

มาตราประสมแม่ ก กา คือ การประสมสระกับพยัญชนะโดยไม่มีตัวสะกด คล้ายกับ
มาตราประสมแม่ ก กา ในอักษรวิฑูของอักษรไทยกลาง สระที่นำมาประสมกับพยัญชนะเป็น
สระจมนจำนวน ๒๓ รูปที่ปรากฏในข้อนี้ ตัวอย่าง

๑. สระอะ (× :)	ฏะ	(สตะ)	สตะ	(ม.1๐ อ.1๒ น.1)
๒. สระอา (× ʌ)	ฏา	(กธา)	กธา	(ม.14 อ.6 น.1)
๓. สระอิ (× ิ)	อิฐา	(วิฐา)	วิฐา	(ม.1 อ.3 น.1)
๔. สระอี (× ี)	อิฐิ	(หนี)	หนี	(ม.11 อ.4 น.1)
๕. สระอุ (× ู)	อุ	(ญ)	ญ	(ม.11 อ.3 น.1)
๖. สระอู (× ู)	อู	(กาญ)	กาญ	(ม.19 อ.7 น.2)
๗. สระเอ (×)	เออ	(เทวค)	เทวค	(ม.11 อ.9 น.1)
๘. สระแอะ (× :)	แอะ	(แปะ)	แปะ	(ม.27 อ.6 น.1)
๙. สระแเอ (×)	แเอ	(แท)	แท	(ม.11 อ.14 น.1)
๑๐. สระโ (×)	โ	(โศค)	โศค	(ม.14 อ.2 น.1)
๑๑. สระเอาะ (× :)	เอาะ	(เพาะ)	เพาะ	(ม.4 อ.9 น.2)
๑๒. สระออ (×) , (×)	อ	(ช)	ช	(ม.1 อ.2 น.1)

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนวิจัยศัพท์

13. สระเออะ (เเอะ) เเอะ (เป๊ะ) เปราะ (ม.29 อ.4 น.2)
14. สระเออ (เเออ) เเออ (เสม) เสมอ (ม.28 อ.7 น.1)
15. สระเอือ (เเอือ) เอือ (ราชคึกหา) ราชคฤห์ (ม.16 อ.1 น.2)
16. สระเอือ (เเอือ) เอือ (ถึ) ถึ (ม.28 อ.1 น.1)
17. สระเอียม (เเอียม), (เอียม) เอียม (เมียม) เมียม (ม.8 อ.12 น.1)
18. สระเอือ (เเอือ) เอือ (เนือ) เนือ (ม.13 อ.8 น.1)
19. สระเออ (เเออ) เออ (ไก) ไก (ม.13 อ.6 น.1)
20. สระเอาะ (เเอาะ) เอาะ (ทัวะ) ทัวะ (ม.6 อ.6 น.2)
21. สระเอัว (เเอัว) เอัว (หัว) หัว (ม.16 อ.4 น.1)
22. สระเออ (เเออ) เออ (เจ้า) เจ้า (ม.17 อ.10 น.1)
23. สระเอ้า (เเอ้า) เอ้า (ท้าว) ท้าว (ม.14 อ.13 น.1)

หมายเหตุสระเอกแม่ ก คือ สระที่ประสมกับพยัญชนะตัวสะกด ก (ก, ก) หรือใช้เครื่องหมายไม้ทัณฑ (\times) แทนตัวสะกด ก ตัวอย่าง

ต้นฉบับ	คำปริวรรต	คำอ่าน	ป.อ.1
ก	(นก)	นั ก	(ม.13 อ.10 น.1)
จ	(จ)	จ ก	(ม.16 อ.6 น.1)
ม	(ม)	ม ก	(ม.18 อ.10 น.1)
ย	(ย)	ย ก	(ม.14 อ.21 น.1)

มาตราตัวสะกดแม่ กก คือ สระที่ประสมกับพยัญชนะตัวสะกด ก (ก, ฅ) และ ต (ข, ฅ) ตัวอย่าง

ต้นฉบับ	คำปวิวรรค	คำอ่าน	ป.อ. 1
อ๑	(ชาก)	ชาก	(ม.18 อ.3 น.1)
เ๑	(เกก)	เกก	(ม.18 อ.8 น.1)
ห๑	(หมก)	หมก	(ม.18 อ.12 น.1)
ว๑	(สเกก)	สเกก	(ม.16 อ.6 น.1)
ฎ	(นาส)	นาฎ	(ม.16 อ.12 น.1)

มาตราตัวสะกดแม่ กก คือ สระที่ประสมกับพยัญชนะตัวสะกด กว บ (ว) และ ป เพ็ง (ข, ฅ), (ข, ฅ) ตัวอย่าง

ต้นฉบับ	คำปวิวรรค	คำอ่าน	ป.อ. 1
อ๑	(ทบ)	ทบ	(ม.18 อ.3 น.1)
เ๑	(นบ)	นบ	(ม.16 อ.2 น.1)
อ๑	(ชาม)	กราม	(ม.16 อ.2 น.1)
บ๑	(ปบ)	เปรีบ	(ม.13 อ.6 น.1)

มาตราตัวสะกดแม่ กก คือ สระที่ประสมกับพยัญชนะตัวสะกด ง เพ็ง และพยัญชนะ ง (ง) มี 3 แบบ คือ

ง เพ็ง (ข) เขียนไว้ท้ายวรรคเป็นตัวสะกด ตัวอย่าง

ต้นฉบับ	คำปริวรรต	คำอ่าน	ป.อ. 1
๑๒	(ทาง)	ทาง	(ม.13 ถ.14 น.1)
๑๓	(กว้าง)	กว้าง	(ม.13 ถ.6 น.1)

ง เพื่อ (๕) เขียนไว้มรรคเป็นหัวสะกด ตัวอย่าง

ต้นฉบับ	คำปริวรรต	คำอ่าน	ป.อ. 1
๑๔	(หว)	หวง	(ม.14 ถ.5 น.1)
๑๕	(สอ)	ส่อง	(ม.13 ถ.6 น.1)

พยัญชนะ ง (๕) เขียนไว้มรรคเป็นหัวสะกด ตัวอย่าง

ต้นฉบับ	คำปริวรรต	คำอ่าน	ป.อ. 1
๑๖	(แหง)	แหง	(ม.18 ถ.3 น.1)
๑๗	(หง)	หง	(ม.14 ถ.7 น.1)

มาตราหัวสะกดแม่ กน คือ สระที่ประสมกับพยัญชนะหัวสะกด น เพื่อ (๕)

และพยัญชนะ ร (๕) ตัวอย่าง

ต้นฉบับ	คำปริวรรต	คำอ่าน	ป.อ. 1
๑๘	(เหมือน)	เหมือน	(ม.1 ถ.8 น.1)
๑๙	(ปรมาณ)	ประมาณ	(ม.17 ถ.8 น.1)
๒๐	(นคอร)	นคร	(ม.16 ถ.5 น.1)
๒๑	(เหถร)	เหถน (เถน)	(ม.18 ถ.3 น.1)

อักษรวิภังค์ คือ สระที่ประสมกับพยัญชนะตัวสะกดตัว ม (๘) และ
ม เห่ง (๕) ตัวอย่าง

อักษรวิภังค์	คำประสม	คำอ่าน	ป.อ. ๑
๓๖	(พอม)	พอม	(ม. 13 ถ. 14 น. 1)
๓๖	(ทาม)	ทาม	(ม. 14 ถ. 7 น. 1)
๓๖	(ความ)	ความ	(ม. 17 ถ. 6 น. 1)

อักษรวิภังค์ คือ สระที่ประสมกับพยัญชนะตัวสะกด บ เห่ง (๕)
ตัวอย่าง

อักษรวิภังค์	คำประสม	คำอ่าน	ป.อ. ๑
๓๖	(เลือก)	เลือก	(ม. 13 ถ. 14 น. 1)
๓๖	(หลาย)	หลาย	(ม. 17 ถ. 6 น. 1)
๓๖	(ชวย)	ชวย	(ม. 14 ถ. 7 น. 1)
๓๖	(ถอย)	ถอย	(ม. 13 ถ. 5 น. 1)

อักษรวิภังค์ คือ สระที่ประสมกับพยัญชนะตัวสะกด ว (๕), (๕)
ตัวอย่าง

อักษรวิภังค์	คำประสม	คำอ่าน	ป.อ. ๑
๓๖	(แส)	แส	(ม. 14 ถ. 18 น. 1)
๓๖	(ชว)	ชว	(ม. 17 ถ. 8 น. 1)

คำทับศัพท์	คำปริวรรต	คำอ่าน	ป.อ. 1
๑๐	(ทวย)	เที่ยว	(ม.13 ล.7 น.1)

คำย่อ, คำพิเศษ

คำย่อหรือคำพิเศษ มีการเขียนที่แตกต่างไปจากกฎเกณฑ์ คือ เขียนอย่างหนึ่งแต่ออกเสียงอย่างหนึ่ง ส่วนใหญ่เป็นคำภาษาถิ่น คำย่อหรือคำพิเศษที่พบในชั้นมอญมีอยู่เป็นจำนวนมาก รวบรวมได้ 21 คำ ดังนี้

คำทับศัพท์	ตัวเขียน	คำอ่าน	ป.อ. 1
1	โหล	ดูรา	(ม.11 ล.4 น.1)
2	เฮอ	เจ้าของ, ชาวของ	(ม.29 ล.11 น.2)
3	ฮือ	น้อย	(ม.26 ล.2 น.1)
4	เริง	เนือยนาบ	(ม.3 ล.6 น.2)
5	ฮัว	กุ่ม	(ม.24 ล.1 น.1)
6	เเค	เคไ้	(ม.20 ล.3 น.2)
7	ฮือ	เกากา	(ม.19 ล.2 น.1)
8	ฮือ	ไซของ	(ม.24 ล.15 น.1)
9	ฮือ	ผิว	(ม.24 ล.16 น.1)
10	ฮือ	กิม	(ม.14 ล.7 น.2)
11	ฮือ	โปน	(ม.14 ล.10 น.1)

ลำดับ	ตัวเขียน	คำอ่าน	ป.อ. 1
12	๓๖๖	ถานนัณ	(ม.26 อ.7 น.1)
13	๓๖๗	ถันว่า	(ม.14 อ.8 น.1)
14	๓๖๘	ทั้งหลาย	(ม.14 อ.15 น.1)
15	๓๖๙	บมี	(ม.1 อ.6 น.2)
16	๓๗๐	โอบุ๋เอ๋ยม	(ม.8 อ.9 น.2)
17	๓๗๑	บมี	(ม.4 อ.6 น.1)
18	๓๗๒	๓ ว่า	(ม.14 อ.14 น.1)
19	๓๗๓	ทั้งหลาย	(ม.10 อ.12 น.1)
20	๓๗๔	กระทำ	(ม.18 อ.1 น.1)
21	๓๗๕	คือว่า	(ม.13 อ.15 น.1)

ข้อสังเกตอักษรวิจิตรและวรรณคดีส่วนที่พบจากข้อมูล

พอสรูปไปดังนี้

๓๖๖ ๓๖๗ ๓๖๘ ๓๖๙ ๓๗๐ ๓๗๑ ๓๗๒ ๓๗๓ ๓๗๔ ๓๗๕
 อักษรเขียนผิด ขอบุ๋เอ๋ยมมีการเขียนผิดหลายครั้ง เนื่องจากมีการจารลงในใบลาน ไม่
 อารตบคำมีคอกอกโต ๓๖๖ ๓๖๗

๓๖๖ ๓๖๗ ๓๖๘ ๓๖๙ ๓๗๐ ๓๗๑ ๓๗๒ ๓๗๓ ๓๗๔ ๓๗๕

(แต่เห็นแจ้งเพียรออกปลาย)

แต่ค้นถึง เพียรออกปลาย

ป.อ. 1 (ม.11 อ.10 น.1)

เห็นไคว้ผู้จารไว้แก้ไขโดยชื่อกษัตริย์และเขียนซ้ำลงในคำเดิม คือ แก้ไขจากคำว่า ๓๖๖ (จีน)

เป็น (๕) (ถึง) หรือในคำบางคำ เช่น

๕๕๓๑๒ (แทนย ๒) แทนย ๑

ป.อ.๑ (ผ.๑๑ ถ.๑ น.๑)

เห็นได้ว่าผู้จารึกชื่อช่าทัว ๑ (ท) หั้งไป และเขียนหัว ๓ (ค) จักไปเพื่อแก้ไขให้ถูกต้อง

คำบางคำเขียนผิด ผู้จารึกแก้ไขให้ถูกต้อง เช่น

โถ (โพ) โท ป.อ.๑ (ผ.๑๐ ถ.๗ น.๒)

เมื่อดูบริบทแล้วควรเป็น โถ (โพ) โพร ในความว่า

มหาบุรุษราชเจ้าเจ้าโถกต่าง

มหาบุรุษราชเจ้าโพรต่าง

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนเขียนศัพท์
การเขียนผิด ทั้งโถกต่างไว้ในเรื่องของเครื่องหมายต่าง ๆ แล้วนั้น ปรากฏการ
เขียนตกพยัญชนะ หรือคำในสัทอักษรมูลบาง เช่น

ฐึญ๑๒๓๔ (สดีกอนพิศสาขาไม) สดีกอนพิศสาขาไม

ป.อ.๑ (ผ.๑๘ ถ.๒ น.๑)

การเขียนอักษรไทยกลางปะปน การจารอักษรธรรมอีสานในสมุด มีการใช้อักษร
ไทยกลางปะปนอยู่บ้าง ทั้งนี้เนื่องมาจากอิทธิพลของภาษาไทยกลางและระยะเวลาการจารขอมุด
นี้ ซึ่งอยู่ในปี พ.ศ. ๒๔๘๙ - ๒๔๙๐ ทามที่ผู้จารโทยกออกก่อนหน้าของเรื่อง เป็นช่วงที่ความนิยม
ในการใช้อักษรไทยกลางเข้มาทวีบทบาทในแผนภูมิภาคอีสาน ทั้งนี้สังเกตได้จากพยัญชนะ และ
ตัวเศษที่ปรากฏในสมุด มีดังนี้

พยัญชนะที่เขียนคล้ายกับอักษรไทยกลาง ได้แก่ ห บ ร

ในธนูปถ	อักษรไทยกลาง
๗	ห
๘	บ
๙	ร

ตัวเลขที่ใช้อักษรไทยกลาง ได้แก่ การเขียนเวลาที่จารเรื่องนี้ว่า

ตำรับ ๒๔๕๐

ป.อ.๑ (ผ.๒๙ ส.๑๒ น.๒)

นอกจากนี้ยังมีตัวเลขอักษรไทยกลางใช้เขียนกำกับจำนวนใบลานประกอบด้วยกัน

การเขียนพยางค์เสียงอ่าน มีการเขียนคำไทยเขียนตามการออกเสียงของภาษาถิ่น -
ถิ่น คือ ออกเสียงอย่างไรก็เขียนเช่นนั้น บางครั้งก็เขียนคำภาษามาติตามเสียงอ่านอีกด้วย
เช่น

๒๒

(อธิษะบศ)

อธิษบด

(ผ.๑๓ ส.๕ น.๑)

๒๓

(กรอุณา)

กรอุณ

(ผ.๑๔ ส.๑๑ น.๑)

๒๔

(วิทรี)

วิทรี

(ผ.๒๙ ส.๔ น.๑)

การเขียนไม่เป็นไปตามกฎเกณฑ์ คำบางคำเขียนไม่ตรงตามอักษรวิธี นอกจากคำ
ย่อหรือคำพิเศษที่รวบรวมไว้แล้วยังพบในธนูปถว่าเขียนผิดไปจากกฎบ้าง หรือตัดทอนรูปสระบ้าง เช่น

สระเอือ (๕๐) เมื่อมีตัวสะกดจะไม่ใส่ตัวเพ็อง อ (๕๑) แต่ในธนูปถมี

๕๑

(เวือ)

เวือ

ป.อ.๑ (ผ.๒๗ ส.๕ น.๑)

๕๒

(เคือ)

เคือ (เคือ)

ป.อ.๑ (ผ.๒ ส.๑ น.๑)

ตัวเพื่อ ง บ (ข) และตัวเพื่อ ง บ (ข) ใช้เขียนเหมือนกัน ทำให้เกิด
การสับสน เช่น

ขง (ขบ) กับ ป.อ.1 (ผ.27 ถ.8 น.1)

ขจ (หตบ) หตบ ป.อ.1 (ผ.3 ถ.1 น.1)

สระโอ (โ) และตัวเพื่อ ง ร (โ) ใช้เขียนเหมือนกัน ทำให้เกิดการสับสน
เช่น

โ (โค) โกรท ป.อ.1 (ผ.12 ถ.2 น.1)

โ (กรศก) กักรบี ป.อ.1 (ผ.2 ถ.11 น.2)

สระอุ (อุ) และสระอุ (อุ) ใช้ปะปนกันส่วนใหญ่ใช้สระอุ แทน สระอุ มีคำ
จำนวนมากใช้สระอุ ทำให้เกิดความสับสน เช่น

อุ (อุกน) อุกัน ป.อ.1 (ผ.3 ถ.2 น.1)

บุร (บุร) บุช ป.อ.1 (ผ.12 ถ.6 น.1)

คำบางคำใช้อักษรหรือคำเดียวกันเขียน หรือเขียนคล้ายคลึงกันมาก แต่มีความหมาย
ต่างกัน เช่น

พยัญชนะ ๓ (ท) ในคำว่า ๓ (ไท) เป็นไค้ทั้ง ไทร, ไทร
จะคงดูบริบทประกอบ

พยัญชนะ ๒ (ห) เมื่อประสมกับสระโอ (โ) ในคำว่า ๒ (ไท)
เป็นไค้ทั้ง ไห (รองไห) และ ไห้ จะคงดูบริบทประกอบ

การเขียนด้วยลายมือเดิม ข้อมูลที่นำมาศึกษานี้มีผู้จารเพียงคนเดียวออกทั้งเรื่อง

ซึ่งตั้ง เกศไค้จาก เส้นอักษรที่สม่ำเสมอ มีลักษณะเป็นขมึนค้เกี่ยวกับตลอด และอาจจะมีเพ็ญอักษร
บางตัวที่เขียนแตกห่างกันออกไปบ้าง ลักษณะของ เส้นอักษรจะมีความคมชัด ออกเหลี่ยมมุม-
กว้าง หัวอักษรจะใหญ่กว้กเส้นปลายยาวออกไปจากหัว

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

***ปฐมสมโพธิ* ประวัติความเป็นมาและเนื้อเรื่อง โศภนสังเขป**

ประวัติความเป็นมา

ปฐมสมโพธิ เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธประวัติที่รู้จักกันอย่างแพร่หลาย นับตั้งแต่พุทธศาสนา เข้ามามีบทบาทสัมพันธ์กับชีวิตของคนไทย สังคมไทยได้รับอิทธิพลทางพุทธศาสนา เอาไว้อย่างเด่นชัด หลักฐานทางพุทธประวัติที่มีการเขียนกันมามีอาศัยคัมภีร์อรรถกถามากกว่าข้อความจากพระไตรปิฎก¹

งานพุทธประวัติภาษาบาลีที่มีชื่อ ปฐมสมโพธิ หรือคล้ายกันเช่นนี้ ได้มีผู้แต่งกันมาตั้งแต่โบราณแล้ว โดยมีที่เก่าสุดอาจจะเป็นคัมภีร์ที่แต่งขึ้นในพม่าหรือลังกา ซึ่งคัมภีร์นี้ได้สูญหายไปแล้วแต่มีอ้างอิงไว้ในคนขงส์ ซึ่งเป็นสารานุกรมภาษาบาลีในพม่าและลังกา คัมภีร์ที่ชื่อปฐมสมโพธิไม่ค่อยจะแพร่หลายทั้งในลังกาและพม่า เพราะไม่ถูกอ้างอิงในคัมภีร์อื่นอีกเลย ส่วนในประเทศไทยพุทธประวัติที่มีชื่อว่า ปฐมสมโพธิ หรือคล้าย ๆ กันเช่นนี้มีฉบับแพร่หลายอยู่หลายสำนวน และมีมาแต่ครั้งอยุธยาแล้ว²

¹ นที เอียวศรีวงศ์, "รวมความเรียงว่าด้วยวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ก่อนรัตนโกสินทร์," ปากไก่และใบเรือ (กรุงเทพฯ: อัมรินทร์การพิมพ์, 2527), หน้า 390.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 393.

หนังสือพระปฐมสมโพธิกถาจัดอยู่ในประเภทหนังสือพุทธประวัติ บางทีใช้ชื่อว่า "ปฐมสมโพธิ" ในหอสมุดแห่งชาติมีหนังสือดังกล่าวนี้ที่เป็นภาษามลายู 2 ส่วน คือ³

ส่วนที่ 1 มี 22 ปริฉดะ ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง สถานที่และเวลาที่แต่งไม่แน่นอน ซึ่งผู้แต่งภายหลังได้กล่าวว่า โคชาระถอยคำและขอความวิปัสสนาในหนังสือปฐมสมโพธิของเก่า จึงสรุปได้ว่าปฐมสมโพธิส่วนนี้เป็นของเก่า

ส่วนที่ 2 มี 30 ปริฉดะ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรสเป็นผู้ทรงนิพนธ์ เมื่อ พ.ศ. 2387 ทรงนิพนธ์ตามคำขอร้องของกรมหมื่นไกรสรวิชิต แต่ครั้งยังเป็นกรมหมื่นนุชิตชิโนรส พระองค์ได้ทรงชำระและตัดแก้ไขตั้งแต่เดือนมีนาคม พ.ศ. 2387 สำเร็จบริบูรณ์ในวันแรม 14 ค่ำ เดือน 7 ปีมะเส็ง พ.ศ. 2388

ส่วนที่ 2 นี้เมื่อแปลเป็นภาษาไทยแล้วกลดเหลือ 29 ปริฉดะ เพราะไม่ได้แยกปริฉดะกันเป็น 2 ภาค ซึ่งเรียกว่าพุทธภาคและปัจฉิมภาค

นอกจากนี้ยังมีปฐมสมโพธิกถาหลายส่วนที่แต่งขึ้นด้วยรูปแบบต่าง ๆ กัน ซึ่งจะได้อธิบายถึงในหัวข้อต่อไป

เนื้อเรื่องย่อ

ปฐมสมโพธิแต่ละส่วนเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธประวัติทั้งสิ้น แต่ละส่วนอาจมีความแตกต่างกันออกไปตามท้องที่ของการเขียน แต่เนื้อเรื่องยังคงเค้าเรื่องเดียวกัน คือ พุทธประวัติตั้งแต่ประสูติ จนถึงปรินิพพาน สำหรับข้อมูลที่นำมาจากศึกษาพอสรุปเนื้อเรื่องย่อได้ดังนี้

กษัตริย์ศากยวงศ์คือพระเจ้าสีหนุราช มีพระราชโอรส 3 พระองค์ และพระราชธิดา 2 พระองค์ พระราชโอรสองค์ใหญ่ชื่อสรีสุทโธ องค์ที่ 2 ชื่อสุกโกทนะ องค์สุดท้ายชื่อ

³ วังเกื้อน สุขบาง, "การศึกษาพระปฐมสมโพธิกถาในแนวสุนทรียะ," ปริฉดฐานิพนธ์ การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2524, หน้า 35 - 36.

อามิตโกทนต์ หน้มาพระเจ้ส้หน้ราชโคจ้กัทธิอภิเชกพระราชโอรสองค์ใหญ่คือพระเจ้ส้วิสุทโช
กัพระนางส้ริมหามาษา พระราชธิกาของพระนางนาชธิภิราชกัพระนางสุณัฒา แห่งเมืองวิเทหะ
พระโพธิสัควัเสวยพระชาติเป็นสัศกัเทวราช ทรงรับอาราธนาจากท้าวมหาพรหม จุติองมาปฏิสนธิ
ในพระครรภ์ของพระนางส้ริมหามาษา เมื่อทรงพระครรภ์ครบ 10 เดือน ก็ประสูติ ณ ป่าไม้งั
ในระหว่างทางจากกรุงกัณโถวกัไปกรุงวิเทหะ ใ้รับชานพระนามว่าพระสัชาท หลังจากประสูติ
ไ้ 7 วัน พระราชมารคากัสัันพระชนม์ พระสัชาทจึงใ้รับการเลี้ยงดูจากพระนางโคทมัซึ่งเป็น
พระชนิษฐาของพระนางส้ริมหามาษา

เมื่อพระสัชาททรงเจริญวัยขึ้น ไ้ทรงศึกษาศึลปศาสตรัทั้งปวงที่กัดำรงนิมกัันอยู่ในสมัย
นั้นจนเชี่ยวชาญ พระราชธิกาใ้จ้กัให้อภิเชกกัพระนางพินิทา และมีพระราชโอรสองค์หนึ่ง
พระนามว่าพระราหุท พระสัชาทไ้เสวยโลกักับสุจรณะพระชนมาญไ้ 29 พรรษา จึงไ้เสกัเจ้หนี
ออกบรพชา ด้วยทรงเบื่อหน่ายในโลกักับสุจ ทั้งนี้เพื่อทรงแสวงหาสัทธิธรรมและไ้ทรงบำเพ็ญเพียร
อยู่ถึง 6 ปี จึงไ้สำเร็จเป็นพระสัสมาสัสัมพุทธเจ้า หลังจากนั้นไ้เผยแพร่สัทธิธรรมและวางราก-
ฐานทางพุทธศาสนาอยู่ถึง 45 ปี จึงไ้เสกัรักับชนกัปรีนิพพานที่เมืองกัสนาราบ กัหาริณัมีกัละไ้
ถวายพระเพลิงพระบรมศพแล้วอยู่เชิดพระบรมสารีริกษาทุไปประกัษฐานไว้ ณ ที่อันควรสำหรับ
ประชาชนไ้สักการบูชา

ภายหลังกัหาริณั 7 นคร คือกัหาริณัถิจฉวีเมืองเวสาลี กัหาริณัสักัถยราชแห่งเมือง
กัณโถวกั กัหาริณัอุถิยราชแห่งเมืองอลกัปถนคร กัหาริณัโกถิยราชเมืองรามนคร มหาพรหมผู้
ครองเมืองเวฏฐุทปถนคร กัหาริณัมถราชเมืองปาวา และพระเจ้ราชาศัศกัแห่งกรุงราชคฤ
ไ้เสกัเจ้ริทาทัฒาของพระบรมสารีริกษาทุ โทฒพรหมณเมืองกัสนาราบจึงไ้แบ่งพระธาทุ
ออกเป็น 8 ส่วนเท่า ๆ กัน มอบถวายแก่กัหาริณัเหล่านั้นไปทุกเมือง ซึ่งต่างก็ไ้สร้างสถูปเจกัย์
บรรจุพระบรมสารีริกษาทุไว้สำหรับสักการบูชา ภายหลังพระกัสสปลเถระเห็นว่าพระบรมสารีริกษาทุ
ที่ประกัษฐานอยู่ ณ เจกัย์เหล่านั้นอาจจะอันทรธานหายสูญไปไ้จึงแสดงฤทธาณาพาอยู่เชิดพระบรม-
สารีริกษาทุจาก 6 นคร ยกเวณพระบรมสารีริกษาทุจากรามนครมาถวายพระเจ้ราชาศัศกั
พระองค์ไ้นำพระบรมสารีริกษาทุไปยังไ้ที่พื้นดิน ในเวดาคัอมมาพระเจ้โศกัมหาราชใ้รับสั่ง
ให้สัันพระบรมสารีริกษาทุส่วนที่พระเจ้ราชาศัศกัขังกัไว้จนพกัังพระราชประสงค์ จึงทรงจ้กั-

ใหม่การฉลองสมโภชพระบรมสารีริกธาตุ แล้วทรงแจกใบบรรจุในพระเจดีย์ตามพระวิหารรวม-
ทั้งสิ้น 8,400 เมืองในชมพูทวีป

เนื้อเรื่องย่อจากข้อมูลที่น่ามาศึกษามีเท่านั้น ไม่ไกลตัวถึงอันตราย 6 ประการ คือ
อันตรายแห่งพระปฏิบัติ อันตรายแห่งการปฏิบัติ อันตรายแห่งการภริษฐุมรรคผล อันตราย-
แห่งสมณเพศ และอันตรายแห่งธาตุ ซึ่งความแตกต่างดังกล่าวนี้จะไกลตัวถึงในหัวข้อต่อไป

จุดมุ่งหมายในการแต่ง

วรรณคดีพุทธศาสนา นอกจากจะให้ความรู้ทางพระพุทธศาสนาแล้วยังให้ความรู้เกี่ยวกับ
องค์พระศาสดาผู้ให้กำเนิดพระพุทธศาสนา คือสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีหนังสือและวรรณคดี
ที่กล่าวถึงพระพุทธประวัติเป็นจำนวนมาก ทั้งที่ชื่อเรื่องพุทธประวัติโดยตรงและชื่ออื่น ๆ เช่น
พุทธจริย ชินทานิทาน ปฐมสมโพธิ และพระปฐมสมโพธิกถา เป็นต้น หนังสือดังกล่าวนี้จะ
ทำให้ผู้อ่านโคจรมาพบพระพุทธประวัติอันพิสดารในแนวเขียนที่แตกต่างกันออกไป ส่วนจุดมุ่งหมายนั้น
ผู้แต่งมักกระตือรือร้นเป็นสำคัญว่าจะให้เหมาะกับผู้อ่านระดับใด ซึ่งผู้วิจัยจะกล่าวถึงหนังสือบางเล่มเพื่อ
แสดงถึงจุดมุ่งหมายในการแต่งและเพื่อเป็นตัวอย่างดังต่อไปนี้

หนังสือพุทธประวัติสำหรับเยาวชน ของท่านภิกษุสีลาจารย์ซึ่งท่านพุทธทาสภิกขุเป็นผู้แปล
หนังสือนี้ผู้แต่งและผู้แปลมีจุดมุ่งหมายปรากฏอยู่ในคำนำดังนี้

พุทธประวัติสำหรับเยาวชนเล่มนี้ แกะไขปรับปรุงขึ้นจากพุทธประวัติ
ทางประเทศฉบับหนึ่ง ซึ่งแต่งโดยภิกษุสีลาจารย์

นักศึกษาทางพุทธศาสนาที่รู้จักกันทั่วโลก แต่ง
ขึ้นสำหรับใจสอนเด็กในอังกฤษ... ทำไมกองทหารของคณะ
ธรรมทานจึงไม่แกงหนังสือเล่มนี้ขึ้นใหม่เอง โดยไม่ต้องอาศัย
หนังสือดังกล่าวนี้ ซอนี่เป็นเพราะรู้สึกเคารพต่อความสามารถ
ในการแต่งของผู้แต่งคนที่กล่าวนี้ ถึงกับเมื่อแก้ไขสิ่งบกพร่องเล็กๆ
น้อย ๆ นั้นเสียแล้ว ก็ไปหาหนังสือที่เหมาะสมที่สุด และเกิดความ -

สามารถของพวกเราที่จะทำได้โดยไม่เห็นตัวอย่าง และแม้เห็น
ตัวอย่างก็ไม่อาจทำได้ดีกว่า...⁴

หนังสือพุทธประวัติของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส เป็นหนังสือ
ที่กล่าวถึงพระประวัติของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเชิงตำนาน ทั้งที่องค์ผู้ทรงนิพนธ์ทรงชี้แจงไว้
ในคำนำว่า

"พุทธประวัติที่รจนาในภาษาไทยของพวกเรา มุ่งในทางแสดงอภินิหาร
ของพระศาสดาก็มีแล้ว มุ่งในทางธรรมก็มีแล้ว ข้าพเจ้าเองก็ไ้มุ่ง
ทางธรรมคราวหนึ่งแล้ว ที่มุ่งทางตำนานไม่มี เรื่องที่ปรารภรจนานี้
จึงมุ่งในทางแสดงตำนานเป็นที่ตั้ง"⁵

หนังสือพุทธประวัติอีกเล่มหนึ่งที่มีเนื้อหาและแนวการเขียนแตกต่างกันไปจากเล่มอื่น ๆ ที่
กล่าวมาแล้วคือ พระปฐมสมโพธิกถา พระนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิต-
ชิโนรส ซึ่งเป็นพุทธประวัติในแนวอุดมคติฐาน ผู้ที่จะศึกษาหนังสือเล่มนี้จะต้องมีความรู้ทั้งทาง
พุทธศาสนาและวรรณคดี ตลอดจนมีความสามารถที่จะเข้าใจศัพท์ได้เป็นอย่างดี เพราะถ้อยคำ
สำนวนโวหารและคำศัพท์ต่าง ๆ ค่อนข้างยาก จึงเป็นหนังสือที่เหมาะสมสำหรับใช้ศึกษาในระดับ
อุดมศึกษา หรือสำหรับผู้สนใจใคร่ศึกษาอย่างจริงจัง⁶

จะเห็นว่าทั้งสามหนังสือพุทธประวัติที่กล่าวมาแล้วนี้มีทิศทางเขียนและจุดมุ่งหมายต่างกัน
ออกไป ซึ่งผู้วิจัยได้เฝ้าเพียงบางเรื่องมากกล่าวถึงเท่านั้นส่วนหนังสือเรื่องปฐมสมโพธิกถา
จากข้อมูลที่ได้ศึกษาพบว่าจุดมุ่งหมายในการจาวมนี้ก็คือ

⁴ วงเดือน สุขบาง, เรื่องเดิม, หน้า 3.

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 4.

⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 5.

ผู้สร้างหนังสือและผู้จารทองการสร้างไว้เพื่อเป็นสมัญญานามพุทธศาสนาด้วยความเชื่อว่า
จะโคกศุดและอานิสงส์นรง เป็นหนทางไปสู่อุระนิทาน ถอดครนอุทิศส่วนกุศลที่ได้นั้นให้แก่ผู้ดวงดับ
ไปแสวงอันใดแก่ ทอแม่ ครูอาจารย์ กิ่งคำอุทิศและอธิษฐานต่อไปนี้

ปฐมสมโพธิ ฉบับอีสานวิคขาน์วิวก กำบตธาตุ อำเภอรารินชำราบ จังหวัด -
อุดรราชธานี ทอนหายผูก 31 เขียนว่า

"...วิจนาแล้วยามเช้า วันที่ 22 เดือน 9 ขึ้น 15 ค่ำ วัน 1
ท.ศ.2480 ไก่ 3 เดือนจึงสำเร็จแล้ว พระภิกษุหอมเป็นผู้เขียนไว้
กับศาสนา ขอให้ให้มีตามาก ๆ เทินเจ้าเอย ขอให้บุญพ่อแม่อาณนุ
ทุก ๆ คน ก็ข้าเทิน เขียนจบปานใดแล้ว ชูมาเอยอย่าทักกระดมเทิน
ชูมาเอย ผิดแก้ให้ไค้ ผิดแก้ไขให้ไปชูมาเอย เขียนจบงานปานใดแล้ว
บ่เคยเขียนจักเหือชูมาเอย พระภิกษุหอมมีใจไม่รู้นาฝากหนังสือ

ปฐมสมโพธิ ๔๔-๔๕ ..."

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนลิขสิทธิ์

"...วิจนาแล้วยามแดงเจ้าเอย นิทานป่ารมังสุกขัง นิทานปัจจุโบ-
โทษขอให้ใหญ่ตามาก ๆ ก็ข้าเทิน ขอให้มีความมั่นคงยืน เท้าพันพระวัสสา
ขอให้ให้มียาเหมือนดังพระเจ้าเทมี เกลสี กิวงรังอาหัง วันทามัสสิพระทา
๔๔ ๔๔ ๔๔ ๔๔ ..."

ปฐมสมโพธิฉบับอีสานบ้านโคกศรี กำบตโคกศรี อำเภอบางกตาด จังหวัดกาฬสินธุ์
ทอนหายผูก 9 เขียนว่า

"...วิจนาแล้ว บ่าย 3 โมงแท้เจ้าเอยแล้ววันสุกแท้เดือน 4 ปี
มะเส็ง สามแฉวมณเขียนไว้กับวิคขาน์ยางดุม ขอให้ใหญ่ตามาก ๆ เทิน
แม่อกแดง เป็นเจ้าदान ขอให้เดินพ่อแม่ที่ตายเทิน ตัวชูชาขอให้เดิน
นิทาน เดินนิทาน..."

ปฐมสมโพธิฉบับอีสานวิคขาน์กนอย กำบตคงแกนใหญ่ อำเภอกำเขื่อนแก้ว จังหวัด-

บโสร กอนท่ายผูก 27 เขียนว่า

"...วิจิณนาแควทอเวลงายเจ้าเอย ขอดสุข 3 ประการจงเกกมีแก่
ข้าพเจ้ามเทินแคว ๗ วันที่ 4 สิงหาคม พ.ศ.2470..."

และกอนท่ายผูก 31 เขียนว่า

"...โระบกันเขาหลัก ไวเสยกัน ตักจานายามงายแก่แคว เมื่อเคียน
๑ ออกใหม่ 3 คำ พระจีน แดพระไว ใจโสศักทาสร้างหนังสือประณ
สมโพส ไวกับศาสนา พระพุทธเจ้า ชุนก็ - เน้นบ้านไคแล้ว ชญาเร็ว
ปนนิวคใหญ่ มือแขนจับหลักจาร— .."

ปฐมสมโพธิฉบับอีสาน วิกิใหม่ทองสว่าง กำบดแสนสุข อำเภอรามาราม จังหวัด-
อุบลราชธานี ไคเขียนจุกมุ่งหมายไวคณท่ายผูก 29 ในปกหลังว่า

"ท้อออกทอชา นายโสน ส้างหนังสือปกณสมโพธิ ไวเป็นสมปักคิ
วิกิบ้านกอนใน ในวันที่ 8 ตุลาคม พอสอ 2489 ขอโพทเจ้า
สันกิลอส ถึงนิพทานเทิน ๙1๘๘ .."

จากข้อมูลที่ยกตัวอย่างแสดกให้เห็นว่ ผู้เขียนและผู้สร้างหนังสือมีจุกมุ่งหมายเพื่อตุค
ให้เป็นสมปักคิของพระพุทธศาสนาโดยเชื่อว่าจะไคกุศลมกและเน้นทนทางไปสู่อุระนิพทาน เน้อง
จากชาวอีสานเน้องมิโสในพุทธศาสนา และถึถึว่าปฐมสมโพธิเป็นหนังสืออันสูงส่ง ผู้ไคมีโอกาศไค
ศึกษาไคอ่านเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธประวัติจะถึถึว่าไคกุศลควัยกันทั้งสัน นอกจากนึยังไคเทศนา
ในวันสำคัญทางพุทธศาสนาและยังไคเป็นคำรสาชนพระภิกษุอีกควัย?

สัมภานต์พระครูอุคมธรรมกิต เจ้าอาวาสวิกิใหม่ทองสว่าง และเจ้าคณะกำบดแสนสุข
อำเภอรามาราม จังหวัดอุบลราชธานี เมื่อวันที่ 1๑ มิถุนายน พ.ศ.2529 และพระครูวิสธ-
ธรรมภกรณ เจ้าอาวาสวิกิบ้านกอน และรองเจ้าคณะอำเภอกำเขื่อนแก้ว จังหวัดบโสร เมื่อวันที่
1๑ มิถุนายน พ.ศ.2529

การแพร่กระจายของเรื่องปฐมสมโพธิ

หนังสือพุทธประวัติแบบคัมภีร์ปฐมสมโพธิที่ปรากฏแพร่หลายอยู่ตามภาคต่าง ๆ ในประเทศไทยเป็นจำนวนไม่น้อย ทั้งนี้เนื่องมาจากมีผู้แต่งและคัดลอกสืบทอดกันมาแต่ครั้งโบราณ ทั้งฉบับที่เป็นภาษามอญและฉบับที่เป็นภาษาไทย ฉบับที่แปลเป็นภาษาไทยนั้นมีแพร่หลายทางท้องถิ่นในภาคต่าง ๆ ซึ่งจารลงในใบลานด้วยอักษรธรรมเป็นภาษาท้องถิ่นต่าง ๆ เช่น ในภาคเหนือเท่าที่พบหลักฐานฉบับที่มีศักราชโบราณแน่นอนคือคัดลอกเท่าที่สุกเมื่อ พ.ศ. 2513 จากประมวลรายชื่อคัมภีร์ใบลานและสรุปย่อในเรขาคำเภอเมือง เชียงใหม่ของสมหมาย เปรมจิต พบว่าเฉพาะในเรขาคำเภอเมือง เชียงใหม่มีปฐมสมโพธิทั้งไทยและบาลีถึง 6 ฉบับ หากส่วนงานกันบัญชีรายชื่อคัมภีร์ใบลานจังหวัดลำปาง (โครงการวิจัยคัมภีร์ใบลานภาคเหนือ สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2524) ก็ให้ชื่อคัมภีร์ปฐมสมโพธิไว้ไว้ทุกต่าง ๆ มากเสียยิ่งกว่าที่ปรากฏในอำเภอเมืองเสียอีก แสดงว่าพุทธประวัติที่แท้จริงเป็นคัมภีร์ปฐมสมโพธินี้ออกจะแพร่หลายอย่างมากในตำนาน⁸

สำหรับภาคอื่น ๆ ผู้วิจัยจะขอกล่าวถึงเฉพาะภาคอีสานและภาคกลาง ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ในการวิเคราะห์เปรียบเทียบทางานเนื้อหาตามวัตถุประสงค์และความมุ่งหมายในการศึกษาค้นคว้าวิจัย ดังต่อไปนี้

ปฐมสมโพธิฉบับท้องถิ่นอีสาน อีสาน หมายถึง กินแดนอันกว้างใหญ่ในที่ราบสูงภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย⁹ อีสานแบ่งพื้นที่การปกครองออกเป็น 17 จังหวัด¹⁰

⁸ นิธิ เอียวศรีวงศ์, "รวมความเรียงว่าด้วยวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ก่อนหน้ารัตนโกสินทร์," ปกปิดและใบเรือ (กรุงเทพฯ: อัมรินทร์การพิมพ์, 2527), หน้า 393.

⁹ เพ็ญพักตร์ อัมสัมพันธ, "อักษรธรรมอีสาน," วิทยานิตยสารปริญาโท บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2525, หน้า 11.

¹⁰ สุวิทย์ จิตพิล, "ศึกษาม : การศึกษาเชิงวิเคราะห์," วิทยานิตยสารปริญาโท บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2524, หน้า 1.

ไค้แก่ นกรราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ อุบลราชธานี บัณฑิต ร้อยเอ็ด มหาสารคาม ขอนแก่น ชัยภูมิ เดช บุรีรัมย์ หนองคาย กาฬสินธุ์ สกลนคร นครพนม และมุกดาหาร ดังนั้นจึงมีอาณาเขตที่กว้างใหญ่ไพศาลและเป็นดินแดนที่เจริญด้วยวัฒนธรรมมาแต่ครั้งโบราณ ถอดถอนความรุ่งเรืองทางด้านพุทธศาสนาซึ่งมีอิทธิพลต่อความเชื่อของชาวอีสานอันทำให้เกิดวัฒนธรรมทางพุทธศาสนาเกี่ยวกับพุทธประวัติ คือคัมภีร์ปฐมสมโพธิ อย่างแพร่หลายอยู่ทั่วไปในภูมิภาคอีสาน จากการสำรวจรายชื่อวรรณกรรมและคัมภีร์โบราณในเขตภาคอีสาน โดยวิทยาดัชครมหาสารคามและมหาวิทยาลัยขอนแก่น ได้ร่วมกันจัดทำโครงการสำรวจวรรณกรรมและคัมภีร์โบราณในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ¹¹ ปรากฏว่ามีคัมภีร์โบราณชื่อปฐมสมโพธิกระจายอยู่ตามวัดต่างๆ จำนวนไม่น้อย ทั้งฉบับที่มีเนื้อหาสมบูรณ์และฉบับที่ชำรุดเสียหายโดยสูญหายไปบางส่วนเนื่องจากการดูแลเก็บรักษาไม่ดีเท่าที่ควร

รายละเอียดเกี่ยวกับปฐมสมโพธิฉบับท้องถิ่นอีสานนั้น ผู้วิจัยขอกล่าวถึงฉบับที่ไซ้เป็นหลักในการศึกษาคนควาฉบับและฉบับที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

ปฐมสมโพธิฉบับวัดใหม่ทองสว่าง จังหวัดอุบลราชธานี คัมภีร์โบราณปฐมสมโพธิฉบับนี้ ผู้วิจัยไซ้เป็นหลักในการศึกษาคนควาและโคกพนมกันฉบับคัมภีร์โบราณที่วัดใหม่ทองสว่าง ตำบลแสนสุข อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี โดยความอนุเคราะห์จากท่านพระครูอุกมธรรมกิจ เจ้าอาวาสวัดใหม่ทองสว่างและเจ้าคณะตำบลแสนสุข ให้ผู้วิจัยนำขงมูลการศึกษาคนควา ๓ ฉบับ - คัมภีร์โบราณปฐมสมโพธิที่มีจำนวน ๒๑ ผูก ๔๕๗ ถาน เป็นฉบับรักษาองค์ จารด้วยตัวอักษร - ธรรมอีสานเป็นภาษาถิ่นอีสาน ผู้จารคือพระปัญญาสโธ หรืออาจารย์เปื่อง ซึ่งจารขึ้นระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๘๙ มาแล้ว เสรีจในปี พ.ศ. ๒๔๙๐ คัมภีร์โบราณฉบับนี้อาจารย์เปื่องได้คัดลอกจากต้นฉบับเดิมซึ่งอยู่บ้านโพนเมือง ตำบลโนนกาเหว่า เขตอำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี

¹¹โครงการสำรวจวรรณกรรมและคัมภีร์โบราณในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, "บัญชีรายชื่อวรรณกรรมและคัมภีร์โบราณในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ," วิทยาดัชครมหาสารคาม และมหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๒๗.

เจ้าของกัณณิม์เดิมคือ กุณบุ๋ญปมาธิ โคน้ำกัณณิม์นี้มาจากหนองบัวลำพู เขาใจว่านำมาจาก
เวียงจันทน์อีกทอดหนึ่ง¹² ปู่ทองคำ โสภากุ อายุ 79 ปี เล่าว่าเดิมวัดใหม่ทองสว่าง¹³ที่
วัดบ้านก้อใน ตนเองเคยบวชจำพรรษาที่วัดนี้เมื่อปี พ.ศ. 2471 ได้มีโอกาสเรียนวิชาจารีใบลาน
จากอาจารย์เปื่องควบ อาจารย์เปื่องเป็นคนบ้านน้ำเกี๊ยะ กำนตหนองไฮ อำเภอวารินชำราบ
จังหวัดอุบลราชธานี บรรพชาเป็นสามเณรที่วัดบ้านโพนเมือง กำนตโพนกาเรือน อำเภอ -
วารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี ต่อมาได้มาจำพรรษาที่วัดบ้านก้อใน ปี พ.ศ. 2486 ไม่ทราบ
แน่ชัด จนกระทั่งได้เป็นเจ้าของวัดบ้านก้อในและได้มรณภาพที่วัดนี้ในปี พ.ศ. 2526 อายุตอน
นั้นประมาณ 80 กว่าปี ส่วนอาจารย์ที่สอนจารีใบลานให้อาจารย์เปื่องนั้นก็คือ อาจารย์บุญธรรม
หรือหลวงปู่บุญธรรม บ้านน้ำเกี๊ยะ เป็นคนบ้านเดียวกันกับอาจารย์เปื่อง

ข้อมูลใบลานคัมภีร์เรื่องปฐมสมโพธิฉบับนี้อยู่ในสภาพดีและมีเนื้อหาสมบูรณ์ที่สุด ไม่มี
ชำรุดเสียหายแต่ประการใด

ปฐมสมโพธิฉบับวัดบ้านก้อใน จังหวัดอุบลราชธานี คัมภีร์ใบลานปฐมสมโพธิฉบับนี้
ผู้วิจัยได้รับความอนุเคราะห์จากพระคำ จันทพิโต เจ้าอาวาสวัดบ้านก้อใน กำนตชาก อำเภอ
วารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี ทางท่านขอให้นำมาศึกษาคนควาวิจัย ตนฉบับจารีกวบทวิ-
อักษรธรรมอีสาน ภาษาถิ่นอีสาน จำนวน 31 บุค 361 ตาน บุคที่ชำรุดเสียหายคือ บุคที่ 10,
11, 16, 22, 28 และ 30 พระภิกษุหอมเป็นผู้จารีเมื่อปี พ.ศ. 2480 ที่บ้านบัวใหญ่¹³ พระคำ
จันทพิโต เจ้าอาวาสวัดบ้านก้อใน เล่าว่าเมื่อท่านมาจำพรรษาที่วัดนี้ก็เห็นมีคัมภีร์ใบลานปฐมสมโพธิ
ฉบับนี้มาก่อนแล้ว วัดนี้เป็นวัดเก่าแก่มากที่สุดวัดหนึ่งในอำเภอวารินชำราบ คัมภีร์ฉบับนี้มาจะได้
คัดลอกมาจากกัณณิม์ที่นำมาจากประเทศลาว เนื่องจากในสมัยโบราณได้มีการไปมาหาสู่กันระหว่าง

¹²สัมภาษณ์นายทองคำ โสภากุ อายุ 79 ปี ศิษย์ผู้หนึ่งของอาจารย์เปื่อง อยู่ใน
อำเภอวารินชำราบ และพระครูอุบลธรรมกิต เจ้าอาวาสวัดใหม่ทองสว่าง อำเภอวารินชำราบ
จังหวัดอุบลราชธานี เมื่อวันที่ 18 มีนาคม พ.ศ. 2530

¹³คัมภีร์ใบลานปฐมสมโพธิฉบับวัดบ้านก้อใน บุคที่ 31 ตานที่ 11

ประชาชนสองฝั่งแม่น้ำโขง คือฝั่งไทยและฝั่งลาว ตลอดจนมีการอพยพเข้ามาฝั่งไทยมาตั้ง
รกรากที่เมืองอุบลราชธานีซึ่ง เป็นดินแดนที่อุดมสมบูรณ์ในขณะนั้น และได้นำเอาคำรามันท์ทาง
ศาสนาทิเบตมาด้วย โดยเหตุนี้จึงจะมีการคัดลอกกันต่อ ๆ มา เพราะคัมภีร์ปฐมสมโพธินี้ใช้เทศนา
ในวันสำคัญทางพุทธศาสนาของชาวอีสานด้วย¹⁴

จากการศึกษาค้นคว้าวิจัยคัมภีร์ไบลานปฐมสมโพธิฉบับนี้ปรากฏว่ามีเนื้อหาเหมือนกับ
ฉบับวัดใหม่ทองสว่างทุกประการ มีความแตกต่างกันเพียงเล็กน้อยทางด้านการเรียบเรียงถ้อยคำ
เท่านั้น

ปฐมสมโพธิฉบับวัดกนกน้อย จังหวัดยโสธร คัมภีร์ไบลานปฐมสมโพธิฉบับนี้ผู้วิจัยได้รับ
ความอนุเคราะห์ทางานขอมูลนำมาศึกษาค้นคว้าจากพระครูวิมลธรรมภรณ์ เจ้าอาวาส
วัดกนกน้อยและรอง เจ้าคณะอำเภอคำเขื่อนแก้ว จังหวัดยโสธร วัดนี้อยู่ในเขตตำบลบ้าน -
กงแคนใหญ่ อำเภอคำเขื่อนแก้ว จังหวัดยโสธร ทนฉบับคัมภีร์ไบลานจารด้วยตัวอักษรธรรม-
อีสาน ภาษาถิ่นอีสาน มีจำนวน 31 ผูก 308 ถาน พระคำทำทองและพระบุญญา เป็นผู้จาร
เมื่อปี พ.ศ. 2470¹⁵ ท่านพระครูวิมลธรรมภรณ์ ได้ว่า เมื่อท่านมาจำพรรษาที่วัดนี้ก็เห็น
ไบลานเรื่องนี้มีอยู่ก่อนแล้ว และให้ความเห็นว่าน่าจะคัดลอกจากต้นฉบับของ เกาหน้ำมาจาก
ฝั่งลาวในสมัยก่อน เมืองอุบลราชธานีมีความเจริญรุ่งเรืองทางศาสนาและวัฒนธรรมมาก มี
อาณาเขตกว้างใหญ่ เกือบอำเภอนี้ขึ้นอยู่กับจังหวัดอุบลราชธานี พระภิกษุแห่ง เมืองอุบลราชธานี
เมื่อเดินทางไปสักการหรือไปศาสนกิจทางถิ่นจะได้รับยกย่องว่าเป็นปราชญ์ เมืองอุบลราชธานี
จึงกลายเป็นเมืองนักปราชญ์ในเวลานั้น¹⁶

¹⁴ สัมภาษณ์พระคำ ชันทิโต เจ้าอาวาสวัดบ้านม่วงวัด คำมดธาตุ อำเภอวารินชำราบ
จังหวัดอุบลราชธานี เมื่อวันที่ 16 มกราคม พ.ศ. 2529

¹⁵ คัมภีร์ไบลานปฐมสมโพธิฉบับวัดกนกน้อย ผูกที่ 5 และ 12

¹⁶ สัมภาษณ์พระครูวิมลธรรมภรณ์ เจ้าอาวาสวัดกนกน้อยและรอง เจ้าคณะอำเภอ-
คำเขื่อนแก้ว จังหวัดยโสธร เมื่อวันที่ 19 มีนาคม พ.ศ. 2530

ปฐมสมโพธิฉบับภาคกลาง

ในภาคกลางคัมภีร์เรื่องปฐมสมโพธิก็มีอยู่หลายฉบับ มีฉบับแพร่หลายอยู่หลายสำนวน และมีมาแต่ครั้งอยุธยาแล้ว¹⁸ ในหอสมุดแห่งชาติมีหนังสือดังกล่าวนี้เป็นภาษามอญ ๒ สำนวน คือ¹⁹

สำนวนที่ 1 มี 22 ปริจเฉท ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่ง สถานที่ และเวลาที่แต่งในปกผนึกคานา ซึ่งผู้แต่งภายหลังได้กล่าวว่า ได้ชำระถ้อยคำและข้อความวิปัสสนาในหนังสือปฐมสมโพธิของเก่า จึงสรุปได้ว่าสำนวนนี้เป็นของเก่า

สำนวนที่ 2 มี 30 ปริจเฉท สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส เป็นผู้ทรงพระนิพนธ์ เมื่อ พ.ศ. 2387 ทรงพระนิพนธ์ตามคำขอร้องกราขนาของกรมหมื่นไกรสรวิจิตร แต่ครั้งยังเป็นกรมหมื่นนุชิตชิโนรส

หนังสือปฐมสมโพธิทั้งสองสำนวนที่เป็นภาษามอญนี้ ได้แปลเป็นภาษาไทยแล้วสำนวนแรก ไม่ปรากฏฉบับพิมพ์ มีแต่ที่จารลงในใบลานอยู่ตามวัดต่าง ๆ ส่วนสำนวนหลังได้พิมพ์แล้วหลายครั้ง ครั้งแรกพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2438 (ร.ศ. 114) ที่โรงพิมพ์วิจิตรนิทร โดยหม่อมเจ้าวิจิตรนิทรเป็นผู้จัดพิมพ์ขึ้นจำนวน 500 ฉบับ ส่วนครั้งหลังสุดได้พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2517 โดยโรงพิมพ์การศาสนาเป็นผู้จัดพิมพ์²⁰

นอกจากนี้ในหอสมุดแห่งชาติยังมีปฐมสมโพธิแปลร้อย²¹ อีก 4 สำนวน คือ

¹⁸ นิธิ เอียวศรีวงศ์, เรื่องเดิม, หน้า 393.

¹⁹ วุฑฒ์เกิดณ สุขบาง, เรื่องเดิม, หน้า 35.

²⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 37.

²¹ คำว่า "แปลร้อย" หมายถึง หนังสือที่เป็นคำแปลพระธรรมเขียนเป็นภาษาไทยด้วยตัวหนังสือขอมสำหรับพระเทศน์, อ้างจาก เรื่องเดียวกัน, หน้า 37.

ปฐมสมโพธิฉบับ 10 กัณฑ์ สมเด็จพระสังฆราช (สา) วัดราชประดิษฐทรงพระนิพนธ์ เพราะทรงเห็นว่า หนังสือปฐมสมโพธิ 2 ส่วนนังกกล่าวข้างต้นนั้นเป็นเรื่องยืดยาว ใช้เทศน์ในวันวิสาขบูชาทั้ง 3 วัน 3 คืนจึงจะจบ เหลือกำลังที่ผู้ฟังจะตั้งใจฟังให้ตลอดได้ จึงทรงแก้ไขความถากถำถักทอต่าง ๆ มาทรงพระนิพนธ์ขึ้น พอจะเทศน์จบได้ในวันวิสาขบูชาวันเดียว ใช้เทศน์ในทางราชการและเทศน์ตามวัดฆราวาสมาก่อน ต่อมาก็ใช้แพร่หลายไปในอารามหลวงโดยมาก ทั้งคณะธรรมยุติกและมหานิกาย หนังสือฉบับนี้มีพิมพ์แพร่หลาย

ปฐมสมโพธิฉบับ 3 กัณฑ์ สมเด็จพระสังฆราช (สา) ทรงพระนิพนธ์เช่นกัน ภายหลังเห็นว่าธรรมคาพระเจ้าแผ่นดินย่อมทรงมีพระบูรณะมาก หาโอกาสที่จะทรงฟังเรื่องปฐมสมโพธิในวันวิสาขบูชาตลอดทั้งเรื่องได้ยาก จึงทรงแก้ปฐมสมโพธิขึ้นใหม่เพื่อใช้ถวายเทศน์แก่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีอารัมภกถาเป็นเทศน์ถวายหลวงและมีถวายพระพรในสวน ถ้อยคำส่วนนังกกับเทศน์กัณฑ์ที่ 1 ที่ 2 และที่ 9 แห่งปฐมสมโพธิ 10 กัณฑ์ มีเปลี่ยนแปลงเล็กน้อยในกัณฑ์กัณฑ์และปลายกัณฑ์ ปฐมสมโพธิกถาส่วนนังกมีสมเด็จพระบวรราชานุภาพทรงพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ หม่อมเจ้าน้อย ทิศกุล เมื่อ พ.ศ. 2446

ปฐมสมโพธิมหาปธานทุกกรกิริยา มีความเที่ยงพระมหาบุรุษทรงกระทำทุกกรกิริยา สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (อุทฺธ) วัดอรุณราชวราราม เมื่อยังเป็นพระธรรมโมครโลกาจารย์ ครองวัดพิหารพิมุข เรียบเรียง

ปฐมสมโพธิ 30 ปริจฉา พระเถระ 30 รูป แก่งเพื่อถวายเทศน์ในสมัยรัชกาลที่ 5 ส่วนนังกแต่งตามรอยปฐมสมโพธิกถาของกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส แบ่งเป็นปริจฉาที่ 1 เป็น 2 ภาค อย่างภาษาบาลี จึงเป็น 30 ปริจฉา พระเถระที่แก่งปฐมสมโพธิ 30 ปริจฉานี้ บางรูปก็คือพระเถระซึ่งแก่งปฐมสมโพธิที่กล่าวมาแล้ว เช่น สมเด็จพระสังฆราช (สา)

หนังสือปฐมสมโพธิฉบับแปลร้อยทั้ง 4 ส่วนนังก 3 ส่วนนังกมีได้แก่การปฐมสมโพธิ

²² วงเดือน สุขบาง, เรื่องเดิม, หน้า 38.

ภาษาบาลีทั้ง 2 ส่วนที่กล่าวมาข้างต้นแก่ได้แก่ทามหลักฐานที่หาไม่พบ เช่น คัมภีร์มหาพรรค
เป็นต้น²³

จะเห็นได้ว่าจากหลักฐานที่กล่าวมาแล้วข้างต้น หนังสือปฐมสมโพธิจำนวนเท่าที่มีอยู่ใน
หอสมุดแห่งชาติมีความแตกต่างกันออกไปตามจุดมุ่งหมายของผู้แต่ง ตลอดจนความนิยมและความ
แพร่หลายของเรื่องในสมัยนั้น หนังสือปฐมสมโพธิจึงเป็นวรรณกรรมชั้นสูงซึ่งแต่งถวายเทศน์แก่
พระเจ้าแผ่นดินในวันสำคัญทางพุทธศาสนา จึงมีใ้ควาไพเราะกลางหนังสือปฐมสมโพธิได้รับความ
นิยมสูงสุดและมีความแพร่หลายเป็นอย่างมาก เรื่องหนึ่งในวรรณกรรมศาสนาด้วยกัน

พระปฐมสมโพธิกถา พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส
ปรากฏหลักฐานในฉบับบาลีว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้กรมหมื่นไกรสรวิชิตมา
อาราธนาสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงพระนิพนธ์ "ปกรณ" บาลี
พุทธประวัติและทรงพระนิพนธ์สำเร็จลงในเวลา 7 เดือน เมื่อ พ.ศ. 2368 สมเด็จพระมหา-
สมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรสได้ทรงกล่าวถึงการนิพนธ์ของพระองค์ไว้ดังนี้

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนลิขสิทธิ์

"ณ บัดนี้ ข้าพเจ้าใคร่จะนำซึ่งคัมภีร์เกี่ยวกับพระพุทธเจ้าชื่อว่า

ปฐมสมโพธิ อันเป็นของเก่าซึ่งมีประโยชน์วิลาส (วิลาสวากย์)

อีกกระทำการก่อนเนื่องซึ่งเนื้อหาใจความทั้งหมดที่พิมพ์รอง อัน

ประกอบด้วยกิจอันมีเกียรติยศผู้ประเสริฐให้พอใจ (ขอให้ทำ)"²⁴

จากข้อความที่พิมพ์มากล่าวนี้จึงเป็นหลักฐานยืนยันได้ว่า เคยมีคัมภีร์เก่าที่ชื่อว่า
ปฐมสมโพธิอยู่แล้ว จึงทรงพระนิพนธ์พระปฐมสมโพธิกถาอันเป็นฉบับแปลเป็นภาษาไทย ซึ่ง
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวอีก เช่นกันแต่ได้ทรงอาราธนาให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า-
กรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงพระนิพนธ์ ดังหลักฐานปรากฏตามตัวอย่างข้อความที่พิมพ์มาดังนี้

²³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 38.

²⁴ นิธิ เอียวศรีวงศ์, เรื่องเดิม, หน้า 394 - 395.

"พระปฐมสมโพธิกถาฉบับนี้ เป็นพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ซึ่งได้ทรงรจนากวายนองพระราชา- ศรัทธาพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ตามที่ไต่ทรงอาราธนา เมื่อพุทธศักราช 2387..."²⁵

ทั้งนี้พระปฐมสมโพธิกถาจึงแต่งขึ้นในปี พ.ศ. 2387 ตามหลักฐานที่กล่าวมาข้างต้น

เมื่อพิจารณาตามหลักฐานทั้งที่กล่าวมาแล้วข้างต้นจะเห็นได้ว่าพระบาทสมเด็จพระ- นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวสนพระทัยพุทธประวัติ "ปฐมสมโพธิ" เป็นพิเศษ ซึ่งสอดคล้องกับพระราชนิ- นิยมของกษัตริย์สมัยกรุงรัตนโกสินทร์มาแล้ว รัชกาลที่ 3 โปรดให้เขียนรูปปฐมสมโพธิไว้ที่ ฝาผนังพระอุโบสถวัดพระเชตุพนใน พ.ศ. 2374 โปรดให้เทศน์ปฐมสมโพธิแทนมหาชาติ ในปีที่ไม่มีเทศน์มหาชาติของหลวง²⁶

อันที่จริงพระปฐมสมโพธิในภาษาไทยนั้นได้มีมาก่อนแล้ว เป็นคำเทศนายาวถึง 60 ปริเฉท ในรัชกาลที่ 1 ก็ได้เคยทรงสัทธรรมเทศนาปฐมสมโพธินี้มา²⁷

จะเห็นได้ว่าปฐมสมโพธิฉบับที่เป็นภาษาไทยได้มีมาก่อนแล้วและใช่เป็นคำเทศนาใน วันสำคัญทางศาสนา ทั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 แต่พระปฐมสมโพธิกถาฉบับพระนิพนธ์สมเด็จพระมหา- สมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรสนี้มีความแตกต่างจากพุทธประวัติจำนวนมากที่เคยมีมา จัดเป็น

²⁵ องค์การศึกษา กรมการศาสนา, พระปฐมสมโพธิกถา (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ - การศาสนา, 2505), คำนำ หน้า ก.

²⁶ นิธิ เอียวศรีวงศ์, เรื่องเดิม, หน้า 395 - 396.

²⁷ จกหมายเหตุ ร.1 6 - จ.ศ. 1164, "บัญชีรายชื่อเรื่องพระธรรมเทศนาที่ทรง สัทตั้งแก่ จ.ศ. 1144 - 1164," ในแผนกหนังสือตัวเขียน กองหอสมุดแห่งชาติ อ้างจาก นิธิ เอียวศรีวงศ์, เรื่องเดิม, หน้า 396.

พุทธประวัติในแนวแปลก เนื้อหาทั้งหมดของพระปฐมสมโพธิกถาเป็นเรื่องของชีวิตและงานของ พระพุทธเจ้าองค์แรกประสูติจนโตแล้วเสวยพระพุทธรูปศาสนาและประวิติพานในอนสุกท้ายของ เรื่องมีการกล่าวถึงการแบ่งพระธาตุและ เรื่องของอินทรชานอันเป็นสิ่งที่มีความในอนาคทวงศ์ ซึ่ง อาจทำให้เงื่อนใยของ เวลาในพุทธประวัติที่ยาวออกไปเกินกว่าเวลาของโลก²⁸

เนื้อเรื่องของพระปฐมสมโพธิกถาฉบับพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระ - ปริมาณพิทักษ์ในรสบ้างเนื้อเรื่องออกเป็นตอน ๆ หรือที่เรียกว่าปริจฉะทั้งหมด 29 ปริจฉะ ดังนี้

ปริจฉะที่ 1	วิวาหมงคลปริวรรต
ปริจฉะที่ 2	กุสธิปริวรรต
ปริจฉะที่ 3	กัณฑานิกขมณปริวรรต
ปริจฉะที่ 4	ถักขณปริคคาหกปริวรรต
ปริจฉะที่ 5	ราชาภิเษกปริวรรต
ปริจฉะที่ 6	มหาภิณิกขมณปริวรรต
ปริจฉะที่ 7	หุกกรกักริยาปริวรรต
ปริจฉะที่ 8	พุทธบูชาปริวรรต
ปริจฉะที่ 9	มารวิชัยปริวรรต
ปริจฉะที่ 10	ฉกัสมโพธิปริวรรต
ปริจฉะที่ 11	โพธิสัตตัญญุปริวรรต
ปริจฉะที่ 12	พรหมัชเชสนปริวรรต
ปริจฉะที่ 13	ฉัมมจักกปริวรรต
ปริจฉะที่ 14	บสมรพรชาปริวรรต
ปริจฉะที่ 15	นุรุเวสคณปริวรรต

²⁸ นิธิ เอียวศรีวงศ์, เรื่องเดิม, หน้า 396 - 397.

ปริจเฉทที่	16	อัครสาวกบรรพชาปริวัตรก
ปริจเฉทที่	17	กบิถวัถตุคณปริวัตรก
ปริจเฉทที่	18	พิมพาพิธาปริวัตรก
ปริจเฉทที่	19	สักยบรรพชาปริวัตรก
ปริจเฉทที่	20	เวหาโทยพยากกรณปริวัตรก
ปริจเฉทที่	21	พุทธปนิทธานปริวัตรก
ปริจเฉทที่	22	ยมกปาฎิหาริยปริวัตรก
ปริจเฉทที่	23	เทศนาปริวัตรก
ปริจเฉทที่	24	เทโวโรหนปริวัตรก
ปริจเฉทที่	25	อัครสาวกนิทธานปริวัตรก
ปริจเฉทที่	26	มหานิททานสูตรปริวัตรก
ปริจเฉทที่	27	ชาตุวัชชปริวัตรก
ปริจเฉทที่	28	นารทชปริวัตรก
ปริจเฉทที่	29	อันทธานปริวัตรก ²⁹

จากเนื้อหาที่แบ่งเป็นปริจเฉทนี้ จะเห็นได้ว่า โครงสร้างของเรื่องไม่ผิดแยกไปจากเรื่องที่มีมาแต่โบราณ เพียงแต่คัดเรื่องอภิศาณและอภิศุทธะออกไป สิ่งสำคัญก็คือ ไต่แทรกเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพุทธประวัติลงไปเพื่อให้เกิดความพิศการต่างไปจากคัมภีร์อื่น ๆ ที่มุ่งแสดงแต่หลักการรวม เรื่องที่แทรกลงไปนั้นส่วนใหญ่เก็บความจากคัมภีร์พุทธศาสนาอื่นมาแทรกไว้เป็นตอน ๆ ตัวอย่าง เช่น

"บัดนี้จะมีพระราชทานแทรกความเข้าใจพิศการตามพระมาถีนในคัมภีร์ชินนทานิทาน..."³⁰

²⁹ องค์การศึกษา กรมการศาสนา, เรื่อง เถมิ, สารบัญ หน้า ก - ข.

³⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 37.

หรือ

"ต่อไปนี้จะได้รับพระราชทานถวายวิสาขนาถมพระคัมภีร์ขนิมหาเนทาน
มีพระคาถาพรรณนาสรรเสริญสุดถวิลถึง 64 พระคาถา..."³¹

จากหลักฐานต่าง ๆ ที่ปรากฏพอสรุปได้ว่า พระปฐมสมโพธิกิตติฉบับนี้สมเด็จพระมหา-
สมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรสทรงพระนิพนธ์ขึ้นตามฉบับชาติที่มิอยู่เดิม ซึ่งไม่ทราบแน่ชัดว่า
เป็นของญักใด ทั้งคำนำของหนังสือพระปฐมสมโพธิกิตติฉบับโรงพยาบาลการศาสนาโคฉีแจ้งไว้ว่า

"ในการที่พิมพ์ครั้งนี้ได้พยายามสอบถามท่านข้าราชการกับกษัตริย์ชาติ ซึ่งก็เข้าใจ
ว่า เป้าหมายพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้าพระองค์นั้น จะทรงเป็น
ภาษาบาลีก่อนแล้วจึงจะแปลเป็นภาษาไทย หรือจะทรงแปลก่อนแล้วจึง
ทรงแปลกลับเป็นบาลีก่อนแล้วจะพิจารณา..."³²

การแทรกเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับพุทธประวัติโดยการเก็บใจความจากคัมภีร์
อรรถกถาทางพุทธศาสนาอื่น ๆ อันได้แก่ แทรกเรื่องมหาปรีดักของพระองค์หลังจากการประสูติ
เรื่องชีวิตของพระองค์ก่อนเสด็จออกบรรพชา หลังมหาภิเนษกรมณ์ยังมีเรื่องพุทธกริยา เรื่อง
นางสุชาดา หลังทรมานแล้วก็มีเรื่องพระพรหมลงมาอาราธนาให้ประทานศาสดาโนวาท หลัง
เรื่องเทศนาธรรมจักรแล้วก็มีเรื่องพระยส เรื่องปฐมอุรุเวศภูมิ เรื่องพระสารีบุตรและ
พระโมคคัลลาน์ เรื่องการเสด็จอัมภินิหาร เรื่องพระนางพิมพา เรื่องการบรรพชาของ
เจ้านายศากยะ เรื่องพุทธนิทานนิทาน การแทรกเรื่องเหล่านี้ไปทำให้พุทธประวัติความเป็น
"หลักธรรม" เพราะเหตุการณสำคัญที่ระบุในชินกาลมาลีปกรณ์นั้นเมื่อพุทธประวัติให้เหลือส่วนที่
จะเกี่ยวข้องกับหลักธรรมเท่านั้น³³

³¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 310.

³² เรื่องเดียวกัน, คำนำ หน้า ก.

³³ นที เอื้อวงศ์วงศ์, เรื่องเดิม, หน้า 397 - 398.

ทั้งนี้การแทรกเรื่องราวต่าง ๆ ลงไปจึงมีผลทำให้พระปฐมสมโพธิเกิดความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของมนุษย์มากขึ้น

ปฐมสมโพธิฉบับสมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว) หนังสือปฐมสมโพธิฉบับนี้ สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว) วัชรราชประทีปฐรทรงพระนิพนธ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงชำระ สำนักงานมูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ ได้จัดพิมพ์ขึ้นเป็นธรรมสมบัติ หมวดที่ 1 หักสุพรรณิกรมและธรรมศึกษาชั้นตรี-เอก³⁴ ทั้งนี้ สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว) ได้ทรงเก็บความสามัคคีต่าง ๆ มาทรงเนรมิตขึ้นเพื่อใช้เทศน์ในพิธีวิสาขบูชาและเทศน์ท้าววัชรธรรมฤติกาก่อน ต่อมาก็อธิบายหายไปในการรวมหลวงโดยมาก ทั้งคณะธรรมฤติกและมหานิกาย³⁵ จุดมุ่งหมายหลักในการแต่งปฐมสมโพธิฉบับนี้ก็คือต้องการใช้เป็นธรรมเทศนาของภิกษุ ทั้งคำชี้แจงที่ปรากฏอยู่ในคำนำของหนังสือปฐมสมโพธิฉบับนี้ มีดังนี้

"หนังสือนี้แต่งไว้สำหรับเทศนา ข้างต้นมีอารัมภกถา คือคำปรารภ

ข้างปลายมีคำอุทิศ เป็นคาถาทักขังความอธิบาย ทั้ง 2 นี้มีแบบแต่งขึ้นไว้เพื่อเปลี่ยนแสดงเป็นวัน ๆ หรือเป็นคราว ๆ สุกแต่ผู้เทศนาจะได้อีกใช้..."³⁶

เนื้อเรื่องปฐมสมโพธิฉบับนี้แบ่งออกเป็น 10 กัณฑ์ คือ³⁷

³⁴ สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว), ปฐมสมโพธิ (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2527).

³⁵ วงเดือน สุขบาง, เรื่องเดิม, หน้า 37.

³⁶ สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว), เรื่องเดิม, คำนำ หน้า ก.

³⁷ เรื่องเดียวกัน, บัญชีเรื่อง หน้า ง.

กัณฑ์ที่ 1 ชาตีกถา ประกอบด้วยความตั้งเขป, คาถาปรารภ, คำปรารภสำหรับเทศนา, คำปรารภสำหรับเรื่อง เวรมชาตีกถา, ประสูติ, มหาปฏิศัทธิษณะ, ความเป็นไปก่อนบรรพชาสมัย

กัณฑ์ที่ 2 อภิสิมโพธิกถา ประกอบด้วยความตั้งเขป, คาถานิกเขป, บรรพชา, ทุกกรกิริยา, ตรีสูตร

กัณฑ์ที่ 3 รัมมเทศนาชฎิฐานกถา ประกอบด้วยความตั้งเขป, คาถานิกเขป, แรกตรีสูตร, ขรรคมเทศนา

กัณฑ์ที่ 4 รัมมจักกัปปวัตนสูตร ประกอบด้วยความตั้งเขป, ท่องเรื่อง, ปฐมเทศนา

กัณฑ์ที่ 5 ฉันทนทลัทธิขณสูตร ประกอบด้วยความตั้งเขป, ท่องเรื่อง, เทศนา

กัณฑ์คำรวม 6 จารุกัณฑ์ ประกอบด้วยความตั้งเขป, ยศบรรพชา, ประกาศพระศาสนา

กัณฑ์ที่ 7 ราชชนกัณฑ์ ประกอบด้วยความตั้งเขป, ไปรณัทหวัคคีย์, ไปรคชฎิพนหนึ่ง, ไปรคพระเจ้านิมิตสารอิครสาวกบรรพชา

กัณฑ์ที่ 8 พุทธกิจจกถา ประกอบด้วยความตั้งเขป, ทรงนำเพ็ญพุทธกิจ อากาการที่ทรงแสดงธรรม, อากาการที่ทรงบัญญัติวินัย, มรรค 4 ผู้ก้งอยู่ในเอกทัคคสถาน

กัณฑ์ที่ 9 มหาปรีนิทานสูตร แบ่งเป็นภาคก้นและภาคอ้ง
ภาคอ้ง ประกอบด้วยความตั้งเขป, ชาวก่อนหนภปรีนิทานทรงปลงอายุตั้งขาร, ประทานโอวาทแก่ภิกษุสงฆ์, นายจุนทะถวายปัจฉิมอภินชาต, ทรงพระประขาร

ภาคอ้ง ประกอบด้วยความตั้งเขป, จำวนิทานเสกัจจาริกถึงเมืองกุสินารา, ตรีศเหฎการฉ่าง ๆ, พวกัณถกษัทธิริเข้าเฝ้า, ไปรคสุภัททวีภาซก, ประทานโอวาทแก่ภิกษุสงฆ์,

นิพทาน, เทศานานิฎฐานกถา

กัณฑ์ที่ 10 ชาตวิภังคนกถา ประกอบด้วยความสังเขป, คาถาปรารภ, คำปรารภ, เริ่มเรื่องถวายพระเพลิงพุทธสรีระ, แจกพระสารีริกธาตุ, ประเภทแห่งสัมมาพุทธเจดีย์, ความเป็นมาแห่งพระธรรมวินัย, เทศานานิฎฐานกถา

จากโครงสร้างทางคำเนื้อเรื่อง จะเห็นได้ว่าปฐมสมโพธิฉบับนี้พยายามตัดประวัติชีวิตของพระพุทธองค์ออกจากคัมภีร์พระพุทธเจ้าอย่างเด็ดขาดเช่นเดียวกับพระปฐมสมโพธิกถา³⁵ คือมีการกล่าวถึงคัมภีร์พระพุทธเจ้าจนกระทั่งไปถึง 91 กัณฑ์³⁶ ก็เมื่อจบองค์การจะกล่าวถึงพระพุทธเจ้า

³⁵ นที เอียวศรีวงศ์, เรื่องเดิม, หน้า 400.

³⁶ คำว่า "กัณฑ์" ในภาษาบาลี กัณฑ์ มีความหมายหลายทาง แปลว่า กาด เวลา สมัย อายุยืน อายุอย่างสูงของคนนั้น ๆ กำหนด วัด ประมาณ หมาย ฯลฯ ในทางพุทธศาสนามีพุทธกัณฑ์กับคัมภีร์กัณฑ์

พุทธกัณฑ์ หมายถึง กัณฑ์ที่พระพุทธเจ้ามาทรงแสดงธรรม

- กัณฑ์พระพุทธเจ้ามาทรงแสดง 1 พระองค์ เรียกว่า สารกัณฑ์
- กัณฑ์พระพุทธเจ้ามาทรงแสดง 2 พระองค์ เรียกว่า มัตถกัณฑ์
- กัณฑ์พระพุทธเจ้ามาทรงแสดง 3 พระองค์ เรียกว่า วรกัณฑ์
- กัณฑ์พระพุทธเจ้ามาทรงแสดง 4 พระองค์ เรียกว่า สารมัตถกัณฑ์
- กัณฑ์พระพุทธเจ้ามาทรงแสดง 5 พระองค์ เรียกว่า ภัทธกัณฑ์
- กัณฑ์ที่เราอยู่ขณะนี้เรียกว่า ภัทธกัณฑ์ พระพุทธเจ้าที่มาทรงแสดงมี

- 1. พระกกุสันโธ 2. พระโกนาคมน 3. พระกัสสป
- 4. พระโคตม 5. พระศรีอาริยเมตไตรย

ภัทธกัณฑ์จะมีเวदानาน 236 ล้านปี ต่อมาแล้ว 151 ล้านปี ออกจาก สุทิวังคี พงศ์โพธิ์, คู่มือพระปฐมสมโพธิกถา, ฉบับปรับปรุงครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2525), หน้า 5 - 6.

เกิดขึ้นในโลกนี้เพียง 7 พระองค์เท่านั้น ทั้งนี้เพราะปฐมสมโพธิเริ่มเรื่องด้วยการเน้นว่า ความเกิดของพระพุทธเจ้าทั้งหลายมีไคร่ยากในโลก ซึ่งก็หมายถึงว่าศาสนาพุทธเป็นศาสนาที่สูงส่ง และประเสริฐ ไม่ใช่ของที่หาได้ง่าย ๆ ในโลกนี้ ส่วนพระโพธิสัตว์ในปฐมสมโพธิฉบับนี้ไม่ได้กล่าวขียนไปถึงการจุติจากสวรรค์ชั้นดุสิต แต่ถูกนำเข้าสู่เรื่องพุทธประวัติในตอนที่ประสูติโดย ซึ่งกล่าวไว้ว่าพระโพธิสัตว์มีลักษณะเหมือนมนุษย์ธรรมดาในโลกนี้มากขึ้น และในส่วนที่เป็นมหาปุริส-ลักษณะนั้นก็กล่าวว่าเป็นความเชื่อความศรัทธาที่พวกฤาษีต่างกันในก่อนหน้าพุทธกาล อันเป็นส่วน สนิษสนุทำให้ลักษณะมหาบุรุษของพระโพธิสัตว์ใกล้เคียงความเป็นจริงมากขึ้น เนื่องจากเป็นแต่ เพียงมีลักษณะตรงกับศรัทธาที่เชื่อถือกันในสมัยนั้น ไม่ได้เน้นเฉพาะว่ามีลักษณะ เช่นนี้ก็เพราะจะหวังผล เป็นพระพุทธเจ้า³⁷

ข้อมูลที่ใช้ในการเขียนก็อาศัยความจากพระไตรปิฎกเป็นหลัก อดหึงความในอรรถกถา ไปจนหมดสิ้น สอดคล้องกับความเคลื่อนไหวทางศาสนาที่เรียกว่าธรรมยุติกนิกาย ซึ่งประกาศว่า ต้องการกลับไปหากรรมวิธีเดิมแท้ เหตุฉะนั้นพระโพธิสัตว์ในปฐมสมโพธิจึงทรง เลิกทำทุกกรกิริยา โดยไม่มีพระอินทร์มาคิดคิดเช่นเดียวกับความที่มีในพระสุตท ทรงอธิษฐานพระชนมายุโดยไม่เกี่ยวกับพญามารมาขูดถอน ตรงกับที่มีในพระสุตท การเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์กับบรรยายความพระสุตท ว่า "เมื่อพระชนมายุ และพระประสูติจากหญิงชวาทรงพระกัมแสง พระพักตรนองควย น้ำอสุชล อยู่..." ก็เสด็จออกบรรพชา³⁸

จากข้อความที่ขมกมากถ้านี้ทำให้เห็นว่าปฐมสมโพธิฉบับนี้มีลักษณะต่างไปจากฉบับอื่น ๆ โดยพยายามดึงเอาเรื่องราวของพระพุทธองค์ให้มาสัมพันธ์กับโลกที่แวดล้อมพระองค์ หลังจาก คำเนินความมาถึงเสด็จราชคฤห์แล้วก็หักความมาแสดง "พุทธกิจ" อันประกอบด้วยการแสดงธรรม

³⁷ สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทโว), เรื่องเดิม, หน้า 8 - 13.

³⁸ นิติ เอียวศรีวงศ์, เรื่องเดิม, หน้า 401.

การบัญญัติวินัย บริษัท 4 ที่ได้รับยกย่องเป็นเอกทัศคะ แล้วจึงกล่าวถึงมหาปวิพทานภาคที่ว่าด้วย
พุทธจริยวัตรที่จริงแฉกก็ค้อ ทำให้คนและสภาพแวดล้อมของพระพุทธองค์มีบทบาทในเรื่องนั้นด้วย
นั่นเอง พระพุทธเจ้าจึงกลายเป็นคนจริงในโลกมากขึ้นไปอีก³⁹

รายละเอียดเกี่ยวกับ เนื้อหาปฐมสมโพธิที่กล่าวมาข้างต้นนี้เป็นข้อสันนิษฐานและ เสริม
ให้เห็นชัด เจนว่าปฐมสมโพธิฉบับนี้ผู้เขียนมีความตั้งใจที่จะลดความสำคัญของอรรถกถา ถึงหลักฐาน
ที่ปรากฏในคำปรารภว่า

"ในความเกิดและความเป็นไปแห่งพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า
ข้อความที่ไม่ได้เห็นในพระบาลีแล้ว จะกล่าวแต่โดยย่อตามอธิบาย
ของบูรพจารย์ เพื่อจะให้ประจักษ์ขึ้นต่อผู้มีสมันในพระบรมศาสนา
สัตตสัมพุทธเจ้านั้น..."⁴⁰

จะเห็นได้ว่า เรื่องพุทธประวัติทั้งพระปฐมสมโพธิกถาและปฐมสมโพธิมีการแทรกคำ
อธิบายควบกันทั้งคู่ แต่แนวทางการอธิบายนั้นแม้ เปรียบเทียบกันแล้วมีความแตกต่างกันไปคนละ
แนว คือพระปฐมสมโพธิกถาพยายามที่จะเสนอ เรื่องราวของพุทธประวัติอย่างมีเหตุผล โดยพยายาม
อธิบายอธิบายทาง ๆ ส่วนปฐมสมโพธิพยายามคัดเหตุการณ์เหล่านั้นออกไปและพยายามดึง
เรื่องราวของพระพุทธองค์ใหม่สัมพันธ์กับโลกเพื่อให้คนและสภาพแวดล้อมมีบทบาทในเรื่องด้วย
ลักษณะร่วมกันและต่างกันทางด้านเนื้อหา ของฉบับหลักกับฉบับภาคกลาง (ฉบับพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส)

ปฐมสมโพธิฉบับหลักในการศึกษาค้นคว้าวิจัย คือ ปฐมสมโพธิฉบับวัคใหม่ทองสว่าง
ในที่นี้ผู้วิจัยขอแยกอธิบายเกี่ยวกับลักษณะร่วมกันและต่างกันทางด้านเนื้อหา ทั้งนี้เพื่อจะได้แสดง

³⁹ 4 เรื่องเดียวกัน, หน้า 401.

⁴⁰ สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว), เรื่องเดิม, หน้า 6.

ให้เห็นลักษณะเด่นชัดของเนื้อหาที่มีลักษณะร่วมกันและต่างกันให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

ลักษณะร่วมกันทางคำเนื่อหา ของฉบับหลักกับฉบับภาคกลาง เมื่อพิจารณาเนื้อหาทางคำโครงสร้างของเรื่องของฉบับหลักไม่ผิดไปจากเรื่องที่มีภาษาโบราณ เช่น เกี่ยวกันกับฉบับภาคกลาง ดังหัวข้อต่อไปนี้

1. การดำเนินเนื้อเรื่อง

ปฐมสมโพธิ ฉบับหลัก

1. กล่าวถึงกษัตริย์ศากยวงศ์ (บุกที่ 1)
2. กล่าวถึงวิวาหมงคล (บุกที่ 1-3)
3. กล่าวถึงพระโพธิสัตว์จุติลงมาปฏิสนธิในพระครรภ์พระนางสิริมหามายา (บุกที่ 4)
4. กล่าวถึงความอัศจรรย์ บังเกิดเมื่อพระโพธิสัตว์ลงมาปฏิสนธิ (บุกที่ 5)
5. กล่าวถึงการประสูติ (บุกที่ 5)
6. กล่าวถึงมหาปรีดิ์ลักษณะ (บุกที่ 6)
7. กล่าวถึงพระสัทธาทเสวยโถกียสุขอภิเษกกับพระนางพิมพา (บุกที่ 7)

พระปฐมสมโพธิภาค ฉบับภาคกลาง

1. กล่าวถึงกษัตริย์ศากยวงศ์ (ปริจเจทที่ 1 วิวาหมงคลปริวรรต)
2. กล่าวถึงวิวาหมงคล (ปริจเจทที่ 1 วิวาหมงคลปริวรรต)
3. กล่าวถึงพระโพธิสัตว์จุติลงมาปฏิสนธิในพระครรภ์พระนางสิริมหามายา (ปริจเจทที่ 2 กุติปริวรรต)
4. กล่าวถึงบุทมมิก 32 ประการ ขณะที่พระโพธิสัตว์เข้าปฏิสนธิในพระครรภ์ (ปริจเจทที่ 3 คักษานิกษมณปริวรรต)
5. กล่าวถึงการประสูติ (ปริจเจทที่ 3 คักษานิกษมณปริวรรต)
6. กล่าวถึงมหาปรีดิ์ลักษณะ (ปริจเจทที่ 4 ดักษณปริคคาหกปริวรรต)
7. กล่าวถึงพระสัทธาทเสวยโถกียสุข และอภิเษกกับพระนางพิมพา (ปริจเจทที่ 5 ราชาภิเษกปริวรรต)

ปฐมสมโพธิ ฉบับย่อ

8. กล่าวถึงการเสด็จหนีออกบรรพชา (บุกที่ 8 - 9)
9. กล่าวถึงการบำเพ็ญทุกรกิริยา (บุกที่ 10)
10. กล่าวถึงการเลิกบำเพ็ญทุกรกิริยา (บุกที่ 10)
11. กล่าวถึงนางสุชาคาถวายข้าวมธุปายาส (บุกที่ 10)
12. กล่าวถึงมารมัจฉุก่อนทรมัศจรรย์ (บุกที่ 10 - 11)
13. กล่าวถึงการทรมัศจรรย์ (บุกที่ 11)
14. กล่าวถึงปฐมมธุปายาสในพุทธศาสนา (บุกที่ 12)
15. กล่าวถึงพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมของพระพรหม (บุกที่ 12)
16. กล่าวถึงพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมจักรกัปปัตถนสูตร โปรกปิฎกวัคคีย์ (บุกที่ 13)
17. กล่าวถึงพระยสมรพรชา (บุกที่ 14)
18. กล่าวถึงอสูรเวสสัสป (บุกที่ 14)
19. กล่าวถึงอัครสาวกบรรพชา (บุกที่ 14 - 15)

พระปฐมสมโพธิกถา ฉบับภาคทอง

8. กล่าวถึงการเสด็จออกบรรพชา (ปริจฉาที่ 6 มหาภิเนกขมณปริวรรต)
9. กล่าวถึงการบำเพ็ญทุกรกิริยา (ปริจฉาที่ 7 ทุกรกิริยาปริวรรต)
10. กล่าวถึงการเลิกบำเพ็ญทุกรกิริยา (ปริจฉาที่ 7 ทุกรกิริยาปริวรรต)
11. กล่าวถึงนางสุชาคาถวายข้าวมธุปายาส (ปริจฉาที่ 8 พุทธบูชาปริวรรต)
12. กล่าวถึงมารมัจฉุก่อนทรมัศจรรย์ (ปริจฉาที่ 9 มารวชิษยปริวรรต)
13. กล่าวถึงการทรมัศจรรย์ (ปริจฉาที่ 10 อภิสัมโพธิปริวรรต)
14. กล่าวถึงปฐมมธุปายาสในพุทธศาสนา (ปริจฉาที่ 11 โพธิสัตตัญญุปริวรรต)
15. กล่าวถึงพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมของพระพรหม (ปริจฉาที่ 12 พรหมฆเณสนปริวรรต)
16. กล่าวถึงพระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมจักรกัปปัตถนสูตร โปรกปิฎกวัคคีย์ (ปริจฉาที่ 13 ธรรมจักรกัปปปริวรรต)
17. กล่าวถึงพระยสมรพรชา (ปริจฉาที่ 14 ยสมรพรชาปริวรรต)
18. กล่าวถึงอสูรเวสสัสป (ปริจฉาที่ 15 อสูรเวสสัสปปริวรรต)
19. กล่าวถึงอัครสาวกออกบรรพชา (ปริจฉาที่ 16 อัครสาวกบรรพชาปริวรรต)

ปฐมสมโพธิ ฉบับหลัก

20. กล่าวถึงการเสด็จสู่กรุงกบิลพัสดุ์ (บุกที่ 15)
21. กล่าวถึงพระนางพิมพา (บุกที่ 16 - 17)
22. กล่าวถึงพระญาติวงศ์ ศากยบรรพชา (บุกที่ 17 - 18)
23. กล่าวถึงพระเทวทัต (บุกที่ 19)
24. กล่าวถึงพระเจ้าอาชاکศัณ्ड (บุกที่ 19)
25. กล่าวถึงบุคพระศรีอารยเมตไตรย (บุกที่ 20)
26. กล่าวถึงพุทธนิทานิททาน (บุกที่ 20 - 21)
27. กล่าวถึงพระนางโคทมภิกษุณี (บุกที่ 21)
28. กล่าวถึงพระนางพิมพาภิกษุณี (บุกที่ 21)
29. กล่าวถึงการห้ามมกปาฏิหาริย์ (บุกที่ 22 - 23)
30. กล่าวถึงพระพุทธองค์เสด็จไปจำพรรษาในสวรรค์ ชั้นดาวดึงส์เพื่อเทศนาโปรดพระราชมารดา (บุกที่ 23)
31. กล่าวถึงพระพุทธองค์เสด็จจากดาวดึงส์สู่โลกมนุษย์ (บุกที่ 23)

พระปฐมสมโพธิกถา ฉบับอรรถกถา

20. กล่าวถึงการเสด็จสู่กรุงกบิลพัสดุ์ (ปริจเฉทที่ 17 กบิลพัสดุคณมปวิวรรค)
21. กล่าวถึงพระนางพิมพา (ปริจเฉทที่ 18 พิมพาพิลาปวิวรรค)
22. กล่าวถึงพระญาติวงศ์ศากยบรรพชา (ปริจเฉทที่ 19 สกยบรรพชาปวิวรรค)
23. กล่าวถึงพระเทวทัต (ปริจเฉทที่ 19)
24. กล่าวถึงพระเจ้าอาชاکศัณ्ड (ปริจเฉทที่ 19)
25. กล่าวถึงบุคพระศรีอารยเมตไตรย (ปริจเฉทที่ 20 เมตไตรยพนากรณวิวรรค)
26. กล่าวถึงพุทธนิทานิททาน (ปริจเฉทที่ 21 พุทธนิทานิททานวิวรรค)
27. กล่าวถึงพระนางโคทมภิกษุณี (ปริจเฉทที่ 21)
28. กล่าวถึงพระนางพิมพาภิกษุณี (ปริจเฉทที่ 21)
29. กล่าวถึงการห้ามมกปาฏิหาริย์ (ปริจเฉทที่ 22 ยมกปาฏิหาริย์ปวิวรรค)
30. กล่าวถึงพระพุทธองค์เสด็จไปจำพรรษาในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เพื่อเทศนาโปรดพระราชมารดา (ปริจเฉทที่ 23 เทศนาปวิวรรค)
31. กล่าวถึงพระพุทธองค์เสด็จจากดาวดึงส์สู่โลกมนุษย์ (ปริจเฉทที่ 24 เทโวโรหนปวิวรรค)

ปฐมสมโพธิ ฉบับย่อ

32. กล่าวถึงพระอัครสาวกนิพพาน (บุคที่ 24)
 33. กล่าวถึงทรงปลงอาบสังฆารและ มหานิพพาน (บุคที่ 25 - 26)
 34. กล่าวถึงการแบ่งพระธาตุ (บุคที่ 27)
 35. กล่าวถึงพระกัศปรวมพระธาตุ (บุคที่ 28)
 36. กล่าวถึงพระยาธัมมโศกราชหรือ พระชาลมาสถาปนา (บุคที่ 28 - 29)

พระปฐมสมโพธิกถา ฉบับภาคกลาง

32. กล่าวถึงพระอัครสาวกนิพพาน (ปริจฉา
 ที่ 25 อัครสาวกนิพพานปริวรรต)
 33. กล่าวถึงทรงปลงอาบสังฆารและมหา-
 นิพพาน (ปริจฉาที่ 26 มหานิพพานสูตรปริวรรต)
 34. กล่าวถึงการแบ่งพระสารีริกธาตุ
 (ปริจฉาที่ 27 ธาตุวิภังค์ปริวรรต)
 35. กล่าวถึงพระกัศปรวมพระธาตุ (ปริจฉา
 ที่ 28 มารพันธปริวรรต)
 36. กล่าวถึงพระยาธรรมมาโศกราชหรือพระ-
 ชาลมาสถาปนา (ปริจฉาที่ 28 มารพันธปริวรรต)
 37. กล่าวถึงอัครธาน 5 ประการ (ปริจฉา
 ที่ 29 อัครธานปริวรรต)

บทาวิทษณาลัยศิลาจารึก ส่วนฉิมวิสุทธิ
 จากการอ่านเนื้อเรื่องทีกล่าวมาแล้วข้างต้นจะเห็นได้ว่าโครงสร้างของเรื่องของทั้ง 2
 ฉบับเหมือนกัน จึงสรุปได้ว่า เนื้อหาของฉบับหลักก็แทรก เรื่องที่เกี่ยวข้อง กับพุทธประวัติไว้เป็น
 ตอน ๆ เช่นเดียวกัน ดังตัวอย่าง

"...เกิดขึ้นพระยาสามนรราชเจ้าทั้งหลาย อดทนวิวิหามงคลของ
 พระพุทธเจ้า เป็นมากถึงกอนชอไฟพระอนนแสงแก่กัน..."

ป.อ.1 (ผ.1 อ.3 น.1)

"...พระองค์จึงแสดงเทศเรื่อง เติมกันแก่ถึงแก่เวททักทักมิให้
 นำมาทุกชาติ คั้นกายแล้วไปโคจรมอญพื้นในหมอบแผ่นแดง บอากที่
 คัดตภา"

ป.อ.1 (ผ.20 อ.2 น.1)

"...พระธัมมะเรื่องพระเมกโขโยบา องประเสกิมักตึงถึงเกิดขึ้น
กัศสารูของแท้แถวพุทธิกามัน นีทานันท์กล่าวตลอดคุณวางไว้นัก
เท่านี้พออุสม"

ป.อ.๑ (น.๒๐ อ.๑๖ น.๒)

๒. การอธิบายและขยายความในเรื่อง พระปฐมสมโพธิกถาฉบับภาคกลางเป็น
หนังสือที่มีเนื้อหาหนักไปในทางอุทฺธิเคช ปาฎิหารีย์ และบุคคาธิมฺฐาน ทั้งนี้เพราะกรรมสมเด็จ -
พระปรมาภิไธยในรศทรงมุ่งหวังที่จะโน้มน้าวจิตใจให้คนเกิดศรัทธาในพุทธศาสนา เพื่อก่อให้เกิด
การปฏิบัติธรรมต่อไป ควบคู่กันนี้เรื่องราวในพระปฐมสมโพธิกถาจึงเต็มไปด้วยอิทธิฤทธิ์ ปาฎิหารีย์
ที่ชวนให้มหัศจรรย์ สดกสังเวช และรื่นรมย์ใจในท่วงทำนองแห่งอย่างพิศดาร ดัชนีเช่นนี้
เหมือนกับปฐมสมโพธิฉบับหลัก เนื่องจากในสมัยนี้พุทธศาสนิกชนชาวไทยยังคงยังแน่นอยู่ใน
คติโบราณซึ่งปะปนอยู่กับคติทางมหายานที่มักมีการแทรกเรื่องแปลกออกไปทางปาฎิหารีย์ ฉะนั้น
การอธิบายและขยายความให้พิศดารในทางอิทธิฤทธิ์และปาฎิหารีย์จึง เป็นกร ทำตามคติความเชื่อ
ที่มาจากโบราณ เช่น ตอนพระพุทธรูปของศัวรรษสุดท้ายรวมก็เกิดปาฎิหารีย์อย่างมหัศจรรย์

"...อัศจรรย์ในขณะนั้นจึงเกิดมี อันวารภาปฏิญาณมีประมาณกำหนดโคโย
มหาโคสองแสนสี่หมื่นโยชนกัอุโยชนกการมันถัดตันตั้งกังสตาลอันประหาร
ควบคอนเหล็กตั้งสนั่น โคตะรอยละพัน หมื่นแสนเสียงสะ เทือนสะท้าน
สว่างวิจิตรถากการกับนพาท มหาสาครสมุทรกัที่ทองของคณ อุทยาน
คันทารระคมศัทธาสำเนียง ไครมครึกกักก้อง บรรคานแก้วประดับทุกทิพย-
พิภพกัเปล่งแสงส่องสัทหวัเรนรังสีจรัสประกศร โยภาสไพโรจนกว่า
ปกัทธิธรรมคา บรรคาทิพยพฤกษณดาในเทพยอุทยานกัมันคานเนดักคอก
ออกผลทั่วสกลกังาน เกิดมหัศจรรย์ปรากฏ อันว่าขุนเขาพระสีเนรราช-
บรรคกัโน้มนอคโอินออนพุดจวาววันมหากการ..."⁴¹

⁴¹ องค์การศาสนา กรมการศาสนา, เรื่องเดิม, หน้า 194.

และความปาฏิหาริย์อัศจรรย์ต่าง ๆ ที่ปรากฏในเนื้อหาของปฐมสมโพธิฉบับหลัก ดัง
ตัวอย่าง

"...ให้เบเนออสสรินแก่เทพไทแห้วเจ้าสุคนธ์เมืองนั้น จึงนิรมิต
จรมกมแก้วประเสด็จเสามากจนประมาณโค่นไม้ในป่าขวานพระสุเม
นั้นมาเป็นเสาตั้งแห่งไปคู่ควยเสาทองประเสด็จถ้าวคือ ชายในทอง
มหาสมุทโหดกว้างปูไ้วชายงาม ทายบนกั๋งแพรวคืออากาศพวงมะไล
..."

ป.อ.1 (ผ.11 ต.13 น.1-2)

จากตัวอย่างที่ยกมาแสดงให้เห็นทั้งฉบับภาคกลางและฉบับหลักที่พอสรุปได้ว่าลักษณะ
ร่วมกันเกี่ยวกับการอธิบายและขยายความในเรื่องจักรอยู่ในทำนองเดียวกันคือ มุ่งแสดงอิทธิปาฏิหาริย์
ตามคติทางพุทธศาสนาผ่านมหายานที่มีมาแต่โบราณ

ลักษณะทางกันทางกันเนื้อหา ของฉบับหลักกับฉบับภาคกลาง ปฐมสมโพธิฉบับหลัก
และพระปฐมสมโพธิภาคกลาง ถึงแม้ว่าจะมีลักษณะร่วมกันอยู่มากก็ตาม แต่ก็มีความละเอียด
ต่าง ๆ ที่แตกต่างกันออกไปดังนี้

1. เนื้อเรื่อง เนื้อเรื่องของฉบับหลักเริ่มต้นกล่าวถึงศากยวงศ์ตามลำดับไปจนถึง
ตอนท้ายสุดของเรื่องคือ พระยาธัมมโศกราชหรือพระราชาพุทธาภิเษก ไม่กล่าวถึงเรื่องอันทรธาน
อย่างฉบับภาคกลาง ซึ่งตอนท้ายกล่าวถึงอันทรธาน 5 ประการ คือ อันทรธานแห่งพระปฏิบัติ
อันทรธานแห่งการปฏิบัติ อันทรธานแห่งการตรัสรู้บรรพต อันทรธานแห่งสมเพศ และอันทรธาน
แห่งชาตุ⁴²

⁴² วังเคื่อน สุขบาง, เรื่องเกิม, หน้า 42.

๒. การเสนอรายละเอียดของเนื้อหา ฉบับภาคกลาง มีการเสนอรายละเอียดและขยายความอย่างพิสดารซึ่งเน้นหนักไปทางอธิบายความ โดยใช้วิธีปุจฉา - วิสัชนา เมื่อต้องการอธิบายรายละเอียด คือให้ตัวละครตั้งคำถามและเฉลยตอบกันเอง ซึ่งทำให้ผู้อ่านทราบรายละเอียดแจ่มแจ้งยิ่งขึ้น ลักษณะเช่นนี้ในฉบับหลักก็มีแทรกอยู่บ้างตอนแต่ไม่ได้เสนอรายละเอียดทำนองอธิบายอย่างแจ่มแจ้งเหมือนฉบับภาคกลาง แต่หากเป็นในลักษณะขบขันไม่ขบคาย หรือเสนอรายละเอียดโดยใช้ตัวละครสนทนากัน เป็นสำนวน

ถึงนั้นจึงสรุปได้ว่า ลักษณะร่วมกันระหว่างฉบับหลักกับฉบับภาคกลางคือ การดำเนินเนื้อเรื่องและการอธิบายความหรือขยายความโดยแทรกอิทธิทธิปาฏิหาริย์อย่างพิสดารตามคติพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ส่วนลักษณะที่ต่างกันก็คือ เนื้อเรื่องบางตอนโดยเฉพาะตอนท้ายเรื่องฉบับหลักไม่พูดถึงเรื่องอันทรธาน ๕ ประการ อย่างที่ฉบับภาคกลางได้เสนอไว้และที่แตกต่างกันอีกเรื่องหนึ่งก็คือ การเสนอรายละเอียดของเนื้อหา ฉบับหลักจะเสนอโดยวิธีขบขันไม่ขยายความขบคายอย่างละเอียดเหมือนฉบับภาคกลาง

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

การศึกษาวิเคราะห์เรื่องปฐมสมโพธิฉบับวัดศิรินทรวัดสว่างในเชิงวรรณกรรม

ลักษณะโดยทั่วไปของวรรณกรรมอีสาน

วรรณกรรมเป็นสิ่งที่แสดงถึงความมีชีวิตชีวา เป็นเครื่องแสดงความคิด
จินตนาการ และเปรียบเสมือนกระจกเงาที่สะท้อนให้เห็นสภาพของสังคมหลายแง่มุม ชาวอีสาน
โค่สิ่งสมมติวัฒนธรรมพื้นบ้านที่ทรงคุณค่าไว้หลายด้าน โดยเฉพาะด้านวรรณกรรมอันเป็นมรดกทาง
วัฒนธรรมที่สืบทอดมาแต่บรรพบุรุษ

ชัช ฟูโตตถก กล่าวถึงลักษณะโดยทั่วไปของวรรณกรรมอีสานว่ามีรูปแบบเฉพาะของ
ตน ซึ่งต่างกับวรรณกรรมภาคกลางโดยสิ้นเชิง เป็นวรรณกรรมชาวบ้าน ชาวบ้านเป็นเจ้าของ
ผู้สร้าง ผู้ใช้ ผู้ศึกษา ผู้อ่าน มีลักษณะเป็นสถาบันกลาง เก็บ แฝง แพร่ รักษา อนุรักษ์
ส่วนวรรณกรรมภาคกลางนั้นเจริญรุ่งเรืองอยู่ในราชสำนัก บางครั้งมีขอจากคนเฒ่าคนแก่ชาวบ้านนำมา
เล่นละครต่าง ๆ ถึงแม้วรรณกรรมบางเรื่อง เช่น เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนจะมีกำเนิดมาจาก
นิทานชาวบ้านก็ตาม¹

วรรณกรรมอีสานในยุคแรกมีน้อยมาก ส่วนมากใช้จารลงในผิวไม้ไผ่เหมือนวรรณกรรม
ในดินแดนทางตอนใต้ของประเทศจีน เนื่องจากยังไม่ได้รับอิทธิพลทางศาสนา ภายหลังเมื่อรับ
วัฒนธรรมจากอินเดียจึงมีการจารลงในใบลาน เป็นหนังสือผูก หนังสือมัด และหนังสือกอม²

¹ ชัช ฟูโตตถก, วรรณกรรมอีสาน (กรุงเทพฯ: โอเคียนส์โตร์, 2522), หน้า
36 - 37.

² จารุบุตร เรื่องสุวรรณ, "วรรณกรรมพื้นบ้านภาคอีสาน," ที่ระลึกงานเฉลิมฉลองมหามงคล
พระอุบาลีคุณูปการ นักปราชญ์อีสาน (กรุงเทพฯ: สำนักคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2524),
หน้า 215.

ก่อนาวรรณคดีอีสานได้รับอิทธิพลทางพุทธศาสนา วรณกรรมส่วนใหญ่จึงมีพื้นฐานมาจากพุทธศาสนา มุ่งสอนให้ชาวอีสานมีการดำเนินชีวิตที่ถูกคองตามค่านิยมของคองธรรม นอกจากจะเป็นวรณกรรมที่ให้คุณค่า สุนทรียภาพทางจิตใจแล้ว วรณกรรมอีสานยังเป็นวรณกรรมที่อ่านที่รับใช้สังคมตั้งแต่เกิดจนตาย³ มีอิทธิพลเป็นเครื่องเตือนใจแก่ชาวบ้านในการดำเนินชีวิต ประชาชนชาวอีสาน เป็นพวกที่มีวัฒนธรรมเก่าแก่มาช้านานจึงมีมโนธรรมนิยมประเพณี ภาษาและศิลปะ ซึ่งแสดงออก ถึงลักษณะและวิถีชีวิตของตนเองโดยพร้อมมูล⁴ สร้างสมวรณกรรมต่าง ๆ ซึ่งนอกจากจะให้ความเพลิดเพลินแล้วยังให้คหกรรมเตือนใจให้ดำเนินชีวิตไปในทางที่คิงามและยังมีแบบฉบับเฉพาะ ของวรณกรรมที่ต่างไปจากภาคอื่น ๆ โดยเฉพาะภาคกลาง วรณกรรมอีสานมีความแตกต่าง จากวรณกรรมภาคกลางโดยสิ้นเชิง ได้แก่ ความแตกต่างด้านรูปแบบ เนื้อหา ภาษา ส่วนวน-โวหาร คุณค่า สุนทรียภาพ ความเชื่อ อุดมการณ์ของสังคมและจริยธรรม⁵

วรณกรรมภาคอีสานแตกต่างไปจากวรณกรรมภาคกลาง

ทั้งนี้กล่าวมาแล้วข้างต้น วรณกรรมอีสานเป็นวรณกรรมที่ได้รับอิทธิพลทางพุทธศาสนา เป็นวรณกรรมที่อ่านที่รับใช้สังคมมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของชาวอีสาน และมีแบบฉบับเฉพาะ ของตนเอง จึงมีความแตกต่างไปจากวรณกรรมภาคกลาง พอจะสรุปได้ดังนี้

ลักษณะของสังคม วรณคดีได้สะท้อนความคคิของผู้นิยมและสะท้อนสภาพสังคม โดยเฉพาะพื้นฐานของสังคมอีสานห่างกับสังคมภาคกลางหลายประการ คือ

1. ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของกลุ่มชน ชาวอีสานสืบเชื้อสายมาจากกลุ่มชนไทย กลุ่มหนึ่งตามลุ่มแม่น้ำโขง มีวัฒนธรรมเป็นของตนเอง ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ไม่ปรากฏ

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 244.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 213.

⁵ ชวัช ปุณโณต, เรื่องเดิม, หน้า 37.

ว่ามีการติดต่อกับกรุงสุโขทัย มาปรากฏหลักฐานครั้งแรกในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชเมื่อปี พ.ศ. 2200⁶ ทรงให้สร้างเมืองนครราชสีมา (เมืองใหม่) และมีความสัมพันธ์กันมากขึ้นในสมัยกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะสมัยรัชกาลสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีการอพยพประชากรจากฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขง เข้ามาในภูมิภาคอีสานและหัวเมืองชั้นในภาค อีสานจึงมีลักษณะเป็นเมืองขึ้นหรือเมืองประเทศราช มีการปกครองตนเองในสมัยอยุธยาจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ก่อนหน้า จนกระทั่งถูกผนวกเป็นแผ่นดินเดียวกันกับราชอาณาจักรไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 โดยขึ้นการปกครองกับราชธานี จากประวัติศาสตร์ความเป็นมาชาวอีสานเคยปกครองตนเองมาเป็นเวลานาน มีอิสระในการดำเนินชีวิต มีวัฒนธรรม ความเชื่อและประเพณีของตนเอง ไม่ได้รับอิทธิพลจากภาคกลาง บรรดามรดกอีสานจึงสามารถดำรงเอกลักษณ์ของตนเอง เฉพาะไว้ได้และยังได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมลุ่มแม่น้ำโขงทั้งเนื้อหา รูปแบบ หัวอักษรและภาษา ทั้งนี้แก่นเรื่องของวรรณคดีอีสานจึงต่างจากวรรณคดีภาคกลางจะมีส่วนคล้ายคลึงกันก็เฉพาะวรรณคดีทางพุทธศาสนา เนื่องจากได้รับอิทธิพลมาจากพุทธศาสนาเช่นเดียวกัน นอกจากนี้รูปแบบการเผยแพร่ก็ต่างกัน วรรณคดีอีสานเน้นหนักด้วยหัวอักษรธรรมและอักษรไทยน้อย ส่วนในวรรณคดีภาษาไทยถิ่นของตนเอง อีสานเป็นหัวเมืองเล็ก ๆ ที่ไม่ค่อยมีความสำคัญ ไม่มีราชธานีรุ่งเรือง เหมือนภาคกลางและภาคอื่น ๆ ซึ่งเป็นศูนย์กลางของวัฒนธรรมและวรรณคดีที่เจริญรุ่งเรืองแล้วเมื่ออิทธิพลไปยังเมืองใกล้เคียง แต่วรรณคดีอีสานเจริญรุ่งเรือง โดยมีวัดเป็นสถาบันกลางและหัวชาวบ้านอีสานเอง

2. การปกครอง อีสานมีอิสระในการปกครองตนเองมาเป็นเวลานานจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์จึงมีฐานะเป็นเมืองประเทศราช ทั้งนี้รูปแบบของวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กันแก่โบราณจึงมีลักษณะเฉพาะของตนเอง บรรดามรดกอีสานถือเป็นส่วนหนึ่งของการควบคุมสังคม สอนเจริญธรรม วัฒนธรรม ประเพณี จารีตและการดำรงชีวิตที่ถูกกองแก่ชาวอีสาน เช่น บรรดามรดกเรื่อง "อีสานสิบสอง คองสิบสี่" อีสาน หมายถึง จารีตที่พึงประพฤติปฏิบัติในรอบ 12 เดือน คอง คือ คลองแห่งธรรมะสำหรับผู้ปกครอง เจ้าเมืองที่ควรประพฤติ 14 ประการ

⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 39

พิธีกรรมอันเนื่องมาจากความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณี ชาวอีสานมีความเชื่อเรื่องภูตผีวิญญาณ ผสมกลมกลืนกับความเชื่อทางพุทธศาสนา วรรณกรรมอีสานได้ตอบสนองความเชื่อนี้ มีการกล่าวถึงพิธีกรรมต่าง ๆ เช่น สรงวิญญาณบรรพบุรุษหรือสิ่งที่เหนือธรรมชาติอื่น ๆ พิธีสู่ขวัญ พิธีแห่นางแมวขอย่นเมื่อฝนแล้งก็นำวรรณคดีเรื่องพระยาคนคากเข้าไปเกี่ยวข้องกับ นอกจากนี้ยังมีการอ่านหนังสือวรรณกรรมในฉันทน์เขื่อนคี⁷ (งานศพ) หลังพิธีสงฆ์เป็นทำนองรำให้กันฟัง ในการสอนศาสนาวรรณกรรมอีสานจะถูกนำมาใช้เป็นสื่อ พระจะใช้เทศน์ให้ชาวบ้านฟัง เช่น เทศน์เรื่องมหาชาติในงานบุญพระเวส เทศน์เรื่องปฐมสมโพธิในวันวิสาขบูชาและวันสำคัญทางศาสนาอื่น ๆ หรือเทศน์เทศานชาตกเรื่องต่าง ๆ ล้วนแต่เกี่ยวข้องกับและมีเนื้อหาเป็นคำสอนหลายอย่าง ฉันทน์เขื่อนคี กอง ขมยประเพณี ความเชื่อของคนอีสาน เช่น พระยาคำก่องสอนไพร่ เทพพระมาโดยคำกลอน ขณะสันทน์ขอยคำสอน ท้าวโสรัจ เป็นต้น

คำนิยมของสังคม แสดงให้เห็นคำนิยมของสังคมในสมัยที่กำเนิดวรรณกรรมเล่มนั้น ๆ โดยเฉพาะจริยวัตรของตัวละครในเรื่อง เป็นลักษณะที่สังคมยกย่อง ต้องการ ตัวเอกส่วนใหญ่ มีจริยวัตรมุ่งแสวงหาธรรมะ สร้างบุญบารมีเพื่อจะไปสู่นิพพาน ถ้ามีความเก่งกล้าสามารถก็จะใช้เงินซื้อธรรม หากมีอิทธิฤทธิ์ก็ไปปราบอธรรมเป็นส่วนใหญ่ แยกต่างจากตัวละครเอกในวรรณกรรมภาคกลางมักเป็นผู้มีความเก่งกล้าสามารถ เจ้าชู รุ่งงาม นิยมเป็นคำนิยมของสังคมที่ต่างกันโดยสิ้นเชิง

ลักษณะและรูปแบบของวรรณกรรมอีสาน

วรรณกรรมอีสานส่วนใหญ่เป็นวรรณกรรมที่เกี่ยวเนื่องกับพุทธศาสนาแม้แต่พระพุทธศาสนาแพร่หลายเข้าสู่ถิ่นแดนสุวรรณภูมิ นิยมเป็นยุคที่วรรณคดีอีสานเจริญรุ่งเรืองเรื่องมาก มีวรรณคดีชิ้นเอกของชาวอีสานเรื่องหนึ่งคือ "เชกพน" หรือ "เสกพน" บรรยายถึงการที่มิพระมหากษัตริย์องค์หนึ่งได้จัดส่งคณะธรรมทูตไปสืบพระศาสนาจากวัดพระเชกพนที่อยู่ใกล้เมืองสาวคัตถีประเทศอินเดีย โดยทรง หัวหน้าคณะชื่อ "ขุนโท" เป็นหลานพระเจ้าแผ่นดิน พร้อมควมขุนถึงดำ รุณทอและ -

⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 48.

ขุนทวย ไพรทลชาย 400 คน หญิงสาว 100 คน มีช้างเป็นพาหนะ เดินทางผ่านกินแค้นทุกันการ เมืองหงสาวดี เมืองย่างกุ้งจนถึงจุทหมายปลายทาง ไก้นำเอาวัฒนธรรมทางพระพุทธศาสนา วัฒนธรรมทาง ๆ ของอินเดียมายังสู่กินแค้นสุวรรณภูมิ ไม่ว่าจะเป็พระไตรปิฎก ตำรับตำราต่าง ๆ โดยเฉพาะตำนานนิทานชาดกมีการแต่งภาพกถอนเมทวิ เป็นภาษาอีสานลงในใบลาน เป็นหนังสือผูกต่าง ๆ ให้มีจำนวนครบกับนิทานชาดกทุกชาติของพระพุทธองค์ จนปรากฏวรรณคดีในภาคอีสานมากมาย⁸ วรรณคดีอีสานส่วนใหญ่จึงเป็นวรรณคดีทางพุทธศาสนา มีทั้งตำนาน สอนจริยธรรม ศาสนา เทอิทวิบุรุษ โดยเฉพาะการสอดแทรกหลักธรรมของพระพุทธองค์เพื่อให้เห็นซาบถึง จิตใจชาวอีสานทุกชั้นทุกสังคมให้มีการดำเนินชีวิตไปในทางที่งาม กังนั้นวรรณกรรมอีสานจึงจัด เป็นวรรณกรรมประเภทนี้และยากแก่การจัดรูปแบบให้อยู่ในกลุ่มประเภทใด

จารุวรรณ ชรรนวัตร ไก่จำแนกประเภทวรรณกรรมอีสานตามลักษณะการสืบทอด ซึ่งแบ่งไค้ 2 ลักษณะ คือ

1. วรรณกรรมรูปประ ซึ่งสืบทอดโดยวิธีบอกเล่าต่อกันมา เช่น นิทาน นฎา ปรีศนา เพลงพื้นบ้าน

2. วรรณกรรมลายลักษณ์ ซึ่งสืบทอดโดยการบันทึกลงในใบลานหรือศิลาจารึก ส่วนใหญ่จะเป็นวรรณกรรมประเภทวิศิศาสร วรรณกรรมพุทธศาสนา หรือวรรณกรรมคำสอน วรรณกรรมเหล่านี้บันทึกด้วยตัวอักษรธรรมและอักษรไทยน้อย⁹

ในการจัดรูปแบบวรรณกรรมอีสานให้อยู่ในกลุ่มประเภทนั้น ๆ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับการศึกษา เนื้อหา อย่างไรก็ตามจะแยกวรรณกรรมอีสานออกเป็นประเภทกว้าง ๆ ไค้ดังนี้

⁸ เรืองเคียวกัน, หน้า 53.

⁹ จารุวรรณ ชรรนวัตร, "ศึกษาอีสานจากวรรณกรรมคำสอน," รายงานการวิจัย ตามโครงการปฏิวัติวรรณกรรมอีสานจากหนังสือผูก (สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒมหาสารคาม, 2528), หน้า 1 - 2.

วรรณกรรมประวัติศาสตร์ วรรณกรรมประเภทนี้มีไม่มากนักและไม่แพร่หลาย จัดเป็นวรรณกรรมทางโลก บางทีห้ามมิให้อ่านในวัด เช่น เรื่องท้าวสูงท้าวเจือง นอกจากนี้ยังมีเรื่องอื่น ๆ อีก เช่น กำานาญเอมรม, พื้นเมืองเวียงจันทน์, กำานาญพระพุทธรูปต่าง ๆ ฯลฯ

วรรณกรรมพุทธศาสนา มี 3 ประเภท ได้แก่

1. พุทธประวัติ เป็นวรรณกรรมที่กล่าวถึงพระประวัติของพระพุทธเจ้าตั้งแต่ประสูติ ทร้สู และปรินิพพานอย่างละเอียด ได้แก่ เรื่องปฐมสมโพธิ

2. กำานาญพุทธศาสนา เป็นวรรณกรรมที่กล่าวถึงเรื่องราวการสืบศาสนา ประวัติปูชนียสถาน เช่น ชินชาตุ, สัจจอนชาตุ, อุรังคนิทาน, มาลัยหมื่นมาลัยแสน, แม่กหมื่นสี่พันพระธรรมอันธ ฯลฯ

3. ชาตก เป็นวรรณกรรมที่มีเรื่องราวปรากฏอยู่ในนิภาคชาตกของพระพุทธศาสนา ได้แก่ พระเวสสันดรชาตก, สุทรหมโมกษา, ท้าวโสรัจ, ท้าวสีทน (พระสุทนต์โนราห์) เสียวสวาท ฯลฯ

วรรณกรรมนิทานนิยาย วรรณกรรมประเภทนี้ให้ความบันเทิงและสอดแทรกคติสั่งสอน คีตธรรม จริยธรรมแก่สังคม และถือเป็นมหรสพอย่างหนึ่งของชาวอีสานด้วย เช่น จำปาสี่พัน, กาทะเกษ, ท้าวผาแดงนางไอ่, นางผมทอม, ท้าวลิ้มทอง, ท้าวกำากำ, นางแดงอ่อน, กำาพรานีน้อย, พระลักพระราม ฯลฯ

วรรณกรรมสุภาษิต คำสอน วรรณกรรมประเภทนี้มีเนื้อหาเป็นคำสอนมีคติทางพุทธศาสนาผสมกลมกลืนกับความเชื่อเรื่องภูคนิเวศภูต เช่น กาทพยปุ่สอนหลาน, กาทพยหลานสอนปู่, ษณะต้นขอออกคำสอน, อิติภูตสอนลูก, พระยากำากองสอนไพร่, ธรรมคาสอนโลก, อีคสิมสองคองสิมสี่ ฯลฯ

วรรณกรรมตำนานเมือง เป็นวรรณกรรมที่ชาวอีสานมีความเชื่อว่าเรื่องราวเหล่านี้เป็นเรื่องจริง เช่น ท้าวผาแดงนางไอ่, ท้าวคชนาม ฯลฯ

วรรณกรรมเมื่อเกิด เช่น อยุธยา บลสุวัณ นิทาน เพลงชาวบ้าน โกงโคย
เป็นต้น

สำหรับทิวหนังสือที่ไซ้แกววรรณกรรมอีสานแกกอนั้น จามุกร เรื่องสุวรรณ กล่าว
ว่าโดยทั่วไปมี 3 ประเภท คือ

1. ทิวหนังสือไทยน้อย ไซ้ในคติโลกทั่วไปทั้งภาคเอกชนและภาครัฐบาล
2. ทิวหนังสือธรรม ไซ้จารึกเรื่องคติธรรม จารึกคำเทศนาไซ้ในวัด แก้ววรรณคดี
บางเรื่อง เช่น พระเวสสันดร ไซ้จารึกทั้งทิวหนังสือไทยน้อยและทิวหนังสือธรรม
3. ทิวหนังสือขอม ส่วนมากไซ้จารึกพระธรรมคัมภีร์ ชั้นสูงหรือคำราทางวิชาการ¹⁰
เช่น พระไตรปิฎกและมดกัจจายนะ เป็นต้น

วรรณกรรมพุทธศาสนาในภาคอีสาน

วรรณกรรมอีสานส่วนใหญ่เป็นวรรณกรรมทางพุทธศาสนา มีความสัมพันธ์กับสังคมอีสาน
อย่างแน่นแฟ้น ไซ้ในคติกรรมต่าง ๆ ทั้งแก่การเกิดจนถึงการตาย หลักธรรมทางพุทธศาสนาที่
สอดแทรกในวรรณคดี เป็นคำสอนในทางคติโลกและคติธรรมจะท่องร้อยกรองด้วยภาษาซึ่ง เข้าถึง
จิตใจคนเป็นอย่างดี พระพุทธเจ้าเป็นผู้ทรงประทานพุทธศาสนา อุทานคาถาในรูปของพุทธวจนะ
อภินิหารนิทาน เทวตานิทาน สวรรคตนิทาน ในรูปโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน ร่าย เป็นส่วนมาก
ข้อความอันเป็นร้อยแก้วซึ่งวงการพุทธศาสนาได้ประพันธ์ขึ้นเพื่อสั่งสอนศีลธรรมอันดีนั้นไม่ว่าจะเป็น
รูปของตำนาน นิทานหรือสร้างเป็นเรื่องชาดกเปรียบเทียบ เป็นภาษาบาลี มคธ มีฝ่าย-
พระสุตฺต เป็นต้น การรจนาด้วยคำภาษาแบบนี้เรียกกันว่า "ธรรมคดี" เพื่อให้พระสงฆ์ได้แสดง
ธรรมประกาศพุทธศาสนาให้ใหญ่ทั้ง เกิดศรัทธาตั้งอยู่ในศีลธรรมคำสอนแม้ ๆ ขึ้นไป จึงเรียกว่า
เป็นการ "แสดงธรรม" ส่วนภาษาที่วงการพระพุทธศาสนาท่านได้ร้อยกรองไว้ เป็นพระคาถา

¹⁰ จามุกร เรื่องสุวรรณ, เรื่องเคิม, หน้า 213.

รนาไว้ในแบบโคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน ร่าย มีลีลาสั้นหรือยาวตามข้อความทั้งหมดนั้นจัด อยู่ในจำพวก "วรรณคดี"¹¹

วรรณกรรมพุทธศาสนาในภาคอีสานที่นิยมแพร่หลายและมีชานานนับแต่พุทธศาสนา เข้ามามีอิทธิพลในภูมิภาคนี้คือ ปฐมสมโพธิ ถือเป็นวรรณคดีชั้นสูง เป็นของคู่กับพระพุทธศาสนา มาแต่อดีต ไซ้เทศน์ในวันสำคัญทางพุทธศาสนา ไ้แก่ วันวิสาขบูชา สำหรับคนชั้นบ้เกิมนั้นเขียนเป็น ภาษาชาติ ก่อมากวิไ้ นำมารจนาเป็นภาษาถิ่นอีสาน มีหลายสำนวนและคัดลอกสืบ เนื่องกั้ต่อมา อาจมีการเพิ่มเติมบ้าน บ่อให้สั้นลงบ้าง ตามแนวการเขียนของผู้แต่ง ปฐมสมโพธิมีแพร่หลาย กระจุกกระจายอยู่ตามวัดต่าง ๆ ในภาคอีสานโดยทั่วไป เชื่อกันว่าคนชั้นบ้เกิมนั้นจะคัดลอกมาจาก อาณาจักรล้านช้าง เพราะมีการค้าทอทางวัฒนธรรมบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงทั้งสองฝั่งมาแต่โบราณ รวมทั้งการอพยพผู้คนจากฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขง เข้ามายังถิ่นฐานในภูมิภาคอีสานตามหลักฐาน ทางประวัติศาสตร์ที่กล่าวมาแล้ว

ปฐมสมโพธิฉบับที่ปรากฏในภาคอีสานโดยทั่วไปนำมาไซ้เทศน์ในวันสำคัญทางพุทธศาสนา โดยเฉพาะวันวิสาขบูชาไซ้เป็นตำราในการศึกษาทางศาสนาพุทธประวัติ เนื่องจากเนื้อเรื่อง - ปฐมสมโพธิมีความยาวมากไม้อาจเทศน์ให้จบไ้ภายในวันเดียว จึงนำเฉพาะตอนที่สำคัญและ เหมาะสมมาไซ้เทศน์ นอกจากนี้ยังมีการนำเนื้อเรื่องปฐมสมโพธิมารจนาใหม่โดยย่อให้สั้นลง เป็นพุทธประวัติย่อเพื่อไซ้เทศน์ให้จบไ้ภายในวันเดียว หากวัดใดไม่มีปฐมสมโพธิเป็นของ ตนเองก็จะมีกรบ้มีวัดอื่นที่อยู่ใกล้เคียงมาไซ้หรือคัดลอกมา กั้มันจึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ เนื้อเรื่องขาดหายไปและกระจุกกระจายไม่รวมอยู่เป็นที่ และการคัดลอกก็เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ ปฐมสมโพธิมีแพร่หลายอยู่ทั่วไปตามวัดต่าง ๆ ในภาคอีสาน

การเรียบเรียงเนื้อเรื่อง ปฐมสมโพธิฉบับภาคอีสานห่างจากฉบับภาคกลาง กล่าวคือ ฉบับภาคกลางพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรสแต่งเนื้อเรื่องออกเป็นปริจเฉท มีทั้งหมด 29 ปริจเฉท ในปริจเฉทสุดท้ายกล่าวถึงอันตรธาน 5 ประการ อีกฉบับ-

¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 214.

คานการประทัช เนื้อหา และสำนวนโวหาร ถ้าหากเรื่องใดไ้ได้รับความนิยมยกย่องว่าแต่งกั้ เป็นเลิศแล้ว กั้วันหลังก็จะถือเอาเป็นแบบอย่างในการแต่งวรรณกรรมของตนให้สอดคล้องกับยุค

ปรมาณูพิชิตีในรสอีกสำนวนหนึ่งคือ ปรุณสมโพธิ พระนิพนธ์สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว) ซึ่งมีความแตกต่างกันออกไปทางคำรายละเอียดของ เนื้อหาและสำนวนโวหาร

ในภาคอีสานมีหลักฐานโบราณเรื่องปรุณสมโพธิสำนวนต่าง ๆ ปรากฏอยู่มาก แสดงถึงความนิยมอย่างแพร่หลายสูงสุดเรื่องหนึ่ง กวีอีสานมีธรรมเนียมนิยมในการแต่ง เลียนแบบกัน เมื่อพิจารณาจากสำนวนต่าง ๆ ดูแล้วพบว่ากวีอีสานมีการแต่งแบบ "การเขาแบบ" คือแต่งตาม ลักษณะกวีรุ่นเก่า

ธรรมเนียมที่ปรากฏในปรุณสมโพธิฉบับวัดศิรินทรวารีของสว่างมีธรรมเนียมที่ปรากฏ
ดังนี้คือ

บทไหว้ครู

วรรณคดีในภาคกลางส่วนใหญ่ก็มีบทไหว้ครูก่อนหน้าของเรื่อง เริ่มด้วยการไหว้ครู
สิ่งศักดิ์สิทธิ์และเทพยดาต่าง ๆ ปรุณสมโพธิฉบับวัดศิรินทรวารีก็เช่นกันจะบอกไว้ก่อนหน้าของ
เรื่องและก่อนหน้าของเรื่อง ซึ่งกล่าวไว้สั้นแต่กล่าวความหมายการบอกชื่อผู้จารและบอกจุดประสงค์ในการ
แต่ง ส่วนตอนกลางเป็นเนื้อเรื่อง ตัวอย่างเช่น

ก่อนหน้าเรื่องไหว้ครูพระรัตนารักษ์ กล่าวถึงความประสงค์ของผู้จารและที่มาของเรื่อง
ดังนี้

...นโม อันทว่าความเขมอมนิในทำอันประเสศ นิมิตถ์ว่าเป็นท่า
รทกอนันเถศิถ์หาสัง เพียงก็มีมี บัศนี้เจ้าจักสำแดง เสงวิวิหา-
มรคนทั้งแก่เก่า เป็นคำของพระพุทฺธเจ้า เกมิทั้งปัดฐมมากังแก่กอร
เสงภาสาไฟทั้งยากจึงบมีผู้ฐางพระพุทฺธเจ้า เคียวนี้สืบมาบัศนี้
ข้าจักแบ่งกอร เสง เป็นภาสาดาวฟังง่ายขอแก่นักปากเจ้าฟังแล้ว
อย่าไค้เกียนแถทอร ฯ ...

ถอนท้ายเรื่องบอกนามผู้แต่ง ความประสงค์ในการแต่ง และบอกนามผู้สร้างหนังสือ
ปี เดือนที่แต่ง ดังนี้

...ประณมสมโพธิแล้วท่อนี้ ขอไว้ที่ควรก่อนแต่เจ้าเอ๋ย
บุญถวน ๒๙ รบมอรวนควรวเท่านั้นก่อนแต่เจ้าเอ๋ย พระปิณฑุสาสะโด
ไค้เขียนให้ข้าท่านพระครูอุรบ้านกอกในแก้ว พอ สอ ๒๔๙๐ ปีจอ
แถเถื่อน ๑๐

ป.อ. ๑ (น. ๒๙ ล. ๑๒ น. ๒)

...ทอดอก พ้อชา นายโสน สร้างหนังสือประณมสมโพธิไว้เป็น
สมณัติ วิกบ้านกอกใน ในวันที่ ๘ ตุลาคม พอ สอ ๒๔๘๙ ขอ
ให้ข้าพเจ้าสันติเอสถึงนิทานเทิน

ป.อ. ๑ (น. ๒๙ ใบหอมหลัง)

จะเห็นได้ว่าผู้จารบอกจุดประสงค์ในการแต่งไว้อย่างเด่นชัด กล่าวถึงมโนและชอ
นักปราชญ์ท่านผู้รู้อย่างไค้เขียน ที่สำคัญคือ จะกล่าวชื่อผู้จารไว้ก่อนท้ายเรื่อง บอกปี เดือนที่
จารไว้ชัดเจน นอกจากนี้ยังบอกความปรารถนาของผู้สร้างหนังสือประณมสมโพธิ มีคำอุทิศให้แก่
ศาสนา คำอธิษฐานปรารถนาให้ถึงนิทานและเป็นผู้หมดสิ้นจากกิเลส ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความ
ศรัทธาในพุทธศาสนา โดยเฉพาะการจารวรรดกรรมประณมสมโพธิอุทิศให้แก่ศาสนา เชื่อว่าจะ
ไค้สัมฤทธิ์ผลในสิ่งที่ปรารถนาทุกประการ ตลอดจนการดำเนินชีวิต ปฏิบัติตามคำสอนของ
พระพุทธเจ้าจะทำให้พ้นจากโลกสังสารสู่นิพาน ทั้งเช่นพระพุทธเจ้าเป็นตัวอย่าง

บทธรรมชาถิ

ผู้จารใช้ภาษาในการชมธรรมชาถิห่างจากฉับภาคกลาง คือใช้สำนวนโวหารเป็น
ภาษาอีสาน ชมภ่า ชมนกต่าง ๆ ซึ่งมีลักษณะต่างไปจากพระปฐมสมโพธิกถา พระนิพนธ์ของ
สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส และปฐมสมโพธิ พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้า

พระสังฆราช (สา ปุสสเทว) ชื่อนกและพันธุไม้ต่าง ๆ¹² เป็นชื่อในท้องถื่นอีสานที่พบเห็นในชีวิตประจำวัน ตัวอย่างเช่น

บทชมป่า

...มักหากเป็นป่ากว้างสูง¹³ นั้น ยอดสูงพุ่งหนักรุกาเคภาสา
หลายสิ่ง ชมป่าไม คงกว้างทั้งแควมีทั้งนกกอรวดี พอมตั้งภูของว่า
เอียง แฉกเวาเฮของฮ่ำเสียงสักกุนาพอมภาสาหลายอย่างชมมากไม
นุเหลนเล็กก็นุ่งหนักรุกา ไมอึ้งงามเป็นคอกแสงสอคเกี่ยวกันเข้า
มีคองเหมือนคัง เพศานกัธารุณมีสองโคแคว เป็นคอกกว้างหอมเข้าหัวโพ
พุ่งคนไมสิ่งอื่นเหมือนกันคังกรังงาพอมนุ่งหนักรุกาหอมอณมีคังคนคอก
ชอนเป็นตาน้ำสูง...

ป.ธ.1 (ม.5 ต.9 น.1)

บทชมธรรมชาติต่าง ๆ

...บัวหลวงไซกาบ เป็นคอกสั้นเหลืองพอมก้ามเขาวางพองขึ้นทนม่าบาน
จีรัม คอกบานแข่งสอหอมเท่าหัวสาปูปทุมม ดอยวังสาใหญ่นุ่งหนักรุกาใส
บึงถ้าคือแควสองเงานุ่งหนักรุกาออกแ...

ป.ธ.1 (ม.5 ต.9 น.2)

¹²ชื่อนกและพันธุไม้ต่าง ๆ อยู่ในภาคผนวก ข ศัพท์อนุกรมศัพท์ และ ค ศัพท์อนุกรมศัพท์

¹³'สูง (นุ่ง) มีความหมายว่า สว่าง, สุกใส, เจริญ, ชัด อย่างว่า "เห็นสูง
ดูาดยอดแควเห็นวืไซ ซากิระองค์" อาจารย์พิรุณ มณีด้วย อาจารย์พิเศษภาควิชาภาษาตะวันออก
คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ให้ความเห็นว่าน่าจะเป็นชื่อต้นไม้ชนิดหนึ่ง เรียกว่า
"ก้านสูง" หรือ "กางสูง" หรือ "คางสูง" ก็เรียก

...มีน้ำใส่สิ่งแก้วเป็นร้อยสองเงา มีทั้งบัวทองพ้อม เป็นสีหลายอย่าง
มีทั้งเหลืองแดงขาว แดงขึ้นชวมนานแมงส้อยหอมเข้าหัวสะพรั่ง
แมงดูเข้าชมล่อง เขากินเสียงเห็นเข้าชมทั่วกลิ่นหอมจรวงรัฐโรยสหอม
อน...

ป.อ.1 (บ.6 ต.12 น.1 - 2)

จากตัวอย่างข้างบน ผู้เขียนได้กล่าวถึงบทหลายชนิด เช่น กรวิก เข็ม กา แรก
เค้า และกล่าวถึงพันธุ์ไม้ต่าง ๆ ไคแก่ ก้นสัก รัง ไม้คอกเจ้าพวกกระคังงา บัว เป็นต้น

บทสังเขป

ผู้จารโคไพรธรรมาความรู้สึกของตัวละครมีอารมณ์สะเทือนใจ เกิดความรู้สึกคล่องตาม
โดยใช้สำนวนโวหารเป็นภาษาอีสาน การพรรณนาห่างไปจากฉันทลักษณ์โดยผู้จารโคไพร
ความเชื่อในเรื่องกรรมและความไม่เที่ยงแท้ของสังขารตามคติทางพุทธศาสนา ดังตัวอย่างบท
สังเขปเป็นที่รู้จักดังนี้

บทอาวทาลัยศิลาปากกร สงวนลิขสิทธิ์

เมื่อพระนางสิริมหามายาบุตรดาพระ เจ้าสุทโธทนะ เพื่อเสด็จกลับไม่มีพระประสูติกายยัง
เมืองของพระนาง กล่าวไว้ดังนี้

...อนิจจัง บ่มีนเที่ยงจริงแล้ว ตางเพื่อประสูติกุมมจากห้อง
ซีเป็นแห้อย่างไควดูซื่อชั่วเวียงไปสวรรคเสียบจาก บ่ดูสงสาน
มีนหากบ่เที่ยงแท้ สัจญ์บ่ไคแน โทคอันโคซาหากไคเป็นประหมาค
แหขอพระองค์เจ้าจงโพรแคทอ พมหากมีอาบุญมีนซีกับมา เป็น
มีงพระองค์แล้ว คันท่าเนคมีนหากหมกทอเนศธาเจ้าชาคคอรหอน
ว่ามีโทคแททพยหลังแก่ชากักอน บ่ดูสเม้นหากเป็นคู่แก้วสัน
เห็นหน้าเพื่อเคียวธนา...

ป.อ.1 (บ.5 ต.7 น.1 - 2)

เมื่อพระสัทภิกษุเสด็จออกบรรพชาได้เข้าไปทูลพระเนกรูปพระนางพิมพาและพระราหุล
ผู้จารโกพรธมาโคบายภาษาง่าย ๆ แต่ให้ความรู้สึกคล้อยตามและเกิดอารมณ์สะเทือนใจ ซึ่งกล่าว
ไว้ดังนี้

...บัดนี้พอขิดาจากเจ้าหนีไปออกบวค ให้เจ้าสูทอญูถวเฝ้าแก้วแม่มึง
ความที่พ่อฮักเจ้าแสนที่เฮอองโพนิจาณาได้สร้างไว้แล้วประไว้กับเป็น
คันซีไปจมเอาเจ้ามา เขยชมรูป กิวพิมทานักชาชีกันอันกวนนิจอตายอย่าง
นางซิมหาให้ฮ้าง บมึไค้ออกหนี ความที่พ่อฮักเจ้าบมึซิมุนเบียบ คันนาง
หากมาโถมดูบไว้ใจมัน บัดนี้ออนำคิมพอบไปอย่างนี้ ที่หลังซีไปปากถูกเอบ
เจ้าอย่าไคมีทุกหน้าแก้วทอชิง แคนันพระกัทุกยากแคนำเมิมทั้งถูก
เหมื่อนอกซิม้าง ใจเจ้าเมือบอง...

ป.อ.1 (ม.8 ถ.11 น.2 - ถ.12 น.1)

ลักษณะคำประพันธ์

ลักษณะคำประพันธ์ในวรรณกรรมร้อยกรองภาคอีสาน สงวนลิขสิทธิ์

วรรณคดีทางภาคอีสานโบราณมีอยู่มากมายทั้งที่เป็น โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน ร่าย
แต่ไม่ค่อยปรากฏลักษณะเป็นคำฉันท์ มีแต่กลอน โคลง ร่าย (ฮ่าย) โสก คือสารโสดกเป็น
ส่วนใหญ่¹⁴ วิธีกึ่งกาพย์กลอนของชาวอีสานนั้นสันนิษฐานว่าไคมีแบบอย่างจากคัมภีร์
กาพย์สารวิลาสินี เพราะลักษณะกาพย์ในคัมภีร์นี้นิยมแก่สระก่ายกัน (ส่วยีส) ไม่ค่อยนิยมกร
และดูเหมือนอย่างฉันท์ เข้าใจว่ากาพย์ประเภทนี้แก่งขึ้นในถิ่นแคว้นชางหรือล้านนาตัวเอง
กาพย์และฮ่าย (ร่าย) ของชาวอีสานมีเค้าเงิ่นว่ากักแปลงมาจากกาพย์ชื่อ วชิรวิชาติ กลอน
ต่าง ๆ แปลงมาจากกาพย์ชื่อ วิชขุมภดี ส่วนโคลงแปลงจากกาพย์วิชขุมภดีบ้าง กาพย์มหาวิชขุมภดี

¹⁴ ใ้เรื่องเดียวกัน, หน้า 217.

บ้าง กาศมสันธุมาตีและมหาสันธุมาตีบ้าง ¹⁵

แบบฉบับของวรรณคดีอีสานโบราณมีกอย่างหนึ่ง เรียกชื่อว่า "ฉันทฤทธิ" คือระเบียบของกรวางวรรคตอน ซึ่งเรียกว่าฉันทฤทธิ และระเบียบของกรวางคำ กุ ลุ คำสูง คำต่ำ ซึ่งเรียกว่า วรรณฤทธิ

ลักษณะพิเศษของบทกวีอีสานมีจุดเด่นที่สุดคือ การเน้นหนักในคำท้ายหรือคำที่ค (สัมผัส) แยกได้ 2 อย่าง คือ

ตัวควบแน่น คือเอาคำในบาทหนึ่งไปคล้องกับหรือท้ายกับคำในอีกบาทหนึ่ง คือคำสุดท้ายในบาทหนึ่งไปคล้องกับคำใดคำหนึ่งในบาทที่ 2 คำสุดท้ายในบาทที่ 2 ไปคล้องกับคำใดคำหนึ่งในบาทที่ 3 คำสุดท้ายในบาทที่ 3 ไปคล้องกับคำใดคำหนึ่งในบาทที่ 4 และคำสุดท้ายในบาทที่ 4 ไปคล้องกับคำใดคำหนึ่งในบาทที่ของวรรคต่อไป ดังนี้

... นายส้มซ่า เลขห้ากามดา
 นายส้มซ่าส้มมา เจ้า ขอรพอนพูนาค
 สิ่งอันใดขออย่าให้หักพัง ให้สอนอย่าให้ล้มแคตอร

ป.อ.1 (ผ.9 ล.6 น.1)

¹⁵ ⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 218.

สักทั้งหลาย จึงบู้จักว่าสงสามนี้เป็นไฟให้ลำบาก
ของอัมมิกัมมหากพิศหากขาง

ป.อ.1 (ม.14 อ.3 น.1)

1.3 สระสองตัวเรียงกันสระละ 2 คำ เรียกว่า "พบเคียง" เช่น

บควรทำใจสระสมแท้แสวงหาทางจั่ว
มันหากเป็นคอง การวาคหม่มผู้ชั้ว

ป.อ.1 (ม.13 อ.9 น.2)

1.4 มีสระอินทนมกลาง 1 คำ และอยู่ปลายบทเรียกว่า "เพ็ญแฉก" ไม่พบ
ใน ป.อ.1

2. กำหนดกฎเกณฑ์พยัญชนะ คือ การเอาพยัญชนะตัวเดียวกันหรือจำพวกที่มีสำเนียง
คล้ายกัน ซึ่งเรียกว่าอักษรคู่เป็นคำก่าย เช่น จก, กท, สข, นท, ฝฟ, หช และ นด อ, หว ว,
พบ บ, พบ ม เป็นต้น มีหลายประเภทดังต่อไปนี้

2.1 พยัญชนะเดียวกันเรียงกันอยู่ 2 คำ เรียกว่า "คู่" เช่น

มีความลำบากเคื่อคอดหนองไข่ม คึกนำนิมพระองเสกไโปไปรด

ป.อ.1 (ม.17 อ.3 น.2)

กิเณคธเขิมก่ายี้ไคสันคานีหนักันกอก
แกกอนันเจ้าอานหน้าผายังหลอกตอ

ป.อ.1 (ม.10 อ.4 น.2)

แกนั้นอุปปกีกทำ ใจคำฐานยอน ยอมือหนอยเจ้า

ป.อ.1 (ม.15 อ.1 น.2)

ฝูงพราหมนาคีเขี้ยวเตา เป็นเจ้าคู่กันอยู่อย่างเก่า

ป.อ.1 (ม.14 อ.9 น.1)

2.2 พมฺพชฺชนะเตยวักนเวียงกัณณฺญู 3 คำ เรียกว่า "เทียบมฺกฺ" เช่น

เกิมทีไต้ นางไควอววนไหว เทพารชชว้าบ

ป.อ.1 (ผ.10 ถ.6 น.1)

ยั้งแก่พระราหูอเจ้า กึชกามกนทอ

ป.อ.1 (ผ.17 ถ.13 น.2)

เป็นสี่มุบเหลืออง กัหากเหลือองเอ็กอณ

ป.อ.1 (ผ.11 ถ.15 น.1)

กัชพรหมท้าวเพกเพียง แมททาวทาคเบียง

ป.อ.1 (ผ.12 ถ.10 น.1)

บู้จู้กว่าช้ทกแห่งหนอง ทนทแห่งไค

ป.อ.1 (ผ.20 ถ.10 น.2)

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนวนลิขสิทธิ์

2.3 พมฺพชฺชนะทวเคยวเวียงกัณณฺญู 4 คำ เรียกว่า "เทียบมรด" เช่น

ทนทองามเอ็กอณ เหลืออง้ากัวสุชั้น

ป.อ.1 (ผ.17 ถ.13 น.2)

ส้าเรัจแก้มักชน เอ็กอณ้าเหลือองอชวคประมาณ

ป.อ.1 (ผ.16 ถ.2 น.1)

ชัยทอณเดิงองเจ้าสัทพิณทวงมดค นบนอณนี้ นินนเจ้าราทชนา

ป.อ.1 (ผ.17 ถ.10 น.2)

เหมื่อนคังถักเมก ทอทววันทอท้าว

ป.อ.1 (ผ.11 ถ.16 น.2)

2.4 พยางค์เดียวกันเรียงกันอยู่ 5 คำ เรียกว่า "เทียบรด" บางทีใช้
พยางค์เดียวกันถึง 6 หรือ 7 คำ ลักษณะเช่นนี้ไม่พบใน ป.อ.1

2.5 พยางค์สองตัวเรียงกันทีละ 2 คำ เรียกว่า "ทบคู่" เช่น

...แก้วน้ำทาหากับเพมหือคแหง มมยอ้งแวงถึคความพาบพ้ง...

ป.อ.1 (ผ.17 ถ.5 น.1)

...ความที่ไค้ทักทาดซาง ซอญแพงกั้ทุกหนึ่

ป.อ.1 (ผ.14 ถ.2 น.2)

...แก้นสองพ็อง เขากายกยอญ เขาเข้าสญมงใส่ตาค...

ป.อ.1 (ผ.12 ถ.4 น.2)

2.6 พยางค์สองตัวเรียงกันทีละ 3 คำ เรียกว่า "เทียบคู่" ลักษณะเช่นนี้
ไม่พบใน ป.อ.1

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

2.7 พยางค์สองหรือสามตัวเรียงกันแล้วมีพยางค์อื่นแทรกกลางอีกคำหนึ่ง
เรียกว่า "แซกคู่" เช่น

...พุคทาทาน...พรานคักกั้เก็อก เล็คคยวคยอญ

ป.อ.1 (ผ.17 ถ.7 น.2)

...เน็นมู้จ็ทบโตนเต็ยว ใจหังค่อมัว

ป.อ.1 (ผ.17 ถ.8 น.2)

...ซอญอ๊กม๊กมุนพากทักทาดซาง เฮอญงให้ซ่าพา...

ป.อ.1 (ผ.14 ถ.3 น.1)

2.8 พยางค์สองตัวเรียงกันแล้วมีพยางค์อื่นคั่นกลาง 2 คำ เรียกว่า "แซกรด"
ที่พบในสมุด ป.อ.1 มีพยางค์คั่นกลาง 2, 3 คำ เช่น

...พระท้าวแดง สร้างมารมีก่อนฤกษ์ก่อน พระองค์ทั้งท้าวทาสสนา
ถึงแก่โกศพระพุทธรเจ้า...

ป.อ.1 (ผ.16 ต.2 น.1)

...นางเทวีนาสน้อย เป็นเจ้าแม่เมือง

ป.อ.1 (ผ.20 ต.5 น.1)

...ยินดีชมชื่นนักสนมก็ภาคเคืองเอ่ประคับถน...

ป.อ.1 (ผ.20 ต.4 น.2)

วิธีแต่งคำประพันธ์ในวรรณกรรมร้อยกรองภาคอีสาน

วิธีแต่งกาพย์ ในภาคอีสานคำว่า "กาพย์" หมายถึง ของที่มีลักษณะ เป็นกวีนิพนธ์ ๑
ข้อหนึ่งเดียวกันเป็นชั้น ๆ เช่น กาพย์หมาก กาพย์ดอกไม้ เป็นต้น คำว่ากาพย์นี้น่าจะหมายถึงคำที่มี
การ "กาพย์" หรือสัมผัสชั้นซ้อนได้ระเบียนของงาม เช่น กาพย์ดอกไม้¹⁶ เช่น กาพย์ปูสอนหลาน
กาพย์หลานสอนปู่ กาพย์ย่าสอนหลาน กาพย์หลานสอนย่า เป็นต้น

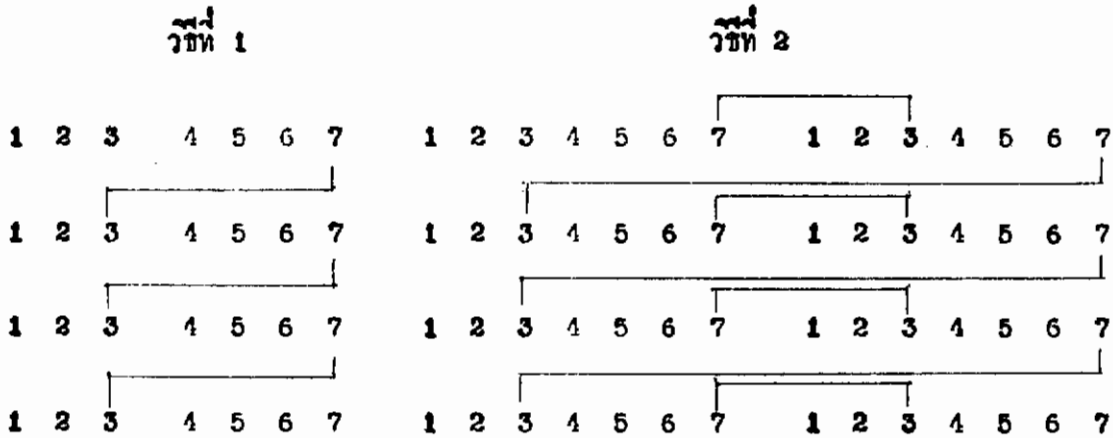
หลักการแต่งกาพย์คงจะโคแบบมาจากวิธีแต่งกาพย์ขรวิเนติ แต่มีก้นเตี้ยน้อย คือมี
จำนวนวรรคละ 7 คำเท่ากัน ไม่กำหนดว่าจะต้องมีกี่วรรค มีลักษณะสัมผัสดังนี้

1. คำสุดท้ายในวรรคที่ 1 ให้อยู่กับคำที่ 3 ในวรรคที่ 2 คำสุดท้ายในวรรคที่ 2
ให้อยู่กับคำที่ 3 ในวรรคที่ 3 คำสุดท้ายในวรรคที่ 3 ให้อยู่กับคำที่ 3 ในวรรคที่ 4 เรือนไป
จนจบ หรืออาจเดี่ยวมาอยู่กับคำที่ 1 หรือ 2 ก็ได้

2. คำที่ก่ายนั้น ถ้าคำท้ายเป็นเสียงเอกหรือเสียงโท หรือเสียงสุภาพ คำที่ก่ายกันก็
ให้เหมือนกับคำสุดท้ายนั้น

¹⁶ จารุบุตร เรื่องสุวรรณ, เรื่องเกิม, หน้า 222.

ส่วนการเขียนภาพทำไคสองวิธี คือ วิธีแรกเขียนเป็นวรรค วรรคละ 7 คำ แล้วแบ่งเป็นสองตอน ตอนต้น 3 คำ ตอนปลาย 4 คำ วิธีที่สองเขียนวรรคละ 14 คำ แล้วแบ่งเป็นสองตอน ตอนละ 7 คำ ดังนี้

วิธีแบ่งตอน หมายถึง คำพูดที่จัดเป็นระเบียบและมีการกำกวมเหมือนกัน "กลอนเขื่อน" ในภาษาศาสตร์ เทียบกับคำว่า "คำ" ทางภาคเหนือ¹⁷ คำกลอนภาคอีสานโดยทั่วไปมี 3 แบบ มีที่มาจากภาพวิชนชาติและการขจรขิณของอินทโยธา ได้แก่

1. กลอนถ้ำ คือกลอนที่พวกหมอลำนำไปแสดง คำว่า "ถ้ำ" เป็นการขบร่องอย่างหนึ่ง มีคนเป็นคนตรีประกอบ มีหลายท่วงนอง หรือหมายถึง เรื่องที่แต่งตามระเบียบฉันทลักษณ์ เช่น ถ้ำพระเวส เป็นต้น กลอนถ้ำมีวิธีแต่ง 2 แบบ คือ

1.1 กลอนถ้ำแบบขจรขิณได้ ใ้รับอิทธิพลจากการขจรขิณ แต่เพิ่มบุพททั้งแก่ 2 - 4 คำก็ได้ การกำยอาจเลื่อนมากกว่ากับคำบุพทได้และใช้คำกำยในภาคขึ้น

1.2 กลอนถ้ำแบบวิชนชาติ มีวิธีการแต่ง เหมือนกลอนอ่านวิชนชาติ กลอนบทหนึ่งมี 4 บาท บาทละ 7 คำ มีบุพทได้ไม่เกิน 4 คำ มีเสียงเอก 6 แห่ง เสียงโท 5 แห่ง ความดัดขณะบังคับ อาจใช้คำท้ายเนนเสียงเอกได้ มีกำหนดการกำยคล้ายกับการสัมผัสวิธีแต่ง -

¹⁷ 4 เรื่องเดียวกัน, หน้า 224.

กลอนสุภาพ

2. กลอนอนัน มักนำมาจากกลอนในวรรณคดีโบราณที่แต่งสำหรับกรอานทำนองเสนาะ มีลักษณะคล้ายกับกลอนสำนักกันเฉพาะการใช้คำก่าย กลอนอนันมี 4 แบบ คือ

2.1 กลอนอนันวิธีรับที่ ใช้คำก่ายต่อเนื่องกันไปทุก ๆ บท แต่งได้ง่าย ส่วนนวนโวหารจึงไม่ไพเราะซาบซึ้ง เช่น เรื่องสุวิวงศ์ แห่งอนัน เป็นต้น คำก่ายมักกำหนดให้เสียงสระ ไม่กำหนดเอาเสียงเอกโทเป็นเกณฑ์

2.2 กลอนอนันวิชมุขชาติคล้ายกับกลอนห้าแบบวิชมุขชาติ ต่างกันแต่คำก่ายเท่านั้น

2.3 กลอนอนันอักษรสังวาส เหมือนกลอนประเภทอื่น ๆ แต่ไม่นิยมคำก่ายนอกนิมิตคำก่ายในที่กำหนดด้วยพยัญชนะประเภทใดประเภทหนึ่ง ถือว่าเป็นกลอนที่ไพเราะที่สุดใเมทกวิภาคอีสาน บางครั้งเรียก "โคลงสาร" หรือ "โคลงวิชมุขชาติ" เช่น เรื่องสังข์ศิลป์ไชย

2.4 กลอนอนันศัพท์สอดหรือเทียบแถม กลอนประเภทนี้นิยมแต่คำก่ายในทั้งที่กำหนดด้วยพยัญชนะและกำหนดด้วยสระ ที่กำหนดด้วยพยัญชนะ เหมือนกลอนอนันอักษรสังวาส ส่วนที่กำหนดด้วยสระนิยมใช้แต่เทียบแถมเท่านั้น และคำที่ 6 มักใช้สระเดียวกับคำที่ 7 ในบาทเดียวกัน

3. กลอนมอญหรือมอญ เป็นกลอนเบ็ดเตล็ดสั้น ๆ มีเพียง 4 บาทเท่านั้น มี 2 แบบ คือ

3.1 กลอนมอญ เป็นกลอนที่ชาวบ้านที่ชาวสาวบุ๋นซึ่งมักกล่าวแก่กันในการแสดงความรักในเชิงกระทบกระเทียบเปรียบเปรย หรืออาจว่ากันเป็นกลอนสศ หรืออาจใช้กล่าวคำพูดที่เป็นภาษาที่มีความหมายในเชิงเปรียบเทียบด้วยคำลึกซึ้ง แอวมคม ตัวอย่างคำมอญมีมากมายในภาคอีสาน มักใช้ในการหักเหน่อสั่งสอนในการประพศศิน

3.2 กลอนสั้นลง ใช้สำหรับแสดงในเวลาขึ้นเอย หรือถ้าเป็นกลอนมอญ ๆ ไม่ค่อยมีกฎเกณฑ์แน่นอน

วิธีแกงโคลง คำโคลงในภาษาพื้นเมืองทางภาคอีสานนั้นมีใช้หลายชื่อ เช่น โกง กระจง กระจง กระจง เป็นต้น คำโคลงในอีสานคงแปลงมาจากภาษาวิษณุภาคบ้าง มหาวิทยาลัย บาง และภาษาสันสกฤตบ้าง ภาษาในหนังสือท้าวสุทนต์ท้าวเจืองมี 2 แบบคือ โกง 5 วิษณุภาค และโคลงสุภาพ หรือมหาสันสกฤต

1. โกง 5 หรือวิษณุภาคอื่น โกงนี้มีเพียงบาทละ 5 คำ เอกและโทไม่แน่นอน มักมีไม่เอก 4 คำ ไม่โท 2 คำ บางทีใช้แตกต่างกันไป

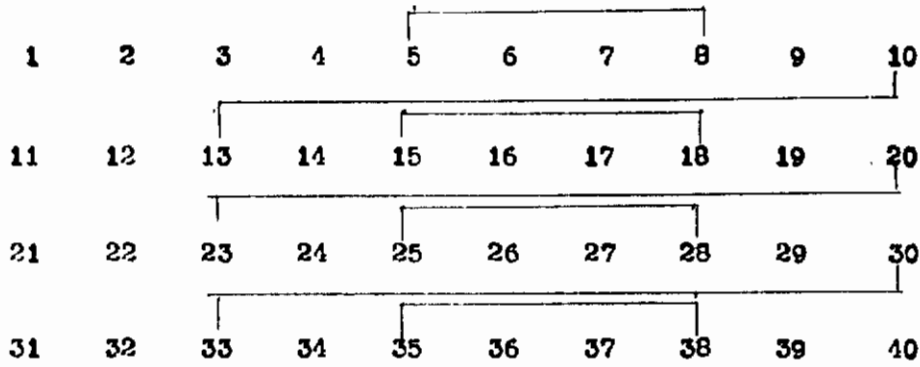
2. โกงสุภาพ หรือมหาสันสกฤต มี 4 บาท บาทที่ 4 มีโคลง 9 คำ บาทที่ 1 เพิ่มสุภาพโต 2 คำ บาทที่ 3 เพิ่มสร้อยคำโต 2 คำ มีเอก 7 คำ โท 4 คำ คำท้ายเป็นไปตามลักษณะบังคับ โกงสุภาพที่หากยกเอาโดยคำที่เป็นกรรพจน์ประโยคหนึ่ง ๆ ขึ้นมาหลังแล้วแต่งบรรยายความออกไปนิยมเรียกว่า โกงกรรพจน์ เช่น โกงโลกเทวี (ภาคอีสาน) ส่วนโคลง - กรรพจน์ในหนังสือสิบสองจุไทยไม่ค่อยถูกต้องตามบังคับของโคลงสุภาพเท่าใดนัก

วิธีแกงฮ้าย (ฮ้าย) คำว่า ฮ้าย คงหมายถึงสำเนียงที่ส่งเสียงยาว ๆ อย่าง โหยหวน วังเวงไม่ว่าจะเป็นเสียงคนหรือแม้กระทั่ง เสียงสัตว์ เช่น เสียงชะนี หรือเสียงนกเค้า เมื่อจวนสว่างซึ่งโบราณเรียกว่า "นกเค้าอ่านคอน" หรือ "นกฮ้ายไม้" หรือ "ชะนีฮ้ายไม้"¹⁸ บทกวีแบบฮ้ายนี้ใช้ทำนองถากเสียงขึ้นลงยาว ๆ เช่น ทำนองเทศน์ หรือทำนองสุทรขวัญ (สุทรขวัญ) ซึ่งเป็นทำนองแพร่หลายในภาคอีสาน เช่น สุทรขวัญนาค สุทรขวัญข้าว ฯลฯ เป็นต้น ฮ้ายมาจากภาษา มี 3 ประเภท คือ

1. ฮ้ายวิธีบัณฑิต มีวิธีแกงเป็น 2 แบบ คือ

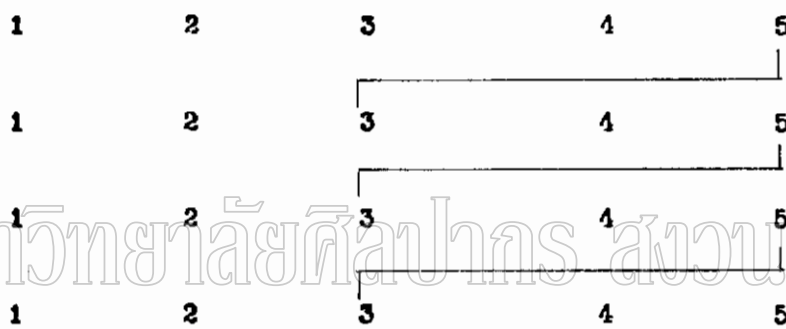
1.1 แกงเป็น 4 วรรค วรรคละ 10 คำ มีลักษณะดังนี้

¹⁸ 4 เรื่องเดียวกัน, หน้า 237.

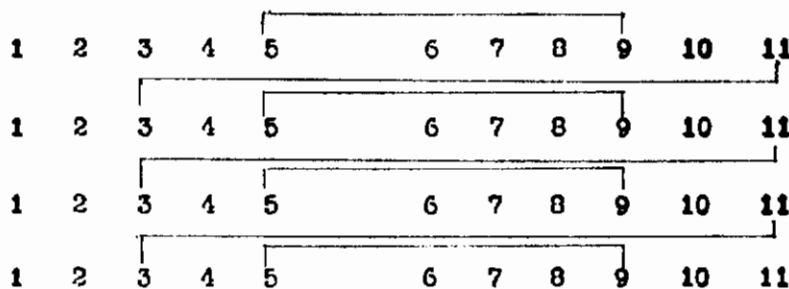
ค่าที่ 5 กับค่าที่ 8 ค่าที่ 10 กับค่าที่ 13 ค่าที่ 15 กับค่าที่ 18 ค่าที่ 20
 กับค่าที่ 23 ค่าที่ 25 กับค่าที่ 28 ค่าที่ 30 กับค่าที่ 33 ค่าที่ 35 กับค่าที่ 38 กว้างกัน

1.2 แต่งเป็น 8 บรรทัด บรรทัดละ 5 คำ มีลักษณะดังนี้

ค่าที่ 5 ในบรรทัดที่ 1 กว้างกับค่าที่ 3 ในบรรทัดที่ 2 ค่าที่ 5 ในบรรทัดที่ 2
 กว้างกับค่าที่ 3 ในบรรทัดที่ 3 ค่าที่ 5 ในบรรทัดที่ 3 กว้างกับค่าที่ 3 ในบรรทัดที่ 4 ต่อเนื่องกัน
 ไปเสมอ

2. ซ้ายมหาวชิรวิหิตี แต่งเป็นบท บทละ 11 คำ ไฉนหนึ่งแบ่งเป็น 2 ตอน ตอนหน้า
 5 คำ ตอนปลาย 6 คำ มีลักษณะดังนี้

คำก่าย วรรคที่ 1 คำที่ 5 ก่ายกับคำที่ 9 คำที่ 11 ก่ายกับคำที่ 3 ในวรรคที่ 2
 วรรคที่ 2 คำที่ 5 ก่ายกับคำที่ 9 คำที่ 11 ก่ายกับคำที่ 3 ในวรรคที่ 3
 วรรคที่ 3 คำที่ 5 ก่ายกับคำที่ 9 คำที่ 11 ก่ายกับคำที่ 3 ในวรรคที่ 4
 วรรคที่ 4 คำที่ 5 ก่ายกับคำที่ 9

การก่ายคำอาจกายนอกเหนือจากนี้ได้อีก คือ คำที่ 5 ก่ายกับคำที่ 8, 9, 10 ใน
 วรรคหนึ่ง ๆ ก็ได้ คำที่ 11 ในวรรคหนึ่ง ๆ อาจก่ายกับคำที่ 3 หรือ 4 ในบทต่อไปก็ได้

3. อ้ายขาว วรรคหนึ่ง ๆ มีไ้ทั้งแต่ 5 คำไปจนถึง 14 คำเป็นอย่างสูง ไม่ได้
 กำหนดว่าวรรคใดเท่าใด ส่วนการก่ายคำจะก่ายในกลางวรรคหรือท้ายวรรคก็ได้ เมื่อพิจารณา
 เทียบกับคำประพันธ์ประเภทร้อยยาวของไทยภาคกลางแล้วจะพบว่ามิตักษณะใดก็เคียงกันมากทั้ง
 ลักษณะวิธีบังคับและการใช้ กล่าวคือ มีลักษณะวิธีคำประพันธ์คล้ายคลึงกัน มักใช้แต่งเทศน์
 หรือบทสวดที่ต้องว่าเป็นทำนองเช่นกัน เป็นทำนอง เรื่องปฐมสมโพธิ เทศน์มหาชาติ เทศน์
 ชรรณวัตร เมื่อจบความหนึ่งมักลงท้ายด้วยคำว่านั้นแล นั้นเดิ นั้นเด ฉะนั้นแล้ว ควบประการ-
 ฉะนั้น ดังนั้นคำว่า "แหต" จึงมีที่มาจากคำ นั้นแล ควบสุกกระแสดความตอนหนึ่ง ๆ หรือจบเรื่อง
 ก็จะต้องว่า "นั้นแล" ครั้งหนึ่ง แต่การออกเสียงว่าทำนองเสียงจะเพี้ยนเป็น "นั้นแหต" ต่อมา
 จึงเรียกว่า "แหต" ไป¹⁹

ลักษณะคำประพันธ์ในปฐมสมโพธิฉบับวัดใหม่ทองสว่าง

ลักษณะคำประพันธ์ที่ปรากฏในปฐมสมโพธิฉบับวัดใหม่ทองสว่าง คือ "อ้าย" เป็น
 "อ้ายขาว" หรือ "ร้อยยาว" เกือบตลอดทั้งเรื่องมี "อ้ายวชิรบัณฑิต" ประจบบุ๋มข้างในบางตอน
 ทั้งนี้การใจชนิตของอ้ายนั้นขึ้นอยู่กับลักษณะของเนื้อเรื่องควบ คือการดำเนินเรื่องโดยทั่วไปจะใช้
 อ้ายขาวตลอด ตอนใดที่ผู้แต่งต้องการ เน้นให้เกิดภาพ อารมณ์สะเทือนใจของตัวละคร ตลอดจน-

¹⁹ คำสัน ทงหล่อ, นิตถาษาไทย (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ไทยเทอดธรรม, 2513),
 หน้า 566.

การพรรณนาเพื่อให้เกิดความงดงามระใจชายชวริบั้นตีแทรก ซึ่งสัง เกศไค้จากรำนวนคำและ การก่ายคำถ่วงตัวเป็นจังหวะเห็นเด่นชัดกว่าชายยาว ท่วงทำนองเสียงจะคล่องจองเป็นช่วง ๆ และสม่ำเสมอกว่าชายยาว

ถึงแม้ว่าคอนระใจชายชวริบั้นตีมาแทรกในการคำเนิม เรื่องก็ความจะพวามีลักษณะ ไม่เคร่งครัดเท่าที่ควร กล่าวคือ มีคำก่ายไม่เคร่งครัด มีบางคำที่ไม่ตรงกับลักษณะบังคับ บางครั้ง ในตอนนั้นยังแทนด้วยชายชวริบั้นตี แต่ตอนท้ายจะ เปลี่ยนเป็นชายยาวและในทำนองเดียวกับหาก ขึ้นแทนด้วยชายยาว ในตอนกลางหรือตอนท้ายเป็นชายชวริบั้นตีแทรกอยู่ก็มี

ตัวอย่างลักษณะคำประพันธ์ชายที่ปรวณ

ชายยาว :

...แต่เน้เษพระยาชนะปฤติราชเจ้าฟังพรหม ก้อยกษาวก็มีนิกอิศเสื่อง
ปรวณเถา ก่อนมาพระองค์จึ้กัเห็นว่ สิวสุทโธเจ้าทำกรทึทุกสิ่ง สุจจวิค
บคาคาคเนอ สมควรแท้ยงคเโฮควรยกสิริมทามายาให้ทามทุมเชือชาค
อयीให้เชือสาคเฮื่องปรวณั้น ก่อนมาแต่เน้พระกัหันเอาเจ้าสูนัฒทาพระเม
นางนั้นกัหังฟุ้งฟืนองทง เชือพัน กัหังซุณเดวงเจ้า เสนาผู้ใหญ่เก็บชวง
คุมสภามกวงมากหลาย พระกัเดาเทคเฮื่องการทามกล้าวชอ บัคนี้เฮา
พอใจไทนางไปประเทศอื่น นั้นหรือเฮาแก่ฟืนองเห็นคเแท้ยงไท...

ป.อ.1 (ผ.2 ถ.3 น.2)

...มณเพียนมาสาคเบียบเหมือนคังวิมานณูฟ้าสวรศัพทันคังเคียวคังนี้
พักอณทามรฎุเก็บชอบ คังนิงพักเมือณพักคองรฎุเขาชอบททาว คัง
นิงพักเมือฟ้ามักเขารฎุฝนชอก ก็ทากงามเลคิน่าวิมานแกวคูกคัง
แยชอกทาบวิมานมาสาค เสกคัสคแวคคอบเบ็นฐาน่าสูงมึสีเหลื่อมเหล็อง
อณแกวคูลา บอคชอฟ้าชาวแจงเฮือเฮื่อง คันสำเร็จแตวมณเพียนมาสาค
งามทุกบาคพัน...

ป.อ.1 (ผ.7 ถ.1 น.1)

...บางห้องนั่งนอนกองกันคางอีกไปทุกอย่าง บางห้องนอนยันหัว
 นำลายยกยอห้องโถง บางห้องนอนเป็นหน้าหงายคางอาปาก บางห้อง
 นอนปัดส้นทาง เติ้งแปนเปา บางห้องนอนปรไปเก้าอี้เก้าอี้ดำเพิง
 บางห้องนอนเหยียดคู้ขา เทียวคามวากส้นหรือขึ้นไปคางอยู่แฉว...

ป.อ.1 (ผ.8 ถ.9 น.1)

อ่าวฉริบั้นที :

...พระองค์ขึ้นก็เห็นในทางกรมราช
 บมีโรปากำนจาเว้าคอกโย นัสนมกัหากจณีจันท์
 โสมพระองค์บ่เค็งคอดหมคแถว
 บักสนมหมู่ใหม่เข้าเผ่าเจ้าเลยดำคอกไป
 พระบมีอาไลแทหัยหมีเสียวจาก นักสนมเลยปากำนจา...

ป.อ.1 (ผ.8 ถ.8 น.2)

...บิมพาเหลืองหลา นำทาบโคเหือกแห่งมยอยคูวัน
 ไผไผ่กัมีความทุกกันฝ่าบิมพา แสนั่งพระบิมพาทอ
 บังเกิดเป็นโรคฮาย คาวนั้นเข่าบาย
 จึงไค้จักคนไซ้มา นิมนต์ถึง 10 เเทอมาเพื่อไค้กับนอย
 เติงแทฮอคพัน จึงไค้หน้า ฤทธิ ไซ้อค...

ป.อ.1 (ผ.15 ถ.10 น.2 - ถ.11 น.1)

...บิมพานอเทกับแลวหนีไป บัฐเมื่อ
 ความเหลือใจมันหากมี เทาขี้สมเว้าแกหตั้ง
 สำหรับแกพวกกระสัคทั้งหลายเขาไซ้เว้าที่ว่า บิมพาคันชัว
 ท่าความบึก บัใหญ่คละไค้ผู้นสูจันมัวแกวลักหนี

ความอันนี้เป็นที่หนักใจแท้ พิศพาอุกอ้างแทนหาพิมพาน์ได้
เป็นคณีย์อ้ายชีสมอ้างไฟเมืองแถบ นางก็ถึงเกือกให้
ชนรทาไหลถั่ง...

ป.อ.๑ (ผ.๑๖ ต.๗ น.๒)

ค้ายาวสลับอ้ายวชิรบันตี :

...ดูราอาณนอันว่าพระอชิตุภักติกุณงนีทานไคฟ้าเพง
สร้างโพธิญาณแสนยิ่ง พระอชิตุภักติกุชิตไคเป็นพระพุทธเจ้า
เมคาโคโยของประเสศิกอายุเ็นมากถนประมาณไค อ หมี่มี มี
รัฐสมิเห่ถ้อมเห่ลือวี ไสสุทขย้ง เพาะว่าบารมีทานักฟ้าเพง
มาเป็นอันมาก อ อสงไชย เป็นที่สังเขคโคกุนท์มหากน
เป็นวิริยะทิกาทโพธิญาณอันประเสศ

คนทั้งหลายเกิดในศาสนาพระพุทธเจ้าอนัน ภัยอันก็มี
บสูง บค่าแท้เหมือนอันเป็นพลอ อายุมากถนประมาณไค
หมี่มีแท้แล้ว พระองค์ก็พฒณาเฮือง เมคาโคโยของ
ประเสศิกให้วิริยะสงทั้งหลาย ดูริกว่าพระอชิตุภักติกุชิตไคเป็น
พระพุทธเจ้า องค์ำโลกสื่อ พอแก่จพระภมเืองพระ
เมคาโคโยของประเสศิก มีกณถกบัง เกิดขึ้นหัฐสารูของ
แท้แล้ว...

ป.อ.๑ (ผ.๒๐ ต.๑๓ น.๑ - ๒)

สรุป ถ้อย่างลักษณะคำประพันธ์อ้ายยาวและอ้ายวชิรบันตีคึงเทียบมากถ่าวข้างคณนี้
เป็นส่วนหนึ่งของคำประพันธ์ในปฐมสมโพธิฉบับวัคิใหม่ทองสว่าง จะเห็นไควว่าผู้จารเถือกไซษนิค
ของอ้ายโคเเพาะสมกับเนื้อเรื่อง และใช้วิธีการประพันธ์อ้ายทั้งสองให้เชื่อมกลมกลืนกันสนธิ
จากข้อมูลในเรื่งไม่ปรากฏว่ามี "อ้ายมหาวชิรบันตี" อยู่เลย ทั้งนี้อาจเป็นเพราะลักษณะบังคับ

ในการแก้งมีมาก จำนวนคำและคำก่ายอากรทำให้การคำนวณเรื่องขนาดยาวมาก เช่นถ้ามีความ
ต่างเรื่องข้อจำกัดในการเลือกสรรคำมาใช้

อย่างไรก็ตามลักษณะการประพันธ์ฮ่ายยาวของภาคอีสานมีลักษณะใกล้เคียงกับ
"รายยาว" ของภาคกลางมาก คือมีจำนวนคำไม่จำกัดแน่นอน มีตั้งแต่ 5 - 6 คำขึ้นไปแล้วแต่
ความเหมาะสม สัมผัสไม่แน่นอน ให้สัมผัสส่งห่างต่อไป ยิ่งมากก็ยิ่งดี แต่ส่งกับรับจะใช่เป็นคำ
เกี่ยวข้องกันไม่ได้ ลักษณะเด่นสำคัญของฮ่ายยาวอยู่ที่สัมผัสอักษร ใจลอยคำใดเหมาะสมกับ
เนื้อเรื่องและตัวละคร นอกจากนี้ในการส่งสัมผัส ถ้าสัมผัสส่งกับสัมผัสรับอยู่ห่างกันมากไปมักจะ
สอคล้องสัมผัสกับแทรกเข้าในระหว่างวรรคควย คล้ายสัมผัสของกลอนและกาพย์ เพื่อให้สัมผัส
เชื่อมติดต่อกัน จะเป็นก็คู่ก็ได้ ดังตัวอย่าง

ตัวอย่างแผนผัง

๐๐ ๐๐๐๐๐๐ ๐๐๐๐๐๐ ๐๐๐๐๐ ๐๐๐๐๐ ๐๐๐๐๐

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ตัวอย่างฮ่ายยาว

"...ป่องเอี่ยมประคัมคำแก้วหลาก กระคานปูควยแก้วเสานั้นพอกคำ
ทางในน้อยพวงมโหฬารม่อน มีอ่างน้ำใบหันปากหลาย
จับไปควยจันทอม ในอ่างบัวหลวงลอยลุ่มไว้ในน้ำ..."

ป.อ.1 (ผ.7 อ.1 น.1)

วิธีการประพันธ์มีลักษณะสำคัญที่สังเกตได้คือ เป็นแบบหนังสือเทศน์ มีคำไทยที่ผู้จารได้
เขียนอย่างบาลีเพื่อให้เกิดความคล้องจองกันกับคำประพันธ์ในเรื่อง ดังตัวอย่าง

"...แก่นพระองจิ่งเทศสนา ในทองธานีรัฐาธมอันประเสก..."

ป.อ.1 (ผ.21 อ.1 น.1)

"...พระองจิ่งเทศสนา พระอาทิตย์มา สัจจิมักกัน..."

ป.อ.1 (ผ.23 อ.7 น.2)

โครงเรื่องและการดำเนินเรื่อง

โครงเรื่องปฐมสมโพธิมีจุดประสงค์เรื่องราวเกี่ยวกับพุทธประวัติ สรรเสริญพระคุณ เน้นหนักไปทางอิทธิปาฏิหาริย์ ความอัศจรรย์ และบุคลาณิธาน เพื่อมุ่งหวังโน้มน้าวจิตใจคนให้ เกิดความศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ก่อให้เกิดการปฏิบัติธรรมต่อไป เริ่มต้นเรื่องกล่าว ถึงพุทธบิดาและพุทธมารดา การเสด็จลงสู่ครรภ์พระมารดา, ประสูติ, เสด็จออกบรรพชา, ฌริศรุ, เทศนาธรรม, ปรีณิพพาน ซึ่งเป็นเหตุการณ์สำคัญอันเป็นหลักใหญ่ของเรื่อง ในแต่ละเหตุการณ์จะแทรกเรื่องราวต่าง ๆ ให้ความสัมพันธ์ต่อเนื่องกัน อันได้แก่ การอภิเษกสมรสของ พระเจ้าสุทโธทนะ เรื่องมหาปุริสลักขณะหลังจากพระพุทธองค์ประสูติ เรื่องชีวิตของพระพุทธองค์ ก่อนเสด็จออกบรรพชา หลังจากเสด็จออกบรรพชาก็มีเรื่องทุกกรกิริยา เรื่องนางสุชาดา เรื่อง พระยามารมาจัญ หลังจากฌริศรุแล้วก็แทรกเรื่องพระพรหมลงมาอาราธนาให้ประทานศาสนาวาจา จากนั้นเป็นเหตุการณ์ของเทศนาธรรมโดยเสด็จไปยังที่ต่าง ๆ เพื่อเผยแพร่และวางรากฐาน พระพุทธศาสนา ซึ่งในขณะนี้มีเรื่องราวต่าง ๆ แทรกอีกหลายเรื่อง เป็นการเสริมพระบารมี เช่น เรื่องพระสารีบุตรและพระโมคคัลลาน การเสด็จกลับกรุงกบิลพัสดุ์ เรื่องพระนางพิมพา การบรรพชาของเจ้านายศากยะ พุทธบิดาหนีพยาน เทโวโรหณะ การนิพพานของพระอัครสาวก เหล่านี้ไปกัน จนกระทั่งพระองค์เสด็จขึ้นรับปรีณิพพาน ฌริศรุเมืองต่าง ๆ ไก่ริทหัทธมาขอ แยมพระบรมสารีริกธาตุ ในตอนท้ายเรื่องก็กล่าวถึงพระภิกษุสเปเดระเถรว่าพุทธศาสนาสงเสื่อม และพระบรมชาตุอรสูงหนายไปไค้จิงอัญเจ็ดมารวมไว้ พระเจ้าชากสิททุไค้ นำไปฝังไว้ใต้พื้นดิน ต่อมาสมัยพระเจ้าอโศกไค้พระชาตุันนภารักการฉลองสมโภชแล้วแจกจ่ายไปประภินฐานตาม เมืองต่าง ๆ ในชมพูทวีป จะเห็นไค้ว่าเรื่องมีความยาวมาก เหตุการณ์ในแต่ละตอนมีความ สัมพันธ์กันเนื่องกันโดยมีเหตุการณ์สำคัญเป็นหลักและแทรกเรื่องราวต่าง ๆ เข้าไปในเหตุการณ์ นั้น ๆ ถอดจอนอิทธิปาฏิหาริย์ ความอัศจรรย์ กสิกรรม นิทานธรรมต่าง ๆ เพื่อเสริมให้เรื่อง ดำเนินไปอย่างน่าอัศจรรย์และต่อเนื่อง ถอดจอนโน้มน้าวจิตใจให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธาใน พระพุทธศาสนา แสดงให้เห็นความสำคัญของพระพุทธศาสนาและพระพุทธเจ้าเป็นของ เกิดไค้ยาก ในโลก ลักษณะโครงเรื่องปฐมสมโพธิมีส่วนคล้ายโครงเรื่องนิทานชาดกอื่น ๆ การกล่าวถึง อภิศาตุจะกล่าวถึงพระชาตุที่เป็นพระเวสสันดรเท่านั้น

การดำเนินเรื่องโดยทั่วไป ปฐมสมโพธิฉบับวัคิใหม่ทองสว่าง เหมือนกับปฐมสมโพธิในภาคกลางและฉบับอื่น ๆ คือ บรรยายเรื่องความคาดหมายเป็นหลัก ลำดับเหตุการณ์ต่าง ๆ คล้ายคลึงกันในบางตอน มีความแตกต่างกันที่วิธีบรรยายซึ่งปฐมสมโพธิฉบับวัคิใหม่ทองสว่างใช้คำประพันธ์ประเภท "ร้อย" หรือที่เรียกว่า "อ้ายยาว" ส่วนปฐมสมโพธิฉบับภาคกลาง ได้แก่ พระปฐมสมโพธิกถา เป็นกวีนิพนธ์ประเภทร้อยแก้วซึ่ง เทียบได้กับคหิตกาศยการคำร่าสันสกฤตชื่อ กาวยาทรศของทัณฑิน²¹ ส่วนปฐมสมโพธิพระนิพนธ์สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว) ก็ใช้วิธีบรรยายด้วยร้อยแก้วที่สละสลวยเช่นกัน ความแตกต่างอีกประการหนึ่งก็คือ ปฐมสมโพธิฉบับวัคิใหม่ทองสว่างไม่ยกความคาดหมายมาแทรกประกอบเนื้อเรื่อง ใช้วิธีบรรยายจากคาดหมาย มีเพียงศัพท์มาตีที่จำเป็นปรากฏอยู่เท่านั้น ผู้จารจะกล่าวถึงอย่างสั้น ๆ และรวบรัด มักจบลงด้วยคำว่า "...กล่าวให้เห็นเทคนิควิธีของทางแท้แล้ว" หรือ "...มาขัดค้ำหัวขอเป็นความพอพึงง่ายคาดหมายจากกล่าวไว้ หัวขอของอ้อมแท้แล้ว" ทั้งนี้เป็นต้น เพื่อให้ผู้ฟังได้เข้าใจว่าเป็นการยกตัวอย่างรากล่าวให้ทราบ ยังมีเนื้อความยาวทอดไปอีกมาก ทั้งนี้เข้าใจว่าผู้จารประสงค์จะให้การดำเนินเรื่องมีความรวดเร็วทำให้ผู้อ่าน ผู้ฟังไม่เกิดความเบื่อหน่าย อีกประการหนึ่งผู้จารปฐมสมโพธิได้จารขึ้นเพื่อใจเทคนิควิธีให้ดูสนุกสนานสันทัดที่เป็นชาวบ้านฟัง ชาวบ้านเหล่านั้นย่อมไม่เข้าใจความคาดหมายต่าง ๆ ทั้งนี้ผู้จารจึงคัดลอกและคัดลอกโดยไม่นำมากกล่าวไว้ด้วย เหตุนี้จึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ไม่ปรากฏความคาดหมายแทรกอยู่ในเนื้อเรื่องตอนใดเลย

เรื่องที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งก็คือ การดำเนินเรื่องที่รวดเร็ว หากตอนใดเย็นเยือกก็คัดลอกออกไป เช่น ตอนหนึ่งของเรื่อง ไม่ได้อีกกล่าวลำดับศกยวงศอย่างละเอียดถึงเช่นพระปฐมสมโพธิกถา ผู้จารได้กล่าวถึงเฉพาะพระเจ้าสีหนุราช ผู้ที่สืบวงศ์ต่อมาคือพระเจ้าสุทโธทนะซึ่งเป็นพุทธบิดาเป็นการรวบรัดเรื่องราวเข้าสู่พุทธประวัติโดยไม่กล่าวนายคิยาว ลักษณะเช่นนี้คล้ายกับปฐมสมโพธิพระนิพนธ์สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว) อีกตอนหนึ่งที่กล่าวอย่างรวบรัดความก็คือตอนที่พระยามารมาชักชวนวงมโหฬารของศกยวงศได้สำเร็จ ได้ดำเนินเรื่องอย่างรวดเร็วเป็น

²¹ วัง เกื้อน สุขบาง, "การศึกษาปฐมสมโพธิกถาในแนวสุนทรียะ," วิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, 2524, หน้า 47.

ข้อแตกต่างจากพระปฐมสมโพธิกถา แต่ต่างกันโดยผู้จารเห็นว่าน่าสนใจที่จะเพิ่มให้มีผู้อ่าน ผู้ฟัง เกิดความรู้สึกเหมือนเป็นเรื่องจริง มีการดำเนินชีวิตเช่นชาวบ้านทั่ว ๆ ไป ทำให้เรื่อง สดุดีสถาน ไคแก่ บทสนทนาต่าง ๆ การเฝ้าตามทุกข์สุข บรรยายเหตุการณ์การดำเนินชีวิตที่เกิดขึ้นได้ในชีวิตจริง การประพฤติปฏิบัติของพุทธสาวก เป็นต้น ดังนั้นจึงเป็นการดำเนินเรื่องที่ น่าสนใจไม่ก่อให้เกิดความเบื่อหน่ายในการฟังธรรม อีกทั้งยังเข้าใจในหัวข้อธรรมะ ตลอดจนคติธรรมต่าง ๆ ได้ดียิ่งขึ้น อันก่อให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาและการปฏิบัติธรรมในหมู่คน โดยทั่วไป

กัณฑ์

ในการศึกษารวมธรรม กัณฑ์ เป็นสิ่งสำคัญซึ่งแสดงให้เห็นถึงลักษณะที่สัมพันธ์กับ โครงเรื่อง ทำให้เรื่องดำเนินไปตามจุดหมายนั้น ๆ กัณฑ์ในเรื่องปฐมสมโพธินี้ได้มีการ วิเคราะห์ถึงภาพพอสมควรแล้วส่วนใหญ่เป็นการศึกษาวิเคราะห์จากปฐมสมโพธิกถา พระนิพนธ์ - สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส หรือฉบับภาคกลางอื่น ๆ ซึ่งมีบุคลิกลักษณะไม่ แตกต่างกัน หรือในภาคอื่น ๆ บุคลิกลักษณะกัณฑ์ยังคงเดิมอาจเพิ่มเติมเฉพาะท้องถิ่นในแต่ ละภาคประกอบเข้าไปด้วย เนื่องจากเนื้อเรื่องมีความยาวมากกัณฑ์ทั้งที่เป็นมนุษย์และอมนุษย์ โดยกัณฑ์เอก เป็นหลักคือพระพุทธเจ้า ส่วนกัณฑ์อื่น ๆ มีบทบาทสำคัญรองลงไปเป็นส่วน ประกอบของเรื่อง เสริมให้เรื่องดำเนินต่อไปอย่างสัมพันธ์ต่อเนื่องกัน ดังนั้นการศึกษากัณฑ์ใน การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยจะกล่าวถึงลักษณะนิสัยบุคลิกลักษณะที่สำคัญแต่เพียงสั้น ๆ และเพิ่ม เติมลักษณะ ที่เป็นจุดเด่นน่าสนใจตามแบบชาวอีสานที่พบจากข้อมูล ป.อ. 1 โดยแยกกัณฑ์เป็น 2 ประเภท คือ กัณฑ์เอกและกัณฑ์รอง ซึ่งกัณฑ์รองจะกล่าวถึงเฉพาะที่มีบทบาทสำคัญบางกัณฑ์ เท่านั้น

กัณฑ์เอก ไคแก่ พระสัทธัตถะ ซึ่งต่อมาไคหารัษฎุเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

กัณฑ์รอง ไคแก่ พระเจ้าสุทโฆณะ, พระนางสิริมหามายา, พระนางโคกมิ, พระนางพิมพา, พระอานนท์, พระสารีบุตร, พระโมคคัลลาน, พระราหู, พระเวทัก

พระสัททนต์

บุคคลิกโดยทั่วไป เป็นกษัตริย์ที่เก่งกล้า เชี่ยวชาญในศิลปศาสตร์ ในขณะเดียวกันก็มี ความเมตตาากรุณาต่อผู้ทุกข์ยาก มีความตั้งใจที่จะแสวงหาดีทธรรมเพื่อช่วยเหลือนวมลุมมนุษย์ให้หลุด พ้นจากห่วงทุกข์ เสียสละความสุขทั้งปวงเพื่อปรารถนาที่จะบรรลุดุระโพธิญาณ เมื่อครั้นรู้เป็น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วก็เป็นทีแรกพบเลื่อมใสแก่พุทธสาวก ทอดกชชฎาสก ชฎาสีกาทั้งปวง ประสพความสำเร็จในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาอันเป็นคุณประโยชน์แก่สังคม นอกจากนี้ยังมี ลักษณะความเป็นผู้นำที่ในตัวเอง ผู้ใดได้พบเห็นจะเกิดความเลื่อมใสศรัทธา สังเกตได้จาก กิริยาอาการ พุทธราชาในการเทศนาธรรม จำนวนพุทธบริษัทที่ล้วนแต่ปฏิบัติตามจารีตของ พุทธองค์อย่างเคร่งครัด โดยมีพระพุทธองค์ปฏิบัติมาเป็นแนวทางก่อน เช่น

"...พระองค์ก็แล้วคา เนื้อแห่งตัวมีพระสงฆ์ประมาณ 2 หมื่น
ไปศึกษาจน ทามพระพุทธเจ้า...พระองค์พิจารณาเห็น
ประเพณีแห่งก่อนเห็นว่า อาตมมิตตชากนี้มีผิดเป็นอันมากหลาย
ไปภายหลังหน้า เป็นธรรมนิยมมาหิกทอดสาวกทั้งหลายซึ่งถือจารีต
เบี่ยงเหินออกไป..."

ป.อ.1 (ผ.16 ถ.4 น.2 - ถ.5 น.1)

มีความรักผูกพันภริยา มีจิตสำนึกในความเปี่ยมใจและสามัคคี เห็นได้จากตอนเสด็จออก บรรพชาก่อนจะไปยังวัดมีความรักห่วงใยพระราหุดและพระนางพิมพา เสด็จไปตั้งดาเป็นครั้ง สุดท้ายก่อนจากกัน แมว่าอีกฝ่ายหนึ่งไม่รู้สึกรักก็ตาม แต่ก็ได้แสดง เหตุผลไว้ดังนี้

"...พ่ออีกเจ้าบวชปญฺเญเนียม คั้นนางหากมา โสมดูบไว้ใจนั้นมิค่อนนำ
คั้นพอนไปอย่างนี้ ที่บัดนี้ไปยากสูงเอย เจ้าอย่าไต่ทุกนำแก้วพอดัง
แต่กับพระก็ทุกยากแค่นำเมีย ทั้งดูกเหม็นนอกซีมัน..."

ป.อ.1 (ผ.8 ถ.12 น.1)

ยกย่องให้เกียรติภริยาของตนเสมอ มีความเข้าใจและเห็นคุณค่าความดีงามของภริยา
ถึงตอนที่กัณโฑสรว เสริฐพระนางพิศาคอหน้ำทุขบิศาและทุขบิรวิวารว่า

"...ดูรามหาราช อันว่าพิศานาสน้อยก็ด้ากัณโฑสรวมิใช่เพียง
เสมอนางจักสิ่ง เป็นผู้มีจิตบ่โดยเดี่ยว ใจทั้งต่อผัวทั้งเต่า
ช่วยประโยคเกิดพระโพธิญาณองประเสศิ พระนาง เป็นผู้มีคุณ
มากอันเหลือล้ำแผ่นดิน ไท พระองค์ถดถา เอื้องคุณนางแก่ก่อน..."

ป.ธ. 1 (ผ. 17 ฉ. 8 น. 2 - ฉ. 9 น. 1)

เป็นผู้มีปวิวจา ไน้แก้วจิติใจผู้นี้ให้เห็นคล้อยตามไค้ ถึงตอนที่พระเจ้าสุทโธทนะไค้
จักคนไปสู้ออพระนางพิศามา เพื่ออภิเษกสมรสกับพระสัทธัตถะ แต่พระนางพิศาคอหน้ำทุขบิศา
พระสัทธัตถะไค้เสศิจไปช่วยพระองค์ไค้ชวาชหวานถอมจนพระนางยินยอมอภิเษกด้วย กล่าวไว้ดังนี้

"...แต่ไค้เมหาบุรุษราชเจ้าโถมหนงน้อยนาศ ก็ยวนี้พิศาคอหน้ำทุขบิศา
หมายหมั้นจอมพระนาง เป็นอนันัง หวังวาชไค้ถวายเจ้าโพธิญาณสำเร็จ
แล้วความน้เที่ยงจงอย่าไค้คคยาคันเท สงสารมณเฑียงฮางแลถอย
บ่มีไค้ตั้งแ่ง เว้นเมหาภกษานันคนเขาจำเป็นมันไค้พักสงสาณันหาก
เป็นอน่างนั้น ไค้ช้ห้ามว่าพิง ก็ยวนี้เฮาทั้งสองไค้หวังประโยคกว้าง
เฮาคไค้เป็นใหญ่ สักอยู่ในโลกกษาคูกว้างช้หมายเขาเพ็งบุญเบียบเหมือน
กัณโฑสรวช้อนคอยฝเนมิใหม่ สักทั้งหลายก็ฐว้า พิธิไค้เป็นพระพุทธรเจ้า
กัณโฑสรว เพ็งบุญ ไค้หนองคิคิดถ้วนโพธิญาณสงายาก แสนทุกก็หากไค้ถวาย
เกือกันสงค้อมภกษช้เฮาสักขามสงสานหายโสศ ช้เฮาโพธิญาณเป็น
ส่วเพาใหญ่กว้างฟ้า สักขามถองถอย..."

ป.ธ. 1 (ผ. 7 ฉ. 7 น. 2 - ฉ. 8 น. 1)

เป็นบุคที่มีควมกัตัญญกอบิศาการคา เห็นไค้จากตอนที่เสศิจเทศนาธรรมไปรค
ทุขบิศาก่อนทุขบิศาสิ้นพระชนม์ 7 วัน เสศิจไปรคทุขบิศาการคาในเทวโลก กล่าวไว้ดังนี้

"...พระองค์จึงถามข้าวจารย์มหากษัตริย์ว่า ดูรามหาราชอาฉันว่า โลกนี้ยัง เบียดเบียนเกิดขึ้น ในกายยังค่อมอยู่ก็เห็น หรือหากมีความทุกข์ มากจนเป็นเหตุอย่างใด...พระองค์จึงมีวาจาถามท่านเสนาเจ้าพ่อคน ดูรามหาราชทุกขเวทหนานี้ ประจำหัวข้อมุขทุกหมู่ เกิดเป็นสัก บันมีไฉนเว้นใด มีเหตุทุกคน..."

ป.อ. 1 (ผ. 20 ฉ. 15 น. 2)

"...เทศสนาไปถลกสกลองคุณพระมารดา...ดูราพระมารดา จึงเข้ามา ยืนเฝ้าหน้าของมารดาแต่เก่า เขาพระองค์ใดเป็นหนี้ไว้มากด้นมาแต่ ก่นาน กล่าวคือค่าน้ำนมและเข้าป้อนของพระมารดาได้อุปปาตถก เตียงมา..."

ป.อ. 1 (ผ. 23 ฉ. 7 น. 1 - น. 2)

พระเจ้าสุทโธทนะ สหกิจวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

บุคคลิกโดยทั่วไป เป็นกษัตริย์ที่มีความสามารถ ปกครองบ้านเมืองด้วยความสงบร่มเย็น ทรงศุภพิริยราชธรรม ประพฤติปฏิบัติในศีลธรรมอันดี มีจิตใจเมตตาทุกคน เป็นมิตรไมตรีกับเมือง ไกลเคียง แม้ก็แสดงถึงลักษณะเฉพาะตามแบบชาวอีสานคือ ปฏิบัติหน้าที่ในฐานะบิดาไต่อย่าง ครอบงวนคอยดูแลอบรมสั่งสอน จักหากรรยาให้ จักการให้ถูกใจเป็นฝักฝัก เห็นใจจากตอนที่ พระสัทธัตถะกำพร้าพระมารดา ก็ได้จักการหามารดาให้คือนางโคตมิเพื่อคอยเลี้ยงดูอบรมสั่งสอน เมื่อวัยสมควรก็ได้จักการ เรื่องการศึกษาให้พระสัทธัตถะได้เรียนศิลปศาสตร์เพื่อเตรียมตัว เป็น นักปกครองในภายหน้า จักการอภิเษกพระนางพิมพาให้และจักการสถาปนาให้ครองบ้านเมืองแทน ตนเองเป็นการสร้างความเป็นฝักฝักให้ถูก ซึ่งกล่าวไว้ดังนี้

"...สิริสุทโธ ปิตมหากษัตริย์ พระก็ชมชื่นแท้คุณ เจ้าพระยอกนาง พระกำหนดมีวันคืนโดยอัม เขาจักอภิเสกมหาราษฎรราชเจ้ายอขึ้น

นั่งเมืองให้พากันมาท่อม นักสาม 6 หมื่น มาอภิเสกฟ้าท่อม
บอขึ้นเพื่อเคียว..."

ป.อ.1 (ผ.7 ถ.8 น.2)

มีความรับผิดชอบในการกระทำของบุตรที่บังเกิดความเดือดร้อนให้แก่ผู้อื่น เห็นได้จากตอนที่พระสัทธัตถะเสด็จออกบรรพชา พระนางพิมพามีความโศกเศร้าเสียใจพร้อมกับพระราหูซึ่งกลายเป็นกัศปราชญ์ พระเจ้าสุทโธทนะได้ปลอบนางให้หายโศก บกย่องให้เกิดภักดีในฐานะถูกสะโก
กิ่งคำกล่าววว่า

"...พระจึงดมใจเจ้าพิมพา สีม่วงถูกเอิบ เจ้าคอยอดสหา
เลี้ยงดูจนอดอาหารให้ใหญ่ คงซี้โค้เห็นหน้าเจ้า หลายมีหากซี้ท้าว
พระองค์มีความอีกเจ้าเหลืออดทนกว่านาง แน่นันโศกญาณเจ้า
จำเป็นมาอดคิไผ ๆ ก็หากหวังพึ่ง เจ้าบุญกว้างคู่คน..."

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ป.อ.1 (ผ.9 ถ.10 น.1)

มีความบุณิษกรรม รับฟังความคิดเห็นอย่างมีเหตุผล เห็นได้จากตอนที่พระพุทธเจ้าเสด็จ
ออกบิณฑบาตในกรุงกบิลพัสดุ์ พระนางพิมพาได้ทูลว่าทำนิจจารีภรรยาประเพณีภรรยา เป็นที่เสื่อมเสีย
แก่วงศ์ตระกูล ขอให้เสด็จไปห้ามโดยด่วน ซึ่งพระองค์ก็ได้เสด็จไปเพื่อห้ามพระพุทธเจ้า แต่เมื่อ
พระพุทธเจ้าประทานเหตุผล พระองค์ก็ยินยอมในการกระทำนั้น ทั้งยังนิมนต์ให้พระพุทธเจ้าเสด็จ
ฉันภัตตาหารในพระราชวังพร้อมด้วยหมู่พุทธบริวาร กิ่งคำกล่าววว่า

"...เชนพระองค์เจ้าสเค็ดไปห้ามแด พระบาสีวิสุทโธบชา
สเค็ดไปโดยด่วน... เห็นแล้วเสถาถาม... เหตุไคจึงพาพระสง
บิณฑบาต... เสาถาคคไคเป็นองอรหันต์แห่งสัพพัญญู
ประเส็ด ก็จึงขาดจากสมบัตติเทวราช... บิณฑบาตแห่งประเพณ
ความจารีภของพระพุทธเจ้า..."

ป.อ.1 (ผ.16 ถ.10 น.1 - น.2)

พระนางสีวิหามานา

บุคคลิกโดยทั่วไป เป็นนางกษัตริย์ที่มีความเป็นกุลสตรีอย่างครบถ้วน มีความเมตตาากรุณา ประพฤติปฏิบัติตามจารีตประเพณีอย่างเคร่งครัด มีจิตทั้งหมั่นในภาระหน้าที่ให้ทานแก่ผู้ทุกข์ยากไว้ในขณะเดียวกันก็แสดงถึงลักษณะนิสัยความแวมหญิงชาวอีสานด้วยคือ เป็นภรรยาที่ดี กักสติใจหาสิ่งใดจะคงปรินิพพานหรือกับสามี ไม่ทำอะไรตามใจตนเอง ให้เกียรติและยกย่องสามีเสมอ เห็นได้จากตอนที่พระนางทรงครรภ์ใกล้มีประสูติกาล ไท้ขูลยขอพระเจ้าสุทโธทนะก่อนเพื่อเสด็จกลับไปบ้านเมืองของพระนาง ดังคำกล่าวว่

"... แก่นนางจึงสละไปเฝ้าสามีโก ชั่วมีงมือมือนอนนนิ้วนูน
เจ้าพระยอกเมือง บัดนี้ข้าก็ทงคัพเจ้าโพธิญาณจวนจะประสูติจึงแล้ว
ความก็คว่าซีเมื่อประสูติบารมีนเชื่อเฝ้าพัน ไหมภาคาโคหนภาพุททา
องประสูติ ความผิกณผู้มีหมั้นช้อให้อินกูแศทอร..."

ป.อ. 1 (ผ. 5 ฉ. 6 น. 2 - ฉ. 7 น. 1)

นอกจากนี้พระนางเป็นผู้ที่มีความเคารพยกย่องสามีอย่างที่สุด เห็นได้จากการขอพรจากสามีด้วยเชื่อว่า เป็นกำลังใจที่สามารถคุ้มครองให้พระนางฝ่าฟันอุปสรรคได้ ดังคำกล่าวว่

"... โทคนนี้โคช้านาคโคมีนประหมภาคแศทอรอง เจ้าจงให้พร
แศทอร พัน หากมีอาณนหมั้นช้อคัมมาเป็นมิ่งพระอง..."

ป.อ. 1 (ผ. 5 ฉ. 7 น. 1 - น. 2)

มีจิตใจอ่อนไหว ไม่มั่นใจกับอนาคตภายหน้า เชื่อเรื่องกรรม เช่น ตอนพระนางใกล้มีประสูติกาล พระนางไข่มั่นใจว่าจะมีชีวิตรอดหรือไม่ ดังคำกล่าวว่

"... อนิจจัง บ่หมั้นเที่ยงจึงแล้ว ถางเทื่อประสูติถูกมรจากห้อง
ซีเป็นแศอย่างโโขตู่ ชิดคชัวเมียนไปสวรรรค์เสียจาก บ่ตู่สงสาน

มันหากันเหียงแท้สัจญญ์ไค้แน...”

ป.อ.1 (ผ.5 ถ.7 น.1)

พระนางโคกมี

บุคลิกโคกมีทั่วไป เป็นนางกษัตริย์ที่มีความเป็นกุลสตรี มีความเมตตากรุณาต่อผู้อื่น
ประพฤติปฏิบัติตามจารีตประเพณี มีจิตใจอ่อนโยน ไม่ทำบุญให้ทานแก่ผู้ทุกข์ยาก ถึงแม้ในศีลธรรม
อันดีงาม มีความศรัทธาในพุทธศาสนา เป็นอันมาก นอกจากนี้พระนางยังเป็นผู้ที่มีใจโอบอ้อมอารี
มีความจริงใจไม่มีอคติ เห็นไค้จากตอนที่ท่านเฝ้าที่เสด็จดูพระสถิตยถะ พระนางไค้ให้ความรัก
เอ็นดูเสมือนหนึ่ง เป็นบุตรซึ่ง เกิดจากพระนางเอง ดังนั้นในฐานะของมารดาเสด็จพระนางไค้ขอ
ว่าปฏิบัติหน้าที่ไค้ดีที่สุด ถึงกล่าวถว้ว่า

“...โคกมีเจ้ามาคา แม่พระองค์นางก็ถูกปลดจากเสด็จมหาบุรุษราชเจ้า
สอนหน้าใหญ่ สูง ส่วนว่า อานนททรงพอลายค่างนางก็อีก 2 ลอกทำ
เสมอกันเพียงหน่วยคา...”

ป.อ.1 (ผ.6 ถ.11 น.2)

มีความเห็นใจหวัอกถูกผู้หญิงด้วยกัน ถึงตอนที่พระนางพิมพามีความโศกเศร้า รำพัน
ถึงพระสถิตยถะด้วยความน้อยเนื้อต่ำใจ เมื่อทราบข่าวว่าพระสถิตยถะเสด็จหนีไป พระนางโคกมี
ไค้ปลอบโยนเสด็จพระนางพิมพทา ไค้ยกถว้ไว้ดังนี้

“...แต่ที่นางโคกมีปากบ่ไค้ นำกายชยหลังไหล สุกเขย
งานจำเป็นแล้วมีในอุ้งเอียงนำแล้ว ยากก็ออกอึ้งเอาเหมือน
แท้ทั้งกาย คั้นหากไค้ยื่นข่าวว่ามุดมอดเมี้ยนชิตายนำให้
ซึ่งราก็อนนี้จักว่า เป็นเหตุเกี่ยว งานแท้สิ่งไค้นางจึงออกสหะ
ไว้ วันตุณคงชิตไค้ยีนข่าว...”

ป.อ.1 (ผ.9 ถ.8 น.1 – น.2)

เมื่อมีความน้อยใจก็กล่าวทักท้วงว่า ตั้งตอนที่พระนางโคหมีถวายน้ำโสรจจิ๋ว แต่
พระพุทธเจ้าไม่ทรงรับ ผู้รับน้ำโสรจจิ๋วของนางคือพระอาทิตย์ ภิกษุผู้มีอายุสั้นและยังไม่สำเร็จ
อรหันต์ ซึ่งกล่าวไว้ดังนี้

"...นางก็ชนรทาเขยอຍฮำหมักตั้งแถว คักเห็นว่บุญโถนอย
ระอาใจเป็นอันแข็ง...บ่สมหวังแท้ความประสงจักอย่าง...
บุญของเขาสั่งมามีน้อยดอกลงหมักทำ ผู้รับโสรจเขาสองเขาเป็น
ภิกษุผู้มีอายุน้อย ๆ เสมอ ความตั้งแถว นางก็โหมมหมักกันน้ำหา..."

ป.อ.1 (ผ.20 ถ.10 น.1)

เป็นผู้มีความตั้งใจอย่างเด็ดเดี่ยว ออกทนต่อความยากลำบาก ตั้งตอนที่พระนาง
ปรารภนาระบวชเป็นภิกษุณีในพุทธศาสนา แต่พระพุทธเจ้าไม่อนุญาตพระนางก็ทนนางสม
เสด็จตามพระพุทธเจ้าไปทุกแห่ง แม้ว่าหนทางจะยากลำบากและทรมาณสักเพียงใดนางก็ทนอด
กลั้น ซึ่งกล่าวไว้ดังนี้

บทาวิทญาลัญยติลาปากกร สงวนลิขสิทธิ์

"...นางก็ทนากสมมายทนความเคียดยาก แถกแห่งฮอน
คว่น้ำแห้งไกล ถิ่นว่ากายบาเนอโคหมีเหนืองหด หน้ำฮำ
กินแต่ไก่่มุกไซ หน้ำคว่ำแถงเหมือนเสือก พระนางก็ทนทุก
แต่ น้ำกายอຍหลังไหล หังเหอใจโง่โคอุปสมภวคเป็น
ภิกษุณีนำถุก..."

ป.อ.1 (ผ.21 ถ.6 น.1 - น.2)

มีอุปนิสัยเฝ้าใจตัวเอง ท่องการความเห็นใจ เมื่อไม่ไถ่สิ่งปรารถนาที่จะประชก
ตัวเองด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น กลั้นใจกาย ทำร้ายตนเอง เห็นได้จากตอนที่พระนางขอร้องให้
พระอานนท์ไปกราบทูลพระพุทธเจ้าให้ทรงอนุญาต ให้นำนางโคหมีมาเป็นภิกษุณี ถ้าคราวนี้ไม่อนุญาต
นางจะผูกคอตาย ดังกล่าวไว้ว่า

"...นางจึงวอนไหวพระอรหันตคุณ... คัมภระของมอญูชาติ
โหมคาคา เป็นอันธาคชีวิตของมกาคา เห็นซิมหมันจึงแหกออกไป
มกาคาซีเอาหมักคองคองนี้ให้ทายทวงชวค พอให้ทายทุก
ฮอนก้านั้นแกห์ถึง..."

ป.อ.1 (ผ.21 ฉ.7 น.1)

พระนางพิชิตา

บุคลิกโดยทั่วไป เป็นนางกษัตริย์ที่มีทุกสมบัติเป็นกุลสตรีอย่างครบถ้วน มีความงามเป็น
เลิศ มีจิตใจอ่อนไหวมีเมตตาากรุณา ประพฤติปฏิบัติในสิ่งที่ถึงงาม มีส่วนช่วยเหลือให้พระสัทธิตะ
ไคยบรรพตพระโพธิญาณ นอกจากนี้ยังแสดงถึงลักษณะเฉพาะของหญิงชาวอีสานในฐานะของมกาคา
นางใฝ่ปฏิบัติหน้าที่อย่างครบถ้วน ใฝ่ใฝ่ขงคุณธรรมสั่งสอนด้วยตนเองอย่างใกล้ชิด มีความรัก
ห่วงใย ไม่คิดทอดทิ้งควยเกรงว่าถูกระเบือนคำพรา เห็นไคจจากตอนที่พระสัทธิตะเสด็จออกบรรพชา
พระนางมีความโศกเศร้าเสียใจมากแทบเอาชีวิตไม่รอด แต่เมื่อคิดถึงถูกพระนางจำเป็นต้องมีชีวิต
อยู่เลี้ยงดูต่อไป ถึงคำถั่วว่า

"...โอหนอ ส้มมาท้าวาคคาคาคาใจทุกอย่าง หลืออุหากซีเอา
หมักคองคองนี้ให้ทวายทวง ก็หากเสี้ยงคายแท้ ราหุรอุกฮอน
เป็นก้าพาทอ แล้วมกาคาซีทวายจาก ซิควรหลือ..."

ป.อ.1 (ผ.9 ฉ.10 น.2)

มีอุปนิสัยใจน้อย เมื่อเกิดความน้อยเนื้อต่ำใจก็มักถือพ้อว่าพันความในใจของคนกับคน
รอบข้าง เพื่อกขอความเห็นใจ เช่นตอนที่พระสัทธิตะเสด็จออกบรรพชา ทั้งนางและอุกไวเพียง
คำพั่ง นางก็ถือพ้อว่าพันว่า

"...พิมพานี้มีกพาคทั้งสนิโคจึงหนีจากความผิด ส้มบบอกให้ดู
เอาซีตั้งสอน ส้มมาหลอนหนีแหกคังคังเป็นทาทน่าย หลือหาก

ว่าพันท้านก็มีอยู่..."

ป.อ.1 (ผ.9 ถ.7 น.2)

นางมีความอับอายหากผู้อื่นกล่าวถึงนางว่าเป็นหม้ายเพราะถูกสามีทิ้ง นางเกิดความ
รู้สึกอับอายไม่อาจสู้หน้ากับผู้อื่นได้ เห็นได้จากตอนที่พระพุทธเจ้าเสด็จกลับมายังกรุงกบิลพัสดุ์
พระนางพิมพาได้ทูลขอพระ เสด็จเห็นพระพุทธองค์เสด็จมีฉัตรมาปกเกล้าว่าพันกับพระราหูตถกถนอยว่า

"...สำหรับแก่พวกกระสีกทั้งหลาย เขาชี้เว้ากันว่าพันท้านคนชั่วทำ
ความผิดใหญ่คละไคยอยู่ในฐานะชั่วแกล้งกัน ความอันนี้เป็นที่หนักใจ
แท้..."

ป.อ.1 (ผ.16 ถ.7 น.2)

"...จึงมานาคาคีละอวยโคกซึ่งหงหันเขาชี้ว่า เกิดเป็นมึงมาไค้เป็น
แม่อย่างอายุเจ็ดเฒ่าพัน... เหตุอันนี้เป็นที่อับอาย..."

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงอนลิขสิทธิ์

ป.อ.1 (ผ.16 ถ.9 น.1 - น.2)

มีอุปนิสัยเจ้าแง่แสนงอน เจ้าคิดเจ้าแค้น เห็นไค้จากตอนที่พระเจ้าสุทโธทนะแห่ง
ราชทูตไปสู่ธอนางมาอภิเษกเป็นมเหสีของพระสัททิศะนางก็ปฏิเสธโดยเพทุบายนางระลึกถึงชาติ
หนหลัง จึงคำกล่าววว่า

"...พระสี่ซาคท่านหากหาความทุกใจให้ถวายให้ล้ำยากซ้ำเดานี้
ซึ่งเป็นแท้... ไค้หากทุกยากแต่หน้าชั่วแสนมิ่ง น้ำค้ำไค้เหือกหมา
แสนเฒ่า... สั้งปรเฮาเถยถูกกัฬา แสนปีเวทุนาชาติไค้ก็มาให้เฮา
เป็นแม่ฮ้าง แสนที่นับบรเวาย ซ้ำฮานี้ชื้อรายหมา... เขม็พระองหา
ใหม่ชอน เป็นเหงามิ่งชวัญก่อนเตอร์ ก้าวเฮานี้พิศุณยานมิ่งบั่น
เฮาก้าวแต่พระสี่ซาคทำทุกใจ เหมือนแท้คังถั่ง..."

ป.อ.1 (ผ.7 ถ.5 น.1 - น.2)

ิณแก่พระองค์หนีจากแดนที่ทุก โสภนน้ำกำบ เหย เพื่อคหน้า
 ประมาณไค อ ปี ไคยในชาว่าพระองค์นุงผากาสา เป็นนิกบวค
 นางทิมพาทังนุงผาขาวตวนแก่งน้ำ จำสีนสงตำนุงผาช่วย
 ไคยในชาว่าพระองค์นอาหารนอย...ก็เสวยอาหารไทนอย
 เสมอคาม...มิโจซอหมันประสงกัถพระองค์นนั้น พงชากิ
 ชันกระสัคโกตประเทศอนมาขอเอาไปเป็นเอกเคำ นางบ
 เคื่องก่อไผ เพาะว่านัทคกับคนนำแกวสามโกของเกำ..."

ป.อ.1 (ผ.17 ถ.8 น.1 - น.2)

พระอานน

บุคติกโคยทั่วไป เป็นกษัตริย์ที่ประตฤกษณ์อยู่ในจารีตประเพณี มีจริยาวัตรทังคางม
 อ่อนน้อมถ่อมตน มีจิตใจเมตตากรรณา มีความอุคสาหะมานะอกทน เป็นผู้มีส่วนช่วยเหลือพระพุทธรเจ้า
 ทอดคจเมสศปัญญาและมีความจำเป็นเลิศเป็นที่เคารพนับถือแก่พุทธสาวกทังปวง นอกจากนึ่งยังมี
 ลักษณะที่แสดงถึงอุปนิสัยของชาวอีสาน คือยกย่องผู้อาวุโส มีความเคารพเชื่อฟังพี่ชายของตน ทัง
 ทอนต์พระพุทธรเจ้าใจอุบายให้พระอานนทเสศจ้ออกบวช ก่อนเขาพิชอกิเชกกับนางกัตตยาณิเมื่อ
 พระพุทธรเจ้าให้ขานรับว่า เก้มใจบวชหรือไม่ พระอานนทก็รับคำ ทังคักถ่าว่า

"...พระองค์ตามองนาส คูรา อานน บควรทิจิสารวนนัท
 นำยั้งให้ลำบาก เป็นของทุมภากถนควรเวนนทิกโกธ
 อานนควรทังพระทนคสังเอาสมเป็นเทคใหม่ ทักกิกโคธ
 ไทชาก...อานนเมือองใจนัท สันนิกไทโยก แก้นันอานน
 ก็ปากบไคกัวย่านนอพุทธโซ แลวจิงปัญญาท้าวให้ชู ขาน
 คำวบบวค..."

ป.อ.1 (ผ.17 ถ.12 น.2)

มีจิตใจอ่อนไหว ไม่มีความมั่นคงแน่นอน หวังไหวไปทามเหตุการณ เมือณบวชแลวกก็ไม่-

อาจทักท้วงได้ ยังคงมีความเกี่ยวข้องกับทางโลก จนกระทั่งพระเจ้าทรงพาทางให้พระอาเนทไฟไป
โฉบ่าเพื่อกันอยู่ในจารีตของสงฆ์ ดังคำกล่าว

"...ใจใหม่เพียงชั้น นาวาคณณ์มียื่นค้ำนำโลก ให้หมู่สงฆ์
ยี่วะเหลือนเป็นหน้าอายแห่ง พระอาเนทไฟถึงสภขึ้นจเวิน
คุณนบไค้ชาค ปงพระกัมมถาณังพิงทาค ใจกัถก่อกุณ...ไม่มี
จิกเกี่ยวของนำแห่งเพียง..."

ป.อ.1 (ผ.18 ถ.3 น.1 - น.2)

มีความเมื่อสัตย์จริงใจรักและห่วงใยที่ชายของตน คอยปรนนิบัติรับใช้ด้วยความเต็มใจ
เห็นได้จากตอนที่พระพุทธเจ้าไปจะเสด็จกลับขึ้นที่ปรินิพพาน พระอาเนทไฟก็อยู่ปรนนิบัติรับใช้อย่าง
ใกล้ชิด ดังคำกล่าว

"...พระอาเนทไฟพระองค์ เทียวหา โสมไม้สุกขามูรที่อยู่เห็น
สมควรร... ก็ปุ้จิวรตงไว้หลังจำนัญญตว... นิมมพระอง
สระ เค็คพิทอยู่ทีโถกนโสมอ้งงามพิงค... พระอาเนทไฟ
บักกุงานแก้ว บิให้ไผ่เซ้าเทียวไป..."

ป.อ.1 (ผ.25 ถ.12 น.1 - น.2)

มีอุปนิสัยอ่อนน้อมถ่อมตน เคารพผู้มีอาวุโส ให้เกียรติและยกย่องบุคคลโดยทั่วไป ดัง
ตอนที่พระอรหันต์ไค้ชอให้พระอาเนทไฟแสดงธรรมเทศนาเรื่องวิวาหมกคต พระอาเนทไฟก็กล่าวให้
พระกัสสปและพระอุปปาลิซึ่งเป็นพระอรหันต์ผู้มีอาวุโสแสดงธรรมเทศนา ดังความกล่าว

"...วิวาหมกคตของพระพุทธเจ้าอาเนทไฟแสดง เพราะ
ปรวมถาณทั้ถาน ชันมองยอกพระกัสสป พระอุปปาลิ
ก็แสดงบมิหมกคตวสุอัน แก้นั้พระยาสามถุอราชเจ้าทั้งหลาย
อ้นหากพากันกัษบไหว กัสสปผู้ใหญ่มณมหาเถนเจ้า

แสดงในเรื่องวิวาหมงคลของพระบาท พระกัศสัปธัมว่าแสดง
บ่ไค่ วงพระเจ้าแต่หลัง เสาบวคเมื่อแก่ เจ้าภาษาธรรมชู้มาก
มีเกอานน..."

ป.อ. 1 (น. 1 ถ. 2 น. 2)

มีความเคารพไม่ละเมิดเรื่องส่วนตัวของผู้อื่น โดยเฉพาะเรื่องพุทธประวัติ พระอานนท์
มีความเคารพศรัทธามาก ก่อนแสดงเทศนาธรรมเรื่องวิวาหมงคลก็ไค่กล่าวขออภัยต่อหน้าทีประชุม
สงฆ์ ทั้งความกล่าวไวคังนี้

"...อาทมาจักแสดงในเรื่องวิวาหมงคลของพระบาท
ขออภัยแก่พระเถระเจ้าทั้งถวญของ พระอานนท์แสดงกถา
กัณเฑาะณชเญอก บมีฟังปานน้ำเลือนไหลแทนแล้ว..."

ป.อ. 1 (น. 1 ถ. 3 น. 1)

มีความอุทสาหะในการ เฝยแพร่พุทธศาสนา ตลอดจนมีความสามารถในการแสดง
ธรรมเทศนา ซึ่งแสดงให้เห็นว่ามีวจจำเป็นเลิศ ทั้งความกล่าวไวคังนี้

"...จึงสำแดงถ้ำกับถ้อยมีโห้ชากสายหิ้วขอเฑาะนพระสุก
พระอภิธรรมมา พ้าพอมมีโห้ชากสาย หลายคันไค่ 3 เกือน
เป็นเชคญง..."

ป.อ. 1 (น. 1 ถ. 2 น. 1)

มีจิตใจอกนแอ ซาคความเข้มแข็งไม่กล้า เฝยญหน้ากับเพญการณที่คัมชัน ซึ่งทำให้เกิด
ความสะเทือนใจอย่างทีสุกไค่ กังทอนทีพระพุทธเจ้าไค่เสกัจคัมชันปริเวศพาน พระอานนท์ไม่
อาจหนอญุ่ความหายทีมาพรากพระพุทธองค์ไปก่อนหน้าไค่ แอมหนีไปเสยใจอยู่เพียงถ้ำทัง กัง
คำกล่าววว่า

"...อาบน้ําให้ดั่งแฉว เหมือนคังอกจักแตกม้าง...เจ้า
อาบน้ําก่อสสนะออกจากที่นั่น หนีไปหื่อน เถิงที่ทุกทักเอาจมือ
จับใส่คากุกกี อังโงโงมยอด้งแฉวแฉวแฉว..."

ป.อ.1 (ผ.26 ถ.6 น.2)

"...พระองค์เจ้าไค่ตามพระอรหันต์ทั้งหลายจึงบอกว่า
พระอาบน้ําหนีไป ยืนอังโงโงให้ในกุกกีด้งใหญ่..."

ป.อ.1 (ผ.26 ถ.7 น.2)

มีอุปนิสัยใจน้อบ ไม่อาจเก็บความรู้สึกไว้ภายในไค่ คัง เซนทอนที่พระพุทธเจ้าไค่เสด็จ
กัมธันขปรีนิพพาน พระอาบน้ําเทก็แสดงความรู้สึกฟูมฟาย ทักพ้อว่าพันเป็นที่น่าเวทนาบั้งนั๊ก คัง
ความว่า

"...ชนดทาไหลหตั้ง...มยอด้งแฉว...พระองค์
นองโงมยอด้งแฉว...บักน้ําหมกนอพระองแฉวอาบน้ําหนีบัก..."

ป.อ.1 (ผ.26 ถ.10 น.2)

พระสาวกปริวารและพระโมคคัลลาน์

ผู้รับนําศุภกถิ์กัถะครทั้งสองนี้ไว้ร่วมกันก็เพราะเนื้อเรื่องมีไค่กล่าวถึงบุคคิ์ของแถ่ละ
คนไว้แก่นจัก กล่าวถึงทั้งสองอย่างรวม ๆ กันเท่านั้น

บุคคิ์ทั่วไปของพระสาวกปริวาร เป็นพระอัครสาวกเมืองชวา ส่วนพระโมคคัลลาน์เป็น
พระอัครสาวกเมืองชายองพระพุทธเจ้า มีสติปัญญารอบรู้ ถลอกจนมีความเก่งกล้าสามารถเป็น
ผู้มีจิตใจเมตตากรุณา ประพฤติปฏิบัติกามจารีของสงฆ์ในพุทธศาสนาอย่างเคร่งครัด เป็นผู้ช่วย
เหลือพระพุทธเจ้าในการวางรากฐานและเผยแผ่พระพุทธศาสนา กอเนที่ทั้งสองจะบวชเป็น
พระอรหันต์ก็มีลักษณะที่แสดงว่าเป็นผู้ที่มีความเฉลียวฉลาด ไซ้ความคิดและเหตุผล นอกจากนี้
ยังมีลักษณะ เป็นผู้เฝ้า คังถอเนที่ยังมีไค่บวชเป็นพระอรหันต์ทั้งสองมีอุปนิสัยชอบการรื่นเริง

สนุกสนานกับการเที่ยวเตร่ เพื่อแสวงหาความสุขให้กับตัวเอง ในที่สุดก็คิดว่าสิ่งที่ได้กระทำนั้น ไม่เกิดประโยชน์และไม่ใช้ความสุขที่แท้จริง จึงตัวอย่างค้ำถั่วว่า

"...หากไปเที่ยวเล่นทางที่โต มีบริเวณอันงามไป น้าชัคแห่
ถึงหาชอยเสมอกาม...สองภรรยาจรรจาเห็นทีโดยชอบ
แล้ว จึงพาบริเวณคนละชอยไปเล่นกันนั้น...สองภรรยาที่เอา
กันเอี่ยมหูสนุกยิ่ง..."

ป.อ.1 (ม.14 ถ.21 น.1 - น.2)

"...การเล่นพอเป็นเครื่องหลอกล่อให้เขาเฝ้าแก่กาย เขาทั้งสอง
ควรแสวงหาแทมคนอันประเสริฐ แสวงหาวิโมกขธรรมอันเลิศล้ำ
ไปหน้า อยู่เย็นดีก็หัว เขาสนุกเล่น... เขาทั้งสองมาหนีไปบวช
สร้างเขียนคู่อีกกองมหานอง เจ้าประเพณี... จึงชวนประวิวาน
พอมฟ้าหมดดวงทุกคน ประวิวานสกอตพอมเห็นศีลสารภาพ..."

ป.อ.1 (ม.14 ถ.22 น.1 - น.2)

มีความตั้งใจในการแสวงหาความรู้ เคารพครูอาจารย์ เห็นได้จากตอนที่ทั้งสอง
ทัศนินิ จอดอกบวช เพื่อแสวงหาความรู้และวิโมกขธรรมก็ได้เลือกเรียนในสำนักของปริพาชกซึ่งเป็น
ผู้ที่ได้รับยกย่องและได้รับความนับถือมากในเวลานั้น ทั้งสองได้ตั้งใจศึกษาหาความรู้จนหมด
ความสามารถของครูไม่อาจนำความรู้อื่นใดมาถ่ายทอดได้อีก ทั้งสองจึงคิดหาทางเรียนจาก
อาจารย์อื่นต่อไปอีก แต่ก่อนจะไปที่อื่นก็คิดว่าโดยตรงให้อาจารย์สะเทือนใจ เพียงแค่ขออนุญาต
ไปเที่ยวเท่านั้น จึงค้ำถั่วว่า

"...สองสหายก็จากกันแล้วเห็นทีโดยชอบ จึงพากันเข้าไปหา
เจ้าธรรมาเถาเทศ พวกเราทั้งสองขอขากันไปเที่ยวเล่น
เวลาเย็นจึงชี้ขาว ธรรมาก็อนุญาตให้สองเจ้าเถาไป..."

ป.อ.1 (ม.14 ถ.23 น.2)

มีความซื่อสัตย์และจริงใจต่อเพื่อน ทั้งตอนที่ทั้งสองได้ตกลงกันว่า จะแยกกันออกไป
เสาะแสวงหาผู้ทรงคุณความรู้เป็นอาจารย์ หากผู้ใดพบก่อนก็ให้ส่งข่าวบอกกัน อุปติศ ซึ่งต่อมา
คือพระสารีบุตร เป็นผู้พบกับพระอัสสชิเกิดความเลื่อมใส สัมถราบข่าวพระพุทธเจ้าเกิดศรัทธาใค
บวชเป็นสาวกในพุทธศาสนา แต่ก็ไม่ได้มีสติปัญญาที่ไหว้แก่โกวิทหรือพระโมคคัลลาน์ ดังคำกล่าวว่

"... แก่นอุปติศจึงอำลาเจ้ามหาเถรผู้ประเสริฐ เกาฬฆิกข
ทาวมาน ไปเอาเพื่อนหมู่สหาย เพราะมีความสติปัญญาไว้น่ากิน
แก่อน ผู้ใดหากไปพบผอ โมกขาทำอันประเสริฐให้ดูไซ
แจ่งทอดก็..."

ป.อ. 1 (ผ. 15 ถ. 2 น. 1)

มีสัมมาคารวะอ่อนน้อมต่อมณ บกย่องให้เกียรติบุคคลอื่น ทั้งตอนที่อุปติศได้พบกับ
พระอัสสชิ เกิดความเลื่อมใสศรัทธากล่าวทักทายด้วยถ้อยคำอ่อนหวาน มีสัมมาคารวะว่าดังนี้

"... ผู้เป็นเจ้ามาพักอยู่สำนักเจ้าอาวาสแห่งใด ไฉนบอกให้
ทนภระองจึงงามยิ่งวาสนา กิริยาท่าพ้อม อินทนนคองงาม
... อุปติศก็ยกมือขึ้นเองศุภกัมฆาเว เกาฬฆอหิมมิให้ทาน
เทศสนาโมกขาทำอันเลิศล้ำ พอให้เงียงฟังแศทอ..."

ป.อ. 1 (ผ. 15 ถ. 1 น. 1)

พระราหู

นุกถิกโคยทั่วไป เป็นบุคคลที่มีอารมณ์อ่อนไหว มีความเมตตากรุณาเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่
มีกิริยาและอัธยาศัยงดงาม เป็นผู้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา เมื่อบวชเป็นสงฆ์ในพุทธศาสนาได้
สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ถัดขณะนั้นที่นาสนธิ์อีกประการหนึ่งคือ เป็นผู้ที่มีความกตัญญูต่อบิดา
มารดา เห็นได้จากตอนที่พระนางพิมพาใช้ให้พระราหูไปขอทรัพย์มีค่าจากพระพุทธเจ้า เพื่อเป็น
สิริมงคลในการดำรงชีวิตต่อไปในภายหน้า พระราหูก็ปฏิบัติตาม ดังคำกล่าวว่

"...ราชูรเจ้ากามลงบนอบเจ้าสัพพัญญุณท์ กถาวทกถอบตาม
แมตังมาคา...โหหาราหุณผู้เป็นอุกใหม่ขอขมขัมกับพระพ้อเจ้า
ไปเป็นแกวมังขวัญ... เป็นมรดกไปสืบสร้างแทนเชื่อแน่นคิน
แทน..."

ป.อ. 1 (ผ. 17 ถ. 14 น. 1)

มีความเคารพศรัทธาใหญ่ เมื่อมีโอกาสทดแทนคุณใดก็จะกระทำโดยยินดียิ่ง ถึงตอนที่
พระเจ้าสุทโธทนะผู้เป็นพระอัยกาประชวรด้วยพระโรค พระราชูรก็ไต่เสด็จคึกคึกมาพระพุทธรเจ้า
มาโปรดพระอัยกาด้วย โดยการตั้งจิตอธิษฐานให้พระอัยกาพ้นจากการทรมานด้วยโรคภัยไข้เจ็บ
ถึงความมา

"...พระราชูรเจ้าสมณะเจมหนประ เสกก็อหิตานเสียงคังในใจ
โห้กัณ แกนอาคมาโคชชววยสงโททิจานนำพ้อคังแกคว
เป็นเวสสันทรเจ้าปางนั้น กอมาพระบิกาคเเอาซาให้เป็น
ทาน... บมิกเคียคเทให้พระบิกานบประหมาก อเนเป็น
สัจจะแท้ในใจ เป็นอันแนมูธา เอามือตบแวงซาบาทพระ
บิคุเถกเจ้า โดคานนี้ให้แลนหาย เจรราชูรก็เอามือตบ
คันบาทของปู่ โดคานแวงซาบาทของพระบิคุเถกเจหาย
เสียง อยู่เอย็น..."

ป.อ. 1 (ผ. 20 ถ. 16 น. 1 - น. 2)

เป็นผู้มีจิตใจอ่อนน้อม สอนง่ายและฉลาดรอบรู้ เรียนรู้อะไรต่าง ๆ ใ้รวดเร็ว เห็น
ได้จากตอนที่พระนางพิมพาใช้ให้พระราชูรไปขอทรัพย์กับพระพุทธรเจ้า พระพุทธรองค์ทรงเห็นว่า
เป็นของไม่เที่ยงแท้จึงประทานโอวาท เทศนาในเรื่องอริยทรัพย์ 7 ประการ ทำให้พระราชูรเกิด
ศรัทธาเต็มใจสละบรรพชาเป็นสามเณร ถึงความมา

"...พระองค์จึงเทศนาในทองอริยทรัพย์ 7 ประการให้สว่าง

เจ้าราหูรไกทั้งมีจิกอ่อนนอม ใจนั้นเบิกบาน กานที่ขีเมือ
 คอบเจ้ามาคาทนมเ เจ้าราหูรบเดื่อใจทั้งทอคุณเดยขอสัสม
 ซันเป็นสมมเดมนำพอ..."

ป.ธ.1 (ผ.17 ฉ.15 น.1)

พระเทวทัต

บุคลิกโดยทั่วไป เป็นภริยาที่มีความเก่งกล้าสามารถ มีนิสัยชอบในทางร้าย อิจฉา
 ริษยา ไม่ชอบให้ผู้อื่นได้ก็เห็นอกเห็นใจ ชาคความยังคิด ไม่มีเหตุผล ทำอะไรก็มุ่งหวังผลประโยชน์
 มีความโลภอยู่เป็นนิสัย นอกจากมีลักษณะตามที่กล่าวแล้วยังมีอุปนิสัยอีกใหญ่ไ่สูง เห็นได้จาก
 ตอนที่พระ เทวทัตได้บวชเป็นพระสาวกในพุทธศาสนา ก็คิดถึงตนเป็นใหญ่ ท่องการให้คนทั่วไป
 เคารพกราบไหว้ถนถัง เช่นพระพุทธเจ้า ดังกล่าวไว้ว่า

"... เสด็จองค์อันหนึจากพระพุทธเจ้าแท้เพื่อนฝูง ไปสมมาคม
 แท้หากระสัของอื่นให้คนทั้งหลายมาชมรบไหว นัถือแท้แห่งเอา
 เอาให้เหมือนพระพุทธเจ้า เหมือนกันนมมีแปก เอาช้ทำใหม่
 ประริวานมากถนเหมือนแท้ตั้งพระอง..."

ป.ธ.1 (ผ.18 ฉ.13 น.1)

มีนิสัยอาฆาตแค้น พยายามทรงแเวร เห็นได้จากตอนที่พระ เทวทัตขอให้พระพุทธเจ้า
 มอบอำนาจในการปกครองดูแลสงฆ์แก่ตน แต่พระองค์ไม่อนุญาตเนื่องจากฐนนิสัยของพระ เทวทัตก็
 ทำให้พระ เทวทัตมีความเคียดแค้นมาก ดังความกล่าวไว้ว่า

"... เทวทัตก็คิดเคียดให้ในใจทุกสิ่ง พระ เทวทัตก็ผูกอาชาค
 หนึนเวนพระเจ้ากอมมา... มีน้ำจิกว่าจิกทำเหมบางองพระเจ้า
 บัชาคสาย ที่นี้เอาจิกทำอันถฮาย ให้พระโคตมถำปากคาให้
 มุกถอกเวียนถายเสียง..."

ป.ธ.1 (ผ.19 ฉ.2 น.1)

นอกจากจะมีอุปนิสัยโหดร้าย เห็นผิดเป็นชอบแล้วยังชักชวนให้ผู้อื่นหลงผิดเพียง เพื่อหวังประโยชน์ส่วนตน เห็นใจจากคนไปขู่เหย้าไ้พระ เจ้าอชาตศัตรูพระเจ้าพิมพิสารผู้เป็นเมตตา และขึ้นปกครองบ้านเมืองแทนส่วนตนเองก็ศึกษาทางพระพุทธเจ้าเพื่อจะได้เป็นใหญ่ในหมู่ พุทธสาวกทั้งหลาย และมีกำลังของพระเจ้าอชาตศัตรูคอยสนับสนุน ทั้งความกล้าหาญทั้งนี้

"...ควรชีวิตอ่านชำระบิคาเสียก่อน จึงชี้ได้เป็นเอกราชแท้
ผู้มีเจ้าข่มเหง ก้าวของเขาก็จักศึกษาชำระโลกมเสมอพัก
เอาชี้แทนพระพุทธเจ้ามีเหตุเกี่ยว..."

ป.อ. 1 (น. 19 ถ. 2 น. 2)

สรุป เมื่อได้ศึกษาบุคลิกลักษณะนิสัยของตัวละครสำคัญ ทั้งตัวละครเอกและตัวละคร รองจากยอดแล้ว ผู้วิจัยเห็นว่าบทบาทของตัวละครแต่ละตัวมีความสัมพันธ์กับการดำเนินเรื่อง โดยตลอด สะท้อนให้เห็นลักษณะเฉพาะของท้องถิ่นอีสาน เน้นโครงเรื่องให้เด่นชัดขึ้นโดยเฉพาะ การสรรเสริญพระคุณขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ควบคู่การกำหนดบทบาทของตัวละคร แต่ละตัวไว้อย่าง เหมาะสมกับเนื้อหา เหมือนกับ เป็นเหตุการณ์จริงที่เกิดขึ้นได้กับคนทั่วไป จึงทำให้เนื้อเรื่องและตัวละครมีความสมจริงยิ่งขึ้น ทั้งนี้จึงกล่าวได้ว่าตัวละครในเรื่องปฐมสมโพธิ ฉบับวัดโฆสิตองสว่างมีลักษณะ เฉพาะของท้องถิ่นอีสาน เพราะบุคลิกตัวละครสะท้อนให้เห็นความคึก คำนิยมบางประการของชาวอีสาน เช่น การเป็นแม่หม้ายของสตรีในสายฟ้าของสังคมไทย การประพฤติปฏิบัติระหว่างพ่อ แม่ ลูก และสามีกับภรรยา ดังตัวอย่างที่กล่าวมาแล้วข้างต้น

ในการศึกษาวิเคราะห์ วิจัยตัวละครในวรรณคดีนั้น ผู้ศึกษาวิเคราะห์ วิจัยมัก แสดงความคิดเห็นแตกต่างกันออกไปทางทัศนคติ อย่างไรก็ตามในการศึกษาวิเคราะห์ วิจัยฉบับ ย่อของค่านึงถึง เหตุผลอันเหมาะสมและจุดประสงค์ของการสร้างวรรณคดีขึ้นนั้นก็สมควรด้วย

กถาวิในการประพันธ์

กถาวิ หมายถึง วิธีการซึ่งผู้แต่งนำมาใช้ในการถ่ายทอดความคิด หรือความ -

สะเทือนใจ²²

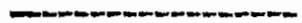
กลวิธีในการประพันธ์จึงหมายถึง วิธีการเสนอเรื่องและการดำเนินเรื่องโดยใ้
ดูยาบที่ทําให้ดูทั้งและดูอ่านเกิดความสนใจ ซึ่งผู้ประพันธ์จะเลือกใช้วิธีใดก็ขึ้นอยู่กับเนื้อเรื่อง
และเนื้อหาสาระที่จะเสนอ

ปฐมสมโพธิเป็น เรื่องที่ผู้แต่งใช้กลวิธีนำเสนอกด้ายกับนิทานชาดก โดยการปูพื้นฐานให้
ผู้ฟังและผู้อ่านทราบก่อนว่า เป็นนิทานในพระสูตรในหัวข้อที่ว่าด้วยวิเวกของพระพุทธเจ้าซึ่ง
เป็นนิทานชั้นสูงทําให้ดูทั้งและดูอ่านเกิดความเต็มใจศรัทธาแล้วจึงกล่าวถึงเนื้อเรื่อง โดยให้
บรรดาพุทธสาวกอาราธนาให้พระอานนท์เล่าเรื่อง ทั้งนี้พระพุทธสาวกต่าง ๆ จึงเปรียบ -
เสมือนเป็นตัวแทนของผู้ฟังและผู้ดู ขณะดำเนินเรื่องก็จะมีเหตุการณ์ต่าง ๆ มาช่วยเสริมสร้าง
บารมีของพระพุทธเจ้าให้เด่นชัดขึ้น มีการกล่าวถึงอภินิหารของตัวละครในเรื่องแทรกอยู่บ้างตอน
เพื่อแสดงให้เห็นถึงความเกี่ยวเนื่องกันกับนิทานชาดกต่าง ๆ ที่มีแทรกอยู่ในเนื้อเรื่อง ตลอดจน
กล่าวถึงอนาคตภพของตัวละครบางตัวไว้ด้วย

ทั้งที่กล่าวมาแล้วว่าปฐมสมโพธิเป็นวรรณคดีที่มีเนื้อหามุ่งสรร เสริญพระคุณหนักไปในทาง
อิทธิปาฏิหาริย์และบุคลาธิษฐาน โอบมุงหวังที่จะโน้มน้าวจิตใจคนให้เต็มใจศรัทธาในพระพุทธ-
ศาสนา ก่อให้เกิดการปฏิบัติธรรมในโอกาสต่อไป ทั้งนี้ผู้วิจัยจึงขอล่าวถึงกลวิธีในการประพันธ์
ปฐมสมโพธิฉบับวัคไหมดองสว่างในกานการไขบุคลาธิษฐานและอิทธิปาฏิหาริย์ตามที่ปรากฏในเรื่อง
นี้เท่านั้น

การไขบุคลาธิษฐาน

บุคลาธิษฐาน หมายถึง มีบุคคลเป็นที่รัก, พึ่งยกคนหรือสิ่งที่เป็นรูปธรรมอื่น ๆ ขึ้นมาเป็น

²² บุญงศ์ เกศเทศ, วรรณกรรมวิเคราะหุ (กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัดกัทธิบัณฑิต, 2525 , หน้า 57.

หลักในการอธิบาย เช่น เปรียบเทียบเหมือนพญามาร, คู่กับขรรมาธิฐาน²³

ขรรมาธิฐาน คือการแสดงหลักการอันเป็นปรัชญาล้วน ๆ ใช้สำหรับผู้มีพื้นฐานทางความรู้เบื้องต้นมาแล้ว ให้ใช้ตรรกวิทยาในสภาวะธรรมทั้งหลาย ให้รู้เห็นตามความเป็นจริง²⁴

กลวิธีในการประพันธ์ที่ขุคคาธิฐานเสนอเรื่องราวและเนื้อหาในรูปแบบต่าง ๆ จัดเป็นการใช้โวหารชนิดหนึ่งในการเรียบเรียง ทั้งยังเป็นการแสดงความสามารถของผู้แต่งในการสื่อสารเรื่องราวและเนื้อหาไปยังผู้อ่านและผู้ฟัง

โวหารขุคคาธิฐานนี้แต่เดิมเคยใช้เป็นโวหารในการเทศนาคู่กับขรรมาธิฐาน ซึ่งทางพระท่านได้อธิบายว่า "ขุคคาธิฐานเทศนา" คือการเทศนามีบุคคลเป็นที่ตั้งคือเทศนา - วิจารณ์ หรือแสดงโดยยกขึ้นอ้าง หรือยกคนเป็นหลักฐานในการอธิบาย (Exposition in terms of person) ส่วน "ขรรมาธิฐานเทศนา" คือการเทศนามีธรรมเป็นที่ตั้ง หรือเทศนาธรรมแสดงโดยยกหลักธรรมหรือคำสภาวะขึ้นอ้าง (Exposition in terms of ideas) จากคำอธิบายนี้จึงสรุปได้ว่า โวหารขุคคาธิฐานที่ใช้ในทางพุทธศาสนา หมายถึง การยกสิ่งที่ เป็นนามธรรมให้เป็นรูปธรรมหรือการยกสิ่งที่ไม่มีชีวิตเช่นเดียวกับคน หรือยกสิ่งที่ไม่ใช่คนให้เหมือนคน²⁵

ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าขุคคาธิฐานคือวิธีแสดงธรรมเทศนาโดยยกตัวอย่างบุคคล ยกสิ่ง-

²³ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525, หน้า 474.

²⁴ มณี พยอมยงค์, "การวิเคราะห์และเปรียบเทียบมหาชาติฉบับภาคกลาง ภาคเหนือ ภาคอีสาน และภาคใต้," วิทยานิพนธ์ปริญญาโท บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, 2519, หน้า 2.

²⁵ พระราชวรมณี, พจนานุกรมพุทธศาสตร์ (กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2520), อ้างถึงใน วงศ์อน สุขบาง, เรื่องเดิม, หน้า 179.

ที่เป็นนามธรรมให้เป็นรูปธรรม และยกสิ่งที่ไม่มีชีวิตให้มีชีวิตเช่นเดียวกับคน จึงเป็นวิธีการแสดง
 ธรรมชาติที่ทรงการใหญ่โต เข้าใจและสามารถกำหนดจรรยาได้ง่ายขึ้น

ในปฐมสมโพธิฉบับวิวัฒนาการใหม่ทองสว่าง ไข่มุกดาภิธานอธิบายสิ่งที่เป็นนามธรรมใน
 ลักษณะของรูปธรรม หรือยกนามธรรมมาให้ผู้อยู่ในรูปของรูปธรรม หรือใ้เฝ้ามองครั้งยกสิ่งที่ไม่มี
 ชีวิตหรือสิ่งที่ไม่ใช่คนให้มีกิริยาอาการ ประพฤติปฏิบัติได้เหมือนคน การไข่มุกดาภิธานจึงเป็นการ
 เพิ่มทุนความสนใจและความเข้าใจในเนื้อหายิ่งขึ้น ใน ป.อ.1 มีมุขดาภิธานปรากฏอยู่หลาย
 ตอนและมีลักษณะเด่นน่าสนใจอย่างยิ่งสำหรับการศึกษาวិเคราะห์ ซึ่งผู้วิจัยขอกล่าวถึงโดยแยกให้
 เป็นไปตามลำดับเนื้อเรื่องของผู้แต่ง เสนอไว้ดังนี้

มุขดาภิธานที่ผู้แต่งกำหนดให้ธรรมชาติทำกิริยาคล้ายคน กล่าวแสดงไว้ว่า

"...ฝูงหมู่อังคองควงโดยอวณอณาย น้อมนอศเข้าเหมือนอากาศ
 กมธาย เหมือนน้เขินสมเค็จพระยอกฟ้าชมกั๊กินหมม นางก็แกลเห็น
 ไม่อ้งงามกำใหญ่ เบียบเหมือนคังสวนที่ปกว้างพายท่าแห่งพระอิน นางก็
 คีใจแทเขยชมทวงคอก ฝูงหมู่ออกไมยานพอมคูกวง ลมคักคองเกสรหม
 อ่อน ฝูงคอกไม้จุมยานแหมกับ เหมือนนังขิมวีฐาน ปากเว้าหิวแหมค
 พระอง แ่นนางขอกแก่เจ้าขุนหลวงผู้ใหญ่ใหญ่คละเล็ยงแก้วสีวิกา
 ทักจอกชคกันไม่อ้งควงยอกสูง ฝูงหมู่นักสามเจ้าทั้งหลายทักจอกตาม
 เลียบคามพระถานกว้างอณาม แ่นนอินพรหมพอมเทวคา โหดลั้ง
 ดูจักว่าสมเค็จพระนางขิประสุคยุดานไม่อ้งกว้างอณาม ก็หากเด็ยยาม
 แถจวนพระนางขิประสุค นางก็คคอกยากจับง่าไม่อ้งควงยอกงาม แ่นน
 อังใหญ่อณอณมเอาปายถงถุม นางก็จับยอกง่าไม่อ้ง..."

ป.อ.1 (ผ.5 ส.10 น.1 - น.2)

ตัวอย่างที่ยกมากล่าวข้างต้นนี้แสดงให้เห็นว่าถึงไม้และไม้คอกต่าง ๆ ทำกิริยาอาการ
 เหมือนคน คือกราบขูลเชิญให้พระนางสิริมหารายาประทับชมความงามของธรรมชาติ คอกไม้-

ทาง ๆ ทำอาการเหมือนคนคือยิ้มแบ้มกล่าวทักทายพระนาง และเมื่อพระนางปรารถนาที่จะทรง
จับกิ่งรัง กิ่งรังก็เหมือนมีชีวิตรู้ใจพระราชประสงค์จึงโน้มกิ่งลงมา เพื่อให้พระนางจับ

ความตอนนี้อาจตีความหมายได้ว่า ป่านี้มีความมั่งคั่งมากเต็มไปด้ายพันธุไม้ภานาชนิด
ทำให้ผู้คนไปมาคั่งหนุกทักเพื่อชมความงาม หรืออีกประการหนึ่งอาจตีความหมายได้ว่าพระนาง
สรีรมหาญา เป็นผู้มีบุญบารมีสูง เมื่อปรารถนาสิ่งใดก็ทำได้ตามพระราชประสงค์ มียูนิตรีรับ
สนองพระราชประสงค์ได้ทุกเวลาและสถานที่ ซึ่งกิ่งไม้รังและหนูกอกไม้โน้นอาจหมายถึงชาวบ้านที่
ที่อาศัยอยู่ริมทาง เมื่อพระนางเสด็จเข้ามา พวกเขา ก็แสดงความจงรักภักดีด้วยการถวายการ
ต้อนรับ พระนางจึงตอบแทนน้ำใจความจงรักภักดีด้วยการผูกพันและทักทายพวกเขาเหล่านั้น

นุกตาธิฐานที่กำหนดให้สรรพสิ่งมีชีวิตอากาศเหมือนคนก็คือ กอนที่พระสัทธกถะเสด็จ
ประพาสนในอุทยานหลวง โคกถ่าวแสงไว้งนี้

"...อันว่าท้าวโพธิญาณคนประเสียดะเถียบเหลนส่วนกว้าง
เหี้ยวชม มีนุกอ้อของชมองพุทธมาก พือปิกขันถวายอ้องอ่า
เสียง เขาก็ชมอง เจ้าโพธิญาณขยับแห่ นกสรวีกาอ้องอ่าเสียงอวน
อ้อนหวานเป็นคัง เสียงคนแห่ สรวีกาเว้าม่วนเป็นเสียงชมมแห่
วาราทอพระอง อันว่าเกสรไธมาถาควงคอก ก็หากแต่ละเพ
แห่งเหี้ยวเปี่ยมัน บ่เหมือนคังคอกแก้วโพธิญาณอันประเสียด
เข็มพระอง เข็มชมชอนคอกแห่งเหี้ยวบ่เป็น พระองกัณลัญแก้ว
สรวีกาเว้าม่วนน้า..."

ป.อ.๑ (น.๑ ๓.๑ น.๒)

ข้อความนี้แสดงให้เห็นว่านกสรวีการ้องกล่อมชมพระบารมีและเจรจาเป็นภาษาธรรมชาติ
เพื่อเตือนพระสัทธกถะให้มิจกระดิกถึงพระโพธิญาณ ซึ่งอาจตีความได้ว่าขณะที่พระสัทธกถะเสวย
ความสุขสำราญอยู่นั้นไม่มีใครอาจเอื้อมเตือนพระองค์ได้ มีแค่ธรรมชาติเท่านั้นที่ถ่ายทอดความ
รู้สึกถึงกองมสงบ เบื่อเกินสิ้นในใจเตือนความรู้สึกภายในให้บังเกิดความรู้แจ้งเห็นจริง คังนั้น

เสียงนกลสาริกาก็เป็นเสมือนหนึ่งความคึกของพระองค์เองที่ก้าวเกินคนให้ระลึกถึงความไม่เที่ยงแท้แน่นอนของความสุขทั้งปวงที่ทรงมีอยู่ในเวลานั้น

บุคคลาธิษฐานอีกรูปแบบหนึ่งที่ผู้แต่งกำหนดให้สรรพสิ่งทำกิริยาอาการเหมือนคน ก็คือ ตอนที่พระสัทธาตุดะเสด็จออกบรรพชา ณ ริมฝั่งแม่น้ำโอฆะ เสร็จจากปลงพระเกศาแล้วได้คร่ำครวญสั่งให้นายฉันทะนำมากัณฐกะและเครื่องทรงกัณฐะไปถวายพระเจ้าสุทโธทนะ ทรงทราบ เมื่อกัณฐกะได้ยินดังนั้นจึงคิดว่าตนเอง เป็นสัตว์ที่วิญญูได้เป็นเสนาหะของพระสัทธาตุดะ เมื่อเสด็จออกบรรพชาก็เลยเป็นญูอย่างยิ่ง ก่อไปนี้แม้จะมีชีวิตอยู่ต่อไปก็คงไม่มีประโยชน์อันใดควรทำถวายชีพของตนเสียจะดีกว่า ทั้งความกลัวว่าไว้วางใจ

"... เมื่อนั้นอัสสครมาคันตักตัวประเสิก โคป็นนายสันสาบไหว
 ภาเจ้าว่าซีเมื่อมา ก็คึกคังแคลนไฟกายกบพาศดง เพาะว่าบ่อยาก
 ไกพหากเจ้าจิณนอมคึกนำ กัณฐะโคกเทซึมาไกลเหิงห่างแห่ง
 สูดุที่น้ทาบแล้วส้าง กัณฐะเฮานี้ก็เป็นสัตว์เคี้ยวสาบเท่ ๆ กัณฐะ
 บ่เป็นประโยชน์ ซึไปเลาเทอเองโคกเทกับเป็น แคน้กัณฐะคันตักกัณ
 หมอมเขาไปเดยคิของพระบาท น้หากไหลพาศกยอย เหมือนคังคน
 พระก็บ้ายหลังมา มีวาจาถ่านถ้าวคันตักเอย ท่านหากมีคองมากถ่านนำ
 แทนแห่งเฮา พกเฮาซวามมาไกลโคกเดิงที่นี้ คันเฮาหากโคกเป็นพระ-
 พุทธเจ้าแล้วคูดันเป็นขี้ส้ม ใให้ทานกับ เมื่อแทน้านายสันเสียก่อน
 วกก็อกบโคกัณฐะถ้าวคัน นายสันก็รับเชือกโคกัณฐะมาทางเกา ม้คัน
 ตักกัณฐะป็นหน้ากัณฐะหลัง เหลียวก่าไกลพระองค์ 3 ก้าว เหลียวมา
 หลาบเถา พอแห่วคิแสงตา เหลียวมาบเห็นเมทานุครราชเจ้า
 อกม้างแตกกาย นายสันก็มีน้หากไหล่นำม้คันตัก..."

ป.ธ. 1 (ผ. 9 ฉ. 6 น. 1 - น. 2)

จากตัวอย่างที่กล่าวมาแล้วนี้เห็นได้ว่ากัณฐะมีความคึกและแสดงอาการโคกัณฐะคนที่มีความจริงรักภักดีอย่างสูงส่งและมีความอาลัยในพระสัทธาตุดะ จนคิดว่าเมื่อไม่อาจอยู่รับใช้

เจ้านายอันเป็นที่เคารพรัก การที่จะมีชีวิตอยู่ก็หาประโยชน์อันใดมิได้ จึงทำให้พญานาคและยูงทอง
 เกิดความรู้สึกที่หนักใจในความมกัตถุของมัจฉานุระ ทำให้เกิดความสงสาร เห็นใจและชื่นชมใน
 ความคิดหุดจระนน้ำใจอันสูงส่งนี้ยิ่งนัก ทำให้พญานาคและยูงทองนึกถึงภาพมาส์ชาวสูงใหญ่สง่างาม
 ป็นคิ้วทวงท่าเสราซึ่งมีน้ำหาไหลพราก จึงมองพระสัทซัทตะแล้วก็หมอบลงคอดานเข้ามาแลดู
 เฉยที่พระบาทของพระสัทซัทตะ แผลงถึงความจริงรักภักดี ผู้ที่นึกเห็นภาพดังกล่าวก็จะพลอยเสรา
 วมไปกับมัจฉานุระด้วย

บุคคาภิธานอีกตอนหนึ่งคือ เมื่อพระสัทซัทตะเสด็จออกบรรพชา ครั้นเสด็จพ้นทวาร
 พระราชวังมีพระทัยปรารถนาจะทอดพระเนตรกรรณภักตัสสุเป็นครั้งสุดท้าย นางพระขรรณิธราภ
 ไนพระทัยจึงบันดาคาให้แผ่นศิลาที่รองรับเท้ามาถนัดมือให้พระสัทซัทตะทอดพระเนตรกรรณภักตัสสุ
 โดยไม่ทรงชักมัจฉานุระ ด้วยความกลัวว่า

"...แก่น้ำมหาบุรุษกรราชเจ้าก็คอยยกเหยียบมา เอยัมมเนกร

ทดวงของเก่า หมายถึงชื้อวนหนามมาถนัด เอยัมมเนอเมือง

เมื่อใดพระขรรณิธราภก็พาพญานาคมาหาเจิวินาญโก

เหมือนเสนาภาคเป็นพระยาอวยพนาถกับคินิ หล้าชาก

เกาณชิตินิโชนิโคโยกกาย พระขรรณิธราภขึ้นเวียน

โคยอัม พระก็ถึงถ้ำเอยัมมเนกรกว้างแห่งพระองค์ เอน

สั่งเจ้าเทวคาธักขาเชก ก็ทั้งเทวคาธักขาณาสากกว้าง..."

ป.อ. ๑ (ผ. ๑ ถ. ๒ น. ๑)

พระนางขรรณิธราภนี้ เป็นรูปธรรมเทวมามธรรมคือ พระบารมีต่าง ๆ ที่
 พระโพธิสัตว์โคสังสมมาเป็นเวลายานาน ความหอกันผู้แห่งโคสอกทกรบถะเอียบที่ทั้งคู
 ความสนใจของพญานาคและยูงทองโคโยโคโยให้นางพระขรรณิธราภรู้ถึงพระราชประสงค์และบันดาคาให้
 แผ่นศิลาถนัดมือทำให้เกิดภาพเคลื่อนไหวช่วยเสริมความเข้าใจยิ่งขึ้น

บทบรรยายที่กล่าวถึงนางพระขรรณิธราภอีกตอนหนึ่งคือ ตอนที่พระยามารณจตุพระมหาบุรุษ
 นางพระขรรณิธราภปรากฏกายเพื่อเป็นพยานในการว่าเห็นบารมีของพระองค์ ด้วยความกลัวว่า

"...แก่นกลางทอริณี บัซาสระเค็ดรีนดวงมา นางทอริณีก็มา
ไหว้ท้าวพระองอย่าได้เป็นโสก แต่กายมณีเขารับอ้างเป็นพยาบาลได้
ยาก เพราะท้าวพระองไคทำสงบารมีมากธมาหมากหลาย ๆ กับแท้
เทียบมายไคซาคทานเมยทั้งสูงเตา ก็สทานคูที่พระองไคหยากน้ำ
ถึงกระเมทุกเมื่อ...กายมณีไว้ในเกสายังบไคป็นโหดแห่งของนาง
ก็ยังชอยู่ นางทอริณีซาบายเกสทวายฮักน้ำในเมมก็ทากโหดถึง
เลยเป้น้ำถึงแถว เป็นอุทกกันถวนมาตหลวง โหดถ่วงเสนามานเถาหยาน
ถอยน้ำถองหนี บางพองจมอยู่น้ำ ปากินเป็นเหยือกมี บางพองสมองขึ้นจาก
น้ำเหศวฮางโกถกมี..."

ป.อ. 1 (ผ. 11 ต. 7 น. 2)

จากข้อความนี้ ผู้ฟังและผู้อ่านจะเห็นภาพท้าวพระองที่รบกวนท้าวพระองด้วยความ
เคารพและซาบซึ้งในบุญบารมีที่พระมหาบุญไคสั่งสมมาเป็นเวลาช้านาน ครั้นแล้วนางก็คิด
มวยเมทำไหหน้าทักโศกซึ่งนางรับไว้ให้โหดถึงออกมาเป็นสาย น้ำจากมวยเมของนางนอง
ท่วมพื้นเกิดภาพโศกภาพถวนวายในหมุมาร เสียงร้องเสียงสัทวาทนะแตกคั้น เสียงสัทวคูราย
ในน้ำเข้างัยเหยื่อ ทั้งภาพและเสียงเหล่านี้ปรากฏในจินตนาการของผู้อ่านและผู้ฟังทำให้เกิด
ความรู้สึกคันแค้นเร่าใจ เหมือนกับว่ากำลังประสบภัยเหตุการณ์นั้นจริง ๆ

ตัวอย่างมุคดาษิฐานอีกตอนหนึ่งก็คือ ตอนที่พระยามารยกพวกมาประจัญพระมหาบุญ
ถึงค่างกล่าวว้างนี้

"...พระยามานก็ไคยินเสียงสนั่นกองปัดพิไพหว้วน สวรรคโลก
กว้าง เพนพิทหัวแดน นานก็ถึงคูแท้เป็นกานอันค่าง ฮอยว่าพระ
สืซาคทานหากซัถถ่วงธาม วิสแต่แห่งเฮาทานมิเป็นพระเจ้า
ถักสงสานทั่วโลก เอาสัททั้งหลายไปฝั่งพ้อม เอาสิ้เสมอสูง
ควรเอาไปถ้อให้เคินทางไฟหาง ทำแปรงกานสูถอเลวพระยามาน
ก็คแล้วถองคูหาเทคเฒ่าเฮาคอยเหม้างถึง 6 ปี บ่เห็นสองที่นี้

เสาควรรตดอกธอกระสันกันกันน้ำพระยามาน จึงไข้อันฮอเทีศา 3
 อ่อนกับ เทกเพิงงามถนคูนาง ผู้หนึ่งชื่อว่าทิดสาสอยสมงามเหมือน
 หลอ ผู้หนึ่งชื่อว่า อรคินอยงามถนถินเขิน ผู้หนึ่งชื่อว่านาคาสอย
 เหมือนพระจันออกใหม่..."

ป.อ.1 (ผ.10 ถ.18 น.2)

"...พระยามานว่าแล้ว เสนาข้าพ้องหยามมากถนกันสท้าน
 ห้วนไหว เขาโสมกัณคัมทำอิทธิว่าที่บิฉันเป็นแหกคูนาง
 มีอถือความชั่วแวมของคามใหญ่...อันว่าที่ปมกมมากก็เหตุตั้ง
 ถนองแหแผนกัน..."

ป.อ.1 (ผ.10 ถ.20 น.2)

ตัวอย่างคำประพันธ์ข้างบนนี้ เป็นตอนที่พระมหาบุรุษประทับแรมถึงกัณฑ์ศาไสยเทศน์พระ—
 ศรีมหาโพธิ์ ภายหลังจากเสวยข้าวสุกแล้ว ซึ่งนางสุชาดาเข้ามาถวายแอมทั้งพระทัยแน่วแน่ว่าถ้า
 ไมครสูพระสัทธรรมจะไม่ทรงลุกขึ้นจากบัลลังก์น ฝ่ายพระยามารมีความเคือครอมากควบ
 เกรงว่าพระมหาบุรุษจะพ้นไปจากอำนาจของทนางจึง เรียกประชุมเสนามาร ให้จำแดงกายเป็น
 รูปกาง ๆ มาถอถอ ถอถจนถือถาฐกาง ๆ เขาแวมถอมพระมหาบุรุษเพื่อจับได้ให้พระองค์
 ถกจากบัลลังก์จะไคไมครสูพระสัทธรรมและอยู่ในอำนาจของทนางไป

พระยามารและพอมารทั้งหลายนั้นก็คือ กิเลสต่าง ๆ ในพระทัยของพระมหาบุรุษ ถิง
 แมว่าพระองค์ไคทรงบำเพ็ญเพียรมาเป็นเวถานานจนกิเลสจะครสูถกัก็ตาม กิเลสทั้งหลายถิง
 ไมถนไปถิงยังมีปรากฏอยู่บาง เป็นครั้งคราว เช่นครั้งนี่ กิเลสไคผู้ซึ่งเฆมารบถนอย่างหนักถะ
 ฐนแรง เปรียบถิงพระยามารยกถลจ่านวฆกถมารวี่เป็นครั้งสุดท้าย ถาพระองค์ทรงเอาชนะไค
 ถิงหมายถึงกิเลสทั้งหลายถิงทนางสิ้นไปควบเช่นกัน

ตัวอย่างบุคถาฐฐานอีกถอหนึ่งก็คือ ถอถที่พระยามารแสดงอิทธิฤทธิ์ต่าง ๆ ทำให้
 เพยคาเสถิจนให้พระมหาบุรุษไปหมถ ปล่อยให้พระองค์จถกกับพระยามารเพิงส่าพิง ในที่สุค-

ทั้งโลกถ้าวแล้วว่พระยามารคือกิเลสในพระทัยของพระมหาบุญ เมื่อพระองค์น
มารก็หมายความว่ากิเลสทั้งหลายสิ้นไป ทำให้เกิดความสุขชื่นเบิกบานใจ และความปิติยินดี
ร่วมกับเหตุการณ์นั้น ๆ ไปด้วย

สิ่งที่ไม่มีชีวิตแต่ผู้แต่งกำหนดให้ทำกิริยาอาการใดเสมือนหนึ่งมีชีวิตคือ ตอนที่พระนาง
พินิทาทรงักพอน้ำพระเนตรประหนึ่งว่าน้ำพระเนตรเป็นบุคคลที่สามารถรับรู้อารมณ์และความรู้สึก
ของพระนางได้ ทั้งความกล่าวว่า

"...น้ำตาเอ๋ย ส้มมาใส่ทุกให้พินิทานี้มากหลาย ส้มมาบหวักซาค
เอนเป็นกัมมอย่างใดแค ทั้งแต่ก่อนอยากเห็นหน้าเจ้า องค์อัน
พุทโธ อ ปัดวันนังบเหยหายทก น้มแก่น้ำตาไหลต้งบ้อยคูไค
ฟ้าเวณมีแต่ซาคนี้ หลายอนันตอ้นน้อมชววย เกกซาคไคหน้าทัก
หากไหลต้งบอยนำ...น้ำตาเอ๋ยออกพอเหยเหือกแห่ง กรุณดา
สมเพทเกือณแม่ พอให้พิทามีนมา เบ็งพระพุทเจ้าพอให้มมีใจ
จึงคอบไหลต้งบอย..."

บทกวีไทย ศึกษาศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ป.อ. 1 (น. 17 ถ. 6 น. 1 - น. 2)

ความรำพันรักพอกังท้ออย่างที่ถูกถวามาสร้างอารมณ์สะเทือนใจให้แก่ผู้อ่านและผู้ฟัง
มาก ทำให้รู้สึกเหมือนกับว่าน้ำตาเป็นบุคคลวางมีให้พระนางพินิทาทอกพระเนตรระพัตกรของ
พระพุทเจ้า น้ำตาจึงเป็นเสมือนหนึ่งตัวละครที่มีความรู้สึกนึกคิดรับรู้ถึงจิตใจของคนได้

บุคลาธิษฐานอีกตอนหนึ่งที่ตั้งวางบรรยายกาศอันน่าชื่นชมก่อให้เกิดความประทับใจ
ความปิติยินดีร่วมกับเหตุการณ์ด้วยก็คือ ผู้แต่งกำหนดให้สัทวันนอยใหญ่ปานาชนนิตอยู่ในอากาศที่
คล้ายกับคน ซึ่งต่างมาชุมนุมเฝ้าองค์พระสัมมาสัมพุทเจ้า โลกถ้าวแสดงไว้ดังนี้

"...สัทสิ่งภาสาหลายสำนัณนึ่ง แรก ช่าง กระหิง ควายบ่า
หมีเหมือยถ่มนึ่ง พองทวาง...ภากันมาชมพระพุทเจ้าคูแหนรคัง
ถณ สักทั้งหลายก็ภากันกมมมีสุสกาภพุทบาททั้ง เถา...นทัง ฬลาย

ก็ถึงมานอนมรสสุกานองพระบาท นางหม่อมกิ่นทั้งฮ้องฮา...
 พระอง เส็คักย่างมอากมีส็คโกโตซ็อกออยู่ไค ใจนั้นอ่อนตง
 สวาทักมาชมเจ้าองพุทโธทนะประเส็ก..."

ป.อ. 1 (ผ. 13 ถ. 1 น. 1 - น. 2)

จากตัวอย่างที่กล่าวมาข้างต้นนี้เห็นได้ว่าปฐมสมโพธิประกอบไปด้วยมุกตาศิขฐานใน
 รูปแบบต่าง ๆ กันจำนวนมาก ซึ่งผู้แต่งได้แสดงความสามารถทางการประพันธ์ไพเราะ เรียบเรียง
 ถ้อยคำ สำนวน ความหมาย ตลอดจนความไพเราะทำให้ผู้อ่านและผู้ฟัง เกิดอารมณ์ร่วมกับ
 เหตุการณ์ต่าง ๆ และมีความเข้าใจในเรื่องราวต่าง ๆ ยิ่งขึ้น จึงนับว่าเป็นลักษณะเด่นประการ
 หนึ่งของปฐมสมโพธิที่ทำให้เนื้อเรื่องมีคุณค่าน่าสนใจอย่างยิ่ง

อิทธิปาฏิหาริย์²⁶

อิทธิ หมายถึง ฤทธิ์, อำนาจศักดิ์สิทธิ์, ความเจริญ, ความสำเร็จ, ความมั่งคั่ง²⁷

ปาฏิหาริย์ หมายถึง สิ่งที่น่าอัศจรรย์, ความอัศจรรย์ เช่น การแสดงฤทธิ์ ซึ่งท้าวสิย
 ขนสามัญจะทำได้ เป็นต้น²⁸

ถึงกับอิทธิปาฏิหาริย์เกิดจากคำสองคำรวมกันระหว่าง "อิทธิ" และ "ปาฏิหาริย์" ซึ่งมีความ
 ความหมายรวม ๆ ว่าอำนาจ หรือฤทธิ์ที่ทำให้เกิดความอัศจรรย์ต่าง ๆ ที่คนธรรมดาสามัญไม่อาจ
 กระทำได้ การใช้อิทธิปาฏิหาริย์เข้ามาแทรกในการดำเนินเรื่อง จะทำให้เรื่องน่าสนใจยิ่งขึ้น

²⁶ "อิทธิปาฏิหาริย์" หมายถึง การแสดงฤทธิ์ได้เป็นอัศจรรย์ ดังถึง พจนานุกรมฉบับ
 ราชบัณฑิตยสถาน (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, 2525), หน้า 906.

²⁷ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525, หน้า 906.

²⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 525.

ด้วยมิโนอาท จินนาภากรที่เหนือกว่าชีวิตจริงทั้งผู้อ่านและผู้ฟังก็จะมีความรู้สึกร่วมในเหตุการณ์ และความอัศจรรย์ที่บังเกิดขึ้นด้วย

ปฐมสมโพธิฉบับวัคิโงะของสว่างมีเรื่องราวของอิทธิปาฏิหาริย์ประกอบอยู่หลายตอน ถ้วนแต่ขบวนการมหัศจรรย์ที่สร้างความตื่นตะลึงใจ นับเป็นลักษณะเด่นของเรื่องอย่างหนึ่ง ซึ่งผู้วิจัยขอ ยกตัวอย่างนำมาถวาทให้เห็นจริงดังต่อไปนี้

ตอนที่พระโพธิสัตว์เสด็จมาปฏิสนธิในครรภ์ของพระนางสรีวิหามายา ไค้แทรก อิทธิปาฏิหาริย์ให้เป็นที่อัศจรรย์ไว้ว่า

"...พระนาคบริโณแก้วดวงดุเดือดส่องไส ผ่องนุกนทุกไส
เป็นสีกะบี่ โฉกคี่เดียวกับเป็นคนนุกนไส เกียงฮางงาม
สารทักทายเสียง โลกาทระยาท่วย... ทั้ง เถ่า เห็นหกาทท์
คั้นเพ็ญท้อฮ้องทั้ง เถ่า เห็นฮายนคอกไม้ดงท้อมแผ่นคั้น
คั้นว่าเห็ดยวซันท้ำเห็นทวงมโลแดน อากาศ เป็นแสงหยาด
บอย เห็ดอง เห็ดองทวมน ก็หากสนรวนแท้ความกสนนมน
เหมือนคังปราชคอรไปนอฮายน คั้นว่าคนกอมเบือกท
ท่างทวนทกเถยเถ่าทวยเสียง เสียงทาจังทูนนเถ่าไค้ยั้น
ผ่องนุกงัว ทววย ท้อมเคียบรสานสัคมว เข่าทวมซันทววจัน
กั้งคน..."

ป.อ. 1 (ป. 5 ถ. 3 น. 2 - ถ. 4 น. 1)

จากตัวอย่างที่กล่าวข้างต้นแสดงให้เห็นว่าพระโพธิสัตว์ต่างไปจากคนธรรมดาทั่วไป ผู้แต่งจึงเสนอเรื่องราวของอิทธิปาฏิหาริย์เพื่อให้ผู้อ่านและผู้ฟังเกิดความรู้สึกตื่นเต้นใน ทิวพระโพธิสัตว์ นับเป็นการเสริมให้ตัวละครมีลักษณะเด่นเฉพาะยิ่งขึ้น เมื่อพระโพธิสัตว์ปฏิสนธิ แล้วจวนใกล้เวลาประสูติ ผู้แต่งก็เสนอเรื่องราวโดยแทรกปาฏิหาริย์เพื่อให้เกิดความอัศจรรย์ ความตื่นตะลึงใจ เสมือนหนึ่งร่วมอยู่ในเหตุการณ์นั้นด้วย โดยกล่าวไว้ดังนี้

"...พระก็มีรากขึ้นในอุทรท้องแม่ พระก็เหยียดออกเชิงตีน
 เบ้งซ้ายขวาทอม ค่อยลงกับกักแปดเปื้อนโคขาวของแม่
 ก็หากงามเถิกอันเถื่อถ้ำกั้วพุ่ม เป็นรสสมิเผล้อมเผลื่อน
 กิ่งพระจันเพ็ง...สุทรวากทวามหาพมูประเส็กนำเอา
 ฝ้ายาบแก้ว ไปหมุ่ห่อพระองค์ พรหมก็โถมเอาพระองค์ขึ้น
 ไหม้คาคาถึงดำเอี้ยมมูหาค้อประเส็ก...มึง เกิดขึ้นเป็นท่อน้ำ
 สองอันไหลหลั่งลงจากท่า สงเจาหนกพระนางท่าหคสงสง
 โปฏฐานอันประเส็ก..."

ป.อ.1 (ผ.6 ถ.1 น.1 - น.2)

ตัวอย่างข้างต้นนี้แสดงให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์เป็นบุรุษวิสุทธิสัตะภาค มีบุญบารมีอย่างยิ่ง
 แม้เมื่อประสูติก็มีความอัศจรรย์ต่างไปจากคนธรรมดาสามัญ ทั้งบุญแห่งกองการโอบน้อมหัวใจ
 บูชานและบูชังให้เถื่อนมีโสศรัทธาในตัวของพระมหากษัตริย์ซึ่งจะกระทำเป็นพระพุทธเจ้า

บทกวีที่กล่าวถึงกษัตริย์องค์หนึ่งก็คือ ตอนเล่าพระมหากษัตริย์บรรพตพระศัทธิธรรมกั้มึง เกิดความ
 มหัศจรรย์ชวนให้พิศวง ถึงความกตาวว่า

"...พระองค์ถึงดำเอี้ยมเห็นถ้วนทุกอัน บ่อาคคัณนแท้
 จักบุญฐานอันประเส็ก บ่มีอันโคซิมมาเปียบโคฐานแก้วแห่งพระองค์
 พอเมื่อจวนซีแจ้แสงอาดูนเป็นวันใหม่ โสศวีฐานพัก มึงเกิด
 ขึ้นหูแจ้สองไสแมนซีเว้าจากันอนุที่ป้อนก็หากโคยบินแจ้แจ้
 เสียงนั้นคูอัน...พอเมื่อโกจันชันกานวิฐาน ก็ยังเกิดกีนา
 ของหอมอนุหมันโลกุทธากว้างหอมเทออออกพระองค์ หอมแต่
 เหม็นนั้นทางโกตุถลอกเทก พระองค์สังเกดโคหมคถ้วนทุกอัน
 พอเมื่อสูงสว่างแจ้ชีวหาฐานกั้มึงเกิด ดันของพระองค์ก็หากดู
 แทหวาน เป็ถ้วนคูอัน..."

ป.อ.1 (ผ.11 ถ.11 น.2)

เป็นภรณ์ที่นำไฟทุกอย่างไหลออกจากเนื้อไม้ไผ่สายที่พระ
 บังเกิดขึ้นตามบนเรื่อง เรือ พระองค์แบ่งท่อน้ำไหลลง เบื้องคำ
 บางที่ทำให้ไฟไหลออกโคงสีข้างตามกายทุกแห่ง บางที่ทำให้
 ไหลออกจากเหมือที่ท่อน้ำไหลออกมาจากเนื้อตามกาย
 ทุกอัน ท่อไฟท่อน้ำ ไหลไปทุกแห่งเป็นที่อุสัจจนปัทมทานเป็น
 อัญมณี พวกเก็บวัตถุเพิ่มเติมทางอุกักความเคศพระองค์ พากันหนี
 โกลดแห่กันไฟโกลดเคศเป็นมนุษย์สา เก็บรสนอนอยู่ตามป่าไม้เขียวนี้
 ก่อนมาแต่แล้ว...”

ป.อ. 1 (ม. 23 ถ. 3 น. 1)

ยมกปาฏิหาริย์อีกตอนหนึ่งที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงก็คือ ตอนที่พระองค์เสด็จไปรค
 พระราชวงศ์ศากยราช และพระประยูรญาติที่กรุงกบิลพัสดุ์ บรรดาพระราชวงศ์ทั้งหลายมีจิต
 อกนเป็นผู้อาวุโสกว่าจึงไม่เคารพพระองค์ พระองค์จึงได้แสดงปาฏิหาริย์ ถึงความกล้าว่า

“... เสาควรทำปัทมทาน ใต้อุทกที่มองเห็นแต่ คุณพระองค์ก็แล้ว
 อหิธานจิตโดยอปี จตุธาขานมาหา เทาะไปอากาศ พระองค์ก็ทำ
 ฝุ่นละออง ออกพ้นมาหา เทาะแห่งพระองค์ ถกถักสีเสฐธาที่มอง เห็น
 อสุสัจจนมาก หากมีไม้ปากโคแต่ยืนถ้ำพระองค์ทั้ง เถา นี้มีค
 รุทนแก้วรวมอณัประเสฐฐวางพานพม เหลือง เหลือง มหับน
 พระองค์ก็เกิดรวมแก้วพวยบนอากาศ เทพธดาอยู่หมื่นโลกกะชาค
 กว้างมาไว้แห่งพระองค์ทั้ง เถา...”

ป.อ. 1 (ม. 16 ถ. 1 น. 1 – น. 2)

การทำอิทธิปาฏิหาริย์ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในแต่ละคราวนั้นพระองค์มีเหตุผล เพื่อ
 ให้พวกทิวทั้งหลายมีความเชื่อมีศรัทธาในพระสัทธรรมของพระองค์ ซึ่งผู้แต่งได้ใช้ความ
 สามารถทางการประพันธ์ เสนอเรื่องราวในตำนานของพุทธจริย เพื่อเน้นให้เห็นความยิ่งใหญ่ของ
 พระพุทธศาสนาตลอดจนพุทธศาสนา ถึงกระนั้นก็ตามมิใช่แต่พระพุทธองค์แสดงอิทธิปาฏิหาริย์

โค้เพียงผู้เกี่ยวเท่านั้น ยังมีพุทธสาวกและพุทธบริวารอีกหลายองค์ที่มุ่งแสวงโค้แสดงแทรกไว้ในเรื่อง ทั้งตัวอย่างต่อไปนี้

"...แก่นั้นพระโณทกก็อุทธรณ์อีก เขาจุลฐราชานอันประเสก แล้วจึงสยงธนูทำเหมือนแท่งดม พระโณทกก็แบงผู้ธูทให้ คนอดุสจันหลายอย่าง พระโณทกทำให้เห็นก่อน ตามคิฝ่ากิน เหมือนกิ่งงุ่น..."

ป.อ.1 (ม.22 ถ.2 น.1)

"...พระโมคคณา พระโณทกก็อุทธรณ์ เป็นอดุสจันบึงถ้า คายานั่ว เมืองคนทั้งหลายที่ยังไม่เห็นนั้นอยากเห็นก็ลอง เบ็ง จึงพากันเข้ามาไปกราบพุ่มมหาโมคคณาทำเศก..."

ป.อ.1 (ม.22 ถ.3 น.1)

"...พระสารูปก็อุทธรณ์ทำหาวีท เป็นหลายอย่าง พระโมคคณาบชาหอนันเวนิมน พระอรุทุมพณหลายอง โณทรวาย..."

ป.อ.1 (ม.20 ถ.11 น.1)

นอกจากนี้ยังมีพระเทวทัตอีกองค์หนึ่งแสดงอิทธิปาฏิหาริย์อยู่หลายตอน ทั้งตัวอย่างตอนที่พระเทวทัตนิรมิตกายแสดงอิทธิฤทธิ์ให้พระเจ้าอชาตศัตรูเลื่อมใสในความเก่งกล้าของตนเอง ทั้งความกล่าววว่า

"...นิรมิตกายเป็นภูมณานหม่นนอย เองสารพิก เคียนคาค เนื้อประมาณโค้ 4 ตัว ตัวหนึ่งเอาพันสี่สี่ขึ้นเป็นชวาคา เก้าเศก ตัวหนึ่งเอาเคียนเนื้อพันกายเป็นชวคเคื่อง 2 ตัว เอาพันหามถ้าษา เกี้ยวกอกทำอุทธรณ์ขึ้นแต่ก่อนแล้วจึงขอ

ลงมาทองราชทัณฑ์เมืองใหญ่ผู้สูงพระบาตาสฤทศฤทธราช..."

ป.ธ.1 (ม.19 ถ.1 น.1)

ตัวอย่างอิทธิปาฏิหาริย์ที่กล่าวมาแล้วข้างต้น แสดงให้เห็นว่าปฐมสมโพธิฉบับวัดใหม่ – ทองสว่างประกอบไปด้วยอิทธิปาฏิหาริย์อันเป็นที่อัศจรรย์ชวนให้พิศวงเพราะเป็นหนังสือที่มีลักษณะมุ่งตรงในการที่จะชักชวนคนส่วนใหญ่ให้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ทั้งนี้การพรรณนาจึงเน้นหนักไปในทางปาฏิหาริย์เช่นเดียวกันกับปฐมสมโพธิฉบับอื่น ๆ

โวหารอุปมา

โวหาร หมายถึง ชั้นเชิงหรือสำนวนแห่งหนังสือ หรือพูด, ถ้อยคำที่เด่นเป็นสำนึก-
สำนวน²⁹

อุปมา หมายถึง สิ่งหรือข้อความที่นำมาเปรียบ, มักใช้เข้าคู่กับอุปไมยในประโยค เช่น
เรื่องนี้มีอุปมาอันใด อุปไมยก็ฉัน³⁰

ดังนั้นโวหารอุปมาก็คือ โวหารที่กล่าวเปรียบเทียบระหว่างของสองอย่างเพื่อให้เห็นภาพ หรือเข้าใจลักษณะของสิ่งนั้นเด่นชัดยิ่งขึ้น โวหารลักษณะนี้จะมีคำเชื่อม ได้แก่ คำว่า
ดุจ ทั้ง รวากับ เหมือน คล้าย ประหนึ่ง เปรียบปาน เพียง ฯลฯ

ลักษณะที่ควรใช้อุปมาโวหาร ได้แก่ ลักษณะของสิ่งต่าง ๆ ที่อธิบายได้ยาก เปรียบ-
เทียบก็ยากให้เห็นจริง เปรียบเทียบความรู้สึกทางใจด้วยความรู้สึกทางกายที่สัมผัสได้ สำหรับ
อุปมาโวหารที่ปรากฏในเสถียรเรื่องนี้มีข้อความเปรียบเทียบง่าย ๆ ไม่ซับซ้อน เพื่อให้เป็นที่-

²⁹ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 (กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์, 2525), หน้า 753.

³⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 914.

เข้าใจง่ายสำหรับชาวบ้านทั่วไป บางครั้งมีการไขว่คว้ามาไฉนที่ทำไมมองเห็นลักษณะอาการ
ความเป็นไปต่าง ๆ อย่างง่าย ๆ และชัดเจน ทั้งถ้อยคำต่อไปนี้

พระพุทธเจ้าทรงดำรัสถึงผู้ที่ยังไม่ได้ออกศึกษาพระธรรมมาก่อน จิตใจก็ยังมีคำเปรียบ
เหมือนผ้าขาวที่หาก้วยน้ำมันบางก็จะมีแกสีคำไม่อาจจะขาวขึ้นได้ว่า

"...บุคคลชกีสสรุโคที่ระสาทำ ใ้ทัวเจิง เว้นเสียแต่
ปติกาชาคนั้นเคยสักสามกัณฑ์ก่อน พอชกีสสรุโค
เห็นแต่สองฐาน มันคาแกสีคังบัพเสกสา ใ้ทัวทำ
กัณฑ์ก่อน นี้ใ้สบโคกอส่างไ้ ไ้แต่มมีคามิแกโมโห
เจ้ากัใจ บั้สอง เป็นกัเดคแกกัถา อาวิชามุห่อใจ
เปรียบเหมือนคังผ้าทาน้ำมันอย่างส่ารบแต่ชกัคำเขาชาว
นั้นแกกัมี..."

ป.ธ. 1 (ผ. 12 ถ. 7 น. 1 - น. 2)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

เปรียบเทียบให้เห็นโทษของการหักโหมในสิ่งหนึ่งสิ่งใดมากเกินไปกับสายพืดชาก
เพราะขึ้นสายไ้กัจึงจนเกินไ้ว่า

"...หากความเพียรเหลือถนเกินประมาณกาย ส่วรอาหาร
บมีอยู่ทอง เคยช้อมรภาคกาย อุปลมกแต่เหมือนคังเสียง
พืดอันชาก เหาคองเอาเอมัยมอย่างเสียงกั..."

ป.ธ. 1 (ผ. 10 ถ. 4 น. 2)

เปรียบเทียบกิริยาอาการอันสง่างามกับความองอาจสง่างามของราชสีห์ว่า

"...คนพระองสระ เค็ดออกกัหากงามแกกัถนหาตั้ง เพียง
กัมี บั้รัตนโคชุมกัหันเทียบไ้ เหาปรุปรุเปรียบ หลื่อชี่
เป็นบราชชสี้อยู่อำแกวความงามนั้นส่วรสม..."

ป.ธ. 1 (ผ. 10 ถ. 15 น. 2)

เปรียบเทียบความงดงามของฉวีกายว่างามสกลีเส เหมือนกับทองคำว่า

"...อันว่าสุวิกรมเนื้อใสงามสุทริขึง เหมือนดังทองคำเนื้อเป่า
ใสเหลืองส่องงาม เป็นเพราะอันสิ่งเร้าอกความทิวโลก..."

ป.อ.1 (ผ.6 ถ.6 น.2)

เปรียบเทียบไพเราะของเสียงเพลงที่ขับร้อง เหมือนกับเสียงร่ายของนกกกรวิกว่า

"...บางท่วงขับอันไพเราะทำเป็นเพลง เสียงมวระ เป็ย เหมือนดัง
นกกกรวิก ฮ้อง เข่นจอบมวระหู..."

ป.อ.1 (ผ.3 ถ.5 น.1)

เปรียบเทียบความไม่เที่ยงแท้แน่นอนของสังขารมนุษย์กับสายฟ้าแลบ ไม่มีผู้ใดมีชีวิตรอยู่ไค

นานว่า

"...อันสักทั้งหลาย เอื้อวถึรโคข่างาน เป็ยเหมือนดัง
สายฟ้าแลบแท้ บมีอยู่ไคนาน เพาะว่าความชดอันมี
น้อยไปหม่าบถึบหลังภา เป็ยหม่นน้อย..."

ป.อ.1 (ผ.21 ถ.1 น.1 - น.2)

จากตัวอย่างที่กล่าวข้างต้นแสดงให้เห็นว่า ผู้แต่งใจโวหารอุปมาเปรียบเทียบเพื่อให้
มอง เห็นภาพ หรือเข้าใจลักษณะของสิ่งนั้นให้เด่นชัดยิ่งขึ้น โขมมิอุปไมยเป็นสัตว์ทั้งและมีอุปมาเป็น
ถัวเห็นบคู่กัน วิธีการเปรียบเทียบผู้แต่งได้ใจข้อความที่มีความหมายเข้าใจง่ายไม่ซับซ้อน ทำ
ใ้ใหญ่อ่านและผู้ฟัง เกิดความรู้สึกเพลิดเพลิน ไม่เบื่อหน่ายที่จะศึกษามเรื่องราวที่ดำเนินต่อไป

การประเมินคุณค่าทางวรรณศิลป์

วรรณศิลป์ คือ ศิลปะการเรียบเรียงถ้อยคำ ซึ่งต้องประกอบด้วยความรู้สึกสะเทือนใจ

มีจินตนาการและสร้างขึ้นเป็นรูป มีเรื่องราวรายละเอียด เป็นคุณสมบัติที่ทำให้วรรณกรรมเป็นวรรณคดี ซึ่งมีส่วนประกอบหลายประการคือ ภาษามนุษย์ที่สนใจ ความยากคิด จินตนาการ การแสดงออก วิธีเขียน เทคนิค และองค์ประกอบ³¹

ดร. สัทธา พิณจิววถล ได้ให้คำจำกัดความของวรรณศิลป์ไว้ว่า วรรณศิลป์หมายถึง ศิลปะของการเรียบเรียงถ้อยคำหรือศิลปะในการแต่งหนังสือนั่นเอง หัวใจของศิลปะทั้งหลายคือสุนทรียภาพหรือความประณีตงดงาม ได้แก่ ความงามของภาษา ความงามของเนื้อเรื่อง ซึ่งกล่าวกลมกลืนกับรูปแบบ ความงาม ความมีสาระของข้อคิดเห็น หรือแนวคิดที่แทรกแฝงอยู่ในเนื้อเรื่อง ส่วนความงามที่สำคัญที่สุดของการสร้างวรรณกรรมก็คือ วิธีแต่ง วิธีแต่งที่สวยงามที่สุดคือ การผสมผสานที่เข้ากันได้อย่างประณีตนั่นเอง³²

ทั้งนี้สรุปได้ว่า วรรณศิลป์หมายถึง ศิลปะการเรียบเรียงถ้อยคำที่มีความกลมกลืนกันกับรูปแบบและแนวคิดของเรื่อง จัดเป็นศิลปะในการใช้ภาษาโดยการเรียบเรียงถ้อยคำ รวมถึงการใช้ถ้อยคำที่สละสลวยและเป็นเครื่องมือสำคัญของกวีที่จะสื่อความคิด ความมุ่งหมาย ตลอดจนความรู้สึกรักความที่กวีประสงค์จะให้เกิดขึ้นผู้อ่านและผู้ฟัง

ปฐมสมโพธิจัมบวดีใหม่ทองสว่าง เป็นวรรณกรรมทางศาสนาประจำท้องถิ่นที่สร้างขึ้นโดยกวีท้องถิ่น แม้ว่าจะมีการคัดลอกคัดกันมาก็ยังคงมีรูปแบบในการเรียบเรียงเฉพาะตัว อันเป็นลักษณะเด่นของเรื่อง กวีท้องถิ่นได้ใช้ศิลปะในการเรียบเรียงด้วยรูปแบบของร้อยกรองพื้นถิ่นอีสาน ใช้ถ้อยคำเพื่อให้เกิดภาพที่ชัดเจน บางตอนมีการใช้ข้อความเปรียบเทียบเพื่อให้ผู้อ่านเกิดความเข้าใจได้โดยง่าย เนื่องจากข้อความเปรียบเทียบมีความเกี่ยวข้องกับความเป็นอยู่

³¹ ฤทธาภ มัลลิกะมาส, ความรู้ทั่วไปทางวรรณกรรมไทย ([ม.ป.ท.] : [ม.ป.ป.], [ม.ป.พ.]), หน้า 6.

³² สัทธา พิณจิววถล และคณะ, ความรู้ทั่วไปทางวรรณกรรมไทย (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2515), หน้า 35.

และวัฒนธรรมประจำถิ่นอีสาน ความไพเราะของภาษา ถ้อยคำ และรสความ จึงเป็น
ลักษณะเด่นที่น่าสนใจควรแก่การศึกษาวิเคราะห์ ในที่นี้ผู้วิจัยได้วิเคราะห์เรื่องนี้โดยการประเมิน
คุณค่าทางภาษารวบรวม 2 ประเด็นด้วยกัน คือ ศิลปะการใช้ภาษาและรสวรรณคดี

ศิลปะการใช้ภาษา

สิ่งที่โลกถวิลหาแล้วข้างกว่า หัวใจของศิลปะทั้งหลายคือ สุนทรียภาพ หรือความ –
ประณีตงดงาม อันได้แก่ ความของภาษา ความงามของเนื้อเรื่อง ซึ่งกล่าวกลมกลืนกับรูปแบบ
ความงาม ความมีสาระของข้อคิดเห็นหรือแนวคิดที่แทรกแฝงอยู่ในเรื่อง ทั้งนี้ศิลปะการใช้
ภาษาอาจให้ความหมายรวม ๆ ใ้ควา เป็นวิธีการเลือกใช้ถ้อยคำให้เหมาะสมกับเนื้อเรื่อง ทบออก
จนมีความไพเราะทางคำเสียงและความหมายผสมกลมกลืนกับรูปแบบอย่างประณีต ในการศึกษา
ศิลปะการใช้ภาษาของ เรื่องปฐมสมโพธินี้ ผู้วิจัยขอกล่าวถึงความไพเราะของงานในการใช้ภาษา
2 ลักษณะคือ ระวังคำ และระวังข้อความ

ระวังคำ การเลือกใช้คำที่มีความหมาย มีความไพเราะและเหมาะสม ทำให้ผู้อ่าน
เกิดความรู้สึกในกตึกงามจับมุ่นหมายของกวี จากการศึกษาวิจัยการใช้คำในร้อยมูมมีลักษณะดังนี้ คือ

1. ใช้คำได้ไพเราะเหมาะสมและมีความหมาย ลักษณะเช่นนี้คือ การใช้คำที่
เหมาะสมทั้งทางคำเสียงและความหมาย ทำให้เกิดความไพเราะ ใ้แก่ การใช้คำขึ้นค้เหมาะ
สนทนา คำขึ้นค้ขอความในแต่ละตอน คำดงทายบทสนทนา คำดงทายขอความ เป็นค้
เพื่อแสดงให้ผู้อ่านและผู้ฟังทราบว่าบทสนทนา เริ่มค้และจบดง เมื่อใด หรือขอความนั้นเริ่มค้และ
สิ้นสุดกระแสดความทรงที่ใด การจบบทสนทนาและขอความอาจจบดงในลักษณะบอกเฝ้า คำดง
แล้วแล้ววิธีการนำเสนค้ของผู้แ่ง ลักษณะของคำที่พบในร้อยมูมมีดังนี้

1.1 คำขึ้นค้บทสนทนา บทสนทนาของตัวละครในเรื่องมักขึ้นค้ค้ด้วยคำต่อไปนี้

ดูรา
ชาแ

- 1.2 คำขึ้นต้นข้อความ ในแต่ละตอนหรือข้อความบรรยาย ไ้แก่คำ
 บั๊คนี้
 บั๊คนี้จักกตาวเจิง
 อันว่า
 คันว่า
 แกนน

- 1.3 คำแสดงคำถามหรือทงการคำทอญ เมื่อจบบทสนทนาของตัวละครใน
 เรื่อง ไ้แก่คำ

อียงไต
 อียงไตแค
 กังถือ
 ไ้, อันไต

ไ้
 สั้ง
 สันไต

- 1.4 คำแสดงจบความ สิ้นสุดแระแศความ ไ้แก่คำ
 นฤภิน...
 บุศุกิกามัน...
 เจา เอย
 แทแหว
 คีแถ
 แถทอ, กิตทอ
 แคนอ

2. ใจสรพนามไ้เหมาะสม การใจคำสรพนามบุษที่ 1, 2, 3 ผู้แกงใจไ้
 เหมาะสมกับระดับของตัวละคร คือ ระดับชั้นนักกรีย ใจสรพนามประเภทใหม่ ระดับสามัญชน

ก็ใช้คำอีกประเภทหนึ่ง อย่างไรก็ตามในบางท่อนเมื่อการใช้สรรพนามปะปนระดับฐานะทางสังคมบ้าง เช่น ฎ แก การใช้คำสรรพนามในข้อนี้มีคำสรรพนามโบราณปะปนอยู่บ้างในบางท่อน ลักษณะคำสรรพนามที่ไขว้ไป ข้อนี้มีลักษณะดังนี้

2.1 คำสรรพนามระดับชั้นกษัตริย์ ได้แก่คำ

พระองค์

พระนาง

ท่าน

มหาบุษราชเจ้า

2.2 คำสรรพนามที่เป็นคำสุภาพและเป็นคำชาวบ้านทั่วไป ได้แก่คำ

ข้า, ทัวข้า, ผู้นข้า, พวกข้า

เฮา

กู, กระผม, เกาผม

พี่

นาง

ไย

ท่าน

เพิ่น

เจ้า

มัน

แก

2.3 คำสรรพนามโบราณที่ไขปะปนอยู่ในข้อนี้ ได้แก่คำ

ฮู

เจือ

เจือสองตอน

3. ใช้คำซ้อนเพื่อเน้นความหมายให้ชัดเจนยิ่งขึ้น กล่าวคือคำที่นำมาซ้อนกันหรือเข้าคู่กัน ต้องมีความหมายทำนองเดียวกันและเมื่อนำมาซ้อนหรือเข้าคู่กันแล้วทำให้ความหมายหนักแน่นชัดเจนยิ่งขึ้น ทั้งยังเกิดความไพเราะทางคำนเสียง มีใช้ทั้งแก่คำซ้อนกันเพียง 2 คำ และหลาย ๆ คำ

3.1 คำซ้อนกันเพียง 2 คำ คือนำคำที่มีความหมายทำนองเดียวกัน 2 คำมาซ้อนกันหรือเข้าคู่กัน เช่น

พักเขา - พุกพักอยู่ชั่วคราว ป.อ. 1 (ผ. 8 ถ. 1 น. 1) คำนี้เกิดจากการนำคำ "พัก" ซ้อนกับคำว่า "เขา" ทั้งสองคำมีความหมายว่า พุก, พัก, อยู่ชั่วคราว เมื่อนำมาซ้อนกันแล้วความหมายของคำจะหนักแน่นชัดเจนยิ่งขึ้น คำซ้อนลักษณะเดียวกันที่พบในอยุธยา ได้แก่

กัย / ทาว

ป.อ. 1 (ผ. 8 ถ. 3 น. 1)

เทิง / บน

ป.อ. 1 (ผ. 5 ถ. 1 น. 2)

โถก / เคียด

ป.อ. 1 (ผ. 17 ถ. 2 น. 2)

สนทาก / เว้า

ป.อ. 1 (ผ. 14 ถ. 2 น. 2)

แหน / เฝ้า

ป.อ. 1 (ผ. 1 ถ. 6 น. 2)

จอก / บั้ง

ป.อ. 1 (ผ. 14 ถ. 22 น. 2)

เก้า / แก

ป.อ. 1 (ผ. 14 ถ. 22 น. 1)

แต / หลิ่ง

ป.อ. 1 (ผ. 13 ถ. 2 น. 1)

แกม / วาค

ป.อ. 1 (ผ. 1 ถ. 6 น. 2)

ใส / แจง

ป.อ. 1 (ผ. 13 ถ. 6 น. 2)

มหาวิทยาลัยศิลปากร ตงอนดิขสิทธิ์

โทสา / โทศ	ป.อ. 1 (ม.21 ถ.2 น.1)
กัว / ย้าน	ป.อ. 1 (ม.21 ถ.3 น.1)
เพิง / โฟ	ป.อ. 1 (ม.13 ถ.10 น.1)
หนาม / เสี้ยน	ป.อ. 1 (ม.13 ถ.10 น.1)
เป็ก / เว้น	ป.อ. 1 (ม.13 ถ.10 น.2)

3.2 คำซ้อนกันหลาย ๆ คำ คือนำคำที่มีความหมายพ้องเกี่ยวกับภกกกว่า
2 คำ มาซ้อนกันหรือเข้าคู่กัน ทำให้ความหมายหนักแน่นชัด เจนและ เกิดความไพเราะทางคำ
เสียงอีกด้วย ตัวอย่าง

ชอกคนแสวงหา	ป.อ. 1 (ม.1 ถ.4 น.1)
-------------	----------------------

คำนี้เกิดจากการนำคำ "ชอก" "คน" "แสวง" และ "หา" มาซ้อนกัน คำ
ทั้ง 4 คำ มีความหมายพ้องเกี่ยวกับคือ ค้นหา เมื่อซ้อนกันหรือเข้าคู่กันแล้วความหมายของคำ
จะหนักแน่น ชัดเจนและมีความไพเราะทางคำเสียง คำซ้อนลักษณะเกี่ยวกับที่พบในอนุษุต ไคแก่

เขา / ยั้ง / พัก	ป.อ. 1 (ม.21 ถ.6 น.2)
พายหลัง / กิ่งแก่เก่า	ป.อ. 1 (ม.21 ถ.9 น.1)
วันทา / กมฺยาบ / ไหว้	ป.อ. 1 (ม.12 ถ.10 น.2)
ดانا / เท้า / นม	ป.อ. 1 (ม.7 ถ.3 น.2)
หลังต่ำ / เขยี่ยม / เห็น	ป.อ. 1 (ม.11 ถ.11 น. 1)
พาก ดอย / จา / คำน	ป.อ. 1 (ม.13 ถ.5 น.1)
เหย / เขือก / แหง	ป.อ. 1 (ม.11 ถ.11 น.1)

มากถั / มาแท้ / มากหลาย	ป.อ. 1 (ผ.11 ถ.7 น.2)
ไซคอบ / ถ่าน / ฐานคำ	ป.อ. 1 (ผ.12 ถ.3 น.2)
ท้าว / ถม / นอน	ป.อ. 1 (ผ.9 ถ.12 น.2)
ชีษา / ทาสา / ไชยวง	ป.อ. 1 (ผ.11 ถ.16 น.1)
มุขมอด / เวียน / ทายเสียด	ป.อ. 1 (ผ.12 ถ.9 น.2)
ชบ / ชม / ชอน	ป.อ. 1 (ผ.8 ถ.8 น.2)

4. การใช้คำที่มีลักษณะคล้องจอง เพื่อให้เกิดความไพเราะ โดยปกติแล้วคนไทยมีนิสัยเจ้าบทเจ้ากลอน แม้แต่คำพูดสนทนาในชีวิตประจำวันก็มีลักษณะคล้องจองปะปนอยู่ ไม่ว่าจะเป็นบทกวีกลอนที่มีลักษณะเช่นนี้ผสมผสานอยู่ควบเสมอ ลักษณะคำคล้องจองในข้อนี้มีการใช้คำที่ 1 กับคำที่ 3 จะเป็นคำเดียวกันและคำที่มีลักษณะคล้องจอง

มหาวิทยาลัยศิลปากร - สงวนลิขสิทธิ์

4.1 ใช้คำที่ 1 กับคำที่ 3 เป็นคำ ๆ เดียวกัน เช่น

บุคิบุ้คง	ป.อ. 1 (ผ.7 ถ.3 น.2)
บุ้สูงบุ้คำ	ป.อ. 1 (ผ.8 ถ.6 น.2)
บุ้ใหญ่บุ้นอย	ป.อ. 1 (ผ.10 ถ.11 น.1)
ทุกเมื่อกทุกเล่า	ป.อ. 1 (ผ.13 ถ.6 น.1)
ฮ้างให้ฮ้างเก	ป.อ. 1 (ผ.17 ถ.12 น.1)
ดูเบ็งดูรา	ป.อ. 1 (ผ.22 ถ.14 น.2)

4.2 คำที่มีลักษณะคล้องจอง คล้ายสัมผัสในร้อยกรองคือ สัมผัสขัณฑ์ซึ่งเป็นส่วนใหญ่ ลักษณะสัมผัสเช่นนี้ในคำประพันธ์ภาคอีสานเรียกว่า "การก่ายคำ" ที่พบเป็นสัมผัสใน-

คือ "คำภายใน" ไต่แก้

สัมพัทธ์คุณนะ ตัวอย่าง

ดำมากหนักหน็อน

ป.อ. 1 (ม.12⁹ อ.9⁹ น.2)

ทั้งทอดทาบม

ป.อ. 1 (ม.12⁹ อ.1⁸ น.2)

ขงเรขชอทาบม

ป.อ. 1 (ม.12⁹ อ.1⁴ น.1)

มมมมมมัวประม

ป.อ. 1 (ม.12⁹ อ.1¹ น.2)

มมมมมมมม

ป.อ. 1 (ม.9⁷ อ.1¹ น.2)

มมมมมมมมม

ป.อ. 1 (ม.9⁷ อ.1¹ น.2)

มมมมมมมม

ป.อ. 1 (ม.8 อ.2 น.1)

มมมมมมมม

ป.อ. 1 (ม.11 อ.4 น.1)

มมมมมมม

ป.อ. 1 (ม.12 อ.14 น.1)

มมมมมมม

ป.อ. 1 (ม.8 อ.3 น.1)

มมมมมม

ป.อ. 1 (ม.21 อ.2 น.2)

มมมมมม

ป.อ. 1 (ม.21 อ.3 น.2)

มมมมมม

ป.อ. 1 (ม.8 อ.3 น.2)

สัมพัทธ์ที่พบในข้อมูลนอกจากสัมพัทธ์แล้วบังใจที่สะกดมากกว่าเกี่ยวกับอีกด้วย

ตัวอย่าง

มมมมม

ป.อ. 1 (ม.8 อ.9 น.1)

บุญบ้านไป	ป.อ. 1 (ม.8 ต.5 น.1)
ทนมืองอุ้มจอมพระนาง	ป.อ. 1 (ม.13 ต.1 น.1)
เอาถนย้ายหอยวันเป็นอันมาก	ป.อ. 1 (ม.21 ต.6 น.2)
คนค้ำค้ำสลาเกา	ป.อ. 1 (ม.8 ต.3 น.1)
ถอบถ่านชานแท้	ป.อ. 1 (ม.12 ต.9 น.2)
ไซถอบถ่านชานค้ำ	ป.อ. 1 (ม.12 ต.3 น.2)
ความสหายยอกยั้งจริงแท้	ป.อ. 1 (ม.8 ต.6 น.2)
คำแก้วสั่วแปเปื้อน	ป.อ. 1 (ม.12 ต.7 น.2)

5. การใช้คำภาษาถิ่น คำภาษาถิ่นอีสานที่พบในข้อมูลมีจำนวนมาก มีทั้งความหมายตรงกับภาคกลางและแตกต่างไปบ้าง หรือเป็นคำที่ไม่พบในภาคกลางเลย คำภาษาถิ่นทาง ๆ ผู้วิจัยได้รวบรวมพร้อมทั้งความหมายของคำไว้ในอภิธานศัพท์ ภาคผนวกแล้ว

6. การใช้คำวิเศษณ์ โดยปกติคำวิเศษณ์ทำหน้าที่ขยายคำหรือความให้ชัดเจนยิ่งขึ้นเท่าที่พบในข้อมูลมีลักษณะดังนี้

6.1 วิเศษณ์ออกจำนวน

สี่ยั้ง	=	ทั้งหมด ทั้งสิ้น เกือบยั้ง เช่น สี่ยั้งบ่หลอ
ท้อ	=	เท่า เสมอ มีค่าเท่ากัน ขนาดเดียวกัน
คั้ง	=	แออัด แน่น ประคังคั้งอยู่
ชู้	=	ทุก ถ้วน ครบ เช่น ชู้คน

กั๋ว = มากกว่า เช่น กั๋วแก่หัง

6.2 วิเศษณ์บอกเวลา

ฉุน = มาที่หัง เกิดที่หัง ภายหัง เช่น วันฉุน

คาว = ครั้ง คราว เช่น 3 คาว

6.3 วิเศษณ์บอกสภาพและคุณสมบัติ

ชวาว = กว้าง ขยายออก เจริญขึ้น เช่น สนามชวาว

แจบแจ๋ = ชักเจน เช่น ไคยีนแจบแจ๋

จ้อย = จริง ๆ, เจียบ, เจียบ, เดย, บริสุทธิ์ เช่น
เย็นจ้อย

ม่วน = ไพเราะ, เสนาะ, สนุก เช่น เสียงม่วน

6.4 วิเศษณ์บอกสี

เหลือง = เหลือง

สัว = สีส่างหนึ่ง ข้างสัว เป็ดตัวผู้ สีเขียวแก่

7. คำเดียนเสียงธรรมชาติ

ออแอ = เสียงนกเค้า ร้อง ขึ้น

ซบซบ = เสียงแมลงงู, นิ่ง

ระกั๋นซ้อความ ก็งที่กั๋นถ่าวมาถั่วว่าปรุ่สมโพธิฉิมบัวคิใหม่ทองสว่างแก่งคัวค้ำ-
ประพันชกรบกรองประ เภทอ้าย ก็งนั้นถักษณะของระกั๋นซ้อความจริงมีสี่มีสี่คดองจองคามันถักษณ
ของค้ำประพันช มีกรัโชอความบรรยาย พรรณภา เปรียบเทียบคัวสำนวนโวหารที่ไพเราะ

คมคายทั้งคำความหมายและท่วงทำนองเสียง เมื่อศึกษาจากข้อมูลแล้วพอสรุปได้ดังนี้

1. **บรรยายโวหาร** เป็นวิธีการเรียบเรียงข้อความเพื่อเล่าให้ผู้อ่านทราบว่า มีเหตุการณ์ใดเกิดขึ้นบ้าง โดยผู้แต่งพยายามให้ผู้อ่าน ผู้ฟัง เกิดความรู้สึกหรือมีส่วนร่วมในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นด้วย อาจเป็นประสบการณ์จริงหรือจากจินตนาการก็ได้ เช่น การบรรยาย ลักษณะของตัวละคร บรรยายการพัวพันกัน เป็นต้น

ตัวอย่าง บรรยายลักษณะนิสัยของตัวละคร

"...อันว่าสมเด็จพระนางยอกคำสืมหามยานาง เอกชัยแก่ได้ สมอบุส่าง เทียมอง เป็นใหญ่ นางบ่ไค้หมิ่นประหมากแท้ใจทั้งก่อ นุรสีนทานสร้างอยายไปทุกเมื่อ ปุงหมุ่คนทุกไธมาเขาเพิงนุร แทแถว..."

ป.อ. 1 (ม.5 ถ.1 น.1 - น.2)

บทกวีที่ขยายลักษณะความเป็นอยู่และการดำเนินชีวิตของตัวละคร

"...คั้นว่ากำมือเขา นางงามสีสงไสคน้ำทิป เพศคาเอามา แก่คำ พมเนือตุมคิง จวงจันคู่มมเสนหอมอรนางเอาตม คอกไม้เท้าทั่วแมนคิน นางก็ยอเทียบสีนุชาครุฑทาบาคแล้ว จึงเทอคิไพของนั้นมากหลาย 4 แสน แพทานไปอยายแจก ปุงหมุ่คนทุกไธ ไหลเขาอัยทาน นางก็อทธิถานคังก่ออุปไปสลด- ทาสีอันประเสศิ วันนั้นเขาแล่นำ นางแก้วบ่เสวย นางก็เสย เสศคี่ขึ้นเมนเทียบมาสาค นางบ่มีความเกียคคาน นอนสบายอยู่ เอยั้น มีแต่เคินจรมกมแท้ เพิงบมาสาค ถือพระกัธธกาณไค้ ซากแท้..."

ป.อ. 1 (ม.5 ถ.1 น.2)

บรรยายการทำมหากิน การทำนาปลูกข้าว

"...อุทยานซึ่งเกิดขึ้น เป็นของท้าวยาก ท้องไร่ทั้งคาค
พอมท้าวทั้งแผ่นดิน แล้วจึงเอาเม็ดข้าวในสาบออกมาหว่าน
หลายวันจึงแตกงขึ้นเป็นก้านออรวงงาม แล้วจึงถลกจากที่นั้น
ไปคั่ว ก็ดำมากทั้งไร่ทั้งคาคพอมสาแล้วจึงค่อยคั่ว หลายวัน
จึงบงยอกขึ้น เขียวงามผอมค่อน เติงละดูจึงมานกมส่วย
เป็มไภสรแตกกาย หลายวันจึงเป็นเม็ดจึงตั้งขึ้นเต็มอวรวง
เหลือง แล้วจึงเกี่ยวจากก้นมากองตีฟาก จึงค่อยขนขึ้นมุง-
สาบ..."

ป.อ. 1 (ผ.18 ถ.7 น.2)

บรรยายการวาดรูปบนฝาผนัง

"...จึงจักช่างมา ถังวาดแต้มเขียนลายเป็นรูปฝาพระที่นั่งหล้า
ใหญ่กว้าง งามถนสวยดประมาณ แตมรูปพระกสิศลาป แดพระอาสาศก-
สัทพยอมเดียงกันเป็ญคู่ รูปพระสิริสุทโธทนะพอมนางสิริวิหามา
เป็ญคู่..."

ป.อ.1 (ผ.28 ถ.3 น.1)

2. **พรรณนาโวหาร** หมายถึง การเรียบเรียงข้อความโดยให้รายละเอียดเกี่ยวกับ
บุคคล สิ่งของ ขบวนการ สภาพแวดล้อม ตลอดจนความรู้สึกต่าง ๆ ของผู้เขียนเพื่อทำให้
ผู้อ่านได้ฟัง ได้ดู ได้เห็น และมีความรู้สึกเหมือนกับผู้เขียน ในการเขียนแบบพรรณนา ผู้เขียน
อาจมีวัตถุประสงค์เพื่อให้รายละเอียดที่เป็นจริงอย่างตรงไปตรงมาทำให้ผู้อ่านเห็นภาพ เกิด
ความรู้สึกสอหยอความ จากข้อมูลที่ได้ศึกษาพบว่า การพรรณนาที่กวไร้นั้นมีลักษณะต่าง ๆ กัน ได้แก่
การพรรณนาขบวนการ ความงาม อิทธิปาฏิหาริย์ ความเศร้าโศก ตลอดจนการพรรณนา
คุณความดีและเกียรติคุณ ซึ่งกล่าวไว้ดังนี้

ตัวอย่าง การพรรณนาธรรมชาติ ให้เห็นความงามของสวนหลวงและทิวไม้

"...ดอกเชือกุ่มสวรรค์ พักเขาเอากันเหล่าขมสวรรค์...มีทั้ง
 ดอกไม้บัวทอง หลายสิ่ง เป็นดอกสีเหลืองพอมก๋อสี มีก้าน
 เขียวระยองเอากัน บางพองจีนพม่า รุ่มพอมก๋อขาว
 ความชอบตามธรรมะแดนสะใภ้ มีทั้งทองเทศสี ภูษาหอมถอร
 มีทั้งมีค่าชอน เป็นสีหลายสิ่งสารพัดคางดอกไม้ เหลืองแสด
 กามเชิง..."

ป.อ. 1 (ม. 8 ต. 1 น. 1)

ตัวอย่าง การพรรณนาให้เห็นความงามของสตรี

"...นางงามผู้ประเสริฐ ชื่อว่ากัณยาณีแสนนอบ งามน้อยสิ่งเขียน
 สมสีหน้าพริ้มเกี้ยวเมหาถอ..."

ป.อ. 1 (ม. 17 ต. 10 น. 1)

"...อันว่าคอคาง แกมมีใสงามปานปานแก้วส่องงาม
 เหม่กนังมีกบาคเผิงแคง เลือบหธา สีเสสาเกลาแคง
 งามอีกออรแสนแฉบเกียง บุษของหญิงกึ่งเฮาเภา
 คิ่งเนอกมงามปานถอ บัคคิบเคงแท นวรแปงเก็งเสมอ
 ตาภาเกาณงามปานเขียน สิ่งอันใดก็เทียบทันใจจอม
 พระนางสักกอบาส..."

ป.อ. 1 (ม. 7 ต. 3 น. 2)

ตัวอย่าง พรรณนาให้เห็นความงดงามของบ้านเมืองอย่างพิสดาร

"...ฝากระดานประคัมควยแก้วสีเหลืองส่องงาม จงป่องเข้บม

ประคับค้ำแก้วหลากกระดานปูด้วยแก้ว เสาไม้ตอกค้ำทางในท้อย
 พวงมโกลหม่ออรมีแฉ่งน้ำในหัวมากหลายจับไปค้ำจันทอม
 ในถ่างบัวหลวงลอยล่องไว้ในน้ำอ่างค้ำถึงใหญ่กว้างมีเสา
 ไม้พื้นเสด ยอดช่อฟ้าเป็นฐานสูงค้ำมีระฆังระสี้ค้ำค้ำเทียบมัน
 ไม้ มนเทียนฉาศาเป็นเบบเหมือนคังวิมานอยู่ท่าสวรรค์คังเคียงว...

ป.อ.๑ (ผ.๗ ถ.๑ น.๑)

ตัวอย่าง พรรณนาให้เห็นภาพความคัมคัง

"...สีวิภาอันประเสด พนแห่ล้อมทางซ้ายแต่หัว เคนออกหน้า
 ความคัง คัมคังหงษ์นางสาวถวัลคังเคียง บางท่งหงษ์นาง
 ชาวแคงเป็นใหญ่ บางท่งซิบแฉ่งฟอรเพง เกี่ยวก้อมแคนสาม
 ถนกรวาง..."

มหาวิทยาลัยศิลปากร ตงอนลิขสิทธิ์

ป.อ.๑ (ผ.๘ ถ.๑ น.๑)

ตัวอย่าง พรรณนาให้เห็นการแสดงอิทธิปาฏิหาริย์

"...นำเอาพระสุเมธมาเคียงหัวไม้ เหมือนเมฆกลดเคียงหมาก
 แฉ่งจ้อยแคนคินที่พันเขาคังสายหวาย แฉ่งจิ้งให้คณอยู่ใน
 ชมพูนี้ไปทีปอื่น จึงซิบกแฉ่งคินเป็นอ้อมกั้ว เหมือนคณกั้วแคน..."

ป.อ.๑ (ผ.๒๓ ถ.๑ น.๒)

ตัวอย่าง พรรณนาให้เห็นอารมณ์เศร้าโศก

"...นางก็ยังมีใจโศกใหม่ในใจเป็นอันมาก คักความเศร้า
 อักไว้ในใจซิมษาคาย นางก็คอบกอดฉาน้ำสาหาบชาค..."

ป.อ.๑ (ผ.๑๗ ถ.๖ น.๑)

3. **เทศนาโวหาร** เป็นส่วนแสดงหรืออธิบายข้อความให้กว้างขวางออกไปโดยยกเหตุผลหรือหลักฐานประกอบตามความรู้ความเห็นของผู้แต่ง โดยมีมุ่งหมายจะให้ผู้อ่านเข้าใจตามความคิดเห็นคล้อยตามและเชื่อถือผู้แต่ง เช่น สุภาษิต คำสั่งสอน ขี้แจงเหตุผล อธิบายคุณและโทษ จากการศึกษาในข้อมูลพบว่ามีการใช้เทศนาโวหารในการบรรยายธรรมะ มาปญฺญ - คุณโทษ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

พระพุทธเจ้าทรงเทศนาธรรมเรื่องอริยทรัพย์แก่พระราหูว่า

"...ราหู อันท่าชัยที่เจ้าชอบนั้นเป็นโลกที่หมิ่นเหม่ง ทั้งเป็นของ
อัศษายากแท้ ไฟร้อนยังเกิดมี บัดนี้เจ้าชัยอันนี้ให้ เป็นของบมี
โภย อัศษาง่าย เป็นของบัสสจากโจนผู้ตาย โภยอันนี้มี แท้ไหน
พระองค์ก็เทศนาอริยะชัยให้ราหูผู้เป็นลูก..."

ป.ถ. 1 (น. 17 ถ. 14 น. 2)

พระพุทธเจ้าภัสสรวรเสวีญาณธรรมว่า

"...พระเจ้าสันรเสีเส็น แนนท์อโม่ระเสก บุคคลผู้ใดหากมีความ
ยินดีแท้ ในท้าวเป็นอันมาก มักณายัง เกิดขึ้นแล้วสูงถนแก้วชูอัน
โทษอ่าววิเวกแท้ เป็นนิทานอันยัง บมีเวนก่า ชีมาเกิดอชอันใจ
นั้นอยู่เย็น..."

ป.ถ. 1 (น. 12 ถ. 1 น. 2)

นอกจากนี้ยังมีอุปมาโวหารที่ผู้แต่งใช้กล่าวแสดงการ เปรียบเทียบ ซึ่งได้กล่าวมาแล้วข้างต้นในเรื่อง โวหารอุปมา

รศวรรคคติ

คุณค่าทางค่านว รศคคติอีกประการหนึ่งที่ว่า รศคคติน่าจะ เรื่องจะขาดส่วนนี้ไปไม่ได้ คือ

"รสวรรณคดี" ผู้ที่กล่าวถึง "รส" เป็นคนแรกคือ "ภทรภณิน" เมื่อคริสต์ศักราช 100³³ โดยปรากฏทฤษฎีรสในนาฏยศาสตร์ของภทรภณิน ซึ่งเป็นคัมภีร์ของการละครสันสกฤต³⁴ ทฤษฎีรสนี้พยายามชี้ให้เห็นผลกระทบทางอารมณ์ที่ไต่จากทิวละคร รสจึงเป็นความรู้สึกที่เกิดขึ้นในใจของผู้ชมการแสดงละคร โดยมีผู้แสดงเป็นสื่อในการถ่ายทอดอารมณ์ต่าง ๆ นอกเหนือจากความบันเทิงของบทประพันธ์และผู้แสดงแล้ว การที่รสจะเกิดขึ้นมากน้อยเพียงใดยังขึ้นอยู่กับผู้ชมซึ่งการจะรับรสต่าง ๆ ไต่กองหมายถึงมีจิตใจอ่อนไหวพร้อมจะรับรสใดด้วย

ความหมายของ "รส" นอกจากความหมายโดยตรงตามพจนานุกรมที่แปลว่า "สิ่งที่รู้ ไต่ควยถิ่นโดยเฉพาะ เช่น เปรี้ยว หวาน มัน เค็ม โดยปริยายหมายถึง ความรู้สึกขบใจ สุกหรือโพวระ เป็นต้น" แล้ว ความหมายของ รสทาง "ทวาระ" หมายถึง ประสบการณ์ทางอารมณ์ของความงามในรอยกรองและบทละคร³⁵

ต่อมาทฤษฎีรสไม่ไต่จำกัดเฉพาะการละครเท่านั้น ยังมีการนำไปเกี่ยวข้องกับงานศิลปะด้านต่าง ๆ เช่น ดนตรี จิตรกรรม และวรรณคดี เป็นต้น วรรณคดีเป็นศิลปะที่มีภาษาเป็นสื่อในการก่อให้เกิดรสแก่ผู้อ่าน การพิจารณาทวาระคติมี 2 ลักษณะ ลักษณะแรกคือการพิจารณาทวาระคติความงามโพวระของถ้อยคำในคำประพันธ์ เรียกว่า "อติงการ" ภามพะ นักวรรณคดีวิจารณ์ในคริสต์ศักราชวรรษที่ 4 ถือว่าอติงการคือหัวใจของคำประพันธ์ รสเป็นเครื่องประดับในคำความหมาย อีกลักษณะหนึ่งคือการพิจารณาทวาระคติความหมายของคำที่ก่อให้เกิดรสแก่ผู้อ่านตามทฤษฎีรส จะเห็นไต่ว่าการพิจารณาทวาระคติทั้ง 2 ลักษณะนี้มีความสัมพันธ์กัน แน่นทอถึงการศึกษาทวาระบางคนก็ถือว่ารสไม่ไต่สิ่งสำคัญในการประพันธ์ บางก็ถือว่ารสเป็นเพียงส่วนประกอบที่สำคัญน้อย-

³³ ถลลนา ศิวีเจริฎ, "อติงการโฆฬารชาคำหลวง," วิทยาลัยทวาระเอก บัฒทวิทยาลัย จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, 2525, ทท 81.

³⁴ กุสุมา รัทษณิน, "การวิเคราะหวรรณคดีไทยตามทฤษฎีรสของสันสกฤต," อักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ปีที่ 5, ฉบับที่ 2 (2525), หน้า 1.

³⁵ ถลลนา ศิวีเจริฎ, เรื่องเคิม, ทท 86.

กว่าความงามค่านอื่นของบพระพันธ อย่างไม่ห้าม ก่อนมีการยอมรับว่ารสเป็นจุดมุ่งหมาย ทางสุนทรียะที่สำคัญยิ่ง นักประพันธ์ทั้งหลายก่อนมาจึงยึดถือการแต่งคำประพันธ์ด้วยการใช้รสเป็น จุดมุ่งหมายในการดำเนินเรื่องความงามค่านสุนทรียศาสตร์และวรรณศิลป์ ทั้งนี้ในคำรา - อลังการศาสตร์ของอินเกียต์ถือว่า รสเป็นเรื่องสำคัญเท่ากับ "ศัพทาดังการ"³⁶ และ "อรรถาดังการ"³⁷

ทฤษฎีรสหรือเรียกกว่า "ภาวะ" มีอยู่เดิม 8 อย่าง ตรงกับรสทั้ง 8 รส ภาวะเป็น อารมณ์ดาวที่เกิดขึ้นในจิตใจ ในคำราทางทฤษฎีศาสตร์ของภรทมนีเรียกภาวะว่า "สถายีภาวะ" หรือ "สถายิน"³⁸ มี 8 อย่างตรงกับรสทั้ง 8 ดังต่อไปนี้

สถายีภาวะ

รส

รหิ (ความรัก, ความยินดี)

ศฤงคาร (รสคือความซาบซึ้งในความรัก)

หาส (หัวเราะ)

หาสย (รสคือความรื่นเริง, ขบขัน)

โศก (ความโศก, ความเห็นใจ)

กรรณา (รสคือความกรรณา)

โกรธ (ความโกรธ)

เวาทร (รสคือความรุนแรง)

อุสาห (ความพยายาม, ความ
ระมัดระวัง)

วีร (รสคือความชื่นชม)

ภย (ความน่ากลัว)

ภยานก (รสคือความกลัว)

จุคลุสา (ความขง, ความน่าเกลียด)

พิฆาต (รสคือความเบื่อระอา)

³⁶ วิชาแต่งคำประพันธ์ทำให้เสียงมีความไพเราะงดงามเพื่อให้เกิดบพระพันธ เคน

³⁷ ถ้อยคำที่เพิ่มความเด่นชัดให้แก่ความหมายของบพระพันธ เพื่อให้เกิดบพระพันธมีคุณค่า น่าอ่านยิ่งขึ้น

³⁸ ถลลนา ศิริเจริญ, เรื่องเกิม, หน้า 92.

สติภาวะ

รส

วิสมม (ความน่าพิศวง, ความประหลาดใจ) อัททฐา (รสคือความอัศจรรย์ใจ)

ก่อนมาได้เพิ่มภาวะแห่งความสงบ "สม" ทำให้เกิดรสที่ ๑ คือ "คานทรส" ขึ้น คงจะเป็นอิทธิพลของคติทางพุทธที่ถือว่าความสงบเป็นสิ่งประเสริฐ เป็นทางสู่นิพพาน ดังนั้นอิทธิพลส่วนใหญ่มุ่งถึงคานทรส เป็นรสที่เด่นกว่ารสอื่นทั้ง ๘³⁹

การที่จะให้ผู้นิยมหรือผู้อ่านรับรูว่ามีภาวะต่าง ๆ นี้เกิดขึ้น ต้องมีสาเหตุของภาวะเป็นองค์ประกอบสำคัญ เรียกว่า "วิภาวะ" วิภาวะหมายถึง เหตุการณ์ที่ปรากฏขึ้นทำให้เกิดภาวะต่าง ๆ ตามมา ผลที่เกิดจากภาวะเรียกว่า "อภุภาวะ" ซึ่งหมายถึงการแสดงกิริยาท่าทาง อากาโรให้ปรากฏนั่นเอง นอกจากจะมีสติภาวะเป็นเหตุแล้ว อารมย์ภาวะเสริมเรียกว่า "วยภิจารวิภาวะ"⁴⁰ ประกอบด้วย เพื่อทำให้ภาวะหนักแน่นขึ้น และในการแสดงออกควมอภุภาวะจากภาวะต่าง ๆ แต่ยังมีอาการแสดงออกซึ่งเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ เป็นสิ่งที่บังคับหรือห้ามไม่ได้เรียกว่า "สากถวิภาวะ"⁴¹ เช่น เป็นลม เหงื่อไหล น้ำตาไหล ท้องไส้จุก ฯลฯ เป็นต้น

รสธรรมคตินิยมผสมโพธิธรรมวิภังคิโหมของสว่างที่ปรากฏมีดังนี้

สองการรส หมายถึง รสของการที่สามมีภรรยาปฏิบัติต่อกันด้วยความรักใคร่ ความรักของหนุ่มสาว ความรักของแม่กับลูก พี่กับน้อง หรือความรักระหว่างเพื่อนด้วย แต่ความรักต่าง ๆ เหล่านี้พบกับอุปสรรคของ โสภเคราะห์ เสียใจหรือผิดหวังจากกัน ไม่ได้ว่าเป็นสองการรส กลายเป็น "ภรตการรส" ไป

³⁹ กุสุมา รัชมนตี, เรื่อง เคิม, เชียงอรตหน้า 2.

⁴⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 3.

⁴¹ เรื่องเดียวกัน.

จากข้อนี้ใน ป.อ. 1 มีศตวรรษสองร้อยบ้าง แต่ไม่เด่นนักดังหัวข้อต่อไปนี้

ความรู้สึกรักของหนุ่มสาวเมื่อพระนางสิริมหามายาไค้ไปค้างกราบหุดจากพรหมณแห่ง
กรุงกบิลพัสดุ์ เรื่องพระเจ้าสุทโธทนะ พระนางเกิดความรู้สึกพอใจและมีความรักในพระเจ้า-
สุทโธทนะทันที

"...มหามายาเจ้าสมภารผู้ประเดี๋ย โคนั้นพรหมณออกชื่อ
สิสุทโธชอกให้ งามแนกั้วพระอิน นางยืนกระสันแท้ในใจ
อกซีแตก เบียบเหมือนคังสิริสุทโธ มานั่งทางข้างเป็นแกว
มิ่งขวีร เพาะว่านพเพ็ญรเคยมกเป็นคู่กันแล้ว โคนั้นแต่ออกชื่อ
ท้าว ใจสั่นหลาหลง..."

ป.อ. 1 (ผ. 1 ถ. 13 น. 2 ถ. 14 น. 1)

การแสดงความรักของพระสิริหัตถะต่อพระนางที่ภักทช่วยการกถาวราจาอ่อนหวาน
ให้พระนางที่ภักทยอมอนิเชกสมรสด้วย

"...มหาบุรุษราชเจ้าโถมถางนอยนาศ เทียวนี้มัททาหากไค้
ทนายหมัรจอมพระนางเป็นอันยั้ง หวังว่าซีให้ช่วยเจ้าโพธิญาณ
ส่าเฮ็คแล้ว ความนี้เหียง..."

ป.อ. 1 (ผ. 7 ถ. 7 น. 2)

วีรรส รัสแห่งความเพียร ความกล้าหาญ อุทสาหะ ความเค็ดเคี้ยว อาจมีอาณาภท
อนินิหาร อธิษิตุทธิเข้มาเก็ยของควย วีรรสแสดงความเพียรในทางธรรมจาก ป.อ. 1 เป็นค่าน
ที่เด่นชัดที่สุด เนื่องจากพระมหาบุรุษเป็นผู้มีความเพียรพยายามในทางบ่าเพ็ญทุกกรกิริยา บ่าเพ็ญ
บารมีเอาชนะพระยามารจนกระทั่งศรีสุธรรมเป็นองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า แสดงให้เห็นถึง
ความกล้าหาญของอาจมีอนินิหารและอธิษิตุทธิ เป็นส่วนช่วย เสริมให้พระบารมีของพุทธองค์
กั้งค้วอย่าง

พระมหานุชทรง โท่ชอบกับพระยามกร้วยความองอาจกล้าหาญเป็นผลให้พระยามกร
ทวยแพ้อำนาจพระบารมีของพระองค์

"...แต่นั้นโพธิญาณเจ้าชานมณโฑยอัย ชูรามณเฑาะยไค้ชุกถ่ายแท้
ความจริงมีอยู่ อันว่าโยทาแก้วกล้า ทะหนาคัก เก่ง คือถึงสาบารมี
30 ทัก นั้นเป็นแก้วแก่นททาน เอะไค้สงสมพทนไว้มากนหนเหือ
ยั้ง อากุทวงชนาสกล้า กูเหือยู่ไ้ ก่อวคือตักทปฎาแท้ อากุค
ทวงชนาส เอะไค้เพี้ยนมากแท้ กูถ้ายั้งประมาณ เอะยไค้มุสวาคแท้
มีจึง เป็นแน่..."

ป.อ.1 (ผ.11 ถ.5 น.2 - ถ.6 น.1)

ก่อนนางธรณีมาช่วยพระมหานุชต่อสู้กับพระยามกร นางธรณีไค้กล่าวสรรเสริญพระมหา-
นุชทรงบริจาคนเพื่อสร้างสมพระบารมีเป็นจำนวนมากมายแล้วในอดีตกาล ถึงข้อความที่
พรรณนาไว้ดังนี้

"...นางทธรณีภักมชายไว้ ทิวพระองอย่าไค้เป็นโสก แก่เกาณษ
เฝ้าอัยอั้งเป็นพระยามไค้ยาก เพาะว่าพระองไค้ทำสังบารมี
มากถนแท้ มากหลาย หลายกัปแท้ เพี้ยนมายไค้ยาค ทานเมียทั้ง
ถูกเกา คินสทานคูพระองไค้ยาคน้ำแดงกระณทุกเมือ ปราตนา
วาชไค้เป็นพระพุททเจ้า..."

ป.อ.1 (ผ.11 ถ.7 น.2)

พระมหานุชทรงมีความอุทสาหะและมีความเค็ด เกี่ยวที่จะนำเพ็ญทุกกรกิริยา เพื่อแสวง
หาพระโพธิญาณในการที่จะให้เป็นประโยชน์กัอมวถชน คนทั้งหลายไค้พ้นจากความทุกข์ ถึงความว่า

"...มหาบุรุษราชเจ้าโพธิญาณถนประเส็ด วิริยะความเพี้ยนไค้
ทาคทั้ง เป็นแก้วยอดสูง เป็นดุคคิแท้ความเพี้ยนอย่างยั้ง เป็น

ความเพียรอันคนทำ นำไปได้เหมือนแท้ทั้งพระองค์ จนว่าอดคิดตกแท้
 3 วันสั้นที่หนึ่ง ทำเพียรมาอย่างนั้นก็คุ้มหมากนาน เห็นว่าดำคานแท้
 เป็นกังวลเสียเปล่า กำหนดสันทีละท่อนกำปั้น เสมอแท้เห็นวาม
 เห็นว่ายังหยาบแท้ ถอยลงไ้หน่อย...ทำเพียรข้างมีทางอุคตย่อ
 กางคืนแสดางวันสาสมาธิอยู่คือมือ ความเพียรนั้นแม้ไม่มีทุก
 มันหากมีเหลือต้น ความเพียรนี้คือขอรจิต..."

ป.ถ. 1 (ผ. 10 ถ. 1 น. 1 - น. 2)

กฎธรรมะ รสแห่งความโศกหรือมหโศกนั้นเอง โดยเกิดจากวิภาวะ เช่น การ -
 พัดพิพรากจากกัน ถมหายกายจาก ถกทุกขไคยยาก ขมา เป็นพัน หรืออาจเกิดจากความรัก
 ของสามีภรรยาที่ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดจากไปหรือตายลง หรืออาจเป็นการประสมสิ่งที่ไม่ปรารถนาอื่น ๆ
 เช่น การพัดพิพรากจากบุคคลอื่นเป็นที่รัก อุทภาวะที่ปรากฏไค้แก่ ร้องไห้ คร่ำครวญรำพัน
 เชื่องซึม มีความระหัดระเหี่ย ความคร้าน และความคิในการกาย วยกิจวิภาวะ
 ที่ส่งเสริมให้เกิดกิเลสไค้แก่ ความไม่มีศรัทธา เพ่งใสเพือนใจ ความทุกข์ลำบาก การเป็นดม-
 แนนง น้ำคาคก ฯลฯ กฎธรรมะ ใน ป.ถ. 1 มีปรากฏอยู่หลายตอน เช่น ตอนพระนางพิมพา
 ทรงทราบข่าวว่าพระพุทธเจ้า เสด็จเข้ามาในพระราชวัง ตอนนักพ้อกอน้ำพระเนตร ตอนพระเจ้า
 สุทโธทนะกราบทูลถึงความทุกข์ระทมของพระนางพิมพาและกอนพระพุทของค้ทรงปริณิพพาน เป็นก้น
 ดังตัวอย่างต่อไปนี้

กอนพระนางพิมพาค้พ้อกอน้ำพระเนตร

"...น้ำคาคเฮย สังภาโสทุกให้กัมพพานี้ภกหลาย สังกบ่หวัด
 ซาคเอน เป็นก่าอย่างไค้แค ค้งแกกอรอยากเห็นหน้าเจ้า
 องถ้ำหนอพุโธ อ ปัดว่ยังบ่เหยหายซาค เขมถ้ำน้ำคาคไหลตั้ง
 คูไค้พ้านาน บ่มีแก้ซาคนี้ หลายอนันถ้อเขมบ่รวาย เกิดซาคไค
 น้ำคาคก็หากไหลตั้งข้อย นำเจ้าพระบอดยว...น้ำคาคเฮย
 อดพ้อเหยเหือคหนึ่ง กรอุคณาสมเพทกอร แงงอให้กัมพพานี้คาค

เบื้องพระพุทธรเจ้า พอให้อมีใจ จึงคอยไหลหลังยอขามก็ว่า ขอให้
นำศาการฤทธาแก่นี้ ไค้เห็นหน้าพระยอคครู ถือหากว่าบุรภิมาทานนอย
เป็นการคิดซากคำ นำศาจึงไค้ ไหลหลังยอขามหน้า มีคัมภีร์ภิมา
ไค้เห็นหน้าสัพพิณผู้มีจึงไปบ่หมคซาคเอิน เป็นกำแพ้อย่างไค้..."

ป.อ.1 (ผ.17 ถ.6 น.1 - น.2)

คอบพระเจ้สุทโธษนทรกรรบทูถถึงความทุกขระทมของพระนางพิมา กังนี้

"...แต่นั้สิริสุทโธเจ้า โอยะกาณนุ สมเพกอุสไพ์ เอยไหว
กาบหุร ซ้าแก่องเป็นเจ้ มหาครูประเสคิ อันว่าแมรหุ
ความอิกพระพุทธรเจ้าเห็ดด้นบ่ประมาณ แก่พระองหนีจากแแส
แสน่ที่ทุกโสกน้ำหามเขบเหือคหม่า ประมาณไค้ ๒ ปี ไค้ยี่น้าวว่า
พระองหงนุงนาคาสา เป็นนั้กบวค นางภิมาทักทึงนุงนาคาชาลวร
แก่งน้า จำสั้สร้างทักบรชคชวย ไค้ยี่น้าวว่าพระองสันอาหานนอย
คูประมาณทอเมคัตว สมเค็กพระนางถึเสวยอาหานนอยเสมอ
ความทอพระอง ไค้ยี่น้าวว่าพระองอกอาหานน้าแลบสัน หิวหอค
นางก็อคไวซ้าเสมอความคังพระอง ความเพียนด้นเมมีทางซิปุรเป็บ..."

ป.อ.1 (ผ.17 ถ.8 น.1 - น.2)

คอบพระนางพิมาทรวงทราบช้าวว่าพระพุทธรเจ้าเสคิจเข้มาภินทรราชวัง พระนาง
พิมาไค้แสดงอาการโศกเสระราเสียใจเป็นถึนภก กังความว่า

"...ภิมาแกวไค้ยี่นเสียงเถาเหค นางก็ส้อมทาวถม
ส้อมถองควาหนึ่ง จึงคอยคังสัพพิณ ถุกมาแแล้วจึงมีวาจา
"ทานถามคูกักแ...ภิมาทานคนอยยี่นแค้กังใจ นำศาไหล
ถยาคยอย ยมมนาแแล้วถั้งแก้นั้เมไค้หันบ่คาวถง นางการี
ถึจรมเอาเจ้ภิมาทูกนั้ ภิมาทึงไค้สัพพิณมาแแล้วเถาจา..."

ป.อ.1 (ผ.17 ถ.1 น.1 - น.2)

ทาสยบรส การรู้สึกขมรับอันเกิดจากการเห็นภริยาทำทาง ร่างกาย เป็นการบรรยายหรือพรรณนา เพื่อให้เกิดความแจ่มใสขึ้นมา ทาสยบรสที่พบในข้อนี้มีน้อยมาก มีความตอนหนึ่งกล่าวถึง เศรษฐีแห่ง เมืองราชคฤห์นำไม้จันทน์แดงท่อนหนึ่ง ไปทำเป็นยากรแล้วนำไปหยยไว้บนหลักสูงประมาณศิวศกาศ แล้วประกาศว่าถ้าใคร เทะหน้ายากรนี้ไปใครจะมอบสมบัติให้ส่วนหนึ่งและยอมรับนับถือว่าเป็นพระอรหันต์ ฝ่ายปุนนกะมีความต้องการในยากรนั้น จึงออกดูยากรซึ่งขอมกับกษัตริย์ว่าหากคนทำทำจะ เทะก็ให้ศิษย์ขอมมือเท้าไว้ ภายจะบอกว่าคุณ เทะได้ แต่ศิษย์ห้ามไม่ให้ เทะกางหาก ฉะนั้นจึงควรวินยากรแทน คงขอความต่อไปนี้

"...ปุนนกะสบกทำดูยากรอย่างใหม่ ให้สลาดแท้ ก็ถ้าแก้วแท้ถึงแล้วจึงสั่งลูกสักไว้คำใดทุกอย่าง กูราสัก เอาซีห่านยาแท้เหมือนซีเทะไปเอาบาท ให้พวกท่านรับเอาถึเมื่อจริงไว้...ให้พวกท่านไว้เป็นโกณมาษาหลายอย่างว่ากูราธาราน บาคจันวิหคุดอันเล็กน้อยอย่าไคไปเอาให้ลำบาก ธาธานอย่าไคสำแดงกูรพระอรหันต์ให้พุงชาน...แก่นันปุนนกะสบกทำทำทางขึ้น เหมือนซีเทะไปทางธากากบักถันเมตตันพัพพณ เหมือนแท่งซีเทะ แก่นัน สักทั้งหลายก็รับเอาไว้ ทั้งมักเกี่ยวกอดไว้จากถั่วถ่านเข้กถันแท่งถึง ข้าแต่ธารานอย่าไคไปแท้... ลูกสักทั้งหลายจับจริงไว้ฉานันมิให้ไป แก่นันปุนนกะสบกมีวาราจากถ่าน...ถั่วของเอาแมงซีเทะเทะขึ้น ให้ไปทางโคกก็ได้ง่าย ลูกสักของเอา หากจับจริงไว้มิให้ดวงไป...ขอให้มหาเสฏฐีมิสัทธามอบให้..."

ป.อ. 1 (ผ. 21 ถ. 12 น. 2 - ถ. 13 น. 1 -

น. 2) (ผ. 22 ถ. 1 น. 1)

อัททกุรส มีความรู้สึกประหลาดใจเป็นสตาบิภาวะ ความรู้สึกประหลาดใจนั้นเกิดขึ้นด้วยไคเห็นหรือไคยินสิ่งที่ไม่อาจจะมิหรือเป็นไปได้ อนุภาวะที่แสดงไคแต่ เหนือคนนำคำไหล จ้องกะถิง หรือเปล่งวาจาสาธุการ เป้าสน อัททกุรส ใน ป.อ. 1 จะมีลักษณะ -

เป็นปาฏิหาริย์ และความอัศจรรย์ต่าง ๆ ในบุญบารมีของพระมหาบุญมีปรากฏอยู่หลายตอน เช่น ตอนที่พระอินทร์สั่งให้พระเวสสุกรรมเทพบุตรนมทมิฬระมัดถวายพระสีหัตถ์ละ ทอนพระสีหัตถ์ละ เสด็จประพาสอุทยานไค้มกคนตราภัก์ทรงประหลาดพระทัย เพราะไม่เคยเห็นมาก่อน ทอนพระ — มหาบุญทรงอธิบายฐานตั้งพระทัยอย่าง เค็ดก็ยิวว่าจะไม่ทรงถูกจากมัดตั้งกัสมาชิโทกณะศรี — มหาโพธิ์ ถ้าไม่บรรพพระโพธิญาณ และตอนที่พระเจ้าสุทโธทนะทรงไข้อำมาคย์และบริวารไปสืบข่าวพระพุทธองค์ แต่อำมาคย์และบริวารทั้งหลายกลับเบ็ดเบียนใจ เต็มมิโสศรัทธา โกนศิษษะออกบรรพชาสั้ทุกคน เพราะกลัวคุณวิเศษแห่งพระสั้ทธรรมกัน ก็อย่างอัทธศรัทธาที่ปรากฏใ้สั้บุญ

ตอนที่พระอินทร์สั่งให้พระเวสสุกรรมเทพบุตรนมทมิฬระมัดถวายพระสีหัตถ์ละ ซึ่งมีความสวยงามแปลกประหลาดอัศจรรย์กับช่วยประการต่าง ๆ ดังความว่า

"...วิสุกัณณาชา เดยด้าดวงดงแล้ว จึงนิรมิตสะคอกไม้พันอันงามมั่ง
เป็นสระโบกขรณีอันเลิศล้ำ เหมือนแท้งสั้วร ฟูไปคัวยอิกทองอัน
ประเสศิก มีน้ำใสสีงแแกว เย็นจอบสองเงา มีทั้งมัวทองพ้อม เป็นสี
หลายอย่าง มีทั้งเหลืองแตสั้วขาว แแกงมีสัวยบานแ่งสัอย หอมเฮ้า
หัวสัะพั้ง แ่งงูเข้าขมถอง... ทาอาบน้ำพอดอยอาบงาม เป็มันโค
แกวดงสะอันสอาด หัวมันโคพอกควยแกวพิฑูร เหลืองเฮือเฮือง...
ยี่สัะฮอดยอาบฟูคัวยแกวซาบทอง... กางกัันคัศึประที่ปีโคเฮืองจัน...
นิรมิตเฮือค้ำเฮียงท่าสองชอกข่างประคั้มแกวเพ็ดนิน หัวหางนัันเป็น
กั้วเหมือนถาก..."

ป.ถ. 1 (ผ. 6 ถ. 12 น. 1 - น. 2)

ทอนพระพุทของคั้เสด็จไปเทศนาโปรดพระราชาमारคาบนสัวรรคขึ้นคาวกัังสั้และจำ — พรราชาบุญที่นัันจนกระทั่งออกพรรษาแล้วจึงเสด็จกลับสู้โลกมนุษย์ พระอินทร์ไค้นนมทมิฬนัันโคแกว เกิดความอัศจรรย์เมือพระพุทธองค์ไค้กระทำโลกวิจรณ์ให้ โลกชาทุกัทั้งสามคัือ สัวรรค มนุษย์ และนรกมอง เห็นกันหมกวิเศษณะที่พระองค์เสด็จกลับสู้โลกมนุษย์ ดังความว่า

"...อันว่าเทวภาคดาวแสนจักกวาน ้นับช่วย ถือเคื่องสักกาด
 มุชาพระพุทธเจ้า เหลืองเหลืองท้วมบน พระองจึงทำประภิกษานแท้
 ในสวรรค์ที่หนึ่ง ไท้คนทั้งหลาย ไช้บุญใหญ่กว้าง เห็นแท้ออกสวรรค์
 ไท้เมืองสวรรค์ เห็นยวเห็นพวยดม บันกานให้สักกทั้งหลาย แลไป
 หนีโรโลกชากกว้าง เห็นแท้อพวย บันกานให้สักกนอก เห็นยวเห็น
 ขึ้นเมืองสวรรค์ทุกแห่ง สักกนอกทั้งหลาย ก็เห็นนุก แลสวรรค์โลกทำ
 ไสแจ้สูง เอ็งทั้งเถ่า บันทางฮอน สบายกายพออนุเป็นคัวขบารมี
 พระพุทธเจ้า... เป็นที่อัสสาจันแท้ภิกษานพุทธนาค พระองหว่าโลก
 กว้วอน ไสสว่างแจ้ เห็นแท้อพวย สักกทั้งหลายขึ้นแลขึ้นทำลงกินพวย
 ดุ่ม... เปียบเหมือนคัง เป็นสพานห้องอันเกี่ยวกัน..."

ป.อ.1 (ผ.23 ถ.9 น.1 - น.2)

"...องพุทโธสรเค็ถ่วง อันพรหมทั้งหลายก็แห่สองซอกข้าง
 บันโคเงิน... พระองก็เอียบบันโครภิกษานแท้ สรเค็ถ่วงดง
 พระยาพรหมกลง เอียบบคาย บันโคอันเสอาส เทวคาอนุหนี
 โลกชากกว้าง มาถอมแห่พระอง...ทอระนิไหวหวั่น นำสมุก
 ไหญ่กึ่งฟ้าคฟอง..."

ป.อ.1 (ผ.23 ถ.9 น.2)

ภยานกรสุ รสกลัว มีความกลัวซึ่งเกิดจากการเห็นสิ่งที่น่าสยดสยอง สิ่งอัน
 ประหลาดหลาดจืด เกิดโดยวิภาวะ เช่น เห็นภูมิจีปิศาจ สะกุงกลัว หวากเสียว เป็นอัน
 อญภาวะที่ปรากฏไคแก่ หน้าซึก มือสั่น เท้าสั่น ขนลุก ฯลฯ ภยานกรสุที่ปรากฏใน
 ป.อ.1 กตที่พระขามารแปลงกาย ตอนเทพยชากถัวและหลบหนีกองทัพพระขามาร และกตที่
 พระเจ้าอโศกนหาราชลดธงพระศูป 8,400 องค์ เป็นเวลา 7 ปี 7 เดือน 7 วัน และมี
 พระยาครุฑโฉบโฉบพระยาภาค เป็นต้น

ก่อนพระยามารและพอมารแปลงกายเป็นสตรีขี้เถี่ยวเข้าออกทางขั้วระห่าง ๆ ซึ่ง
ถวนแก่เขาเกลียด นากถัว กังความว่า

"...ห่างกั้วห่างท้ำแท้ เป็นคากั้วสุทษบั้ง ท้ำท้ว เป็นสัดสังเนื้อ
หิ้วนี้ห่างกัน บางพองเฮาญูเขาทางหูออกจระมูกก็มีเป็นอัสสาจัน
แต่ มานหดวง...อีพรหมพอมเทวดาคูกุนาก อคมีโค กั้วถยาน
เคคมาน..."

ป.อ.1 (ย.10 ถ.20 น.2 - ถ.21 น.1)

ก่อนพระเจ้าอโศกมหาราชทรงฉลองพระศรูป 8,400 องค์ เป็นเวลา 7 ปี 7 เดือน
7 วัน มีพระยาครุฑนิมภโฉบพระยานาค กังความว่า

"...พระยาครุฑนิมาแก่เขาน้ำพพทเป็นใหญ่ นิมาทางอากาศ
พระยานาคราคถยาน ใจนั้นหวั่นไหว เมื่อขี้คำแซกพื้นตง
ไปคือเกากักั้วคูกุขิมาคาบเคียวไปแท้...จึงออรอร เจ้าภิกษุสง
...เอาขี้คยานอญไว...พระยาครุฑนิมาแก่เห็นพระยานาคราค
เจามินตงโคยควร...พระยานาคกานเมอมเข่าหสมมณเณโคยควร
...พระยาครุฑก็คังบักขี้คยานอญเอาพระยานาค สมนมณเณก็ไป
พระยาครุฑให้ไปเหมือรนุร ภิกษุทั้งหลายอัสสาจันบั้งถ้ำ ฮีทขี้มัน
มากหลาย..."

ป.อ.1 (ย.28 ถ.10 น.2 - ถ.11 น.1)

เราทรรุส รสโกธ มีความโกรธเป็นสตาปีภาวะ เกิดโดยวิภาวะ ได้แก่ ความโกรธ
การถูกใส่ความ กล่าวเท็จ กล่าวคำหยาบ ดูหมิ่น การถูกให้เจ็บใจ อาฆาตจองเวร อนุภาวะที่
ปรากฏคืออกระทำอาการต่าง ๆ เช่น ทำกาแคง ขมกคิ้ว ขมขิ้น เหงื่ออกไหล หัวสั่น เป็นกัน
เราทรรุสกับภุมณสมักจะเกิดคู่กันคือมีสตาปีภาวะของฝ่ายหนึ่ง เป็นความโกรธกระทำอนุภาวะแก่อีก
ฝ่ายหนึ่ง ผู้มีสตาปีภาวะเป็นความทุกข์ เราทรรุสใน ป.อ.1 มีเพียงบางกอนที่เห็นเด่นชัด เช่น

ตอนที่พระสัทธิตถะเสด็จออกบรรพชา พระนางพินิทาทรงทราบข่าวจากนายฉันทะทำให้นางสะเทือนใจ เสียใจเกิดความคับแค้นใจ แสดงอาการโกรธและกล่าวร้ายถึงความรู้สึกของนาง ในที่สุดความคับแค้นใจพุ่งขึ้นจนทำให้นางถึงกับหมดสติไป

"...ภีมพทาแก้วคาทรงแค้นคั่งพระสัทธา ทานหากท่าปาดซ้อ
เหมือนแท้งกาย นางก็คึดคั่งแค้นในใจเคียด สันตังใจว่า
ซิมฮ้องอ่ำให้ อุดไวกับฟิง...สธท้าวผอง"

ป.อ.1 (ผ.9 ฉ.7 น.2)

พระยามารมีความโกรธแค้นพระมหาอนุรุโห จึง เข้ายึดขวางมิให้พระองค์วิสูตรพระ -
สัทธรรม

"...มานโทคไธ ไคยีนเสียงพระองกล่าว มันจึงมีความโกธก้า
แข็ง เขมกัหวัง ซัดหอกก้ายึง เข้าไปใส่ฮ้องป่าวขึ้นเสียงก้าใส่
พระอง..."

มหาวิททยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ป.อ.1 (ผ.11 ฉ.4 น.1)

"...มานกโกทาก้า คึงแดงปานเหือด มันก็ซัดอาวุธ
เข้าหัวพระอง เป็นอันมาก อาวุธฆนาสภาแท้..."

ป.อ.1 (ผ.11 ฉ.6 น.2)

พิกัสสรุส รสจึง มีความเกลียดชังเป็นสถายีภาวะ เกิดโดยวิภาวะ ไค้แก่ การไค้ยิน หรือไค้เห็นสิ่งที่ไม่ชอบใจ สิ่งสกปรก สิ่งที่ไม่ปรารถนา หรือเด่าเรื่องสลดใจ หรือโทษของถัน รส สัมผัส เสียง และโดยจิตใจ พิกัสสรุสใน ป.อ.1 มีน้อยมาก เท่าที่ปรากฏในอรรถ ไค้แก่ ตอนที่พระมหาอนุรุโหทรงกล่าวสั่งสอนเถื่อนให้ทิดาทั้งสามของพระยามาร เกิดความตะอาบใจ ในการกระทำต่อพระองค์ และตอนที่พระอุปกุค้เถระทราบพระยามารให้ตะพยศด้วยกร เนรมิต เป้าตราบสุภัญเภา เป็นต้น ถึงตัวอย่างต่อไปนี้

พระมหาบุรุษทรงกล่าวสั่งสอนและเตือนให้รักษาทั้งสามของพระยามาร เกิดความละอาย
ใจที่ไต่กระทำชั่วแก่พระองค์

"...ตัวท่านหากเป็นคนชั่วร้าย อย่านำท่านคอยแยะ อันว่ากายเนื้อคน
ตัวของท่านเป็นแห่งของเน่าแท้ เหม็รอายยิ่งก็ว่ามี แต่หนอนเจาะ
หมักรักในปานชาดผี หาสิ่งอันใดก็เป็นตาหน้าแท้ อย่านำเว้าคอยแยะ
แต่ก็มานานก็ทมิได้ ความร่ายมีมาก เลยแต่กับเป็นคนแก่เฒ่า นมนี้ก็
เถายาน มีอ้อไม้เท้าคนไป ทั้งล้มหัวหงอกซ้ำ ทั้งเขี้ยวตนเสี้ยงผีสม¹²
มูกาง เนิง เป็นตาหน้า..."

พระอุปกุศกัถระทรมาณพระยามารให้ตะพุกช่วยการ เนรมิตเป็นทราวสุณีย์ เน่ามีหนอน
บ่อนไซยัว เยี้ย ถูกพันคอพระยามารไว้ ไม่มีใครแกกออกได้ นอกจากจะรู้สึกนำนิกนิต

"...พระอุปกุศกัถระ เห็นแจ้งกูอินแล้ว จึงนิรมิต เป็นหนังหมาเหน่า
อายเหม็ร ขอรังเป็ยเหน่า เป็ยเหม็ร เชือกผูกคองคอแท้แห่งคน
พระอุปกุศกัถระไป คองคองมานทีนโศกทั้ง เถา อหิชาดานเสี้ยงคังใจน
กูอิน อย่านำให้ไผแก่ได้ หนังหมาอินเหม็รเหน่า..."

ป.ถ. 1 (ม. 29 ถ. 6 น. 1)

สาเหตุ รสสงบ มีความสุขสบาย (คม) เป็นสตาปีภาวะ มีความรู้ชอบอันมีอาการ
ไม่ปรารถนาสิ่งใด ซึ่งเกิดจากการสละความรักความเกลียดไปโดยสิ้นเชิง เป็นการหลุดพ้น
อาวรมิตร โศก โกรธ หงส มีวิภาวะคือความรู้อันดองแท้ แสดงอนุภาวะได้โดยการประพุดหิน
ตามวิสัย การเข้าสมาธิ ความตั้งใจแน่วแน่ มีขยภิจารวิภาวะ ได้แก่ ความไม่แบแต่ต่อสิ่งใด มั่น
อยู่ในองค์ภาวภา ปฏิบัติธรรมทั้งปวง

¹² ผสม หมายถึง ปาก ริมฝีปาก, ปากน้ำ, ฝีน้ำไหลตก

เหตุแห่งการรู้ความจริงอันต้องเผชิญ เกิดขึ้นในโมฆะหรือความหลุดพ้นนี้ คือนิพพาน
 ทรัฐฐัชรรมของโลกรสนี่เป็นรสนแห่งความไม่ทุกข์ ไม่เกิดยศ ไม่ริษยา สม่่าเสมอไม่เปลี่ยนแปลง
 ศาธารส เป็นรสนที่สำคัญของวรรคนี้ เรื่องนี้ การที่พระพุทธองค์ทรงทรัฐฐั เสวย -
 วิมุทิสูขในเ้า่าง ๆ ถอดจกรทรัฐฐัเสนาสั่งสอนเวไลยสัทว เพื่อคัมภีเอส⁴³ ถักฉา⁴⁴
 รากะ⁴⁵ เ้า่นนี้เ้า่นกอนที่แสดงรสนงหังสััน ใน ป.อ.1 มีคำธารสปรากอญูหั่วไป เ้า่น
 กอนพระมหาบุรุษทรงไขห่ขบารมีกอนสูกับพระยามาร พระยามารห่วยแพ้เกิดความเ้าอมใสศรัทธา
 กอนพระมหาบุรุษทรัฐฐัเป็นองคสมเ้าจพระสัมาสัมพุทเจ้า เป็นกั กัถวอย่างกอนไปนี้

เม้าพระมหาบุรุษมีขบชนะกอนพระยามาร กัมีพระห้วยขบชนะนคัที่จจะโคทรัฐฐัเป็นองค
 สมเ้าจพระสัมาสัมพุทเจ้า

"...มหาบุรุษกราชเจ้า เ้าบถถึงถนประเสกั พระองชนะบายแพ
 จวรขบอร์ เ้าียงคััน พระคัคแพในใจชนะน เ้าองขบโคททุกแพ
 ไปทเ้าอยู่สบาย พระจัิงหัตถเ้า โททองกัประเสกั ไปทางทค
 บัวรัททาถว้นถอก พระนััง เ้า็งนัังถว พระองเจ้าบหัง หัตถเ้าถว
 บัมีใจไหวหวัร บกเ้าองจจก ถันจ่าเ้าเ้าชานกันเ้าอง..."

ป.อ.1 (ผ.11 ถ.10 น.1)

พระมหาบุรุษทรัฐฐัเป็นองคสมเ้าจพระสัมาสัมพุทเจ้า พระองคประห้วยอยู่เ้า่น -
 ศรัทธาโพธิ์ ทามถถางบรพยากาศที่เงือบสงบ จากถันเสกัจไปประห้วยงัโครมไม่ไทรเสวย -
 วิมุทิสูข ถว้จขบายที่ประห้วยไปงัโครมไม่จจกัรสนะใหญ่ ความบรบายกอนเ้าทำให้ยุถานและ
 บัหังมอเงเห็นภาพทามถถางบรพยากาศที่สงบเป็นสบาย ถันเป็นถนคัหมายแห่งความส้าเร้าและ

⁴³ กิเลส หมายถึง เครื่องท้งใจให้เสรว้าหมอง ใค้แก่ โสภ โกรธ หลง

⁴⁴ ถักฉา หมายถึง ความทะยานอยาก, โภยท้งไปใช้หมายถึงความมีโครวในกาม

⁴⁵ รากะ หมายถึง ความก้าหั่น

ความสุขสงบโดยแท้

"...ฉันแก่พระองค์ ที่จารต ในห้องพระตำหนักแปดชั้นแปดคำมี
 หนวดขาวแล้ว จึงหากที่นั่น สรเก็บไปบ่อใหม่ ไปนั่งอยู่ อัสสามารถนี้
 โลกไม่ไขว่คว้าอวมาม พระองค์เสวยวิมุติสุขสบายเนืออยู่เย็นแล้ว
 จึงสรเก็บไปพักในมูจรอินแควที่ป็น มีสระใหญ่กว้าง มีน้ำสองใส
 มีจืดคนล้างามอสดเส นาคกรราชท้าวอักษราแหแห่งพระองค์สรเก็บ
 ไปพักอยู่ณจึกแท้ อวมามพระองค์พระนางเชิง นิ่งแล้วชัชชภา
 เข่าที่ เขาเมหาเป็นที่เพ็ง ดูอย่างใจนั้นอยู่เย็น เวลานั้นเมกหงขึ้น
 ฝนตกลงมาตก เป็นเส้นอยากขยอถินเถี่ยบเขา..."

ป.อ.๑ (ผ.๑๑ ฉ.๑๖ น.๒ - ฉ.๑๗ น.๑)

จะเห็นได้ว่าปฐมสมโพธิฉบับวัดใหม่ทองสว่างมีรสวรรณคดีปรากฏอยู่ถึง ๑ ชนิด ซึ่ง
 เป็นการพิจารณาถกเถียงที่เกิดขึ้นในใจ ในความรู้สึกนึกคิด อารมณ์ของผู้อ่านผู้ฟังในฐานะผู้รับรู้อ
 ษานซึ่งในรศต่าง ๆ ที่กวไรคำและภาษาเป็นสื่อในการถ่ายทอด เนื่องจากข้อจำกัดในเรื่อง
 ความยาวของ เนื้อเรื่องปฐมสมโพธิจึงทำให้การยกตัวอย่างแสดงลักษณะรศต่าง ๆ จำกัดตามไป
 ทั่วๆ ไปเท่านั้น

การศึกษาวิเคราะห์ เรื่องปฐมโพธิ์ณวัคิโหมทองสว่างในเชิงสังคม

สังคม หมายถึง กลุ่มของบุคคลที่ดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกันในชุมชนเดียวกัน มีความสัมพันธ์
ติดต่อกันในด้านความสัมพันธ์ส่วนตัวและส่วนรวม เป็นครอบครัว เป็นหมู่บ้าน เป็นประเทศ¹
การดำเนินชีวิตของมนุษย์อยู่ร่วมกันเป็นหมู่คณะ มีการตั้งถิ่นฐานภูมิอำนา มีการประกอบอาชีพ
การเรียนรู้ ตลอดจนการปรับตัว เข้าหากันและกันเพื่อความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในหมู่คณะ

วรรณกรรมเป็นงานสร้างสรรค์ของมนุษย์ จึงมีความสัมพันธ์กับสังคมและสิ่งแวดล้อม
ทั้งปวงที่ผู้สร้างวรรณกรรมเกี่ยวพันอยู่ เพราะสิ่งแวดล้อมมีอิทธิพลต่อความรู้สึกนึกคิดของ
มนุษย์ซึ่งนำมาแสดงออกบางส่วนในวรรณกรรม ทวีศิลป์ บุญจร ไต่ถั่วว่า

“วรรณกรรมเป็นภาพสะท้อนสังคม การสะท้อนของวรรณกรรมมิใช่เป็นการ
สะท้อนอย่างบันทึกเหตุการณ์ทางเอกสารประวัติศาสตร์ แต่เป็นภาพ
สะท้อนประสบการณ์ของผู้เขียนและเหตุการณ์ส่วนหนึ่งของสังคม วรรณกรรม
จึงมีความเป็นจริงทางสังคมสอดแทรกอยู่ วรรณกรรมอาจสะท้อนสังคมทั้งใน
ด้านรูปธรรมและนามธรรม ด้านรูปธรรมหมายถึง เหตุการณ์ทั่วไปที่เกิดขึ้น
ในสังคม ส่วนด้านนามธรรมหมายถึงค่านิยมในวิถี จีฬิ ใจของคนในสังคม
ตลอดจนความรู้สึกนึกคิดของผู้เขียน”²

¹ สมพร มัทนะสุตร, วรรณคดีสังคมและการเมือง (กรุงเทพฯ: โอเคียนส์โตร์,
2524), หน้า 10.

² ทวีศิลป์ บุญจร, นวนิยายกับสังคมไทย (พ.ศ. 2475 - 2500) (กรุงเทพฯ:
สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2523), หน้า 6.

สภาพสังคม

อีสานมีสภาพแวดล้อมและสภาพพื้นฐานทางสังคม อารยธรรม วัฒนธรรม เป็นของตนเองและรุ่งเรืองมานานแล้ว มีการปกครองที่มีอิสระ มีหัวหน้าหรือเจ้าเมืองปกครองลูกบ้าน ดังนั้นแนวความคิด กำนันนิยม ความเชื่อ จึงมีลักษณะที่ต่างไปจากภาคอื่น ๆ ของประเทศไทย

สังคมอีสานแบ่งออกเป็น 2 รูปแบบด้วยกันคือ สังคมชนบทและสังคมเมือง สังคมชนบทมีเกษตรกรรมและหัตถกรรมเป็นหลัก มีการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ช่วยเหลือกันและกัน ส่วนสังคมเมืองมีอุตสาหกรรมและพานิชยกรรมเป็นหลัก มีการซื้อขายแลกเปลี่ยน มีการตอบแทนแรงงานด้วยเงินทองช่วยเหลือตนเอง⁴

ลักษณะสังคมของชาวอีสาน

1. ลักษณะสังคมโดยทั่วไป ชาวชนบทอีสานมีความเป็นอยู่อย่างง่าย ๆ แบบสังคมเก็บผักหักฟืน ส่วนมากมีฐานะยากจน อาชีพต่าง ๆ เป็นการแสวงหาปัจจัยสี่เพื่อเลี้ยงสมาชิกของครอบครัว กล่าวคือ แสวงหาอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค การประกอบอาชีพของชาวอีสานส่วนใหญ่ ไร่แก่ง การทำนาและเลี้ยงสัตว์ แหล่งน้ำและพืชพันธุ์ - ธัญญาหารต่าง ๆ จึงเป็นสิ่งสำคัญยิ่งของชาวอีสาน อาชีพต่าง ๆ ถ้วนมีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนกว่ากัน ไร่แก่ง งานช่างต่าง ๆ ของชาย เช่น งานจักสาน งานไม้ เป็นต้น งานช่างของหญิง ไร่แก่ง งานเย็บงานเรือน ถักนํ้าคำข้าว เย็บปักถักร้อย การทำหูก เตี๋ยงไหม ทอผ้า การทำเสื่อ หมอน มุ้ง เป็นต้น หากหญิงชายผู้ใดทำงานช่างดังกล่าวนี้ไม่เป็นที่จะไม่นิยมเลือกมาเป็นคู่ครอง ใน ป.อ.๑ พระนางโคกมีและนางสุชาดาจึงเป็นเสมือนตัวแทนของหญิงชาวอีสาน ในงานช่างสตรีดังกล่าว เห็นได้จากตอนพระนางโคกมีทอผ้าจิวรเพื่อนำไปถวายพระพุทธเจ้า พระนางโคกมีเย็บ-

⁴ ข้อคิดเห็นรองศาสตราจารย์ สิริวิชน์ คำวันสา อาจารย์ประจำภาควิชาภาษา-
ตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

การกระทำเป็นอันก่อน เริ่มตั้งแต่เตียงใหม่ นอนค้ายใหม่ ทอเป็นเส้นผ่าแฉวนำไปข้อมสี่ ส่วนนาง-
สุชาคคโคได้ปรุงข้าวมธุปายาส⁵ ไปถวายพระพุทธเจ้า นอกจากนี้ก็มีมาฆาณปรนเมธิสามิและตูก
ซึ่งเป็นงานในหน้าที่ของสตรีชาวอีสาน พระนางโคกมีและพระนางพิมพ์าจึง เป็นหัวหน้าของหญิง
ชาวอีสานที่ทำหน้าที่ในคานนี้

ความเป็นอยู่ในชีวิตประจำวันของคนอีสานโดยทั่วไป บางส่วนมีลักษณะคล้ายคลึงกับภาค
อื่น ๆ เช่น การทำสวนครัวไว้สำหรับครอบครัว ไม่ค่อยซื้อหาแลกเปลี่ยน นอกจากนี้ชาวอีสานยัง
ถือว่าคนเกิดในชาติเดียวกันเป็นเหมือนพี่น้อง จึงช่วยเหลือเกื้อกูลกันเสมอ ศาสนาพุทธเป็นศาสนา
ประจำภาค มีความเคารพในพระสงฆ์ ครูบาอาจารย์และบุญอายุโส มีสัมมาคารวะและเป็น
พุทธศาสนิกชนที่ดี พืชการต่าง ๆ มีทั้งศาสนาพุทธ และพืชทางพราหมณ์ เคมีชาวอีสานพากัน
นิยมถือน้ำ โดยเฉพาะนิยมบรรพบุรุษ มีการทำพิธีเลี้ยงไก่หรือแตน (ไก่ หมายถึงผู้เป็นใหญ่ แตน
หมายถึง เทวดา) ในเคื่อนเอาบหรือเคื่อนมี พิธีที่ทำกันมากคือ พิธีสู่วัด และพิธีอื่น ๆ ตาม
ประเพณีที่กำหนดไว้ในท้องถิ่น

ลักษณะนิสัยของชาวอีสานที่เด่นชัด ได้แก่ การมีอารมณ์ขัน สนุกสนาน จามุกร
เรื่องสุวรรณ กล่าวถึงลักษณะนิสัยของชาวอีสานว่า ชาวภาคอีสานมีวิญญาณในอันที่จะไปหาความ
สุขและสร้างอารมณ์ขันให้กันและกัน ทั้งในยามคนเกิดจนถึงยามคนตาย ทั้งแก่ยามคนจนกระทั่ง
นอนหลับ⁶ เช่น เมื่อมีการคลอดลูกและอยู่ไฟก็มีประเพณีให้เพื่อนบ้านมาชุมนุมเป็นเพื่อน มี
การละเล่นต่าง ๆ เรียกว่า "งันกรรม" เวลามีคนตายและเคลื่อนศพลงจากบ้านแล้ว ในระยะ
เวลา 3 วัน ก็มีประเพณี "งันเขื่อนที" หรือบางถิ่นเรียกว่า "งันเขื่อนเย็น" มีหนุ่มสาว เข่าแก่

⁵ข้าวมธุปายาส หมายถึง ข้าวปายาสเจือน้ำผึ้ง ไซ้เป็นทองหวานในงานรื่นเริง
(มธุ = น้ำหวาน, น้ำผึ้ง, ปายาส = ข้าวชนิดหนึ่งที่หุงเจือด้วยน้ำนมและน้ำตาล,
ข้าวเปียกเจือนม)

⁶จามุกร เรื่องสุวรรณ, ของดีอีสาน (กรุงเทพฯ: กองวัฒนธรรม กรมการศาสนา,
[ม.ป.ป.]), หน้า 22.

เพื่อนบ้านมาอยู่เป็นเพื่อนเจ้าของบ้าน แล้วจัดการละเล่นหนังหนังแก้หัวคำจนถึงสว่าง เรียกเสียงหัวเราะเฮฮาถึงตลอดทั้งคืน คนแก่จะอ่านทำนองเสนาะจากหนังสือผูกที่มีอักษรพื้นเมือง จารลงในใบลาน ซึ่งเป็นวรรณคดีอมตะ คนกลางคนอาจจะเล่านิทานก่อนนอนเป็นเรื่องชวนฝัน เรียกว่า โกงโคย คนหนุ่มคนสาวอาจเล่นหมากเก็บ หมากหาม หมากเสือกินหมู มีแพชนะกระเขาเยาแห่ยกตลอดเวลา⁷ ค้วยลักษณะเฉพาะเช่นนี้เองทำให้วรรณกรรมท้องถิ่นแฝงค้วยอารมณีสันตริกครั้นโคยกวีสอดแทรกอารมณีสันให้ตัวละครดำเนินเรื่องเป็นที่สนุกสนานแก่ผู้อ่านผู้ฟัง แม้แต่วรรณกรรมประเภทคำสอนต่าง ๆ หรือวรรณกรรมทางพุทธศาสนาที่ปรากฏอารมณีสันแฝงไว้ไม่มากนักน้อย ใน ป.อ. 1 ผู้แต่งโคยสอดแทรกลักษณะดังกล่าวให้กับตัวละครในเรื่อง เช่น พระนางพิมพ์มา เป็นหญิงที่กวีสอดแทรกอารมณีสันไว้ในอุคถิกกิริยาอาการ แม้ในยามทุกข์โศก (คุณลักษณะนิสัยตัวละครในบทที่ 4 ประกอบ) หรือพระเทวทัต ตัวละครฝ่ายอธรรมก็สอดแทรกอารมณีสันไว้ในกิริยาอาการ ทั้งก่อนที่พระสารีบุตรแถมมาทักขิณูวิวารของพระเทวทัตไปในขณะที่พระเทวทัตกำลังนอนหลับ พระวิภาคิษย์ของพระเทวทัตโคยปลุกให้ตื่นค้วยความแค้นอาจรายจึงใช้เท้าตีอกพระเทวทัตจนล้มถึง ส่วนลักษณะนิสัยอื่น ๆ ที่พอมองเห็นได้จากการศึกษาวรรณกรรมเรื่องนี้ ได้แก่ การโศกปราศรัย การถอนรับรับสู เมื่อมีบุญมาเยือน เช่น ตอนที่พระนางมัจจากรุงกบิลพัสดุ์ขึ้นเฝ้าพระบิดาของพระนางสิริมหามายา เพื่อพูดเรื่องที่ขัษริยีสีหาคณูราชองค์การพระนาง - สิริมหามายารบอภิชัยกับพระเจ้าสุทโธทนะ ก็ได้รับการต้อนรับเป็นอย่างดี ซึ่งแสดงให้เห็นถึงลักษณะของชาวก็สาณอย่างหนึ่ง

ลักษณะของสังคมที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งก็คือ "การนิทาน" ซึ่งมีโคยมีเฉพาะในภาคอีสานเท่านั้น ลักษณะเช่นนี้เกิดขึ้นไปทุกแห่งในโลก การนิทานบุคคลอื่น เช่น การชุมนุม การใช้คำพูดประณาม ใน ป.อ. 1 กวีโคยสอดแทรกเรื่องนี้ไว้ในตอนที่พระนางพิมพ์มาวิความเศร้าโศกเสียใจเมื่อพระสัทหัตถะเสด็จออกบวรพชา พระนางเกรงว่าพระอุทวิวงศ์ที่ไม่ทราบสาเหตุจะเข้าใจหรือคิดว่าพระนางมีข้อเสียหยา และการที่พระนางกองกอยู่ในฐานะหญิงหม้ายนั้นสังคมยอมรับ -

⁷ จารุบุตร เรื่องสุวรรณ, เรื่องเคิม, หน้า 22 - 23.

นิทาไปต่าง ๆ นานาค่วมกัน

2. สังคมระดั้มครอบครัว ครอบครัวถือเป็นหน่วยที่สำคัญหน่วยหนึ่งในสังคม เป็นหัวใจของสังคมมนุษย์ที่สำคัญอย่างยิ่ง เป็นเบ้าหลอมของมนุษยชาติ แบ่งได้ 2 ระบบ คือ

2.1 ระบบการสมรส

2.1.1 รั้ว ครอบครัวปกติเคียงกัน ในสมัยก่อนนิยมแต่งแต่อาญูยังน้อย เช่น อายุ 16 ปี พระเจ้าสุทโหทนะกับพระนางสิริมหามายาและพระสัทธิตตะกับพระนางพมพิทา เป็นตัวแทนของคู่แต่งงานที่เหมาะสมวัยปกติเคียงกัน

2.1.2 การเลือกคู่ครอง เป็นหน้าที่ของบิดามารดา บุตรธิดาไม่มีอิสระ ในการเลือกต้องแล้วแต่พ่อแม่จะเห็นดีเห็นงาม จะเห็นได้ว่าประเพณีของชาวอินเดียกำหนด กาง ๆ ในการเลือกคู่ครอง การแต่งงานและหน้าที่ของสามีภรรยาไว้อย่างละเอียด

2.2 ระบบครอบครัว

2.2.1 ครอบครัวเดี่ยวหรือครอบครัวขนาดเล็ก ประกอบด้วยสามี ภรรยาและลูก เช่น ครอบครัวของนางสุชาคค ครอบครัวของพระโมคคัลลตาและพระสาวีบุตร

2.2.2 ครอบครัวขยาย เป็นครอบครัวเดี่ยว มีญาติพี่น้องอยู่ภายใต้ หลังคาเดียวกันหรือเข็ญบ้านเดียวกัน อาจปลูกบ้านอยู่ปกติเคียงกัน มีคู่สมรสหลายคู่ รวมทั้งปู่ ย่า ตา ยาย อยู่ในครอบครัวเดียวกัน เช่น ครอบครัวของพระเจ้าสุทโหทนะกับพระนาง- สิริมหามายาและพระนางโคคมี รวมทั้งพระสัทธิตตะกับพระนางพมพิทาและพระราหุล ที่อยู่ร่วมกัน ทั้งลูกและปู่ ย่า ตลอดจนเครือญาติ

⁸ พระมหาปริชา ปริญญาโณ, ประเพณีโบราณอีสาน (อุบลราชธานี: โรงพิมพ์ - ศิริธรรม, 2525), หน้า 23 - 39.

2.2.3 ครอบครัวยุคใหม่ที่มีภรรยาหลายคน เป็นครอบครัวเดียวกันหรือมากกว่า 2 ครอบครัวขึ้นไป ศูนย์กลางครอบครัวอยู่ที่สามี เช่น ครอบครัวของพระเจ้าสุทโธทนะที่มีทั้งมเหสีและนางสนมทั้งปวง หรือครอบครัวของพระสัทธาหิตะกับพระนางพิมพาและนางสนมทั้งปวงอีกเช่นกัน

อำนาจหน้าที่ของสามีและภรรยาที่สังคมไทยกำหนดไว้มีดังนี้

สามีมีอำนาจและเป็นใหญ่ในครอบครัว ดังนี้

1. ประกอบอาชีพเลี้ยงดูภรรยา ใน ป.อ.๑ ไม่ใ้ภรรยาถึงครอบครัวที่มีสามีประกอบอาชีพเลี้ยงดูภรรยา

2. ว่ากล่าวตักเตือนลงโทษภรรยาได้ เช่น ตอนที่พระนางพิมพาตักพ้อต่อว่าพระ - สัทธาหิตะเสด็จหนีออกบวชว่าพระนางทำผิดสิ่งใด หากไม่จริงไม่ยอมกล่าวหรือตักเตือนพระนางให้รู้ตัว หรือลงโทษพระนางอย่างใดก็ได้ที่ประพฤติกินในฐานะภรรยาที่ไม่ดี

3. ชายภรรยาเป็นทาสได้ กฎหมายในสมัยโบราณให้อำนาจสามี พ่อแม่ ผู้ใหญ่ที่เลี้ยงมาและเจ้าเงินชายภรรยา ลูก เติง และทาสได้ มี 2 ลักษณะคือ ชายชราหรือชายผาก ใน ป.อ.๑ มีใ้กล่าวถึงเรื่องนี้

ภรรยา มีหน้าที่เป็นผู้ทรม มีหน้าที่ดังนี้

1. เป็นแม่บ้านแม่เรือน เช่น ถักน้า ทำนึ่ง ทำนึ่ง ทำข้าว พุงกัม เป็ชาน งานเหล่านี้เป็นหน้าที่ของภรรยา ใน ป.อ.๑ ลักษณะครอบครัวในเรื่อง เป็นลักษณะของคนชั้นสูง หน้าที่ของภรรยาเกี่ยวกับงานแม่บ้านแม่เรือนจึงไม่ค่อยกล่าวถึงจะกล่าวในลักษณะรวม ๆ หรือ ชิงให้เห็นรัก เช่น พระนางโคกมิตอน้ำจืด หรือนางสุชาคกปรุงข้าวมธุปายาส เป็ชาน

2. ประนบัติ เอาใจใส่ ดูแล อำนวยความสะดวกให้สามี เช่น พระนางพิมพาและนางสนมคอยประนบัติดูแลพระสัทธาหิตะ ทั้งความว่า

"...พระองค์เจ้าหน่อพุทธโธ ความสนุกถนเมืองสวรรค์มีเยี่ยมไ้

แล้ว นักสนมก็มีมากถนัดอักษรเจ้า เว้นยามยามทรมานทุกข์ ยามฝนตกเป็น
บ่มีความทุกข์อดนเหมือนเท้างพระอื่น..."

ป.อ.๑ (ผ.๗ ถ.๑๐ น.๑)

๓. ญแลนุหรธิดา พระนางโคตมีและพระนางพิมพา เป็นตัวแทนของภรรยาที่ดีและเป็น
แม่ที่ดีในการเอาใจใส่ดูแลบุตรธิดา

ในระบบครอบครัวระหว่างพ่อแม่ลูกนี้ ใน ป.อ.๑ ได้แสดงลักษณะของพ่อแม่ชาวอีสาน
โคธักเจน โคแก่ การแสดงความรักของพ่อแม่ลูกที่ให้เห็นถึงธรรมชาติที่แท้จริงของพ่อ ผู้เป็นพ่อ
มักจะเข่าข้างถูกคน พระเจ้าสุทโธทนะก็เช่นกัน เมื่อพระสัทธิตะเสด็จหนีออกบวชพระองคก็
เข้าใจว่าพระสัทธิตะโกรธ เคืองหรือไมพ่อพระทัยเผลอองค หรืออาจเป็นเพราะพระนางพิมพา
ทำให้เห็นเคืองพระทัยอย่างใดอย่างหนึ่ง แสดงให้เห็นถึงความรัก ความรู้สึกปกป้องซึ่งเป็นอุปนิสัย
อันแท้จริงของชาวอีสาน

"...จิกว่า เป็นการแท้ส้นโอยดูเทก หลัดหากเคียคให้
พระพ่อเจ้าจึง เคียวคั้นถักทั้น หลัดหากภมพาแกวมั้นประหมาค
หน้าอาบซาคเชอ บ่มีทั้นสั่งไผ..."

ป.อ.๑ (ผ.๑ ถ.๗ น.๑ - น.๒)

ในขณะที่เคียวกันความรักของแม่ที่มีต่อลูก ใน ป.อ.๑ ได้แสดงลักษณะอันเป็นธรรมชาติ
ที่แท้จริงของแม่ไว้อย่างชัดเจน เมื่อพระสัทธิตะเสด็จหนีออกบวช พระนางพิมพามีความ
โศกเศร้าเสียใจแทบจะฆ่าตัวทาบหมคก่าถึงใจที่จะมีชีวิตอยู่ เมื่อนักถึงพระราหูพระนางก็ทักใจได้
ออกทเมชีวิตอยู่เพื่อเลี้ยงดูพระราหูต่อไป

"...างก็หมคแองนอนถึง เกือก โอนอสังมาท่ามาอุทาคาใจ
ทุกอย่าง หลัดอุทากซีเอาแพมคคองคคไม้ให้ท่าวศาย ก็หากเสียง
คายแท้ ราหูรูกออรเป็นท่าพร่าพ่อแแล้ว มาคาศีทาบจาก

ซีควอร์ท..."

ป.อ.1 (บ.9 ถ.10 น.2)

คำนิยามของสังคม

คำนิยาม คือสิ่งที่บุคคลในกลุ่มหนึ่งหรือคนคนเดียวเห็นว่าเป็นสิ่งที่มีค่าควรรักษาไว้ คำนิยามอาจไม่ใช่สิ่งที่ดีที่สุด แต่เป็นความนิยมในสิ่งหนึ่งสิ่งใด เห็นว่ามีค่าควรยกย่อง⁹

คำนิยามของสังคม หมายถึงสิ่งที่คนสนใจ สิ่งที่คนปรารถนาจะได้ ปรารถนาจะเป็นหรือกลับกลายมา เป็น เป็นสิ่งที่คนถือว่า เป็นสิ่งบังคับของท่าของปฏิบัติ เป็นสิ่งที่คนบูชายกย่องและมีความสุขที่จะได้เห็นใครสักคนเป็นเจ้าของ¹⁰

คำของสังคม คือสิ่งที่สังคมควรปรารถนา เพราะมีความเชื่อว่าสิ่งนั้นจะเป็นปัจจัยช่วยเขาให้เกิดความสุขความเจริญ หรือก่อให้เกิดสวัสดิภาพแก่ส่วนรวม แต่จะมีค่าสูงหรือทำอย่างไรก็ตามแล้วแต่ความรู้สึกนึกเห็นและความเชื่อของสังคมซึ่งไม่มีเหมือนหรือเท่ากันเสมอไป คำของสังคมเป็นแรงอำนาจอย่างหนึ่งที่ทำให้ประเพณี ภาระหน้าที่ใดโดยนัย เช่นที่ คำของสังคมนั้นมีลักษณะไม่ตายตัว เพราะคนต่างสังคมและต่างยุคสมัยจะอาจมีความรู้สึกนึกเห็นต่าง ๆ กันไม่มากก็น้อย ตลอดจนบุคคลกับบุคคลก็ยังต่างกันในเรื่องว่าสิ่งใดควรปรารถนาและไม่ควรปรารถนาที่จะเหมือนกันที่เกี่ยวหาไม่เพราะ "ไม่ถ้าเกี่ยวข้องทางปดอง ที่และน้องยังค้างใจ"¹¹

⁹กุหลาบ มัลลิกะมาส, วรรณกรรมไทย (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น กรมการปกครอง, 2516), หน้า 39.

¹⁰ไพฑูริย์ เครือแก้ว, ลักษณะสังคมไทยและการพัฒนาชน (กรุงเทพฯ: เกื้อกูลการพิมพ์, 2506), หน้า 6.

¹¹พระยาอุเทนราชชน, การศึกษาเรื่องประเพณีของไทย (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2505), หน้า 11.

ทั้งนี้ค่านิยมของชาวอีสานจึงมีลักษณะที่ห่างไปจากภาคอื่น ๆ ของประเทศไทย เพราะอีสานมีสภาพแวดล้อมและสภาพพื้นฐานทางสังคม อารยธรรม วัฒนธรรมเป็นของตนเองและเจริญรุ่งเรืองมานานแล้ว ชาวอีสานเก่งบทกวีหรือวรรณกรรมขึ้นเพื่อสะสมแนวความคิดและคติสอนใจไว้ให้สังคม ซึ่งวรรณกรรมที่บ้านอีสานนี้มีอิทธิพลในการยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวอีสานให้ยึดมั่นอยู่ในศีลธรรมและความดีงาม และวรรณกรรมที่บ้านส่วนใหญ่มาจากวิถีทั้งในค่านิยมหาสอคนแหกขบขมธรรมเนียม ประเพณี ข้อคิด คำสอนและข้อระงับต่าง ๆ ความแนวพุทธศาสนา ฉะนั้นค่านิยมของชาวอีสานที่มีต่อสังคมของตนจึงเป็นไปในทางที่ดีงาม อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขปราศจากการเบียดเบียนกัน

ค่านิยมที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องปฐมสมโพธิฉบับวัดใหม่ทองสว่าง อัสสัมชัญให้เห็นสภาพของสังคมชาวอีสานมีดังนี้

1. การเคารพผู้มีอาวุโสและบรรพบุรุษ ในสังคมอีสานถือว่าผู้มีอาวุโสเป็นผู้ควรเคารพยำเกรงและเชื่อฟัง แม้จะไม่ใช่อุญชาก็สมควรที่คนรุ่นหลังต้องเคารพยำเกรง การให้ความเคารพผู้มีอาวุโสจะทำให้ประสบผลสำเร็จที่ทำงาน ใน ป.อ.๑ ผู้แต่งได้กล่าวถึงไว้หลายตอน ได้แก่

ก่อนอุปนิสัยและโกวิทไปชักชวนปรีทาสกญเป็นอาจารย์ของตนไปเฝ้าพระพุทธเจ้า
ปรีทาสกญก็ตั้งจิตอธิษฐานว่าตนเป็นผู้อาวุโสไม่สมควรลี้ภัยไปเคารพยำเกรงผู้มีอาวุโสน้อยกว่า ดังกล่าวไว้ว่า

...กูราอุปนิสัย ก้าวของเขาก็ขวักแค้นอนัน เป็นอันมาก
ยศของเขาก็มีมากถน ประวิวานันช่วย คนทั้งหลายก็ยำเกรง
เดาภกถน ความถือเหยียดบ่ง บัควรที่ชกัณษาบไหวไฉนแท้...

ป.อ.๑ (ผ.๑๕ ถ.๓ น.๑)

เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จเทศนาโปรดพระอัญญาโณวชิรสังกุงกนิภัสสฺส บรรดาพระอัญญาโณวชิรสังกุงกนิภัสสฺสไม่ยอมไหว้พระองค์ ทั้งยังแสดงอาการไม่เคารพพระองค์เนื่องจากพระองค์มีอาวุโสน้อยกว่า ความว่า

...ที่แม่ไหว้วาน เชื้อถูกหลาน ควรที่จักแต่เด็กหนุ่มน้อย
 ควรพระองค์ไปเมตตา จักให้คนที่มาบุญหม่อมน้อยไปไหว้ขอ
 ฝูงชาก เชื้อชุกรสูงอาญา มาก ก็พากันนั่งเฝ้าถ้อยมือไหว้ขอ
 พระองค์...

ป.อ.1 (น.16 ถ.1 น.1)

ส่วนการเคารพบรรพบุรุษ ใน ป.อ.1 ไก่กล่าวถึงหลายตอน พระนางสรีวิหมภายา
 พระนางพิงพา พระราชบุตร หรือแม่แก่สมเด็จพระสังฆาสมุทฺธเจ้าก็เช่นกัน ถือเป็นหัวหน้ใน
 ลักษณะดังกล่าวได้ชัดเจน ดังตัวอย่าง

เมื่อหม่อมราชวัตรเจ้าจักษุครอง เพื่ออภิเษก เป็นพระมเหสีให้พระเจ้าสุทโธทนะ
 พระนางสรีวิหมภายาก็ได้แสดงความเห็นอย่างใด แต่ก็ได้อ้างว่าแล้วแต่พระบิณฑของพระนางจะ
 เห็นสมควร

...อันว่ากาณ์คอง เสาบดูเฮอง สุกแล้วแต่พระพ่อเจ้า
 กรอุฎทาแท้ สังกเเฮวมวิคคอง ชันคำผู้ใหญ่...

ป.อ.1 (น.2 ถ.1 น.1)

เมื่อพระราชบุตรเสด็จเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า เพื่อขอพระราชทานอภัยโทษจากพระราชนิ
 บิณฑคามที่พระนางพิงพาแนะนำ พระราชบุตรก็ได้แสดงความเคารพยำเกรงเชื่อฟังทั้งพระราชนิ
 และพระราชมารดาเสมอ

...ราหุรเจ้ากบดงเมนนอบ เจ้าสัพพัญญูทนต์ กถาวพาดถ้อยตาม
 แม่สังฆากา ข้าแต่องค์เป็นเจ้าสัพพัญญูควงยก บัคนิพระฆากา สั่งให้
 ขำราหุรผู้เป็นลูก ไหมขออุ้มรับกับพระพ่อเจ้า...

ป.อ.1 (น.17 ถ.14 น.1)

2. คำนิยามค่านความงาม แยกเป็นความงามของชายและหญิงคือ

2.1 ความงามของหญิง ผู้แต่งโคลงแสดงความเห็นเกี่ยวกับความงามของสตรีไว้หลายตอน พระนางสิริมหามายา พระนางพินิตา และหมู่นางสาม ถ้วนเป็นตัวแทนความงามของหญิงชาวอีสาน คำนิยามค่านความงาม หญิงจะมีความงามที่รูปร่างและผิวกาย โดยเฉพาะต้องมีทรวงอกกลมทั้ง เหวกึ่ง นิ้ว เรียวงาม ผมนและผิวพรรณผ่องทวดี ทั้งตัวอย่าง

...ภิมพา...อันว่าคอกางแกมไสงามปานแก้วส่องสมงาม
เหมือนถั่งมีคากแข็งแกงเดือนบ่หลา สีเสลาเกลาแดงงาม
อ้อคอรเส้นแถบเกียง บ่พของหญิง...คิงเนื้ออมงามปานหล่อ
บ่คักบ่คงแหวนแปลง...ธานาเถาเมงงามปานเขียน...

ป.ถ. 1 (น. 7 ล. 3 น. 2)

...รูปแจ่มแจ่มงามสวยสิงเหตา...เนื้อดูใสสุทขย้ง คีมือเจ้า
มีสีใสส่องเหมือนเหมือนแก้วเพชรนิล...มือดูสะอาด แขนงาม
เหมือนสวยเหตาไว้กับปาน คองามสวย คางปานไร...คิงคองสวย
เหมือนแถมวาคเขียน...นิ้วค้ำยไค้หูกคธาจันเดียนั่งคังดูแคน...

ป.ถ. 1 (น. 1 ล. 6 น. 1 - 2)

...นักษณเห็นเหมือนแก้วระสัจงามบึงขย...คอกมสวย คีมือใสส่อง
นิ้วอกรอวร คิงสวยสิงเหตา ธานาเถาเมงงามปานเขียน บ่สูงบ่ต่ำ
...
บ่กำขาว...

ป.ถ. 1 (น. 7 ล. 9 น. 2)

2.2 ความงามของชาย ผู้แต่งโคลงแสดงความเห็นเกี่ยวกับความงามของชายในลักษณะเข้มแข็ง องอาจ กล้าหาญ มีวาจาไพเราะ ตลอดจนมีความงามที่รูปร่างและผิวพรรณ การกล่าวถึงคำนิยามความงามของชายมีลักษณะคล้ายคำนิยามความงามของสตรี ตัวอย่างเช่น

...ลักษณะตัวรغامตัวรู้อันทั้งเตา...คนกัวเก่งมาก ความปาก
ไสยงักแก้ว บ่มีไค่ถาบพาง...

ป.อ.1 (ผ.2 ถ.3 น.2)

...งามผิวออร่าจิ่งแล้ว ถิ่นว่าแชนพระองค์งาแกมสววยเหมือน
ขาชายตุ้มมั้งมอ...สุ่วณเนื้อไสงามสุทขิงเหมือนคังทอง...

ป.อ.1 (ผ.6 ถ.6 น.2)

...พระสุรเสียงเว้าวาจาเสียงมัวร์เหมือนคังเสียงนกกกรวิก้อง
เสียงออร่าม...

ป.อ.1 (ผ.6 ถ.8 น.1)

3. คำนิยมการมีกรรมครัว

บทกวีที่ 3.1 การแต่งงาน ประเพณีการแต่งงานเป็นประเพณีประจำชีวิตหญิงชาย เมื่อ
อายุได้พอควรต้องแต่งงานมีเหย้ามีเรือน โดยพ่อแม่เป็นผู้เลือกคู่ครองให้ จะรักชอบหรือไม่ก็ตาม
ก็ตัวอย่าง เช่น

...คัมสิริสุทโธมีอายุ 16 ปีเพิ่งนาคพระปีศาจก็คิดอยากอภิเสก
ไท้เป็นเจ้าแผ่นดิน...ไท้ทานหาเอาแก่นางงามผู้ประเสศ มี
ลักษณะ 64 แพบอรูปทุกสิ่งจึงสมควร...

ป.อ.1 (ผ.1 ถ.4 น.1)

สังคมกำหนดหญิงที่มีความประพฤติไม่ดี ไม่มีศีลธรรม ใจไม่มักใฝ่ทำบุญให้ทาน จะไม่
เลือกหญิงลักษณะนี้เป็นคู่ครอง ก็ตัวอย่าง

...หญิง เกอ้ายสารเกาโงบาย สีนทานไค่คักอ่านสร้าง
งามถนก็อย่าเอา...

ป.อ.1 (ผ.1 ถ.4 น.1)

หญิงที่เป็นแม่หม้าย แม่อ้างก็ถูกสังคมน่าหน้า เขี่ยกหยาม ไม่มีใครคบหาสมาคมด้วย
ถือว่าเป็นคนเสื่อมเสีย ไม่มีใครเชื่อถือ ถึงกับอย่าง

...เหกว่า เป็นแม่หม้ายนี้ความละเอียด เป็นอันหนึ่ง...ปากเจ้าน้ำใบ
ก็ดำมาก จักว่าซีเอาหน้าไปผูกเชือกชนให้แท้ จึงซีที...แม่อ้างนี้
เสียสี่ยหลายอย่าง แม่ซีเอาความงามมาปากเจ้าคนนั้นนี่ เชื่อฟัง
เหกว่า เป็นหญิง เกฮาย...

ป.อ.1 (ม.16 ถ.13 น.2)

หญิงที่แต่งงานแล้วถือว่าถูกกีดกันจากพ่อแม่ ต้อง เคารพพ่อแม่สามีดุจพ่อแม่ของตน ต้อง
ปรนนิบัติสามี และผูกพันของฝ่ายชาย แม่จะหอง เสด็จหองความทุกข์ยากก็ถือเป็นเวรกรรมของ
ตน เช่น พระนางพิรชก ต้องกอดอยู่ในห้วงของความทุกข์โศกเศร้า เมื่อพระสวามีถึงแก่เสด็จหนีออก-
บรรพชา พระนางก็มีใจเสด็จกลับบ้านเมืองของตนเองยังคงอยู่กับพ่อแม่สามี ให้ความเคารพเชื่อ
ฟังพ่อแม่ของสามีอย่างเต็ม ถึงกับอย่าง

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

...นางก็ตบตบจนออกไปไหว้คน... เอง เขาคูมวงหลวงของปู่
กษัตริย์ไหว้ทูลหัวใส่หัว ซ้ำไหว้เจ้าโอยะกาคนปู่...

ป.ก.1 (ม.16 ถ.9 น.2)

...ไ้หองความดำมาก จักว่ากัมเวรอันนี้ไ้มาหน้า หันอนันต์แล้ว
พอไ้ทุกใจ...

ป.อ.1 (ม.16 ถ.6 น.2)

3.2 การเลือกคู่ครอง ชาวอีสานมีข้อกำหนดในการเลือกคู่ครองทั้งชายและ
หญิง ทั้งยังกำหนดเป็นเสมือนจารีตที่ประพฤติปฏิบัติกันมาและถือเป็นค่านิยมของสังคมด้วย การ
เลือกคู่ครอง เป็นหน้าที่ของบิดามารดา ผู้หญิงผู้ใหญ่ ถ้าใดสามีก็ถือเป็นโชควาสนา ถ้าหากใดคน
ไม่มีก็จำต้องอยู่ไม่เติกร้างและถือเป็นเวรกรรมของหญิง อีกขณะชายที่ทีศีลมีรูปร่างดี มีความรู้

ความประพฤติ มีศีลธรรม พุทธาโงะระ เคารพทอจาวีรประเพณีสองบ้านเมือง มีสมบัตินำของ
 ทอมาทากินสับเข้มแข็ง ด้กษณะของหญิงที่ทอองเป็นแม่เรือน รูจัก "เรือน 3 น้ำ 4" เรือน 3
 ด้กั๊ก เรือนแฉม เรือนไฟ เรือนนชน ทั้ง 3 เรือนนี้ทอองรักษาให้สะอาด น้ำ 4 ด้กั๊ก
 น้ำกิน น้ำใช้ น้ำเตาหุง น้ำใจ น้ำเหล่าน้ำทอองให้สะอาดและให้แก่นบรพญ

คู่ครองที่เจริญนั้น ภรรยาทอองมีความเคารพ ทอองแม่ ปู่ย่า ตายาย และสังคักสังคัทธิ
 ปรมณีนีสาวิวิไลทอองทออง เช่น ทนทอองนอเห็นด้กั๊ก เวลากินให้นิ้วลงมือทออง เคารพยำเกรงสามี
 เช่น เอาเท้าเช็ดฉนม รับฟังความทักเห็นและคำกถาวทักเกื้อของสามี เคารพยำเกรงพ่อฉัว-
 แม่ฉัว เช่น เชื่อฟังคำกถาวทักเกื้อน ให้ความเคารพเหมือนพ่อแม่ของตนเอง พระนางสิริมหา-
 มาชา พระนางโคกฉนิและพระนางพิงพา เป็นทอองอย่างของภรรยาที่ทออง ทอองอย่าง เช่น

...นางก็ไปจนนีกอดจาวนทอองทออง พินพานาสเนอฉกฉกฉาฉง
 สามี ฉกฉกฉกฉกฉกฉก ฉกฉกฉกฉกฉกฉก ฉกฉกฉกฉกฉกฉก ฉกฉก
 ฉกฉกฉกฉกฉก...

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ป.ศ.1 (ฉ.7 ฉ.7 ฉ.2)

...นางกฉกฉกฉก ฉกฉกฉกฉกฉกฉกฉก...

ป.ศ.1 (ฉ.17 ฉ.6 ฉ.2)

...สิริมหามาชาฉกฉกฉกฉกฉก ฉกฉกฉกฉกฉกฉกฉกฉกฉกฉกฉกฉก
 ฉกฉก...

ป.ศ.1 (ฉ.3 ฉ.5 ฉ.1)

อย่างไรทอองทอองจะเน้นความสำคัญในการเลือกภรรยาทอองกว่าสามี ทอองปรากฏใน
 คำสอนทออง ทอองทอองทออง ทออง ทออง ทออง ทออง เพื่อแนะนำการเลือกสตรีเป็นคู่ครอง
 มากมาย เช่น

นางโค ยกข้างย้าย เสียงมากคันทัก หุญนั้น อย่าได้เอา
 มาเพิ่ม ถอยคนทวน หุญโคปากกถาวรานเสมอควย
 เสียงชาย นั้นนา บาคานเอย อย่าเอามาซอน หุญโคเกศา
 ถวน กกกำเลิงแถบ มีทั้ง นีวบเสรา งามแย่มอยู่เดิง
 ยามเมื่อ ยกข้างย้าย ไปเคียมมาเสมอ กาแดง
 แถพวาคาม ชายโค โคอยู่ซอน เดียงฮ่วมเป็นเมีย กัก
 ยูทาง ทรงความสุข นิ่งปองเป็นเจ้า¹²

หุญโค เอ็กกินพร้อม พอเกถือทั้งปดาแตก
 หุญนั้น แม่นเป็สอຍเห็นฮอยซัน ควรให้ไถเอา ท่านเอย
 หุญโค ทำกรั้วพร้อม หมกแกงกอยดาบ
 กิมเคิม บัจักแท้ แวนฮอยแซนัว
 หุญนั้น มีบุญมากถัน สุภะโยคนามสุน แทคาย
 แม่นว่า กำปานทอ ก็ให้ควรเอาแท้¹³

ประเพณี

ประเพณี มาจากศัพท์บาลีและสันสกฤตว่า ปเวณี ไคแก่ สามกรรมนิยม หรือ
 แขนบแผน สิ่งที่จะถือเป็นประเพณีได้นั้นคง เป็นความประพฤติของคนส่วนรวมที่ถือ เป็นกรรมนิยม

¹² จามบุตร เรื่องสุวรรณ, เรื่องเกิม, หน้า 16.

¹³ จามวรรณ ชรรณวัตร, "ศึกษาอีสานจากวรรณกรรมคำสอน," รายงานการวิจัย
 ความโครงการปฏิวรรรณวรรณคดีอีสานจากหนังสือยุค สดามันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน
 มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒมหาสารคาม, 2528, หน้า 27.

หรือแบบแผน ปฏิบัติสืบทอดกันมาจนเป็นปกติเดียวกัน¹⁴ ไม่ว่าประเพณีใด ส่วนมากเมื่อแรกตั้ง
ขึ้นย่อมมีความหมาย เป็นประโยชน์แก่ส่วนรวม คนส่วนมากเห็นดีก็เอาอย่างทำตามและสืบทอดกันมา
เกิดเป็นแบบประเพณีของท้องถิ่นและของชาติขึ้น ครั้นมาภายหลังความเป็นอยู่เปลี่ยนแปลงหรือ
เคลื่อนที่ไป แลยังถือเป็นประเพณีกันอยู่¹⁵ และยังคงอยู่ได้เพราะมีสิ่งใหม่เข้ามาช่วยเสริม
สร้างสิ่งเก่าอยู่เสมอ และกลมกลืนเข้ากันได้ก็ จึงทำให้ประเพณีเดิมคงรูปมีชีวิตอยู่ต่อไปได้
โดยคนในสังคมผู้เป็นเจ้าของประเพณีไม่เห็นการ เปลี่ยนแปลงที่มีอยู่ทุกยุคทุกสมัย เพราะเป็นการ
ค่อย เปลี่ยนไปทีละน้อยโดยไม่รู้สึก แต่จะเปลี่ยนไปมากหรือน้อยก็แล้วแต่ความเป็นไปทาง
ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม¹⁶

ประเพณีเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม เกิดขึ้นจากความเชื่อและความคึกคักของคน เมื่อคน
เชื่อหรือคิดอย่างไรก็แสดงออกมาให้ปรากฏ เช่น ความเชื่อทางศาสนา ทำให้เกิดประเพณีเกี่ยว
กับศาสนาหลายประการ เช่น การบวช การทำบุญทำทาน เช่น การสร้างวัด การสร้างศาลา
การสร้างเจดีย์ เป็นต้น ทั้งนี้การมีประเพณีก็เพื่อจูงใจให้คนในสังคมมีความสามัคคี
ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ช่วยกันทำประโยชน์ในส่วนรวม ประเพณีที่ปรากฏใน ป.อ. ๑ ที่สำคัญมีดังนี้

1. ประเพณีสืบราชสมบัติและการอภิเษก ประเพณีผู้แต่งตั้งเจ้าเมือง เช่นเดียวกับ
ป.ฉบับภาคกลาง เป็นประเพณีการสืบราชสมบัติและการอภิเษกเป็นพระเจ้านครินิในราชสำนัก
ไม่ปรากฏในภาคอีสาน จึงไม่ปรากฏว่าผู้แต่งตั้งสวดยกเฉพาะท้องถิ่นแต่อย่างใด
2. ประเพณีการเคารพและยกย่องผู้อาวุโส ประเพณีการเคารพในสังคมอีสานคือ-

¹⁴ เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุมานราชธน), ประเพณีไทย (กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา, 2500), หน้าคำนำ.

¹⁵ เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุมานราชธน), วัฒนธรรมและประเพณีต่าง ๆ ของไทย (กรุงเทพฯ: คณึงวิทยา, 2516), หน้า 176.

¹⁶ เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุมานราชธน), ประเพณีไทย, เรื่องเดิม, หน้า 15, 17.

เป็นเรื่องสำคัญยิ่ง ชาวอีสานมีทัศนคติว่าผู้อาวุโสคือผู้มีประสบการณ์ในชีวิตมาก ผู้มีประสบการณ์จึงยกย่องให้เป็นครู ควรที่ผู้เยาว์ทั้งหลายจะต้อง เชื่อฟังในคำแนะนำสั่งสอน ด้วยเหตุนี้จึงปรากฏคำสั่งสอน อบรม ประเพณีการเคารพและยกย่องผู้อาวุโสในวรรณกรรมท้องถิ่นต่าง ๆ โดยถือโอกาสสั่งสอนลูกหลานไปในตัว การเคารพที่ปรากฏใน ป.อ. 1 ให้เห็นชัดเจน ได้แก่ การเคารพระหว่างผู้เยาว์กับผู้อาวุโสและการนับถือเครื่องญาติ

2.1 การเคารพระหว่างผู้เยาว์กับผู้อาวุโส ชาวอีสานถือเป็นเรื่องสำคัญที่ปฏิบัติในสังคม ไม่ว่าจะบุคคลทั่วไปหรือภิกษุสงฆ์ ใน ป.อ. 1 พระราหูต พระอานนท์ พระสารีบุตร เป็นตัวแทนของผู้ที่มีสัมมาคารวะ แสดงการเคารพ การทอรับ ตัวอย่างเช่น

...ราหูรเจ้ากามถนมนอบ เจ้าสัพพัญญูทนต์
ถลาวพาทกถอยตาม...

ป.อ. 1 (ผ. 17 ถ. 14 น. 1)

...พระอานนท์ก็ยังมีครบ พระอรหันต์ หมกคณ
เดยรับนั่ง เห่ง เหนือธรรมาส...

ป.อ. 1 (ผ. 1 ถ. 2 น. 1)

...อุบคิจริงโมกขมหาเถนเจ้า ภูน้ำอับของทั้งเสาศักน้ำ
มวรมาทุกสิ่ง... จึงขอมือกานไหวตามเอื้องค่อไป...

ป.อ. 1 (ผ. 14 ถ. 21 น. 2)

2.2 การนับถือเครื่องญาติ เมื่อหญิงแต่งงานแล้วก็ถือว่าพ่อแม่ฝ่ายชายเป็นเสมือนพ่อแม่ของตน และในทางตรงกันข้ามพ่อแม่ฝ่ายชายก็ถือลูกสะใภ้เป็นเสมือนลูกสาวของตนเช่นกัน ลูกสะใภ้ต้องให้ความเคารพยำเกรง ประณมิตีพ่อแม่สามีหรือญาติผู้ใหญ่ของสามีซึ่งต่างก็มีความสัมพันธ์เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน บิดามารดาของสามีก็ให้ความเห็นอกเห็นใจ เมตตากุณาลูกสะใภ้เช่นเดียวกับลูกชาย ดังเช่น พระเจ้าสุทโธทนะกับพระนางโคทมิให้ความรัก

ความเมตตาแก่พระนางพิมพ์ในฐานะลูกสะใภ้และพระนางพิมพ์เองก็เคารพศรัทธาผู้ใหญ่ทั้งสองทั้ง
บิดามารดาและเซอทั้งค่าถ้าวักเคื่อน ทั้งค่าถ้าวว่า

"...พระจึงตรึงใจเจ้าภักษากฎสโภมึงถูกเอย เจ้าจงออกสทา
เลี้ยงดูนอญดาหุ...นางก็ย้อมมือไหว ไอยะกาคนผู้..."

ป.อ. 1 (ผ.๑ ถ. 10 น. 1)

3. ประเพณีการแต่งงาน ประเพณีการแต่งงานที่ชาวอีสานเรียกว่า "กิดทอง"
ถือเป็นประเพณีสำคัญประเพณีหนึ่งที่นิยมกันมี 2 แบบ คือ

ธาวาหมงคล คือ ชายหญิงที่แต่งงานกันแล้วฝ่ายหญิงจะต้องไปอยู่บ้านฝ่ายชาย

วิวาหมงคล คือ ชายหญิงที่แต่งงานกันแล้วฝ่ายชายจะต้องไปอยู่บ้านฝ่ายหญิง

การแต่งงานใน ป.อ. 1 เป็นแบบวิวาหมงคลและมีเพียงระเคียวเดียวคือ ระเคียวขันสูง
คือการอภิเษกสมรสของพระเจ้าสุทโธทนะกับพระนางสิริวิหามายา และพระสัทธกถะกับพระนาง
พิมพ์ ซึ่งยูแห่งโคก้าเมเฆามเคาโครงเรื่องเดิม ถึงอย่างไรก็ตามการแต่งงานของชาวอีสานจะ
มีขึ้นโดยผู้ใหญ่หรือพ่อแม่เป็นผู้สนับสนุน หม่อมสาวมีโอกาสนอกกันในประเทศต่าง ๆ เช่น ประเพณี-
ลงฆวง แก่การกักสินไจ้ขึ้นสุดท้ายขึ้นอยู่กับผู้ใหญ่หรือพ่อแม่เป็นฝ่ายเห็นดีเห็นชอบ

4. ประเพณีการทำศพ การทำศพที่ปรากฏใน ป.อ. 1 เป็นพิธีการถวายพระเพลิง
พระบรมศพพระศาสดา มีการปลงศพและการเผาศพ จากนั้นเป็นการเก็บพระบรมอัฐิ ซึ่งได้
กล่าวไว้คร่าว ๆ ดังนี้

"...จักเอาผ้าซาคกที 5๐๐ กู มาพันสมพระพุทธรเจ้าหลายชั้น
ในหงกงาม...จักเอาหลายหลายชั้นมาเคียนผูกแล้ว จึงบกดบ
พระพุทธรเจ้าขึ้นสู่หอ เอาแก้วน้ำหอมใส่เทียงสาก่อนคนที่จักปัจจุ
พระองนั้น เอาจันหอมให้ทอดก ทำความความเนียม...
เอาหีบทองคำสองพระพุทธรเจ้าบดขึ้นเชิงพระกระดอ..."

พากันมีทพีนถ่มเชิงกระถอร... ทำความเคารพพระพุทธเจ้าแล้ว
จึงเอาอัครี จุกเข่าถวายพระเพิงพุทธบาท..."

ป.อ.1 (ผ.27 ถ.2 น.2 - ถ.3 น.1)

ประเพณีการทำศพที่ปรากฏใน ป.อ.1 โดยทั่วไปกล่าวถึงอย่างคร่าว ๆ เฉพาะการ
ปลงศพและการเผาศพเท่านั้น¹⁷

5. ประเพณีการละเล่นและคนตรี เมื่อมีการฉลองหรือสมโภชอะไรมักจะมี
มหรสพฉลองกันถึง 7 วัน 7 คืน โดยเฉพาะงานนักขัตฤกษ์ ใน ป.อ.1 มีประเพณีการละเล่น
และคนตรีปรากฏอยู่หลายตอน มหรสพ¹⁸ ในเรื่องนี้โดยทั่วไปไม่ได้กล่าวชัดเจนว่าเล่น
มหรสพอะไร แยกออกไว้เพียงคร่าว ๆ เท่านั้น ดังตัวอย่างต่อไปนี้

"...พากันสนุก เหลว เสลิมเมืองสมโภช เป็นนักขัตฤกษ์แท้
รุดทั้งท้ายปี 7 ถ้วนมี้อ..."

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนลิขสิทธิ์

ป.อ.1 (ผ.5 ถ.1 น.1)

"...ขอเมื่อเด็กน้อย จวนเที่ยง 15 คำ ฟุ้งนักขัตฤกษ์เหอ
7 วันถ้วนเลิกธา วัน 15 ซี่โคตบุคพวกเหอรงงานเจ้าเลิกธา..."

ป.อ.1 (ผ.5 ถ.1 น.2)

"...ยีนเสียงป้อ แกว¹⁹ สัมชุย ตะโพน พาค คอง กัง

¹⁷ พระมหาปริชา ปริญาโณ, เรื่องเดิม, หน้า 39 - 59.

¹⁸ มหรสพ หมายถึง การเล่นรื่นเริงมีโขนละครหรือสิ่งคล้ายคลึงกัน

¹⁹ แกว หมายถึง แกรวง เป็นวงดนตรีประเภทเครื่องเป่า ทำด้วยโลหะ ปากหวาน
มีรูปต่าง ๆ เครื่องดนตรีแต่ หรือแก ก็เรียก

เกี่ยวกับกัน สัพพัตถ์ งานหลวงสนุกยิ่ง บางห้องซิมแจ่มซอร์
เพลงเกี่ยวกับกัน อันว่าชาววังเหล่า มีให้รับปีเอื้อค..."

ป.อ.1 (ผ.3 ฉ.1 น.2)

จะเห็นได้ว่ามีเครื่องดนตรีต่าง ๆ ที่ปัจจุบันมีผู้รู้จักกันอย่างแพร่หลาย เช่น เป็ แคร แคน ซอ กระจับปี่ พิณ คอง เป็นต้น ทั้งนี้จึงพอสรุปได้ว่าการเล่นที่ปรากฏ มีการรับ การฟ้อน ส่วนเครื่องดนตรีมีทั้งประเภทเครื่องเป่า เครื่องตี เครื่องดีด และเครื่องสี ซึ่ง แยกได้ดังนี้

เครื่องเป่า	โคกแก	เป็	แคร	แคน	ซอ
เครื่องตี	โคกแก	กระจับปี่	คอง		
เครื่องดีด	โคกแก	พิณ			
เครื่องสี	โคกแก	ซอ			

วัฒนธรรม

วัฒนธรรมคือ สิ่งที่มีมนุษย์เปลี่ยนแปลงปรับปรุง หรือผลิตสร้างขึ้นเพื่อความเจริญงอกงาม แห่งชีวิตของมนุษย์ในส่วนที่ถ่ายทอดกันได้ เดิมกันได้ เอาอย่างกันได้ เป็นผลิตผลส่วนรวมที่ มนุษย์ได้เรียนรู้มาจากคนสมัยก่อนสืบต่อกันมาเป็นประเพณีต่าง ๆ วัฒนธรรมคือความคิดเห็น ความรู้สึก ความประพฤติ และกิริยาอาการหรือการกระทำใด ๆ ของมนุษย์ในส่วนรวม ดังรูปเป็นศัพท์ - เกี่ยวกับและแสดงออกมาให้ปรากฏเป็นภาษา ศิลปะความเชื่อดีอ ระเบียนประเพณี เป็นต้น วัฒนธรรมคือ มรดกแห่งสังคม ซึ่งสังคมรับและรักษาไว้ให้เจริญงอกงาม²⁰ มรดกสังคมนี้ย่อม มีลักษณะแตกต่างกันตามดินที่และหมู่คณะ มีงอกงามและมีเสื่อมได้ แลวแก่เงื่อนไขและความเป็นไป

²⁰ เสรีบุรโกเศศ (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว), วัฒนธรรมและประเพณีต่าง ๆ ของไทย (พระนคร: กาวหนา, 2503), หน้า 114 - 115.

ของทองถิ่นนั้นและของหมู่คณะนั้น²¹

ดังนั้นวัชณธรรมจึงมีลักษณะที่สำคัญพอสรุปได้ดังนี้

1. เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้จากมนุษย์กลุ่มเดียวกัน
2. เป็นมรดกของสังคมถ่ายทอดกันไต่และมีการสืบทอด
3. เป็นแบบของการดำเนินชีวิตเฉพาะในสังคมหนึ่ง ๆ ซึ่งแตกต่างกันไปแต่ละสังคม
4. เป็นสิ่งที่เปลี่ยนแปลงได้ อาจเกิดจากการปรับปรุงของเดิมให้ดีขึ้น หรือมีการรับ

เอาวัชณธรรมสังคมอื่นมาใช้

เรื่องปฐมสมโพธิฉบับวิกิใหม่ทองสว่างสะท้อนให้เห็นลักษณะวัชณธรรมท้องถิ่นอีสานหลายประการดังนี้

1. การแต่งกาย โดยทั่วไปกล่าวเฉพาะการแต่งกายของผู้มีฐานะศักดิ์สูงสุดสูง ได้แก่ กษัตริย์ ซึ่งแต่งด้วยเสื่อผ้าอย่างดี ราคาแพง โดยเฉพาะผู้หญิงจะแต่งกายอย่างงดงาม ห่มสไบอย่างดี ที่ปรากฏใน ป.อ. 1 เป็นการแต่งกายของกษัตริย์ ในพิธีแต่งงานและในพิธี -

นักษัตรฤกษ์ ซึ่งกล่าวเพียงคร่าว ๆ เท่านั้น ดังตัวอย่าง

"...สิริสุทโธขึ้นเทิงพวยพระที่นั่น ประทับคาคมัว²² งามถน..."

ป.อ. 1 (ผ. 3 ถ. 4 น. 1)

"...สิริสุทโศทญลุกแหวนคำถ่านสุบ เข้าใส่มีมือ กวงพระชันแก้ว
มงคุนเมือง..."

ป.อ. 1 (ผ. 3 ถ. 2 น. 1)

²¹ เสฐียรโกเศศ (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว), วัชณธรรมเมืองถิ่น (พิมพ์ครั้งที่ 6; กรุงเทพฯ: การศาสนา, 2515), หน้า 8.

²² มัว (ม่าว) หมายถึง เครื่องประดับแขน = พานูรีติ

"...นางสุทธกา เอาสินที่ไปมาแก้ผ้า ถวายเจ้าพระยอกนาง
กาสา ผ้าสีไมค้ำ มั่ง เบียง²³ พระยาพรหมก็นำเอาผ้ารัศนะ
แก้ผ้าถวาย เจ้าสิริสุทโธษประเสริฐ พระกัณฑ์นุ่งผ้าสีมวมากสี..."

ป.ธ.1 (ผ.3 ถ.5 น.2 - ถ.6 น.1)

"...คั้นว่าถ้าเมื่อเช้า นางงามสงไสก น้ำที่ไปเทพทกา เอามา
แก้ผ้าทมน้ำเนือยบคิง จวงจัน²⁴ก็มีเสนหมก่อน นางเอาทมน
คอกไมหอม..."

ป.ธ.1 (ผ.5 ถ.1 น.2)

จะเห็นได้ว่าตัวอย่างคังถาวข้างคณทอสรูปการแต่งกายไคคังนี้

1.1 เครื่องนุ่งห่ม ไคแก้ ผ้าชนิดต่าง ๆ เช่น ผ้ากาสา²⁴ ผ้าโกสัย²⁵

1.2 เครื่องสำอาง ไคแก้ เครื่องหอมชนิดต่าง ๆ เช่น จวงจัน²⁶ ภูมิเสน²⁷

1.3 เครื่องประดับ ไคแก้ เครื่องประดับที่ทำจากทองคำและทำจากแก้วมณี
ต่าง ๆ ส่วนใหญ่เป็นของสตรี เช่น นาว

นอกจากนี้ยังถาวถึง เครื่องนุ่งห่มของสงฆ์ คือน้ำจิว²⁸ ซึ่งเป็นผ้าชนิดย้อมฝาด มี

²³มั่ง เบียง หมายถึง ห่มเฉียงบ่าหรือคาค

²⁴ผ้ากาสา เป็นผ้าเนื้อดีจากเมืองกาสิ

²⁵ผ้าโกสัย เป็นผ้าทำด้วยไหม

²⁶จวงจัน เป็นเครื่องหอมรัศมียูจำพวกไม้จวงและไม้จันทน์แดง

²⁷ภูมิเสน เป็นชื่อเครื่องยา หุงด้วยการบูรเป็นเกล็ดสีขาว

²⁸น้ำจิว เป็นยี่ห้อของบรรพตติในพระพุทธศาสนาส่วนมาก เรียกผ้าคลุม

สี่เหลี่ยม ผาชนิดต่าง ๆ ของภาคอีสานตลอดจนกรรมวิธีการผลิต ศึกษาได้จากหนังสือ เรื่อง ผ้าอีสาน เรียบเรียงโดย วิมลพรรณ ปัทมวิชัย²⁹

2. การทอผ้า ชาวอีสานมีประเพณีที่สำคัญอย่างหนึ่งคือ ประเพณี "ดงช่วง" ซึ่ง มีมาแต่โบราณ ประเพณีดงช่วง เป็นประเพณีที่สาว ๆ ชาวอีสานที่อยู่ในหมู่บ้านเดียวกัน สนธิสนม กันจะมารวมกัน ฝ่าย ทอผ้า กรอไหมคุยกัน ที่ลานหรือสนามหน้าบ้านของใครคนใดคนหนึ่งซึ่ง เรียกว่า ดงช่วง โดยจะจัดที่ที่จะดงช่วงให้สูงจากพื้นดินประมาณ 1 ศอก ยกแคร่กว้างประมาณด้านละ 3 วา เป็นมณฑลใหญ่ และประมาณ 1 - 2 วา เป็นมณฑลพอเหมาะ บูธขึ้นด้วยฟากหรือกระดาน ตรงกลางทำเป็นเรือนไฟ โดยทำเป็นคอกสี่เหลี่ยมผูกด้วยคานแล้วก่อไฟไว้ สาว ๆ จะทำงานรอบ กองไฟนี้เอง สถานที่นั้นจะเป็นสถานที่ที่หนุ่ม ๆ สาว ๆ ได้พิจารณาเลือกคู่ สาว ๆ จะทำงานจน เที่ยงคืนหรือก่อนนั้น แ่บางรายที่รู้จักกันว่าจะจับเป็นคู่ขึ้นจะถือโอกาสคุยกันต่อไปจนก่อนรุ่ง ฤกษ์ที่เหมาะสมสำหรับสาว ๆ ดงช่วงคือหน้าหนาวและหน้าฝน เพราะสถานที่ที่ดงช่วง เป็นเพียงยกพื้น ไม่ไถ่สูงถึงคาไว้ ถ้าเป็นเดือนข้างขึ้นจะเหมาะเพราะหนุ่มจะไปเที่ยวไต่สะควงและควงจันทร์ เป็นใจให้สาว ๆ ทำงานก็คึกคัก³⁰ ทั้งนี้คำว่าดงช่วง จึงหมายถึงการดงทำงานที่ลาน - หน้าบ้าน เช่น สาวลาวดงบ้านฝ้าย เป็นต้น

ใน ป.อ. 1 ไม่กล่าวถึงประเพณีดงช่วง แต่กล่าวถึงการทอผ้าเมื่อพระนางโคตมีทอดผ้า จีวรถวายพระพุทธเจ้า กล่าวไว้ดังนี้

²⁹ วิมลพรรณ ปัทมวิชัย, ผ้าอีสาน (ขอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2516), หน้า 55.

³⁰ วัฒนธรรมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เนื่องในการจัดนิทรรศการวัฒนธรรมไทย ณ วิทยาลัยครูนครราชสีมา 12 - 19 สิงหาคม 2520, หน้า 108 อ้างถึงใน บุญนิ สุวรรณฤทธิ์, "การศึกษาวิเคราะห์ : วรรณกรรมเรื่อง "ไก่แก้ว", " วิทยาลัยนเรศวรปริทัศน์โท บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2529, หน้า 173.

"...โพซางทั้งหลายทำเป็นหม้อทองคำแดง 4 อย่างแล้วจักเอา
เปิดไธ้ของหม้อนั้นมากหลาย เถลงใส่หม้อทองคำเป็นอันมาก
ทาเอาหมูที่ต้มแล้ว เล็กดำปนเข้าใส่...คอกฝ่ายบรรมา เป็น
กั้มาก...บางจึงจักซ่างไปท่ามนคยอประเสศ...เด็งวันที่
จึงนำ้วยากพี่น้องมาขอมิให้ควายท่าชาววังพ้อม...ทางคนต่าง
ยี้เกี๊ยะ มาหุ้มนำ่ส่วยคนทั้งนคร...เป็นยาโกไสย เล็กเหลือง
เหลือง..."

ป.ถ.๑ (๔.๒๐ ถ.๔ น.๑ - ๒ - ถ.๕ น.๑)

จะเห็นได้ว่ากาการทอดผ้าตามที่ไค้กล่าวมาแล้วแสดงให้เห็นถึงความร่วมมือร่วมใจในการ
ทำงานร่วมกัน ความมีน้ำหนึ่งใจเดียวกันอันเป็นลักษณะเฉพาะท้องถิ่นของชาวอีสานที่อาศัยพึ่งพา
แรงงานกัน

๓. เครื่องมือ เครื่องใช้ ที่ปรากฏในนิทานมี ๒ ประเภท คือ

๓.๑ เครื่องมือเครื่องใช้เบ็ดเตล็ด ที่ใช้ในวิถีชีวิตประจำวัน ไค้แก่

- คนตี หมายถึง หมอน้ำมีหู, เก้าน้ำ
- กระตูลำ หมายถึง ผอบคือถักมีเชิงมีขด ไค้ใช้ทำควายทองคำ
- หม้อ ภาชนะสำหรับหุงต้มและใส่ของบางอย่าง ทำควยคินเผา กระเบื้องและ
โลหะต่าง ๆ

- ตาก ภาชนะใส่ของรูปเตี้ย ๆ แบน ๆ มักเรียกว่า ตากภาช้เข้า

๓.๒ เครื่องศาสตราวุธ ไค้แก่

- ทวน อาวุธชนิดหนึ่งคล้ายหอก แต่เรียวเล็กบาง ค้างยาวมาก
- ทอก อาวุธสำหรับแทงชนิดหนึ่ง ทำควยโลหะมีค้างยาว

- หลาว ไม้เสียมแหลม เป็นอาวุธสำหรับแทง
- โคมร อาวุธสำหรับชก, หอกชก, สามง่ามที่มีดอกรูปเป็นใบโพสวมอยู่
- มีด เครื่องมือสำหรับฟัน ฆ่า จัก เหน่า มีชื่อเรียกต่าง ๆ กัน
- หน้าไม้ เครื่องยิงสัตว์ชนิดหนึ่งที่มีคนทำเป็นรางวัลควมดูขงู
- ปืน โบราณใช้เรียกอาวุธพวกศร หน้าไม้ เกาทัณฑ์
- ปืนไฟ เป็นอาวุธสำหรับยิง ใจักเป็น
- ขวาน เครื่องมือทำควยเหล็ก ใจัก ฟัน ทาก ฆ่าไม้ มีหลายอย่าง

เครื่องมือเครื่องใช้เท่าที่ปรากฏในระบอบส่วนใหญ่เป็นเครื่องมือที่พบเห็นและรู้จักกันโดยทั่วไป เนื่องจากมีใช้อยู่ในชีวิตประจำวัน

4. เครื่องราชกกุธภัณฑ์ เป็นวัตถุเครื่องหมายความเป็นพระราช 5 อย่าง
อันประกอบด้วย

- 4.1 พระมหาพิชัยมงกุฏ
- 4.2 พระแสงขรรค์ชัยศรี
- 4.3 ทิวพระกร
- 4.4 พัดขาววิชนี และแส้จามรี
- 4.5 ฉลองพระบาท

หรืออีกนัยหนึ่งอาจประกอบด้วย

1. พระเศวตฉัตร
2. พระมหาพิชัยมงกุฏ
3. พระแสงขรรค์ชัยศรี
4. พัดขาววิชนี และแส้จามรี

5. ฉลองพระบาท

สำหรับเครื่องราชกกุธภัณฑ์ ในเรื่องปฐมสมโพธิฉบับวัดใหม่ทองสว่างจะปรากฏอยู่เพียงตอนเดียวคือ ตอนที่พระสัททันตประสูติจากพระครรภ์ของพระนางสิริมหามายา มีเครื่องราช - กุธภัณฑ์มาเตรียมรอไว้ โดดแก่

"...มหาพรหม ก็เอา เสทาสัก บักเสียบไว้กางกัน...
 ...เอาริมาปักเข้าโลกยานก็ถือพระธำมณีถ่มถอมอัชชา...
 ...เอาเครื่องสอดอง เหาของพระองค์ด้วยบาศเครื่องลูกกุ้ง
 5 เลย..."

ป.อ.1 (ผ.6 ถ.1 น.2)

ความเชื่อ

ความเชื่อในสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ ย่อมแตกต่างกันไปและเมื่อเวลาผ่านไปความเชื่อบางประการในสังคมก็อาจเปลี่ยนแปลงไปได้ การเปลี่ยนแปลงความเชื่อของคนหมู่มากในสังคมโดยทันทีเป็นเรื่องยาก และเป็นที่ยอมรับว่าความเชื่อเป็นมรดกตกทอดในสังคมต่อมา ความเชื่อปรากฏใน ป.อ.1 มีดังต่อไปนี้

1. ความเชื่อทางไสยศาสตร์ โดดแก่

1.1 ความเชื่อเรื่องนีสางเหวคา ความเชื่อเกี่ยวกับนีสางเหวคาเป็นเรื่องที่คนโบราณอ้างว่ามีศักดิ์ก้ำบรรพทไม่ว่าชาติใดทางก็โยนถือนีสางเหวคา ใน ป.อ.1 โดดแก่ว่าถึงพระอิเหนร์ไว้หลายตอน ถ้วนแต่สรงบพบาทคอยช่วยเหลือและมีส่วนร่วมในเหตุการณ์ต่างแต่เริ่มเรื่องจนจบเรื่อง ดังตัวอย่างตอนที่พระเจ้าสุทโธทนะอภิเษกสมรสกับพระนางสิริมหามายา

"...พระอินทร์ถึงโลกกว้าง... เห็นสิริมหามายาเจ้าขมิสองสมภุสรีสุทโธ
 เป็นเอก... จึงฮ้อนฮอกฟ้าแดงเฮาญเป็นใหญ่..."

ป.อ.1 (ผ.3 ถ.2 น.2)

"...พระยาอินจึงลงจากทูนภอนขึ้นสนามตาบ สันทรหมัคคัง
 แทน...พระอินก็จับเอามือท้าวสิริสุทโธปฐประเสศ...
 พระอินก็ทาสเร่จันเห็นอกองรักกัน...อินหาเจ้า เอากนที
 บอสงโสก เทวบุคฟ้าพอม ไหลเข้าถั่งโฮม..."

ป.อ.1 (อ.3 ถ.4 น.2 - ถ.5 น.1 - 2)

1.2 ความเชื่อเรื่องดวงสังหรณ์, นิมิต্তความฝัน ความฝันถือเป็นการบอก
 โชคกลางอย่างหนึ่ง ความเชื่อเรื่องความฝันที่ปรากฏใน ป.อ.1 มีดังตัวอย่างต่อไปนี้

"...ฝันว่าบาศาควิโชนอันประเสศถูกขึ้นจากพระสุทธากองใหญ่
 เย็บชอข้านพื้นเมือง เจริงพรหม โดกที่พื้นไค้ 2๐ ชั้น เป็นฐาน
 กำสูง โฉมแค้นดวงสูงจันเมื่อเทิงฐาห้า อ ห่ม 4 พื้น โยชนไค้
 สูงค่าสวกประมาณ ดวงใหญ่กว้างจักกวางเป็นเรศขันห้า...
 บอระบวรแล้วความฝันสูงกัน ถูกส่วยหนา..."

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่วนอนุรักษ์มรดก
 ป.อ.1 (อ.2 ถ.4 น.2 - ถ.6 น.1)

ตัวอย่างข้างต้นเป็นความฝันของพระยาสิหนุราชจะประสบผลสำเร็จตามที่ปรารถนา
 จะให้พระเจ้าสุทโธทนะอภิเษกกับพระนางสิริมหามายาและขึ้นครองราชย์แทนพระองค์ในเวลา
 ต่อมา

2. ความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์ นอกจากจะกล่าวว่ามีโหรทำนาย เหตุการณ์ใน
 เรื่อง เช่นเกี่ยวกับพระปฐมสมโพธิกิดาแล้ว ยังมีพุทธทำนายเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าองค์ต่อไปและ
 ทำนายถึงยุคของศาสนาในยุคของพระศรีอารยเมคธโย เช่นเกี่ยวกับพระปฐมสมโพธิกิดา
 ที่กล่าวถึง เมตโศภพยากรณ์ ความว่า

"...อันว่าพระอชิตภิกษุของนี้ ท่านโศภวาเพ็งสร้างโพธิญาณแสนยิ่ง
 พระอชิตภิกษุ ชีไค้เป็นพระพุทธเจ้า เมตโศโยของประเสศ

อายุมากถึประมาณไค้ ๘ หมี่รปี มีรัสสมิเหล็ดมเหล็ดอวิไล
 ...บารมีทำนทำเพงมาเป็นอันมาก ๘ อสงไชย เป็นที่
 สึงเขคไค้...คนทั้งหลายเกกในศาสนาพระพุทชเจ้าองนั้น
 ภัยอันกัมี บ่สูงบ่ต่ำ แท้ เหมือนอันมันหลอ อายุมากถึ
 ประมาณไค้ หมี่รปี..."

ป.๑.๑ (๘.๒๐ ๓.๑๓ น.๑ - น.๒)

๓. ความเชื่อทางศาสนา พุทธศาสนามีความสำคัญต่อชนชาวไทยในฐานะเป็น
 ศาสนาประจำชาติ หลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าจึงมีอิทธิพลต่อจิตใจ ความประพฤติของ
 บุคคล รวมทั้งการแสดงออกในแง่มุมต่าง ๆ ทั้งทางตรงและทางอ้อม คนอีสานมีความผูกพันกับ
 ศาสนาและมีความศรัทธาเถื่อนมิส เคารพพระสงฆ์ ซึ่งเป็นสาวกของพระพุทธเจ้าเป็นอย่างมาก
 ใน ป.๑.๑ ปรากฏความเชื่อเรื่องศาสนาหลายประการ เช่น

๓.๑ ความเชื่อเรื่องนรกสวรรค์ ไครทำดี ทำบุญกุศลไว้ ภายไปจะไค้ขึ้น-
 สวรรค์ ไครทำชั่วจะตกนรก ตัวอย่างเช่น

"...เทวทัตทำกัมีให้น้ำมาทุกซาก กั้กายแถวไปไค้จม
 อยู่ทีในหนองแผ่นดินแดง บ่อาจที่คักตถไค้ นำไปไค้ซาก
 คั้มาเกกเป็นคณยอมหมี่รประหมากแท้ กั้มฮอนเฮ้าใส่ถั่ว..."

ป.๑.๑ (๘.๒๐ ๓.๒ น.๑ - น.๒)

๓.๒ ความเชื่อเรื่องภพหน้า เชื่อว่าการกระทำในชาตินี้ ภพใหม่ส่งถึงภพหน้า
 ไครอยากเกกชาติหน้ามีสุขทุกประการให้ทำบุญกุศลไว้มาก ๆ แม่แถญ่แถงก็เชื่อเชนนี ในหลายบุญจะ
 ขอดธิฐานเอาไค้ชาติหน้าสัมฤทธิ์ผลในสิ่งทีพึงประสงค์ ตัวอย่างเช่น

"...หากหมกอายุแล้ว มีมอรถถอชั่ว ไปเกกในชั้นฟ้าวิมานกว้าง
 โยคยาวพันเมื่องนั้นเสมอเคียวบไค้อยู่มีแก่ไปเกกในชั้นฟ้า หมกถั่ว-

ทุกคนเจ้าเอ๋ย"

ป.อ.1 (ฉ.29 ถ.12 น.1)

3.3 ความเชื่อเรื่องนิพพาน นิพพานคือความดับ ไม่เกิดมาในวัฏสงสารอีก
ต่อไป ผู้ปรารถนานิพพานจึงต้องสร้างมณูญอันยิ่งใหญ่ ตัวอย่างเช่น

"...ขอให้ข้าพเจ้าสิ้นกิเลสถึงนิพพาน เท็น..."

(ใบปกหลัง ฉ.29 ถ.13)

3.4 ความเชื่อเรื่องบุพเพสันนิวาส ในวรรณกรรมแทบทุกเรื่องจะมีเรื่อง
บุพเพสันนิวาสมาเกี่ยวข้องช่วยเสมอ ผู้ใดไม่เคยกระทำกรรมร่วมกันหรืออุปถัมภ์กันมาแต่ชาติก่อน
เป็นสามีภรรยาด้วยกันมาแต่ชาติก่อนก็มักจะแคล้วคลาดกันไป ไม่มีโอกาสใช้ชีวิตอย่างสามีภรรยา
ร่วมกัน และความเชื่อเรื่องบุพเพสันนิวาส จากที่นับถือศาสนาพุทธก็ยังมียึดถือเป็นจริงอยู่ทุกยุคทุกสมัย

ใน ป.อ.1 ปรากฏความเชื่อเรื่องบุพเพสันนิวาสในตอนที่พระเจ้าสุทโธทนะอภิเษกกับ
พระนางสิริมหามายา และตอนที่พระสัทธาธรรมกับพระนางพิมพาและโคกภิเษกสมรสกันเป็นที่สุด
ทั้งสองเหตุการณ์ก็กล่าวถึงความเชื่อเรื่องบุพเพสันนิวาสไว้ ความว่า

"...เป็นแก้วคู่กันทั้งเถา ชีโคเป็นขี้กตมามา
พระพุทธเจ้าองค์กัณฑ์โลกคน เพาะสองพระองค์ไคทำนุ
สร้างเพี้ยมาหลายชาติ เอานันท์เป็นที่ทั้ง... เพี้ยนมา
หลายชาติ ไคแสนชาติก็จึงละที่แมงโคยคณิง..."

ป.อ.1 (ฉ.3 ถ.1 น.1)

"...ภิมพาแก้วทั้งคู่อวธาว่าบุพเพนิวาสสถาน
มากวนเขากัณฑ์สสุแทนถ้านหลังมาออก นางก็คิดเห็นชอบ
ภายหลังหลายชาติ..."

ป.อ.1 (ฉ.7 ถ.5 น.1)

4. ความเชื่อเกี่ยวกับฤกษ์ยาม ไม่ว่าจะประกอบพิธีการใดก็ตามคนไทยในท้องถิ่นต่าง ๆ มักผูกพันอยู่กับฤกษ์ยาม อันเป็นลัทธิทางพรหมณ์ซึ่งเชื่อกันว่ากระทำพิธีกรรมวัน เวลานั้นๆ แล้วจะประสบกับโชคดี

ใน ป.อ. 1 กล่าวถึงฤกษ์ยามในการประกอบพิธีต่าง ๆ ทั่วต่าง เช่นในการอภิเษกสมรส พระเจ้าสุทโธทนะกับพระนางสิริมหามายาก็กล่าวไว้ว่า

"...อินทจักร์เล็ก นางสุทศกา เอาสินที่ไปมาแก่ฟ้าถวาย เจ้า
พระยอดนาง..."

ป.อ. 1 (ผ. 3 ถ. 5 น. 2)

"...ก็ว่าบอรรบรแล้วถวายพาดเล็ก พระอินท์ต้อง
ไปว่าประกาศขึ้นไค้มีแรงทั่วแดน..."

ป.อ. 1 (ผ. 3 ถ. 6 น. 1)

5. ความเชื่อเกี่ยวกับเวทมนตร์คาถา ความเชื่อในเรื่องเวทมนตร์คาถามีอยู่ในจิตใจของคนไทยมาแต่เดิม ไม่ว่าจะเป็นเรื่องปลงกันหัว การอุบยงคงกะพัน การทำเสน่ห์ เมตตามหานิยม ฯลฯ ความเชื่อนี้เป็นหลักปฏิบัติเห็นจริงตามกันด้วยความรู้สึก เกิดจากสิ่งที่มีอำนาจเหนือมนุษย์

ลักษณะความเชื่อวิชาอาคมนี้สืบเนื่องมาจากความเชื่อกันในพระพุทธศาสนาและมีความเชื่อเดิมมาจากศาสนาพราหมณ์ เมื่อประกอบพิธีต่าง ๆ เกี่ยวกับชีวิตยังท้องฟ้าเวทมนตร์คาถาที่ปรากฏใน ป.อ. 1 เป็นเรื่องของการแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ การทดสอบแสดงฤทธิ์ มีปรากฏอยู่หลายตอน ได้แก่ ตอนที่พระพุทธเจ้าทรงทำยมกปาฏิหาริย์ การเสด็จลงสู่พื้นโลกหลังจากทรงจำพรรษาที่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ โค้ทรงทำโลกวิวัฒน์ เป็นต้น นอกจากนี้ยังสามารถเอาชนะพระยามารด้วยอิทธิปาฏิหาริย์ หรือแม่แก่พุทธสาวกของพระองค์ก็สามารถแสดงฤทธิ์ได้เช่นกัน ดังตัวอย่าง

"...พระอรหันต์สององค์ก็พาเขานำลงไปพ่ายท่า เติงพระภิกษุสามเณร
เจ้าแม่สักร...พระภิกษุสามเณร อุปลุกหมายชี้ทำอิทธิปรากฏเป็นอันยิ่ง
อภิกษุสามเณรให้บั้งสร เก็กฟ้าว เทียบพัทธ..."

ป.อ. 1 (ผ. 3 ถ. 6 น. 2)

การปกครอง

การปกครองในสมัยก่อนเป็นการปกครองแบบราชาธิปไตย สังคมไทยในสมัยโบราณมี
จารีต ขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ เป็นข้อกำหนดและควบคุมการประพฤติปฏิบัติของชาวไทย
จำแนกได้ 3 ลักษณะดังต่อไปนี้

จารีตประเพณี หมายถึง ประเพณีที่บรรพชนได้ถือปฏิบัติกันมาแต่อดีตกาล ใครฝ่าฝืน
ไม่ปฏิบัติตามถือว่า เป็นความผิด เป็นหลักศีลธรรมของสังคม ใครฝ่าฝืนจะถูกสังคมลงโทษ

ขนบประเพณี หมายถึง ระเบียบปฏิบัติของสถาบันต่าง ๆ ที่นิยมปฏิบัติสืบกันมา การ
ล่วงละเมิดก็แล้วแต่สถาบันจะพิจารณาโทษตามกฎเกณฑ์ที่วางไว้

ธรรมเนียมประเพณี หมายถึง ประเพณีที่นิยมปฏิบัติสืบ ๆ กันมา โดยไม่ปรากฏระเบียบ
แบบแผนอย่างขนบประเพณี ไม่ได้เป็นถูกผิดชัดเจนอย่างจารีตประเพณี เป็นเพียงนิยมประพฤติตาม
กันมา ไม่ได้เป็นความผิดหรือเสียหายอย่างชัดเจน นอกจากถือว่าเป็นผู้ขาดการศึกษาธรรม³¹

ระเบียบการปกครองบ้านเมืองของคนเชื้อสายไทยลาวส่วนใหญ่เป็นกฎหมายตาม
ขนบธรรมเนียมประเพณี ขนบธรรมเนียมประเพณีทางกลุ่มแม่น้ำโขง ไซศาสนาและขนบธรรมเนียมประเพณี
เป็นเครื่องมือในการปกครองบ้านเมืองมากกว่าภาคอื่น ๆ เช่น มีชัย 12 คอง 14 ค่ายคองเจียง

³¹ สุวรรณ เพชรนิล, วัฒนธรรมและศาสนา (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง,
2522), หน้า 137.

อิตนัชาวถาวเวียง³² ซึ่งเป็นการบังคับทางอกัมให้ประชาชนปฏิบัติกันในทางที่ถูกที่ควร ทำบุญกุศลอย่างเคร่งครัด โดยมีกรอบประเพณีให้ออกปฏิบัติสืบต่อกันมา เป็นลักษณะของการทำงานร่วมกันเพื่อส่วนรวม เพื่อสังคม ถ้าผู้ใดฝ่าฝืนก็ถูกสังคมลงโทษ

ระเบียบการปกครองทางสังคมของภาคอีสานแถบโบราณปรากฏ 4 ลักษณะ ดังต่อไปนี้

1. จารึก ชาวอีสานเรียกจารึกว่า "อิต" ซึ่งตรงกับศัพท์บาลีว่า "จาริกะ"

สันสกฤตว่า "จาริกะระ" แปลว่า ชนยธรรมนิยม แบบแผน ความประพฤติกิจการ หรือประเพณี³³ อิต ในภาคอีสานคือ อิตกอง ไค้แก อิต 12 คอง 14

อิตสอง หมายถึง จารึกหรือประเพณีประจำสิบสอง เดือน ซึ่งประชาชนร่วมกันทำบุญหรือเป็นงานเทศกาลประจำเดือนต่าง ๆ ตลอดจน สมาชิกลงขันสังคัมใดมีโอกาสร่วมชุมนุมกัน ทำให้มีเวลาเข้าวักไถ่อดชิกพุทธศาสนายิ่งขึ้น เกิดความสามัคคีในชุมชน รู้จักการเสียสละเพื่อส่วนรวม ถ้าผู้ใดฝ่าฝืนก็ถูกสังคมลงโทษด้วยการไม่คบค้าสมาคม ดูหมิ่นเหยียดหยาม อิตสิบสองหรือประเพณีสิบสอง เดือนของชาวอีสานมีดังนี้

1.1 เดือนเจียง (เดือนอายุ) เป็นนักษัตรเจ้าเขากกรรม ชาวบ้านทำพิธีเลี้ยงผีแดนและผีทาง ๆ ซึ่งก็ไค้แกการอุทิศส่วนกุศลให้แก่บรรพบุรุษหรือวิบุรุษผู้ดวงดับ การนิมนต์พระสงฆ์มาเขากกรรมเป็ตชักรกรรมเพื่อให้พระภิกษุผู้กระทำความผิดไค้สภารภาพท่อนาคณะสงฆ์

1.2 เดือนนี้ ทำบุญ "ตุงข้าว" มีพระสวภุมภักเียนั้นเขาเพื่อเป็นสิริมงคลแก่ชาวเป็ตอกเมื่อพระฉันเขาแล้วก็ทำพิธีสูขวัญ หรือเรียกว่า สูขวัญข้าว

1.3 เดือนสาม ทำบุญข้าวจีและบุญมาฆบูชา เริ่มพิธีทำบุญข้าวจีในตอนเช้า นิมนต์พระรับศีลแล้ว เอาข้าวจีใส่บาตรนำถวายแก่พระสงฆ์พร้อมด้วยอาหารอื่น เมื่อพระฉันเสร็จแล้วมีการแสดงพระธรรมเทศนา ชาวจีที่หนีกรจากพระฉันก็แบ่งกันรับประทานถือว่าจะมีโชค

³² จารุบุตร เรื่องสุวรรณ, เรื่องเกษิ, หน้า 4.

³³ พระมหาปริชา ปริญญาโณ, เรื่องเกษิ, หน้า 60.

1.4 เกือนสี่ ทำบุญพระเวศพิง เทศน์มหาชาติ และทำบุญโดยหาคอกไม้มาฝากไว้

1.5 เกือนห้า ทำบุญขึ้นฉัตรหรือธงสงกรานต์ ทุกคนจะหยุดงานเพื่อประกอบพิธีตามวันสำคัญคือ วันสังขารดวง เป็นวันแรกของงานจะนำพระพุทธรูปออกทำความสะอาดและสรงพระกายน้ำหอม วันสังขารเนา เป็นวันที่สองของงาน ทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่บิดามารดาและญาติที่ล่วงลับไปแล้ว วันที่สามเรียกวันสังขารขึ้น ทำบุญทำภัตตาหารถวายภิกษุสงฆ์และพระเณร ทำการการวะบิการการภาวนาผู้ใหญ่ ส่งท้ายด้วยพิธีบายศรีสู่ขวัญ ใช้น้ำที่เหลือจากการรกรน้ำผู้ใหญ่นำมารคน้ำให้แก่มารวมงาน ภายหลังถวายมาเป็นภากรสาคน้ำใส่กัน

1.6 เกือนหก ทำบุญวันวิสาขบูชา และบุญสัจจะหรือบุญบังไฟ เพื่อถวายเป็นพุทธบูชาและอดฝน มักจะมีการบวชนาคพร้อมกันไปด้วย

1.7 เกือนเจ็ด ทำบุญบูชาเทวดาอารักษ์ เช่นสรงหัดกเมือง หัดบ้าน หัดพ่อแม่ หัดญาติ หัดเมือง (บรรพบุรุษ) หัดแขก (เทวดารักษาไรนา) ทำนองเดียวกับพิธี -- แรกนาขวัญ ซึ่งเป็นพิธีกรรมก่อนจะมีกิจกรรมทำนา

1.8 เกือนแปด ทำบุญเข้าพรรษา ชาวบ้านนำสิ่งมาหล่อเทียนใหญ่หน่อย สำหรับจุดไว้ในโบสถ์เป็นพุทธบูชาตลอดฤดูการเข้าพรรษา

1.9 ทำบุญข้าวประดับดิน โดยนำข้าวและอาหารคาวหวานพร้อมหมากพุดห่อด้วยใบตอง นำไปไว้ตามคันไ้มและที่หญ้า เพื่ออุทิศให้แก่บรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว ภายหลังนิยมถวายภัตตาหารแก่พระสงฆ์แล้วอุทิศให้แก่ผู้ยากด้วยการหยากน้ำ

1.10 เกือนสิบ ทำบุญเข้าสากรหรือข้าวสาก (สลากรักร) ในวันเพ็ญเป็นการอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ยากเช่นเดียวกับบุญข้าวประดับดิน ผู้จะถวายทานเขียนชื่อของตนไว้ในภาชนะที่ใส่ของทานไว้ และเขียนชื่อของคนที่ใส่กระภาชนะนำไปใส่ลงในนาคร เมื่อถึงสามเณรรูปใดจับใส่สากของผู้ใดก็ไ้ของถวายนั้น

1.11 เกือนสิบเอ็ด ทำบุญออกพรรษา มีการทำประทีปโคมไฟเรียกว่าทำบุญ --

จุดประทีป มีการทำปราสาทผึ้งถวายพระด้วย

1.12 เดือนสิบสอง มีการทำบุญของกรุน เริ่มตั้งแต่วันแรกหนึ่งค่ำ เดือนสิบเอ็ด ถึงกลาง เดือนสิบสอง ในสมัยก่อนนิยมเริ่มทำตั้งแต่ข้างขึ้น เดือนสิบสอง จึงมักเรียกบุญกรุนว่าเป็น บุญเดือนสิบสอง บุญเดือนสิบสองสำหรับชุมชนที่อยู่ริมแม่น้ำคือการ "ชวง เอ้อ" (แข่งเรือ)

คองสิบสี่ คองหรือคองหรือครดอง ไค้แก่ แนวทางหรือระเบียบปฏิบัติ เป็นกฎหมาย โบราณมี 2 คำว่าคือ สำหรับบุคคลธรรมดาประพฤติกฎีกำราหนึ่ง และสำหรับท้าวพระยาผู้ปกครองบ้านเมืองของประพฤติกฎีกำราหนึ่ง แต่ละคำว่ามีอยู่ 14 ข้อ หรือเรียกว่า คองธรรม-สิบสี่อย่าง

คองสิบสี่สำหรับท้าวพระยาผู้ปกครองบ้านเมืองของประพฤติก ไค้แก่

1. แต่งตั้งผู้ซ้อสตัยสุจริต ชันหมั้นเพียร ให้เป็นอุปฮาดราชมนตรี
2. ช่วยกันบริหารบ้านเมืองกับอุปฮาดราชมนตรีให้เจริญรุ่งเรือง
3. ตั้งอยู่ในศัพทราชธรรม เช่น บริจาคทานแก่สมณภราดรหมณจารย์ บาดก
4. วันขึ้นปีใหม่ พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ สร้างน้ำพระภิณฑสงฆ์
5. วันขึ้นปีใหม่ เสนาอำมาตย์นำเครื่องบรรณาการ นำอบนำหอมมาททวงเจ้าชีวิต
6. เดือนหก พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ถือน้ำพระพิพัฒน์ยาหอเจ้ามหาชีวิต
7. เดือนเจ็ด เติงมเหล็กเหล็กเมือง บูชาเทวดาทัง 4
8. เดือนแปด พระสงฆ์มาชำระบาเบ็ทว่านแฮทรายคอกเหล็กบ้านเมือง
9. เดือนเก้าให้ประชาชนทำบุญยาวประดับคินอุทิศส่วนกุศลแก่ญาติที่ล่วงลับไปแล้ว
10. เดือนสิบให้ประชาชนทำบุญยาวสากอุทิศส่วนกุศลแก่ญาติที่ล่วงลับไปแล้ว
11. เดือนสิบเอ็ด ให้ประชาชนทำบุญออกพรรษาและมูรธาภิเษกชาอุทวง
12. เดือนสิบสอง ให้ทำบุญทอดกฐินสามัคคีวารามทาง ๆ
13. เดือนหา ให้ไพร่ฟ้าชาวแผ่นดินมารวมที่หน้าพระสถานหลวง ให้เจ้าชีวิตไปสงฆ์

ในแม่น้ำ เพื่งักจกให้วัดที่อยู่ใกล้แม่น้ำ มีเฮ้อสว่างวัดละหนึ่งดำ ขึ้นสิบค่ำเป็นวันชวง เอ้อ³⁴

³⁴ 4 เรื่องเดียวกัน, หน้า 164 - 166.

14. ไหม้สมัยกรุงเมือง หรือค้ำครวเมือง 14 ประการคือ

- 14.1 หูเมือง ไค้แก ราชทูตญวนลาคนำเขาออกต่างประเทศ
- 14.2 ทาเมือง ไค้แก ทางหนังสือญวนลาคอาจรสอนอักษรบาติ
- 14.3 แกนเมือง ไค้แก พระสงฆ์เจ้าผู้ทรงพระธรรมวินัย
- 14.4 ประชู่เมือง ไค้แก เครื่องศาสตราวุธทั้งหลายต่าง ๆ สั้งสมไว้
- 14.5 ฮากเมือง ไค้แก โหราศาสตร์อาจรอุใหญ่ฮายและคี่
- 14.6 เฬาเมือง ไค้แก เสนาญูเขาแกกลาหาญมันคง
- 14.7 ซื่อเมือง ไค้แก กวณยานและหาแสงราษฎรผู้ซื่อสัตย์
- 14.8 ฝาเมือง ไค้แก แกถวทหารผู้สามารถอาจรำนุชกรกรรมกับชาคักชนะไค้
- 14.9 แแปเมือง (ซางเมือง) ไค้แก ทาวพระยาองค์ประกอบด้วยศีลธรรมอันดี
- 14.10 เซกเมือง ไค้แก เสนาอำมาตย์ญวนลาคดูเซกขานเมืองว่าที่หนักหรือชั้ว
- 14.11 สติเมือง ไค้แก เศรษฐีและพ่อค้าผู้มั่งมี
- 14.12 ใจเมือง ไค้แก หมอญานูวิเศษ
- 14.13 ค้ำเมือง ไค้แก ราชทัณฑ์ญวนประเทศและพลเมือง
- 14.14 เมฆเมือง ไค้แก เทพยคารักษ์ทั้งหลายในเซกขานเมือง

คงสืบสืบสำหรับราษฎรจะหำค้อราษฎรด้วยกัน เรียกว่าอิ้วคักของสงฆ์ ไค้แก

1. เมื่อโคชวใหม่หรือณตหมากรากไม้ใหม่ ไห้ริจาคทานแก่พระภิกษุก่อน แล้วตนเองจึงบริโภคนและไห้แจกแบ่งญาติพี่น้องด้วย
2. กย่ำรายเงินแกง อย่ำแปลงเงินกว้าง (ปลอมแปลงเงินตรา) และอย่ำก่าวค้ำพยายชากถาแห่งค้อกัน
3. ไห้ทำรั้วหลักหรือก่าแห่งถอมวัดและบ้านเรือนของตน แล้วปลุกหนุชชาเทวคาไว้

³⁵ จารุบุตร เรื่องสุวรรณ, "ขนบธรรมเนียมระบอบการปกครองของชาวอีสานสมัยเก่า," อีสานปริทัศน์, รวบรวมและจัดพิมพ์โดย สิริวิวัฒน์ คำวันสา (กรุงเทพฯ: กรุงเทพมหานคร-การพิมพ์, 2524), หน้า 11 - 12.

หังสี่มฺยานเวรณ

4. ไทถางเทาก่อนนั้งเวรณ
5. เมื่อถึงวันสี่ต 7 - 8 ค่ำ 14 - 15 ค่ำ ให้ทำการการวะเทไฟ บันโค
และประณเวรณที่ทณอนุธาชัย
6. ไทถางเทากอนนธน
7. ถึงวันสี่ต เวียนฟ้าคอกไม้ ชูป เทียน ทำการการวะผัว และให้หน้าคอกไม้ ชูป
เทียนไปถวายสังฆเจ้า
8. ถึงวันสี่ต เคือนคัม เคือนเพ็ญ ให้ธมฺมคัพระสงฆมาสวคัมมาเคือน แล้วทำญญโสมากร
9. เมื่อภิกษุมามีจิตตภาท อย่าให้ทานคอบ เวลาโสมากรอย่าให้ถูกมากรถูกพระภิกษุ
สามเณร อย่าใส่รองเท้า กางร่ม โทกหัว รุงถูกหลาน หรือดีดอาวุธท่าง ๆ เวลาโสมากร
10. เมื่อภิกษุเข้าปริวาสกรรม ให้หน้าคอกคอกไม้ ชูปเทียนและเครื่องธัมมบริวาร
ไปถวาย
11. เมื่อเห็นพระภิกษุผ่านมาให้นั่งลงยกมือไหว้ แล้วจึงลุกจากที่นั่ง
12. อย่าเหยียบเงาพระภิกษุสามเณร
13. อย่าเอาอาหารเหลือทานให้สังฆเจ้า และอย่าเอาอาหารเหลือทานให้พวกอื่น
14. อย่าเสพกามคุณในวันสี่ต วันเข้าพรรษา วันออกพรรษา วันมหาสงกรานต์ และ
วันเกิดของตน

อีก 12 กองสืบสืบนี้ ชาวอีสานมักถือไปบทธกถอนด้วยภาษาสละสลวย แสดงให้เห็นว่า
ชาวอีสานเป็นคนเจ้าบทเจ้ากลอน เพราะแม่แก่กับบทกฎหมาย กรมจารีตเหล่านี้ยังจารีตเป็น
บทกลอน

ใน ป.อ. 1 ปรากฏแนวปฏิบัติห้ามจารีตอยู่หลายตอนด้วยกัน ตัวอย่างเช่น ตอน
พระพุทธเจ้า เสด็จออกรับมิตตภาทในกรุงกบิลพัสดุ์ พระเจ้าสุทโธทนะก็เสด็จออกมาทรงบวการ
ถวายภัตตาหารแก่พระพุทธเจ้า นอกจากนี้พระองค์ยังห้ามทานแก่ผู้บวกรไว้ เมื่อถึงฤดูทำไร่นา
พระองค์ก็เสด็จไปพระราชพิธีจรทพระนังคัล ถึงความว่า

"...เมื่อก่อน 6 ชั้นกานดูถึงขบวนพวกโขนางสงไสไ
 นา แถ่มองเจ้าสิริสุทโษประเส็กพระกัษมอกโขนางทว
 เพียงพอมดูพระอง เฮาควรวเฒรรักษักรีก แถเสถิมเมือง
 กามอื่กจึงแถวทำเนียม เป็นกระสั๊กเองตงแถกนากอน
 โขนางโฬวทหานรัคั้งประเมืองโฬสอาก..."

ป.อ.1 (ผ.6 ถ.10 น.1)

นอกจากนี้กฎหมายสำหรับใช้ใการปกครองซึ่ง เป็นคั้ง เภิมของภาคอีสานใใช้สืบมาแถ
 โบราณั้นจะเส็กมสูญหายไปอย่างไรไม่ปรากฏหลักฐาน แถบั้งพองหลงเหลือใซ้อยู่บ้างใมีจจุบัน
 เช่น "ประเวณี ปากะธรรม" ซาโยโคมีภรรยาหรือไม่มีก็คิ ทำการตวง เภินแถหญิงสาวก็คิหมาย
 กคิ เป็นคั้งว่าจับมือหรือมวณม เรียกว่าละเมิกของปรับ โฬหาคอกโมรูปเทียบเชอชมาแถพอแม่
 หรือญาติพี่น้อง หรือละเมิกจับคั้งว่าละเมิกระบคิเมือง ทานคองปรับโฬเสียเงินคั้งคั้งคั้ง
 พอแม่หรือญาติพี่น้อง ทั้งหาคอกโมรูปเทียบเชอชมาโฬทว ซาโยละเมิกทำการตวง เภินแถหญิงจน
 ถึงรวมประเวณี โฬอว่าละเมิกระบคิเมืองทานคองปรับโฬเสียเงินทำบาทแถพอแม่หรือญาติพี่น้อง
 รวมทั้งชอชมาโฬทว เป็นคั้ง หรือกฎหมายเกี่ยวกับสัทว "สัทวารัษกจ" ผูโฬมโฬชกซาง มา
 โค กระบือ สัทวได้ย้งคั้ง ๆ ในเวลากลางคั้ง หรือชุกแล้วชุกไปในตุทกคั้งคั้งคั้ง ทั้งแถ
 เกือน 6 ซางแถมถึงเกือนอายซางซัน ถ้าไปคิสาวกคั้งของผูโฬค คองปรับโฬให้เราของสัทวคั้ง ๆ
 เถถานันโฬกคั้งแถชวแถชวเสียบหายคั้งคั้งเสียบหาย เช่น ถ้าชวามีคั้ง ออกวง กับปรับโฬ
 ชวเป็นเมคคั้งคั้ง เป็นคั้ง³⁶

³⁶ ฎรายละเอียกเรื่องกฎหมายการปกครอง ราชฎรภาคอีสานชาวหะวันออกแถโบราณ
 เภิมเภิมใ หลวงมคุงแถวประจันคั้ง (จันทร ฤทธรนकर), "คัทธิธรรมเนียมราชฎรภาคอีสาน,"
 คัทธิธรรมเนียมคั้ง ๒ เล่ม 1. (คัทธิคั้งที่ 5; นครหลวงกรุงเทพชเวรี: กรมคิลปากกร,
 2515), ทค 3-64 และ สมพงษ์ เกวียงโฬเพชร, "คานานเมืองแถการปกครองภาคหะวัน
 ออกเจียงเหนือ," ประเพณโฬนโฬราช (กรุงเทพฯ: แพรวคัทยา, 2514), ทค 580-582.

ระบบการปกครองของชาวอีสานสมัยเก่ามีอิทธิพลความเชื่อกัน ภูมิภคทอดมาจากทางเหนืออยู่มาก โดยเฉพาะอิทธิพลแบบจีนซึ่งมักจะไม่ว่าไปทางวัตถุนิยมหรือเชื่อในสิ่งที่เคยเห็นเคยเห็นโทษมาแล้ว เช่น บิศา มารคา บรรพบุรุษ วีรบุรุษ ผู้ที่ดวงล้มตายเป็นผีไปแต่ได้รับการยกย่องเชิดชูบูชาด้วยการ เช่น ไหว้บวงสรวง กิ่งนั้นกฎหมายหรือคัมภีร์ส่วนใหญ่จึงเป็นไปคามขามธรรมชาตินิยมประเพณี

ผู้ปกครองประเทศสำหรับภาคอีสานตั้งแต่ปลายแคว้นโบราณนั้น ถ้าจะว่าโดยประเทศที่มีกษัตริย์ปกครองซึ่งเรียกว่าเมืองเอกราช หรือเมืองประเทศราชในบางคราว เช่น เมืองเวียงจันทน์ ซึ่งแก่ก่อนเรียกว่ากรุงศรีสัตนาคณหุต และเมืองนครจำปาศักดิ์ เป็นกัน หรือหัวเมืองเล็กน้อย ซึ่งเรียกว่าเมืองเอก เมืองโท เมืองตรี เมืองจัตวา เช่น หนองคาย อุบลราชธานี เขมราฐ เป็นต้น ผู้ปกครองเมืองเวียงจันทน์ที่เรียกชื่อกันว่า "พระเจ้า" ส่วนเมืองนครจำปาศักดิ์ เมืองเจ้าประเทศราชก็เรียกชื่อกันว่า "เจ้า" เช่น พระเจ้าสัตนาคณหุต และเจ้าบุญทิรรมทร (เจ้าเมือง) เป็นต้น³⁷

ตำแหน่งการปกครอง - หัวเมืองโบราณอีสานจัดการปกครองออกเป็น 2 ชั้น คือ ชั้นในเรียกกรมการเมือง ชั้นนอกเรียกกรมการเมือง

1. กรมการเมือง ไค้แก

- 1.1 ประมุขของรัฐ มีฐานะเป็นกษัตริย์ ไซ้คำนำหน้าว่า "พระเจ้า"
- 1.2 เจ้าอุปราช ทำการแทนประมุขของรัฐ เมื่อตายหรือถูกถอดถอน
- 1.3 เจาราชวงศ์ เป็นผู้แทนอุปราช
- 1.4 เจาราชบุตร เป็นผู้แทนเจาราชวงศ์

ผู้ที่อยู่ในตำแหน่งที่ 1.2 - 1.4 มีฐานะเป็นราชวงศ์ชั้นผู้ใหญ่เป็นตำแหน่งสำหรับ

³⁷ บุญมี ภูเกศ, พงศาวดารเมืองกาฬสินธุ์และประวัติเมืองขึ้นในเขตเก่า (กาฬสินธุ์: วิทยาลัยกาฬสินธุ์, 2525), หน้า 1.

เลื่อนขึ้นไปโดยลำดับจนถึงตำแหน่งที่ 1.1 ตำแหน่งทั้ง 4 นี้อยู่ในราชวงศ์เดียวกัน ซึ่งเรียกว่า อาชญาสี่ หรืออัญญาสี่ และอาจจะมิฉะนั้นเจ้าหรือท้าว คนสำคัญอยู่อีก 4 ตำแหน่งคือ เจ้าสุริยะ เจ้าสุริโย เจ้าโพธิสาร เจ้าสุทนต์สาร ทำหน้าที่เป็นศาลสูงและเป็นฝ่ายปกครองชั้นสูงด้วย

1.5 เมืองแสน มีอำนาจหน้าที่เกี่ยวกับราชการฝ่ายทหาร

1.6 เมืองจันทร์ มีอำนาจหน้าที่เกี่ยวกับราชการฝ่ายพลเรือน

1.7 เมืองขวา เมืองซ้าย เมืองกลาง มีหน้าที่รักษามัญญิกคนโท กุณลักโข
กุณลักก่อสร้างปฏิสังขรณ์วัดวาอาราม สวรรค์สามะโนครวัไพรพอ

1.8 เมืองคุก เมืองฮาม เมืองแพน เป็นผู้ควบคุมกำกับนักโท เป็นผู้ช่วย -
ตำแหน่งที่ 1.7

1.9 นาเหนือ นาใต้ ตำแหน่งนี้มีหน้าที่รักษาชาวขึ้นไว้ในเมืองสำหรับบ้าน-
เมือง เมื่อมีการทัพและเลี้ยงข้าหลวงไปมา เป็นผู้ออกเงินเก็บส่วยจากราษฎรตลอดเขตบ้านเมือง
จัดทำสามะโนครวัราษฎร 3 ปีต่อครั้งหนึ่ง 2 ตำแหน่งนี้มีเมืองแสน เมืองจันทร์ เป็นผู้ควบคุมอีก
ชั้นหนึ่ง

1.10 ขาเสนา ขานเส เป็นเสวิยะสอง เมืองแสนและเมืองจันทร์ และเป็นผู้ช่วยในการพิจารณาพิพากษาคดี

1.11 มหาเสนาหรือมหามนตรี ทำหน้าที่ออกคำสั่งนักประชุมของราชการ หรือ
ประชุมทำพิธีการต่าง ๆ

1.12 ขามนต์ิก เป็นผู้อ่านท้องตราและหนังสือราชการต่าง ๆ ที่มีมาและส่งออก
ไป รับฉึกขอมคำหวัดักกราช เคือน ปี รักษาหอไกรหอสมุด รวบรวมและแต่งทำร่าต่าง ๆ

1.13 กรมเมือง ทำหน้าที่รักษาฉนธรรมนิยมประเพณีต่าง ๆ

1.14 สุโไพ ทำหน้าที่ผู้บัญชาการทหารสูงสุด

ตำแหน่งที่ 1.1 - 1.4 ถ้าเป็นหัวเมืองเอกใช้คำว่าเจ้าเมือง อุปราช ราชวงศ์
ราชบุตร ถ้าเป็นเมืองเล็กใช้ชื่อว่าเจ้าเมือง อัครฮาก อัครวงศ์ อัครบุตร

ตำแหน่งที่ 1.5 - 1.14 ถ้าเป็นเมืองวิษักรวิไชยชื่อ พญา หรือ พระยา นำหน้า แต่
ถ้าเป็นหัวเมืองใช้คำว่า "เพี้ย" นำหน้า ภาษาไทยอ่านเพี้ยนเป็น "เพี้ย" หลวงยงแคว้น -

ประจักษ์ให้ความเห็นเรื่อง เพี้ย ว่าน่าจะเป็นคำที่มาจาก เพียร โดยแปลงจากภาษาบาลี คือ วีระ มาเป็น พิระ และกลายเป็น เพียร หรือ พิริยะ ออกเสียงเร็วเป็น เพรีย และมาเป็นเพี้ย ในที่สุด³⁸ ผู้เป็นเชื้อสายอยู่ในสกุลขุนนาง เพศชายใช้ชื่อ ท้าว นำหน้า เพศหญิงใช้ชื่อ นาง นำหน้า

ตำแหน่งพิเศษที่อาจตั้งขึ้นได้คือตำแหน่งเจ้าเมือง เพี้ย เช่น เพี้ยชามาศ เพี้ย - ชามาศ เพี้ยแก้วคงคิ เพี้ยสุวรรณไมตรี ฯลฯ เป็นต้น ตำแหน่งท้าวเพี้ยคงกล่าวนี้สำหรับ เป็นผู้ช่วยราชการของเจ้าเมืองอุปราชา ราชวงศ์ ราชบุตร และเมืองแสนเมืองจันทร์³⁹

2. กรมการแขวง ไค้แก่

- 2.1 ท้าวฝ่าย หรือ นายเส้น ทำหน้าที่เหมือนนายอำเภอ
- 2.2 ทาแสง หรือ นายแสง ทำหน้าที่เหมือนกำนัน
- 2.3 กวายนาน หรือ นายวาน ทำหน้าที่เหมือนผู้ใหญ่บ้าน
- 2.4 จายาน ทำหน้าที่เหมือนผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน

ธรรมเนียมการปกครองภาคตะวันออกเฉียงเหนือแต่เดิมคงกล่าวข้างต้นได้ เปลี่ยนแปลงไป ใน พ.ศ. 2437 ควบทางราชการโคจกระเบียบการปกครองใหม่ ใหม่นี้เจ้าหน้าที่ประจำเพิ่มเติม ไค้ เปลี่ยนนามเดิมเป็นอำเภอ เรียกเจ้าเมืองให้เป็นนายอำเภอ อุปราชาเป็นปลัดอำเภอ ราชวงศ์เป็นสมุห์อำเภอ ราชบุตรเป็นเสมียนอำเภอ เปลี่ยนนามมณฑลลาวท้าวเป็น "มณฑลอีสาน" ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว⁴⁰

ลักษณะการปกครอง จากการศึกษาในข้อมูลพอสรุปได้ว่า การปกครองในเรื่องปฐมสมโพธิ

³⁸ หลวงมยุญแคว้นประจักษ์, เรื่องเดิม, หน้า 33.

³⁹ บุญมี ภูเกศ, เรื่องเดิม, หน้า 3 - 4.

⁴⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 4.

ฉบับวัดใหม่ทองสว่าง มีปรากฏอยู่หลายตอนจึงเป็นเรื่องควรแก่การศึกษา วิเคราะห์เกี่ยวกับการปกครองในวรรณกรรมเรื่องนี้

จริยธรรมและคติธรรมทางพุทธศาสนา

จริยธรรมหรือจริยศาสตร์ หมายถึงหลักศีลธรรม ใ้แก่ ข้อประพฤติปฏิบัติที่ทำให้ผู้ประพฤติปฏิบัติเป็นคนดีทั้งแก่ชนสามัญจนถึงชนอริยมุคค⁴¹ จริยธรรมมี 2 ระดับ คือ

โลกียธรรม ข้อประพฤติปฏิบัติสำหรับผู้อยู่ยังเกี่ยวข้องกับโลก กล่าวโดยย่อ โลกียธรรม ใ้แก่ หัวใจพุทธศาสนา 3 ข้อคือ การไม่กระทำความชั่วทางกายวาจาใจ การกระทำความดีทางกายวาจาใจ และการกระทำใจให้อ่อนใส

โลกุตรธรรม ข้อประพฤติปฏิบัติที่ช่วยให้ออกพ้นโลก เรียกว่า นวโลกุตรธรรม แปลว่า โลกุตรธรรม 9 คือ มรรค 4 ผล 4 และนิพพาน 1 มรรค 4 ผล 4 เรียกว่า อริยมรรค อริยผล มี 4 คู่ ใ้แก่

ขั้นที่ 1	โศกานิมิตมรรค-ผล	ผู้บรรลุเป็นพระอริยมุคค	เรียกว่า พระโศกานัน
ขั้นที่ 2	สกทาคามิมรรค-ผล	ผู้บรรลุเป็นพระอริยมุคค	เรียกว่า พระสกทาคามี
ขั้นที่ 3	อนาคามิมรรค-ผล	ผู้บรรลุเป็นพระอริยมุคค	เรียกว่า พระอนาคามี
ขั้นที่ 4	อรหัตตมรรค-ผล	ผู้บรรลุเป็นพระอริยมุคค	เรียกว่า พระอรหันต์
- นิพพาน⁴² มี 2 อย่าง คือ

⁴¹คำว่า "อริยมุคค" แปลว่า ผู้ไกลจากกิเลส คือความโง่โง่หลง ปุถุชนมีกิเลส 100% พระโศกานันมีกิเลสใ้ประมาณ 25% พระสกทาคามีมีกิเลสใ้ประมาณ 50% พระอนาคามีมีกิเลสใ้ประมาณ 75% และพระอรหันต์มีกิเลสใ้ 100% อ้างจาก อารีย์ สหชาติโกสัย, วรรณคดีเกี่ยวกับพุทธศาสนา (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สถานสงเคราะห์หญิงปากเกร็ด, 2522), หน้า 4.

⁴²คำว่า "นิพพาน" แปลว่า การดับกิเลส การละกิเลส อ้างจาก เรื่องเดียวกัน.

ก. สอุปาทิเสสนิทพาน คือ คัมภีร์เทศยังมิเบญจฉันท์ เหลือ

ข. ออุปาทิเสสนิทพาน คือ คัมภีร์เทศไม่มีเบญจฉันท์ เหลือ

พระอริยบุคคลละกิเลสโคกด้วยอรรถกถาธรรม-ผล เป็นพระอรหันต์ยังทรงจิตอยู่จักว่าได้ บรรลุอุปาทิเสสนิทพาน ครั้นสิ้นชีพแล้วจักว่าได้บรรลุอุปาทิเสสนิทพานหรือมีความหมายอีกอย่างหนึ่งว่า พระอริยบุคคลละกิเลสโคกคามัน ทั้งแก่พระโสดาบันถึงพระอนาคามี จักว่าได้บรรลุอุปาทิเสสนิทพาน พระอริยบุคคลละกิเลสโคกคามันสิ้นสุกหาย คือเป็นพระอรหันต์ จักว่าได้บรรลุอุปาทิเสสนิทพาน

สังขารมหรือพุทธปรัชญา หมายถึง หลักแห่งความจริงทางพุทธศาสนา มี 2 ระดับคือ สามัญญ์ คือความจริงทั่วไป ตัวอย่างเช่น

1. สามัญญ์ลักษณะ เรียกว่า ไตรลักษณะ หรือไตรลักษณ์ ได้แก่ ลักษณะที่มีเสมอกัน แก่ทุกสิ่งทุกอย่างมี 3 อย่างคือ อนิจา ความไม่เที่ยง ทุกขคา ความเป็นทุกข์ และอนัตตา ความ เป็นสงงไร้ตัวตน

2. กฎแห่งกรรม หรือกรรมวิบาก ได้แก่ การกระทำและผลของการกระทำที่เกส เป็นเหตุให้ทำกรรม และกรรมขอมมีผล เรียกว่า ไตรวิฎฐะ แปลว่า การวนเวียน 3 ประการ คือ กิเลส กรรม วิบาก เมื่อกิเลสเกิดเป็นเหตุให้ทำกรรม ครั้นทำกรรมแล้วขอมได้รับวิบากคือผลแห่งกรรม เมื่อกได้รับวิบาก กิเลสเกิดขึ้นอีก วนเวียนหรือหมุนเวียนกันไปเป็นวงกลม

3. ปฏิจสมุปบาท หรือ ปัจจยาการ ได้แก่ หลักเหตุและผลที่สืบเนื่องกันเป็นลูกโซ่ มี 12 ประการ คือ

- 3.1 อวิชา ความไม่รู้ความจริง
- 3.2 สังขาร สิ่งที่ปรุงแต่งใจ หมายถึงความดีความชั่วหรือไม่ดีไม่ชั่ว
- 3.3 วิญญาน วิญญานที่ไปเกิด เรียกว่า ปฏิสนธิวิญญาน
- 3.4 นามรูป อักขาพร่างกายประกอบด้วยกายกับใจ
- 3.5 สฬายกณะ อายกณะภายใน 6 คือ ทา หู จมูก ตีน กาย ใจ

3.6 มัสสะ การกระทบกันระหว่างค้ำกับรูป หูกับเสียง จมูกกับกลิ่น ตับกับรส กายกับสิ่งที่ถูกครองกาย ใจกับสิ่งที่เกิดกับใจ

3.7 เวทนา การรู้จักอารมณ์ เช่น รู้สึกเป็นสุข เป็นทุกข์

3.8 ทัดธา ความอยาก มี 3 คือ ความหัดหา ความอยากในสิ่งที่นำรักนำใคร ภาวทัตธา ความอยากเป็นโน่นเป็นนี่ วิภวทัตธา ความอยากไม่เป็นโน่นเป็นนี่

3.9 อุปาทาน ความยึดมั่นมี 4 คือ การอุปาทาน ความยึดมั่นด้วยอำนาจทัตธา ทัญญูปาทาน ความยึดมั่นด้วยอำนาจทัญญี สัตถัพพอุปาทาน ความยึดมั่นสัตถุ⁴³ อัครวาทูปาทาน ความยึดมั่นว่าทักขณของกู

3.10 ภพ สถานที่เกิด มี 3 ภพ คือ กามภพ รูปภพ อรูปภพ

3.11 ชาถิ การเกิด

3.12 ธรา ความแก่ มรณะ ความหาย โสกะ ความโศก ปรีทเวระ ความคร่ำครวญ ทุกข ความไม่สบายกาย โทมนัส ความไม่สบายใจ อุบายาส ความคับแคบใจ ทั้ง 12 ประการ เป็นเหตุและผลของกันและกัน

นพหุขัตติยวิเสส⁴⁴ คือ ความจริงอันประเสริฐ มี 4 คือ ทุกข ความไม่สบายกายไม่สบายใจ สมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ โศกทัตธา 3 คือ ความหัดหา ภาวทัตธา วิภวทัตธา นิโรธ ความดับทุกข์ โศกทัตธา คับทัตธา และมรรค ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เรียกว่า อัญญาจกิมรรค แปลว่า มรรคมีองค์ 8

1. สัมมา ⁴⁴ ทัญญี	ความเห็นชอบ (ความถูกต้อง)
2. สัมมาสังกัปปะ	ความคำริชชอบ

⁴³คำว่า "สัตถุ" หมายถึง เรื่องเกี่ยวกับไสยศาสตร์

⁴⁴คำว่า "สัมมา" หมายถึง ชอบ ที่ ก็ยัง มักใช้เป็นส่วนหน้าของสมาส อ่างจาก ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม (กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์, 2526), หน้า 797.

3. สัมมาวาจา	การเจรจาชอบ
4. สัมมากัมมันตะ	การทำงานชอบ
5. สัมมาอาชีวะะ	การเลี้ยงชีพชอบ
6. สัมมาวายามะ	ความเพียรชอบ
7. สัมมาสถิ	ความระลึกชอบ
8. สัมมาสมาธิ	ความตั้งใจมั่นชอบ ⁴⁵

จากหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าดังกล่าวมานี้มีวิธีการสอนโดยหลักคุณะ แต่พอจะสรุปวิธีการสอนในทางพระพุทธศาสนาได้ 2 วิธี คือ

บุคคลาธิฐาน คือ การแสดงธรรมโดยมีตัวอย่าง เช่น พวกภิกษุสามเณรทั้งหลาย ความมุ่งหมายก็เพื่อให้ผู้ฟังสามารถกำหนดจรรยาใจกายขึ้น

ธรรมภาสิฐาน คือ การแสดงหลักการอันเป็นปรัชญาล้วน ๆ ใช้สำหรับผู้มีพื้นฐานทางความรู้เบื้องต้นมาแล้ว ให้ใช้ตรรกวิทยาในสภาวะธรรมทั้งหลาย ให้รู้เห็นหาความเป็นจริง⁴⁶

กล่าวได้ว่า ปฐมสมโพธิฉบับวิภังคิกใหม่ของสงฆ์ให้เห็นสภาพของสังคม วัฒนธรรม ประเพณี ค่านิยม ของคนในท้องถิ่น ความเป็นอยู่ยังมีลักษณะ เป็นสังคมชนบท มีความใกล้ชิดสนิทสนมเกื้อกูลกันและกัน เจ้าเมืองให้ความปกป้องคุ้มครองประชาชนอย่างใกล้ชิด คอยแนะนำสั่งสอนให้ผู้นับถือศาสนา โดยส่วนใหญ่แล้วพุทธศาสนา เข้ามามีอิทธิพลต่อจิตใจของชาวอีสานอย่างมาก คนที่ประพฤติปฏิบัติธรรมเท่านั้นจะได้รับการยกย่อง ผู้ใดประพฤติผิดศีลธรรมก็จะต้องได้รับผลกระทบ เรื่องปฐมสมโพธิจึงเป็นวรรณกรรมที่ควรแก่การศึกษา

⁴⁵ อารีย์ สหชาติโกสัย, วรรณคดีเกี่ยวกับพุทธศาสนา (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์-สदानสงเคราะห์หญิงปากเกร็ด, 2522), หน้า 1 - 7.

⁴⁶ มณี พยอมยงค์, "การวิเคราะห์และเปรียบเทียบมหาชาติฉบับภาคกลาง ภาคเหนือ ภาคอีสาน และภาคใต้," วิทยานิตยสารปริยญาโต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, 2519, หน้า 2.

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

บทสรุป

ในการศึกษาปฐมสมโพธิฉบับท้องถิ่นอีสานจากต้นฉบับวัดใหม่ทองสว่าง อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี มีความมุ่งหมายเพื่อศึกษาวรรณกรรมพุทธศาสนาในค่านิเวศน์ อักษรวิธี อักษรธรรมอีสาน วรรณศิลป์ และหางคำสังคัมที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรม โดยศึกษาเปรียบเทียบกับพระปฐมสมโพธิกถา พระนิเทศน์สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส โดยมีจุดประสงค์ที่จะแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างของวรรณกรรมทั้งสอง ทั้งที่เป็นเรื่องเดียวกัน ความแตกต่างที่เกิดขึ้นมีใจเฉพาะแต่รายละเอียด เนื้อเรื่องบางตอนและวิธีการดำเนินเรื่องเท่านั้น ที่สำคัญคือภาพสะท้อนด้านต่าง ๆ ของกวีในฐานะตัวแทนของชาวอีสานซึ่งแสดงออกในเรื่อง อักษร ภาษา ความคิด ความศรัทธา คำนิยม ความเชื่อ แนวทางประพฤติปฏิบัติในการดำเนินชีวิต ตลอดจนวัฒนธรรมบางประการที่ปรากฏในวรรณกรรม

การศึกษาทางค่านิเวศน์และอักษรวิธีอักษรธรรมอีสานในเรื่องนี้พบว่าผู้จารได้รับอิทธิพลภาษาไทยกลาง จึงทำให้มีการจารกัณฑ์อักษร กัณฑ์ของไทยภาคกลางปะปนในวรรณกรรมฉบับนี้ การประสมอักษรกัณฑ์สระเสียงสั้นแบบไทยภาคกลางมีปรากฏอยู่ด้วยเช่นกัน สิ่งเหล่านี้เป็นเครื่องแสดงให้เห็นการเปลี่ยนแปลงในการใช้อักษรธรรมอีสานในช่วงสมัยนั้น (พ.ศ. 2409) ที่หันมาใช้อักษรไทยภาคกลางมากขึ้น เริ่มจากการนำมาใช้ร่วมกันบ้าง ปะปนกันบ้าง และในที่สุดอักษรธรรมอีสานที่มีมาแต่เดิมก็เสื่อมความนิยมไป รูปอักษรที่ปรากฏใน ป.อ. 1 มีดังนี้

พยัญชนะตัวเต็ม 35 รูป พยัญชนะเพี้ยน 16 รูป

สระแบ่งเป็น 2 พวก ใค้แก่ สระลอย คือสระที่ใช้เขียนเมื่ออยู่คนศัพท์ มี 7 รูป

และทั้งหมดจะไม่เขียนโคยวืไซ้ อ เป็นหุ่นเกาะ เหมือนอักษรวืไซ้ของภาคกลาง อีกพวกหนึ่งคือ สระจม ไค้แก่ สระที่เขียนประสมกับท้าวพยัญชนะ ซึ่งมีทั้งสระเสียงสั้นและสระเสียงยาว มี 23 ท้าว

ท้าวเลขมี 10 ท้าว

เครื่องหมายต่าง ๆ เช่น เครื่องหมายวรรคตอน เครื่องหมายจบเรื่องหรือจบฉาก เครื่องหมายพิเศษ และเครื่องหมายที่ใช้กำกับพยัญชนะ ไค้แก่ ไค้แกง ไค้ช็ค นิคหิต ไค้ยมก เป็นต้น

อักษรวิชาติปรากฏใน ป.อ. 1 มีลักษณะเกี่ยวกับการวางรูปอักษรคือ อักษรหรือพยัญชนะ ส่วนหนึ่งจะวางไว้บนบรรทัด ทำหน้าที่เป็นพยัญชนะต้น อีกส่วนหนึ่งวางไว้ข้างใต้อักษรบน - บรรทัด และข้างหลังของพยัญชนะทำหน้าที่เป็นตัวสะกดหรือท้าวควมกตัว นอกจากนี้ยังมีคำย่อหรือ คำพิเศษ ซึ่งมีรูปร่างต่างไปจากท้าวเดิม

การศึกษาทางค่านวรรณกรรม ปฐมสมโพธิฉบับท้องถิ่นอีสาน มีแพร่หลายเป็นจำนวนมาก แต่ละฉบับไม่มีความแตกต่างกัน เนื่องจากคัดลอกกันต่อ ๆ มา

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์
การประเมินคุณค่าทางค่านวรรณศิลป์ พบว่าผู้แต่งมีความสามารถในการเลือกใช้ถ้อยคำ เช่น การใช้คำซ้อน การใช้คำที่มีลักษณะคล้องจอง การใช้คำวิเศษณ์ คำแสดงคำถาม และ สรรพภาษอันเป็นสรรพนามโบราณปะปนกับสรรพนามท้องถิ่นอีสานเอง นอกจากนี้ยังมีการใช้โวหาร โวหารประเภทต่าง ๆ การใช้บุคลาธิษฐานและอหิชาติปฏิหาริย์

การศึกษาทางค่านสังคม ปรากฏค่านิยมของสังคมชาวอีสานในสมัยโบราณหลายค่าน รวมทั้งวัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อถือ กฎแห่งกรรม ผีสาง เทวดา การเวียนว่ายตายเกิด ความไม่เที่ยงแท้ การปกครองโดยใช้อิทธิพลและสหพันธราชธรรม อันเป็นการปกครองในระบบ กษัตริย์ นอกจากนี้ก็ยังมีสอดแทรกวิถีการดำเนินชีวิตของชาวอีสานใหญ่ตามผู้ฟังได้ทราบว่ามีบุคคลควรประพฤติปฏิบัติความดีที่นำมาแต่โบราณไม่ว่าจะเป็นชนชั้นไหนก็ตาม แม้แต่กษัตริย์ ก็ต้องมีอิทธิพลในการประพฤติปฏิบัติเช่นกัน ดังนั้นปฐมสมโพธิฉบับท้องถิ่นอีสานจึงเป็นวรรณกรรม ที่ทรงคุณค่าในการศึกษาค้นคว้าอย่างยิ่ง

ข้อเสนอแนะ

1. ประชุมสัมมนาในภาคอีสานยังมีอีกมากมายหลายส่วนที่ยังไม่มีผู้นำมาศึกษาจึงควรนำมาปรีวิวัต และศึกษาเปรียบเทียบส่วนต่าง ๆ ให้เห็นความแตกต่างของวรรณกรรมในท้องถิ่นเดียวกัน อาทิเช่น เนื้อเรื่อง อักษร อักษรวิธี ภาษา เป็นต้น
2. ควรศึกษาประชุมสัมมนาภาคอีสานส่วนต่าง ๆ เพื่อสืบหาต้นฉบับที่เก่าแก่ที่สุด ซึ่งอาจพิจารณาจากตัวอักษร ภาษา ที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์โบราณ

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

บรรณานุกรม

กรรณิการ์ วิมลเกษม. อักษรฝักขามที่พบในศิลาจารึกภาคเหนือ. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัย-
ศิลปากร, 2526.

กำชัย ทองหล่อ. หลักภาษาไทย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ไทยเทอคซกรรม, 2513.

จารุบุตร เรืองสุวรรณ. ของคืออีสาน. กรุงเทพฯ: กองวัฒนธรรม กรมการศาสนา,
ม.ป.ป.

จารุวรรณ ตระนงวัตร. คถิชาบ้านอีสาน. เอกสารทางวิชาการ ศูนย์ศิลปและวัฒนธรรม
อีสาน มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒมหาสารคาม, กรุงเทพฯ: อักษรวัฒนา, ม.ป.ป.

_____. "ศึกษาอีสานจากวรรณกรรมคำสอน," รายงานการวิจัย สถาบันวิจัยศิลปและ
วัฒนธรรม มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒมหาสารคาม, 2528.

เจือ สตะเวทิน. วรรณคดีวิจารณ์. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สหการพิมพ์, 2518.

ระพีสมัย นาคทรพร. วรรณคดีช่วยพัฒนาสังคม. สรุปผลการสัมมนาวรรณคดีไทย ณ หอสมุด-
แห่งชาติ, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์หอสมุดแห่งชาติ, 2521.

ศรีศิลป์ บุณเฑียร. นวนิยายกับสังคมไทย (พ.ศ. 2475 - 2500). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ -
สร้างสรรค, 2523.

ชวีช ปุณโณตถก. วรรณกรรมอีสาน. กรุงเทพฯ: โอเคียนส์โคร์, 2522.

_____. "อักษรไทยน้อย," วิทยานิพนธ์ปริญญาโท บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร,
2523.

น้อมนิจ องศ์สุทธิธรรม. วรรณกรรมกรมสมเด็จพระปรมาธิบดีฯ โนรส. กรุงเทพฯ:
โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2522.

นิธิ เอียวศรีวงศ์. "รวมความเรียงว่าด้วยวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ก่อนหน้ารัตนโกสินทร์,"
ปากไก่และใบเรือ. กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์, 2527.

นิพนธ์ สุขสวัสดิ์. วรรณคดีเกี่ยวกับพุทธศาสนา. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พิมพ์เอส, 2525.

บุญมี ภูเคษ. พงสาวดารเมืองกาฬสินธุ์และประวัติเมืองขึ้นในเขตเก่า. กาฬสินธุ์: วัคคณาง
กาฬสินธุ์, 2525.

บุญยงค์ เกศเทศ. วรรณกรรมวิเคราะห. กรุงเทพฯ: ทิพย์อักษรการพิมพ์, 2525.

ปรีชา ปริญญาโต, พระมหา. ประเพณีโบราณอีสาน. อุบลราชธานี: โรงพิมพ์ศรีธรรม,
2525.

พรพรวณ ฉานานามาส. วรรณคดีที่เกี่ยวกับพุทธศาสนา. กรุงเทพฯ: บรรณกิจเทรดคิง,
2515.

พระไกรฤกษ์ภาษาไทย. เล่มที่ 33 จริยาปก, พระนคร: โรงพิมพ์การศาสนา, 2500.
มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2526.
เพ็ญพักตร์ ถิมสงฆานนท์. "อักษรธรรมอีสาน," วิทยาลัยศิลปากร, 2526.

ไพฑูริย์ เครือแก้ว. อักขระสังคัมไทยและการพัฒนาชุมชน. กรุงเทพฯ: เกื้อกูลการพิมพ์,
2506.

มณี พยอมยงค์. "การวิเคราะห์และเปรียบเทียบภาษาถิ่น ฉับภาคกลาง ภาคเหนือ ภาค -
อีสาน และภาคใต้," วิทยาลัยศิลปากร, 2519.

มหาวิทยาลัยศิลปากร (กสิสมหาเถร), สมเด็จพระ. พจนานุกรมภาคอีสาน - ภาคกลาง. กรุงเทพฯ:
โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2515.

- บุพิน สุวรรณฤทธิ์. "การศึกษาวิเคราะห์ : วรรณกรรมเรื่อง "ไก่แก้ว", " วิทยานิพนธ์ -
ปริญญาโท บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2529.
- ระวีวรรณ อิมทร์แตงม. "เสี้ยวสวาค : การศึกษาเชิงวิเคราะห์," วิทยานิพนธ์ปริญญาตรี
มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2524.
- ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525. กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์,
2525.
- ถลตนา กิริเจริญ. "อรรถาธิบายในมหาชาติคำหลวง," วิทยานิพนธ์ปริญญาเอก บัณฑิตวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.
- วงเดือน สุขบาง. "การศึกษาพระปฐมสมโพธิกถาในแนวสุนทรียะ," วิทยานิพนธ์ปริญญาโท
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร. 2524.
- วรรณิ, พระราช. พจนานุกรมพุทธศาสตร์. กรุงเทพฯ: มหาคุศลสงฆราชวิทยาลัย, 2518.
- วิทย์ ศิวะศรียานนท์. วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2513.
- วิมลพรรณ นิชวัชชัย. ผ้าอีสาน. ชอนแก่น: มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2516.
- ศรีศักร วัฒนโลกม. "เมืองรากอยู่ที่ไหน," ประวัติศาสตร์และโบราณคดีภาคอีสาน, กรุงเทพฯ:
โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์, 2521.
- สมชาย นิตดาภิ. สมัยหินบรอนซ์. มหาสารคาม: ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดมหาสารคาม,
2526.
- สงพงษ์ เกரியงไกรเพชร. ประเพณีไทยโบราณ. กรุงเทพฯ: แพรวทิทยา, 2515.
- สมพร มีระสูทร. วรรณกรรมสังคมและการเมือง. กรุงเทพฯ: โอเคียนส์โกร์, 2524.
- สันต์กรณีย์ (นามแฝง). เล่าเรื่องเมืองสยาม. กรุงเทพฯ: เจริญวิทย์การพิมพ์, 2517.

สัทธา พิณจูวคต และ เนียชา กาญจนะวรรณ. ความรู้ทั่วไปทางวรรณกรรมไทย.

กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ดวงกมล, 2520.

สิริ เปรมจิกต์. พุทธศาสนาในประเทศไทย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, 2522.

สิริวัฒน์ คำวันสา. อีสานปริทัศน์. พิมพ์ครั้งที่ 2; กรุงเทพฯ: กุญแจสยามการพิมพ์, 2524.

สุวิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. คู่มือพระปฐมสมโพธิกถา, อุปลกรณวรรณคดีพุทธศาสนา. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2521.

สุพรรณ ทองคลดง. "ลักษณะร้อยกรองพื้นถิ่นอีสาน," วิทยานิพนธ์ปริญญาโท บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524.

สุวีร์กัน ชาญคำ. "สุวิวงศ์ วรรณกรรมท้องถิ่นอีสาน : การศึกษาเชิงวิเคราะห์," วิทยานิพนธ์ปริญญาโท บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2527.

สุวณีย์ ขวนสนธิ. "วิเคราะห์รายยาวมหาเวสสันดรชาดกทางวัฒนธรรมไทย," วิทยานิพนธ์ปริญญาโท บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2519.

สุพรรณ เพชรนิล. พุทธปรัชญาเบื้องต้น. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์บริษัทวิศกอร์เพาเวอร์พอยท์, 2524.

_____. วัฒนธรรมและศาสนา. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2522.

สุวิทย์ จิกต์พิถ. "ลักษณะ : การศึกษาเชิงวิเคราะห์," วิทยานิพนธ์ปริญญาโท บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2524.

เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุมานราชชน). การศึกษาเรื่องประเพณีไทย. พระนคร: ราชบัณฑิตยสถาน, 2505.

_____. ประเพณีต่าง ๆ ของไทย. กรุงเทพฯ: องค์การคำของคุรุสภา, 2515.

_____. วัฒนธรรมเบื้องต้น. พิมพ์ครั้งที่ 2; พระนคร: ราชบัณฑิตยสถาน, 2515.

เสถียร โพธิ์นาคะ. ประวัติพุทธศาสนา. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2513.

เสมอ บุญมา. อรรถาธิบายและวิเคราะห์ศัพท์ในปฐมสมโพธิกถา. นครปฐม: คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร พระราชวังสนามจันทร์, 2523.

เสริมสร้าง เอกลักษณ์ของชาติ, สำนักงาน, สำนักนายกรัฐมนตรี. ศาสนพิธี. กรุงเทพฯ: สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี, 2526.

อญา อัสวนีภานนท์. "การศึกษาเรื่องมหาเวสสันดรชาดก ฉบับท้องถิ่นอีสานจากถ้ำฉับวัดกลางโคกค้อ จังหวัดกาฬสินธุ์." วิทยานิพนธ์ปริญญาโท บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2528.

อานนท์ อากาศิรมย์. สังคม วัฒนธรรม และประเพณีไทย. กรุงเทพฯ: แพรวทิพย์, 2519.

อารีย์ สหชาติโกสัย. วรรณคดีเกี่ยวกับพุทธศาสนาสมัยสุโขทัย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ -

สถานสงเคราะห์หญิงปากเกร็ด, 2522.

..... วรรณคดีชาดก. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สถานสงเคราะห์หญิงปากเกร็ด กรม -

ประชาสงเคราะห์, 2526.

อุปกิตศิลปสาร, พระยา. หลักภาษาไทย อักษรวิธี วจวิภาค วากยสัมพันธ์ ฉันทลักษณ์. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2514.

บทควม

กฤษณา วัชรภณี. "การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีรสของสันสกฤต." อักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, ปีที่ 5, ฉบับที่ 2 (2525), หน้า 1 - 12.

จามนุช เรื่องสุวรรณ. "การสักขาดายและการบอง เอกลักษณ์ของชนเผ่าฮ่าฮ่าวหรือไทยลาว." อีสานปริทัศน์. รวบรวมและจัดพิมพ์โดย สิริวัฒน์ คำวันสา. กรุงเทพฯ: กรุงเทพมหานครพิมพ์, 2524, หน้า 20 - 27.

จาตุรนต์ เวียงสุวรรณ. "วรรณกรรมพื้นบ้านภาคอีสาน," ใน ที่ระลึกงานเชิดชูเกียรติคุณพระกรรณิการ์ นักปราชญ์อีสาน. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2524, หน้า 211 - 246.

ผดุงแคว้นประจักษ์ (จิตร ฤกษ์นกร), หลวง. "ลักษณะธรรมเนียมราษฎรภาคอีสาน," ลักษณะธรรมเนียมต่าง ๆ. เล่ม 2, พิมพ์ครั้งที่ 5; นครหลวงกรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2515, หน้า 3 - 64.

วิโรจน์ เกี่ยมสุต. "เครื่องดนตรีอีสานใต้," ใน สมัยอีสานใต้ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: ศูนย์วัฒนธรรมวิทยาลัยครูบุรีรัมย์, 2527, หน้า 145 - 164.

สมพงษ์ เกรียงไกรเพชร. "ตำนานเมืองและการปกครองภาคตะวันออกเฉียงเหนือ," ประเพณีไทยโบราณ. กรุงเทพฯ: แพรวพิทยา, 2514, หน้า 580 - 582.

ศัพทานุกรม

ทองอนุรักษศัพท์ป่า, กรมป่าไม้. ศัพท์ป่าสงวนและศัพท์ป่าคุ้มครอง. กรุงเทพฯ: กรมป่าไม้, 2521.

เต็ม สมิตินนท์. ชื่อพรรณไม้แห่งประเทศไทย (ชื่อพฤกษศาสตร์-ชื่อพื้นเมือง). กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัดพิมพ์นิยมอักษร, 2523.

สอาด บุญเกิด, จเร สดากกร, และ ทิพย์พรรณ สดากกร. ชื่อพรรณไม้ในเมืองไทย. กรุงเทพฯ: จีระการพิมพ์, 2525.

ภาคผนวก ก.

ศึกษานุกรม

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

อนิยานศัพท์

ในการอธิบายศัพท์ในวรรณกรรมเรื่องปฐมสมโพธิ จะใช้อักษรย่อดังนี้

ก.	=	คำกริยา
น.	=	คำนาม
บุ.	=	คำบุพบท
ว.	=	คำวิเศษณ์
ส.	=	คำสรรพนาม
สัน.	=	คำสันธาน
ส่า.	=	สำนวน
(แบบ)	=	คำที่ใช้เฉพาะในหนังสือ ไม่ใช่คำพูดทั่วไป
(ใบ)	=	ใบราณ
(ป).	=	คำที่มาจากภาษาบาลี
(ช).	=	คำที่มาจากภาษาเขมร
(สีดป)	=	วรรคคดี เรื่องสังขศิลป์

ก

กระดูร

น. กระดูถ

กระคุณี

กระคุณี น. เติมแปลว่า คมมีมี พ่อเรือน
ปัจจุบันมักเติมใช้เข้ากับ ไพร เป็น ไพรกระคุณี
หมายความว่าชนชั้นต่ำ แผลงมาจาก คุณี

กระสัค

น. ษักรีย

กถาว

ก. พุก

กัถ

ก. กัถ ขวางไว้ วางไว้ข้างบน ปิด กัถ เช่น
กัถข่ม - กัถรม

กัม	น. กรรม
กั้ว	ว. กว้า
ก้า	น. ทิศ, ค้าน, ทาง, ข้าง, เบื้อง
กฏี	น. กระท่อมที่อยู่มือนักบวช (ป.กฎ)
กุก	ก. ทำไผ่ยาก, ักค เช่น กุกคอก = ักคอก
กวม	น. เครื่องสวมศีรษะชนิดหนึ่ง = งอบ
เกศ	เกศ น. ศีรษะ, เขม
เกิมเงิน	น. เกือก, รองเท้า
โกสัย	น. ผ้าทำควยใหม่

ช

ชอก	น. รีม, ข้าง
ชง	น. เชก แคน ถิ่น อาณาเขต
ชวง	น. กวาง, บริเวณ, สนาม, เวที, ฉายาน
ชา (ชา)	ก. ชา
ชาม	ก. กรวย
ชาเขือก	ก. โกลาหด จุ๋นวาย กำเวิบ
ชีน	ก. ชีน, ชัก, ชักชีน
ช้าว	น. ช้าว
เชียว	ก. ฝ่าไปค้วยความมริบร้อน
เชก	น. แคน แคว้น นา เกษกร เกศ กั้ว
แซ้ว (แซ้ว)	น. พัน
เชื่อ	ส. เช่า (สรรพนามบุรุษที่ 2 หรือ 3 ในที่นี้ หมายถึงบุรุษที่ 3)
เชิง	ก. ชิ้ง, โกรธ
ไช	ก. เป็ก, บอก

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

คนเบี้ย

คนโง่

คนงั้น

คนมวบ

กัวคิ

คอง

คอย ๆ (คอบคอบ)

คำ

คำถาย

คิง

คิก

เครื่องปิดผนึก (เครื่อง-
ปิดผนึก)

เครื่องของ (เครื่องของ)

โคก (โคกกร)

จัน

จาย

จัวรพิค

ค

น. คนเบียด

น. คมยากไร

ก. ฉดอง, สมโภช

ก. เคารพ

ก. คค คูม หรือควักออก

ก. คอย น. คดอง, ขรรณเนียม, ประเพณี

ว. บอย ๆ, เนือง ๆ, ดี ๆ, หนักเข้า

น. ทองคำ

น. คำพูดปลก, คำพูดทอดถวง

น. ร่างกาย, กัว

ก. คิก

น. เครื่องบรรณาการ

น. เครื่องประทับ, เครื่องแกงกัว

น. วงศ์กระดูก, เป้าพันธุ, เห่งา เช่น

เจ้าโคกกร ศรีบุตรโคกกร เป็นต้น

ง

ก. เจตนิฉดอง ห่ามูหรือชญา สิ่งโคสิ่งหนึ่ง
เป็นการเอิกเกริกน. เวณาสาย (หมายเฉพาะเวณากินยาวเข้า
การมปกติ 3 โมงเช้า)

น. ของเบือเมก เช่น บาริษ เป็นต้น

ง่า	ก. ปกปิด ครอบงำ
งึก	ก. เห็นเป็นสิ่งอัศจรรย์ เห็นเป็นสิ่งที่น่าพิศวงหรือ ประหลาด
	จ
จกม (จกกรม)	ก. เคนไปมก, เคนเปลี่ยนวิธีขาดเพราะนั่งมา นาน, จกกรม ก็ว่า
จากัน	ก. เจรจากัน พูคจากัน
จกย ๆ	ว. ไทเราะะ, ออหนวาน
จ็	ก. จ่า, จกจ่า
แจบ	ว. สนิท, เวียบ, เขากันตี
โจม	ก. ประคองโคยไจมีบยกัน, โจมตัว คือ ประคองศิระโคยไจมีบยกัน

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ชเทียบ	ก. สะเพื่อน, เหยื่อนไปมก
ชัค	ก. พุงไป
ชัมมัน	ก. ถกมัน คืออาการที่ข้างปลายมีน้ำมันซึมออกมา ตามผิวหนังทำให้มีอาการดูร้ายคล้ายเป็นงา
ชั	ว. ชันชม
ชอก	ก. คนหา
ชอน	ก. ชอน, ชอนไซ
ชอน	สำ. เป็นคู่กัน
ชุม (ชุม)	น. วงศ์ตระกูล หมู เหล่า
ชู	ว. ทุก, ถวน, क्रम เช่น ชูคน = ทุกคน
ชิ่ง (เชิง)	น. ชิ่ง

เชิงรถถอ น. เจริงสะกอน แท่นรองที่เภาศพ
 เขา ก. หนุก, ทัค
 เขาวังเอง ทัคเหน้อย ทัคใหม่แรง

ก

คองกัน น. คัวกัน
 คาย ว. เบต้า เสียบเบต้า
 คาวคิงส์ น. คาวคิงส์ (ชื่อสววรรคชั้นหนึ่ง)
 คุงกัน ก. ริมไป, เกินกันคันไป, คุ่มไป
 เค 1. ว. แน่, จริง เช่น นี้เค = นี้แน ๆ
 มาก, หลาย เช่น งามเค = งามมาก
 2. คำดงทหายประโยค แสดงความสงสัย

เภาศพ ก. กระจ็ยม

เภาศพ น. เภาศพ
 เภาศพ คำประกอบทหายประโยคแสดงความหมายเชิงซกจริง
 หรือวิจวอน = บ้าง, เภาศพ

โคย ก. ไป

ค

กระบอง น. กระบอง
 คัวะ ก. พุกปค
 คาน, จาคาน ก. พุก
 ค่าว ก. กถัม, กถัมคิน
 คิว น. วาคตราัย = หนึ่งคาน (10,000,000,000)
 ว. เภาศพ, เภาศพ

ถึง
คู่
ถือ

ก. ถึง, ไหว

น. มากหรือน้อยเท่ากับจำนวน 1,000 ถ้าน ถ้า
เป็นอาคราจึง = 1,000 แสน ประมาณ
2,000 ทาบ หรือ 12,000 กก.

คูม
คูริยาเทรี

ก. คูม, หม, ปกปักษ์รักษา

น. คูริยาคเทรี

กุสสีกา

น. สวรรคชั้นกุสสีก

เกิม
แกม

ก. เกิม, ป่าวรอง, บอกลีหู่

ก. วาค, เข็ม

โจน
ไถ

ก. กระโจน, กระโถจจากที่สูงลงสู่ที่ต่ำ

ก. จุก เช่น ไถไฟ = จุกไฟ

ฉ

ดง
ดวย

น. สิ่งสำหรับใส่เงินหรือสิ่งของต่าง ๆ = ดง

ดวย ก. มอให้ โทง โทม ใจสำหรับพระสงฆ์

เจาภย และเทพศก

ด

ก. รอ คอย

เดิง

ก. ถึง, ดู

ท

ทง

ก. ทรง, มี

ทวง

น. ทรวง, ใจ, ถก

ทอ

ว. เท้า, เท้ากับ, เสมอกัน, มีค่าเท่ากัน

ทอค

ก. ใต้วายแก่พระสงฆ์ เช่น ทอคกรุน ทอคน้ำป่า

บั้งสุกุดวายแก่พระเจ้าแผ่นดิน

ทรวี

น. ตรีรัตน์แผ่นดิน

ทาน, ทานทอด	ก. ไททาน
ทาว	ก. ขอน หรือหักขึ้นจากน้ำ
ทาว	ก. ถม, ถมทั้งขึ้น, สยบลง
ท่าเพศ	ก. แปลงกาย
ทึบ	น. ทวีป, เขต, แคน, เปลือกโลกส่วนที่เป็นพื้นดิน
ทุกข์ไธ	ว. ทุกข์ยากไร้
ทุง	น. ทง
เทิง	ว. บน, เมืองสูง
เทียม	ก. เปรียบ, เทียบ

ฑ

ฑรง	ก. ฑำรง, ปกครอง อย่างว่า ชงเมืองขุนไพร และว่า "ปางเมื่อสิวิราช ฑูฑรงแทน ทางศา" (ศิลป.)
-----	--

ณ

นักถิ	(ป.) ว. โนมี่, หมค, จม
นำ	ก. ตามไปข้างหลัง, ถิกตาม
นาง	ว. ถรง
เนา	ก. ถยู่, ถาศัยถยู่
เนาถำเส้า	น. ถิวพรรถเส้าพมถอง
แนว	น. ฑัณฑ, พงศัพฑัณฑ, เถถำถถ, เถถถถ

บ

บรมบรรณ	ก. บรมบรรณ, ครอบ, ถ้วน, เกินที่
บุรุษิชากร	น. บุรุษิชากร นักบวชผู้ชายนอกพุทธศาสนา
บถน	น. แห่ง, ที่
บับพะโถ	น. ภูเขา
บางทอง	น. บางพวก, บางชนิด, บางอย่าง
บึง	ก. ห่มเฉียงมาหรือคาค
บั้ง	น. ผ้าแพรผืนเล็ก
เบ็ง	ก. มองดู, ดู, เหลียวดู

ป

ประทีป	น. ตะเกียง, โคมไฟ, เทียน
ปดง	ก. มุ่งหวัง, มุ่งหมาย
ปดม (ปดตม)	ก. ทำเทียมของจริง
ปักดู	น. ประดู
ปักติ	(แบบ) น. สวมบุญ
เป็นเค้า	ก. เป็นกัน, เป็นหัก, เป็นประชาชน
แปง	ก. สร้าง, ทำ
แปด	ก. เปื่อน ปน ระคน
ไปออก	ก. ไปถึง

ผ

ผยา, ผญา	น. ปัญญา
ผอ	ก. ดู, คอยดู
ผา	น. หิน
ผายโผก	ก. เมตตา, ปรานี
ผาสาค	น. ปราสาค, เรือนชั้น, เรือนมียอด โคมเฉพาะ-

ฟั่ง	ว. รั้ง, ค่วน, รุกข์รุกรน มักคู่กับคำว่าฟ้าว เป็ดฟ้าวฟั่ง = รั้งรอน
ฟ่าย	ก. ถัก, กวาก, เช็ด เช่น ฟ่ายน้ำฟา - เอามือเช็ดน้ำฟาที่ใหญ่ออกมาจากเบ้าฟา
ฟ้าว	ว. รั้ง, ค่วน

ภ

ภาวะ	น. ความมี, ความเป็น, ความปรากฏ, ความ เกิดขึ้น, ท้อง, ความเป็นจริง
ภิกษุ	น. พระบวชฝ่ายพระพุทธศาสนา, ผู้ขอ, ผู้ให้ข้าย
ภิกษุณี	น. พระบวชฝ่ายพระพุทธศาสนา
ภู	1. น. ดิน, แผ่นดิน, โลก
ภู	2. น. เนินเขาที่สูงชันเป็นจอม ภูเขา ก็เรียก
ภู	น. แมตงภู

ม

มวร	ว. ไทเราะะ, เสาะะ, สนุก
มาง	ก. มลาง, ท่าถาย, รือ
มัคคา (มรรคา)	น. ทาง, หนทาง
มิ่ง	ว. อันเป็นที่รักยิ่ง
	สำ. เมียบ
มันคา - มินคา	ก. ถิ่นคา
มอ	น. วัน
เมี่ยน	ว. เก็บไว้, เก็บไว้อย่างมิดชิด, ทย
เม็ก	ก. ไป กลับ เช่น เม็ชบ้าน = กลับบ้าน

แหว่ง
แหว่ง
แหว่ง

น. หลิ่งที่สามีหายจาก
น. หลิ่งที่นิ้วทั้งหรือหยา, หลิ่งที่เล็กร่างกับสามี

บ

บวบ
บวบ
บวบ
บวบ, บวบ
บวบ (บวบ)
บวบ

ว. อาการน้ำคาไหลนองหน้า
ก. บวบอง สรรเสริญ
ก. บวบออก แยกออก เมษออก
ก. เคน บุกเท่าก้าวไป เคลื่อนไป ก้าวหน้าไป
เคลื่อนไปควยกำลังต่าง ๆ เช่น คนหรือสัตว์บ้าง
ก. กอ
ก. เป็นชื่อส่วนหนึ่งแห่งวัน บวบหนึ่งมี 3 ชั่วโมง
30 นาที รวมทั้งวันมี 8 บวบ ไฉนาตีแบ่งคืนหนึ่ง
เป็น 3 บวบคือ ปฐมบวบ มัชฌิมบวบ ปัจฉิมบวบ

บวบ
บวบ

ก. เบื้องข้าง, เคนอย่างช้า ๆ แยกสว่าง
ว. รู้สึกเพ่งใจ ใจความเบิกบานใจ = สุก
มักใช้กับคำว่า "มวนเป็น มวนเงิน"

บวบ
บวบ (บวบ)
บวบ

ว. สะควก, สุก
ว. ไบรอน
ก. แกล้ว, ส่อง, เช่น แสงแว่น = ส่องกระจก

ร

รจนา
เริง (เริง)

ก. รจนา, แกร่ง, ประทับ, เรียง
ว. รุ่งเรือง สุก สว่าง เรืองเรือง

ถ

ถก
ถก

ก. ถาย
ก. ถม

ดวง	น. ทาง คำน อนาคต ระยะเวลา เช่น ดวงสิ้น ดวงยาว
ดวงค	ว. เถย เช่น ดวงคหาย ว่า เถยคหาย
ดวงพอง	ว. บางคน บางพวก
หาย	ก. ปรค หลอกดวง เปลี่ยนแปรไปจากความจริง
ถี่	น. ฤกษ์
ถี่	ว. เตื่องถี่ รู้จักกันทั่วไป ฤา, หรือ, อะไร, โฉน
ดูน	ว. ภายหลัง
เดียม	น. บริเวณที่ไกลเคียง, ริม
แดง	น. เวลาเย็น
แดน	ก. วัง

พจนานุกรมศัพท์สงวนลิขสิทธิ์

วัน	น. วันหนึ่ง
วาง	ก. ปล่อย, สละ, ไม่ยึดไว้, ปล่อยกว่า
วิบาก	(ป.) น. ความยากลำบาก ผลกรรม
วิบัติ	(ป.) น. พระนามพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งในอดีต ในจำนวน 28 องค์
วิทัศน	(ป.) น. คำทอญ คำแก้ไข การขึ้นจริง
เวน	ก. มอบให้ มอบ ทวาย
เว	ก. พุท
แวค	ก. ระวัง, ถม, โขยเป็นวงโคจรรอบ
	ศ
สบ	น. ปาก, ริมฝีปาก

สังค

สธาค

ส่วย

ส่วย

สอสน

สอจ

สัง

สัน

สันสอ

สาก

สี, ซี

สีวิกา

สุม

เสมท

เสถสัค

เสท

เสียง

ทเวย

ทยอ

ทยอ

ทยอทว

ทยอทว (อทยอทว)

ว. สังค, เจียบ, ไม่มีเสียงอะไรอ้ออ้ง

ว. ธธาค

ก. ถาง ชำระ เช่น ส่วยหน้า - ถางหน้า

ว. เรียบ, จวนจะสิ้นสุด

ก. ฉอฉน

ก. มองดูไกล ๆ

ว. อะไร เช่น เอ้สัง = ทำอะไร ทำไม ไฉน
สังบมา = ทำไมไม่มา

ว. เสมอเหมือน = ฉัน เช่น สันนี้ = ฉันนี้
เสมออย่างนี้, เหมือนอย่างนี้

ก. สอเสียบค พูจจาให้เขาแยกแยกกัน

น. เสื่อ

คำชวยกริยาบถอนาคท = จะ

น. วอ, เสอียง, คานทวม

ก. สวม เช่น สวมเก็บ = สวมรองเท้า

ว. เท้ากัน, ปานกัน, เหมือนกัน

น. เสวกฉัร, ฉัรขาว

ก. จับกดอม, กิน

ว. ทมค, สัน, หังทมค, หังสัน

ห

น. มถ

ก. ย่อ, ทำให้สั้น

ว. เพือ

สัน. หากว่า

ก. แด่ส่วญอญควยวิหังนำตุทิส่วนกุศล = กรวคหน้า

หน้า	1. น. น่องสุกทอง
หน้า	2. ส. บุรุษที่ 2 ไซ้กับบุรุษอนาจารโส
หน้า	ว. กาง ๆ, แผลก, ประหลาด, ฝึกปกติ
หน้า	ก. เถียงดู, มองดู
หน้า, เหนือ	ก. เหนือ
หน้า	น. ปราสาท หรือวังอันเป็นที่ประทับของเจ้านาย
หน้า	น. ศาสตราเครื่องแทงชนิดหนึ่ง ทำด้วยเหล็กมี คาวยาว มีหลายชนิดคือ ชนิดแดงเคียว สองแฉก และสามแฉก
หน้า	ว. คุร้าย, เขี้ยวเกรี้ยว
หน้า	ก. หิวระหาย, กระจวนกระจาย
หน้า	น. เครื่องทอด
หน้า	ว. เป็นเงาไว้
หน้า	ว. ภาวน

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

อนตาย	น. อันตราย
อสงไขย	ว. นับไม่ถ้วน นับไม่ไค้ มากมาย เป็นสังขยา จำนวนสูงสุดคือ ล้าน โกฎิ กือ ก้อหัว อสงไขย
อักษร	น. แปก (ป.)
อักษ	ก. เหนือ อ่อนแรง เมื่อนำหน้าหรือตามหลัง คำใดความหมายจะเปลี่ยนไป เช่น คำอักษ = ครั้งแรก, ที่แรก
อักษอน	ก. อักษโรย
อักษ, อักษ	ก. เอนดู, สงสาร

อินทา, อิทา

น. พระอินทร์ (ชื่อเทพเจ้า)

อึก

ว. อก เช่น อึกอยาก = อคอยาก

อุทยาน

น. อุทยาน, สวน

อุปราก

น. ผู้บำรุง, ผู้รับใช้

เอ

ก. แอ่งหัว, แอ่งกาย

เอา

ก. พา

เอ็งสุติ

ก. อัญสุติ, ประณมมือไหว้

เอิ้น

ก. ตะโกน, เรียก, ประกาศ

อ

อก

ก. รก

อภ

ก. รบ

อม, โอม

ว. รวมกัน

อญ

น. ร่มเงา

อถ

ก. แปลงเสียงกัณฑ์ = ร้อง

อดก

ว. ถึง รอก เช่น ไปมอดก = ไปไม่ถึง,

คิดอดก = คิดถึง

”
อดน

ว. รอดน

อดบ

ก. บรรจบถึงกัน, รอบ

อดป

น. รอดป

”
อดย

ว. จำนวนเต็ม = ร้อย

ก. รอย เช่น รอยคอกไม้

”
อดยวา

ว. จะรอย, เห็นจะ, เห็นทีจะ, น่าจะ, บางที

อ๊ก

ก. รั๊ก

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

อำเพิง	ก. คิกถึง, รั่าเพิง, คะนึ่งถึง
อีค (อีถ)	น. จารึก, ประเพณี ที่ถือสืบต่อกันมานาน
สูง	ว. รุง, แร้ง, สว่าง
ดูบ	น. รูป
เฮ็ค	ก. ทำ เจน เฮ็คเวียก = ทำงาน
แควต๊ย	ว. รับ, เร่ง
เฮา	ส. เราทั้งหลาย
เฮาพระองค์	ส. สรรพนามบุรุษที่ 1 เป็นเอกพจน์ ใจแทนบุคคล ซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดิน
เฮ้า	ก. อยอวม กระจาย อย่างว่า ฮั้นเฮ้า
แอก	น. ถัน เคมที่ = แรก
	ก. ถังถัน, เว้ม
	ว. เคม, กอน

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ศัพทานุกรมสัตว์

นก

ก

กรวิก

นกกการเวก เป็นชื่อนกในเรื่องปรัมปรา อยู่ในป่าหิมพานต์
บินสูงเห็นถ้ำเมฆ ร้องเพราะ สัตว์ทั้งหลายได้ยินก็หุ่คชะงัก
ไป หรือหมายถึงนกกการเวก นกชนิดหนึ่งในวงศ์ Paro-
disaeidae มีมากชนิด ชนงาม บางชนิดมีหางเป็นพู่ยาว

ก

ชื่อนกในวงศ์ Corvidae มีสีดำทั้งตัว ปากหนาและ
ค่อนข้างยาวและมีสีดำ ร้องเสียงดัง กา กา เป็นนกที่ขยัน
หากิน อิ่มแล้วก็จะเก็บอาหารซ่อนไว้กิน ชอบขโมยไข่หรือ
ลูกอ่อนของนกอื่น ๆ กินในขณะที่เจ้าของรังไม่อยู่ อีกาก็เรียก

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

แขก

คือนกกะดัง หรือนกกะแต มีถิ่นกำเนิดในแคว้นอินเดียน ภาค
ตะวันออกเฉียงของปากีสถาน ภาคตะวันตกเฉียงใต้ของจีน พม่า
ไทย เขมร เวียดนาม และลาว ประเทศไทยมีทั่วทุกภาค
ยกเว้นภาคใต้ เป็นนกในวงศ์ Psittacidae ลักษณะคล้าย
นกแก้ว ขนเขียว แต่ตัวเล็กกว่า ชอบอาศัยอยู่ตามป่าซึ่งไม้ดิบ
มากนัก อยู่ได้ทั้งป่าต่ำและป่าสูง ถอดครนสวนตามไร่นาใกล้ๆ
หมู่บ้าน ชอบอยู่เป็นฝูง อาหารได้แก่ ผลไม้ต่าง ๆ

แขกเก่า

หรือเรียกว่านกแก้วอกแดง เป็นชื่อนกแก้วชนิดหนึ่งในวงศ์
Psittacidae มีถิ่นกำเนิดในแคว้นพม่า อินเดีย
ภาคใต้ของจีน ไทห่า เกาะซุนทรา ลาว เขมร และ

ไทยทั่วไปทุกภาค ลักษณะเด่นคือ มีแถบสีดำจากตาข้างหนึ่ง เป็นแนวผ่านหน้าผากไปจนจรดตาอีกข้างหนึ่ง ตัวผู้ขณะหัว มีสีเทาแกมแดงอ่อนเรื่อ ๆ ปากบนมีสีแดง เข้ม ตอนปลาย จะค่อย ๆ มีสีแดง เหลือง ปากล่างสีดำ ส่วนหัว เมียนหัว สีเทาแกมดำมากกว่าตัวผู้ และปากมีสีดำทั้งปากบนและล่าง นักแยกแยะสามารถได้ยินพูดภาษาคนและได้ยินเสียงร้องของ ตัวอื่นได้บ้าง อดมอยู่เป็นฝูงหากินตามป่าหรือสวนผลไม้

ค

เค้า

ชื่อในวงศ์ Strigidae เป็นนกที่หากินในเวลา กลางคืน นอนในเวลากลางวัน มีขนอ่อนนุ่ม หัวโต ปากโค้ง เป็นสอ เติบยาวโค้ง หางสั้น นัยน์ตาโต นกชนิดนี้หน้าของ มันมีวงหน้าซึ่งคือหางกลม ส่วนมากตายตามหัวไม้ค้อยรัก เป็นตายเออะเทอะทั่วไป ปกติมักอยู่ตัวเดียว ตัวเมียโตกว่า ตัวผู้เล็กน้อย เป็นนกซึ่งมีนิสัยและจังหวะการบินสม่ำเสมอ เสียงร้องของแต่ละชนิดไม่เหมือนกัน ในประเทศไทยมี ประมาณ 19 ชนิด เช่น นกเค้า เทียบัว นกเค้ากู่ นกเค้าแมว เป็นต้น

จ

จากพราก, จากกระพาก

ชื่อในวงศ์ Anatidae ทางวรรณคดีนิยมว่าคู่ของนก นี้ทองพรากและครวญถึงกันในเวลากลางคืน จักรพราก จักรวาก ก็เรียก

เจ้าชั่ง หรือนกเจ้าชั่ง

คือนกยางกรวด เป็นนกที่ปลานกชนิดหนึ่ง

บ

บุง

นกบุง เป็นนกขนาดใหญ่ ในวงศ์ Phasianidae มีถิ่นกำเนิดในอัสมัม จีน ฮวา ทงมา แหลมอินโดจีนในประเทศไทยมีทั่วไปทุกภาค มีสีเขียว บนหัวมีหงอนตั้งตรงขึ้นไป ตัวผู้บนหัวและคอค้ำขนมีสีเขียวสดเหลือบน้ำเงิน คอค้ำขนล่าง ออกส่วนบนและออกส่วนล่างมีสีทองบรอนซ์ มีหงอนสีเขียวสดขนคลุมโคนปีกเหมือนขนเตี๊ยะ ปลายปีกมีสีน้ำตาลแก่ ขนคลุมโคนหางยาวมากและมีแฉกสีน้ำเงินปนม่วง เมื่อถึงฤดูผสมพันธุ์จะผลัดขนคลุมโคนหางออก ตัวผู้และตัวเมียมีเขี้ยว เขี้ยวของตัวผู้ยาวกว่าตัวเมีย นกบุงชอบอาศัยอยู่ตามป่าดงดิบชื้น อยู่เป็นฝูง ชอบทำถ้ำนอนเอาไวสำหรับรำแพน เป็นนกที่ระวังตัวมาก ขี้บ่น ร้องในเวลาเช้าและเย็น
อาหาร ไค้แก่ เมล็ดพืช ผลไม้ แมลง

สัตว์บก

ก

กวางป่า

ซ้อสัตว์สี่เท้า ในวงศ์ Cervidae มีถิ่นกำเนิดในศรีลังกา อินเดีย ทงมา จีน ไท่หวัน สุมাত্রา ฮวา บอร์เนียว ซีติเบส ในประเทศไทยมีอยู่ตามป่าดงดิบทั่ว ๆ ไปทุกภาค ตัวผู้โตขึ้นจะมีเขาทุกตัว ตัวเมียไม่มีเขา กวางป่าเมื่อโตแล้วจะมีการเปลี่ยนเขาทุกปีเพื่อให้ได้เขาใหม่มีขนาดใหญ่มากกว่าเก่า เขาที่ขึ้นครั้งแรกจะมีกิ่งเดียว เมื่อหลุดไปเขาที่ขึ้นใหม่จะมีสองกิ่ง และเมื่อเขาทั้งสองกิ่งหลุดไปเขาที่ขึ้นใหม่จะมีสามกิ่ง ปีต่อไปเมื่อผลัดเขาใหม่จะมีเพียงสามกิ่งเท่านั้น ไม่เพิ่มมากกว่านี้ ชอบอยู่ตัวเดียวหรือเป็นกลุ่มเล็ก ๆ กับลูกของมัน

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ชอบหากินในเวลาดวงคืนและตอนเช้า ความหุงโ่ง ๆ
หรือขยับ่า อาหารที่ชอบมาก ไค้แก่ หญ้าระบัก ซึ่งเป็น
หญ้าอ่อนที่งอกขึ้นใหม่ภายหลังจากไฟไหม้แล้ว กินกินโป่ง
เพื่อให้เขาเจริญเติบโตและแข็งแรง

ก

ค้าง

เป็นลิงในวงศ์ Cercopithecidae มีลักษณะคล้าย
ลิง แก้วและแชนธา ถอดครนดังหางยาวกว่าของลิง ไม่มี
ถุงที่แก้มสำหรับเก็บอาหารอย่างลิง ชอบเดินไปค้ำกิ่งไม้
ควยเท้าทั้งสี่ อยู่รวมกันเป็นฝูง ถ้าแก่จะแยกฝูง ไปอยู่โคก-
เคียว ชอบกินยอดไม้มากกว่าผลไม้ อยู่บนต้นไม้สูง ๆ
ถอดเวลา ไม่ชอบอยู่บนพื้นดิน มีนิสัยแปลกอย่างหนึ่ง คือ
เมื่อเห็นคนจะกระโดดจากต้นไม้ต้นหนึ่ง ไปยังอีกต้นหนึ่ง แต่
ถ้าเห็นเสือจะกระโดดมากจนลงตามกิ่งที่ติดเพื่อวิ่งหนีไปยัง
ต้นไม้ต้นอื่น จึงมักถูกเสือจับกินโดยง่าย ถ้ามีลูกอ่อนจะให้
อุ้ม เกาะที่อกและพาไปควยเสมอขณะออกหากิน ค้างใน
ประเทศไทยมี 4 ชนิดคือ ค้างค้ำ ค้างเทา ค้างแว่น และ
ค้างเทาเพเร

ข

ช้าง

ชื่อสัตว์สี่เท้าในวงศ์ Elephantidae มีวงและงา
ตัวเมียไม่มีงายาวเหมือนตัวผู้ มีไผ่ล่อออกมาสีนิกเคียว
เรียกว่านมาย มีเท้าไปทุกภาคในประเทศไทย ชอบอยู่รวม
กันเป็นโขลง ออกหากินเวลาดวงคืน มีจำโขลง เป็นผู้นำ
กินอาหารจุกจิก ชอบกินพืชต่าง ๆ และกินโป่ง ช้างจะยืน
นานอาจมีบางตัวนอนกะแคงหลับ แต่ก็มีไม่บ่อยนัก

ม

ม้า

ชื่อสัตว์สี่เท้าในวงศ์ Equidae มีกีบเท้า มีแผงคอยาว
ใช้เป็นพาหนะรับซื้อและเทียมรถ

ร

ระมิง

ระมิง ชื่อสัตว์ป่าชนิดหนึ่งในวงศ์ Cervidae บางที
เรียกถอง เป็นกวางชนิดหนึ่งที่มีลักษณะสวยงามมาก หัวผู้
มีเขาโค้งเป็นวงมากทางหน้าและโค้งไปทางหลัง เขาที่โค้ง
ไปทางหลังยังแตกกิ่งออกไปอีก ส่วนตัวเมียและหัวผู้ที่ยังเด็ก
อยู่ไม่มีเขา หัวผู้ที่มีเขายาวกว่าตัวเมีย ขณะมีงมีสีน้ำตาล
ปนแดง ตัวเมียมีจุดขาวจาง ๆ ตามตัว ลูกระมิงจะมีจุดขาว
ตามตัวชัดเจนทั้งตัวผู้และตัวเมีย ระมิงชอบอาศัยอยู่ตามป่า
ทุ่งซึ่งเป็นป่าโปร่งหรือที่โล่งแจ้ง และมีน้ำขังและ ๆ ไม่ชอบ
ป่าทึบและภูเขาสูง ชอบอยู่รวมเป็นฝูงเล็ก ๆ ถ้าเฝ้าเห็นก็
ชอบหากินตามลำพังตัวเดียว อาหารโคกแก หญ้า ผลไม้ ใบไม้
และดอกไม้ป่าบางชนิด ปัจจุบันระมิงมีเหลืออยู่น้อยมาก
เชื่อว่าคงเหลือบางทางภาคอีสาน

ส

เสือ

สัตว์ป่าสี่เท้าในวงศ์ Felidae รูปร่างคล้ายแมว คุกร้าย
ชอบกินสัตว์อื่นเป็นอาหาร มีหลายชนิด ถ้าเป็นชนิดใหญ่
ลายพาดคอกนอน เรียกว่าเสือโคร่ง

ท

หมี

ชื่อสัตว์ป่าพวกหนึ่งในวงศ์ Ursidae มีขนหนายาว
ขึ้นกันไม่ได้ มีหลายชนิด เรียกชื่อตามลักษณะรูปร่าง เช่น

หมึกวาย หมึกหมา เป็นกัน

หมึกอัย

สัตว์สี่เท้าชนิดหนึ่งในสกุลหมึก แต่ใหญ่กว่า

๘

แอสก

เป็นชื่อสัตว์ป่าขนาดใหญ่ ในวงศ์ Rhinocerotidae หมายถึง แรดพันธุ์ซัว เดิมถูกควายนั่ง ตัวผู้จะมีนออยู่เหนือ จมูกนอเดียว ตัวเมียส่วนมากไม่มีนอ ถ้ามีก็เห็นเพียงเนื้อ นูนขึ้นมาเล็กน้อย แรดเป็นสัตว์มีหนังหนามาก มีรอยขูด ๆ ทั่วไป ขาสั้น มีนิ้วข้างละ 3 นิ้ว ปลายนิ้วมีเล็บกว้าง หนัง แรดไม่ค่อยมีขน มีสีนวลประปรายบาง ๆ สายตาของแรดไม่ค่อยดีนัก แต่จมูกไวมาก ชอบอาศัยอยู่ตามป่าดิบสูง ๆ ค่อนข้างรักควายน หนาม และมีแหล่งน้ำ เช่น หนองบึง ลำห้วย ลำธาร ชอบนอนแช่เล่นตามปลักหรือหนอง แรดมีอายุยืนถึง 50 ปี อาหารได้แก่ ใบไม้ กิ่งไม้ เถาไม้ พืชบางชนิด และถูกไม้บางชนิด

สัตว์น้ำ

ปลา

สัตว์มีกระดูกสันหลัง หายใจทางเหงือก เคลื่อนไหวด้วยครีบ มีหลายชนิด

ปู

สัตว์ไม่มีกระดูกสันหลัง มีกระดอง มีก้าม 2 คู่ และก้าม ๘ ข้าง มีหลายชนิด เช่น ปูนา ปูทะเล ปูม้า เป็นต้น

สัตว์เลื้อยคาน

งู

สัตว์เลื้อยคานมีลักษณะกลมยาว เคลื่อนไปด้วยกระดูก - ซี่โครง และเกล็ด มีหลายชนิด

จิ๋น
 กระจ๊ะ สัตว์ขนาดใหญ่ คอสั้น หวียาว มีปุ่มเหมือนปลายปาก
 บน ซึ่งชาวบ้านเรียกว่าชี่หมา กอนี่หมา หรือหิวี่หมา
 หนึ่งทีถึง เป็นเกร็ดขรุขระ หางยาวแบนตามส่วนข้าง หัวไป
 เรียกว่า แซ่

แมงคอง, แมง

แตน
 แมลงชนิดหนึ่ง ในพวกต่อแต่ตัวเล็กกว่า มีเหล็กไนที่ก้น
 ค่อยปวด มีหลายชนิด เช่น แตนถ้ำหมา

ผึ้ง
 ผึ้ง แมลงชนิดหนึ่ง มีเหล็กไนที่ก้นค่อยปวด เก็บเรณูเกสร
 คอกไม้กว่าน้ำหวาน เรียกว่าน้ำผึ้ง มีหลายชนิด เช่น
 ผึ้งหลวง ผึ้งมิ้ม เป็นต้น

แมงกู่
 แมงกู่ตัวขนาดเล็ก ก้อย ตัวและปีกสีดำเจือน้ำเงิน คอเหลือง
 มักจะโผล่เข้าไปทำรังอยู่

มุง
 แมลงมีอวัยวะตอนหัวยื่นยาวออกจากรากคล้ายเข็ม สำหรับเจาะ
 หนึ่งคนหรือสัตว์ถูกเลือกกิน มีหลายชนิด บางชนิดเป็นพาหะ
 นำเชื้อโรค

ตั๊ก (วัน)
 แมลงขนาดเล็กชนิดหนึ่ง คอขายแมลงหัวแก่กักจับ เหมือนมุง

ศัพท์านุกรมพืช

กนไม้

ไม้แค	พรรณไม้จำพวกหนึ่ง ใบอ่อน ดอกและผลอ่อนใช้เป็นอาหาร มี 4 ชนิดคือ แคขาว แคแดง แคฝอย และแคอ่าวหรือแคอ่าว หรือแคป่า
หญ้าคา	หญ้าคาเป็นชื่อหญ้าชนิดหนึ่งคล้ายแฝก ใบคาบ เหน็ง กำจัดยาก เถามากรอง เป็นเข็มมุงหลังคา
ไม้จ้าว	ชื่อต้นไม้ชนิดหนึ่ง เปลือกสีเทาขรุขระ กิ่งก้านและลำต้นมีหนามแหลมคม ดอกสีแดงสดหรือแดงคล้ำ ในแคว้นมีรูปร่างคล้ายกับขุ่น บางครั้งจึงเรียกขุ่นป่า หรือไก่อ
ไม้จวง	พันธุ์ไม้มีกลิ่นหอมรู้จักอยู่ในจำพวกจันทร์แดง = เทพทาโร
ไม้จัน	ไม้ชนิดหนึ่งจำพวกพดด้วงและตะโก ทุมิใบงาม
ไม้จิก	พันธุ์ไม้ชนิดหนึ่ง จำพวกไม้เถิง
ไม้โคก (ไม้โครต)	ต้นไม้ เป็นชื่อไม้ยืนต้นพวกหนึ่ง มีหลายชนิด
ไม้ยุง	ชื่อต้นไม้ชนิดหนึ่ง เป็นไม้ใหญ่ในป่าสูง
ไม้ยาง	ชื่อต้นไม้ขนาดใหญ่ มียางใสประสมชันยาหรือที่เรียกว่าน้ำมันยาง มีหลายชนิด
ไม้สัก	ไม้ยืนต้นชนิดหนึ่ง เนื้อไม้แข็งและคงทน
ไม้หูกวาง, อมกวาง	ชื่อต้นไม้ชนิดหนึ่ง ใบใหญ่ แฉกกิ่งเป็นชั้น ๆ
ไม้หว้า	กนหว้า ชื่อไม้เลื้อยขนาดใหญ่ชนิดหนึ่ง ผลเล็ก ๆ เมื่อสุกมีสีม่วงแก่ กินได้ ห้างและพะก็เรียก
ไม้ชิง	ไม้ชิง เป็นชื่อไม้ยืนต้น เนื้อแข็งใช้ทำเสาเรือน

ดอกไม้

กระถินงา	ชื่อพรรณไม้ดอกจำพวกหนึ่ง มี 2 ชนิดคือ กระถินงาบาน =
----------	---

กัณฐิกา	กัณฐาเพช, กระตังงาป่า = กระตังงา กระตังงา รังไข่ไม้ต้นชนิดหนึ่ง ใบคายดอกหอม กลีบขาว ก้านดอกสีแดง ไซย้อมผ้า เขียนเป็นกัณฐิการ หรือกระตังงา กัณฐิกัม
บัวหลวง	บัวชานที่มีใบและก้านดอกแข็ง เป็นหนามคายมือ ดอกมีขนาด ใหญ่ กลีบดอกซ้อนกัน 3 - 4 ชั้น มีหลายสี มีฝัก เมล็ดกินได้ มีหลายพันธุ์ เช่น สัตตวงษ (ดอกแดงซ้อน), สัตตวงษ (ดอก- ขาวซ้อน)
บัวทอง	บัวชนิดหนึ่งจำพวกบัวสาย
ปาริชาติ	ชื่อต้นไม้สวรรค์ในสวนพระอินทร์, ก้นทองเหลือง
พิลา	พันธุ์ไม้ชนิดหนึ่ง = ทับทิม
	ผลไว
หมากขาม	ชื่อพันธุ์ไม้ชนิดหนึ่ง ผลเป็นไม้กระดกเปรี้ยว = มะขาม
หมากนาว	ชื่อพันธุ์ไม้ชนิดหนึ่ง ผลกลม มีรสเปรี้ยว = มะนาว

ภาคผนวก ๕

ตัวอย่างภาพถ่ายอักษรที่มีสำเนาจากต้นฉบับ

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ประวัติการศึกษา

พ.ศ. 2521	จบปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต (ศศ.บ.) จากมหาวิทยาลัยรามคำแหง
พ.ศ. 2527	ศึกษาต่อหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยมหาดไทย ศิลปากร
สถานที่ทำงาน	รับราชการในตำแหน่งอาจารย์ ๑ ระดับ ๕ โรงเรียนอรรพทิศชัย - พิพินาคม อำเภออรรพทิศชัย จังหวัดนครสวรรค์

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์